

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
**İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ**
THE JOURNAL OF
FACULTY OF ECONOMICS
ADMINISTRATIVE SCIENCES

İB

ISSN 1301-0603

27

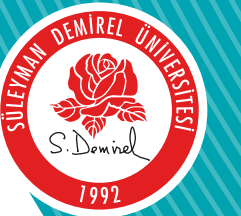
SDÜ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ / THE JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS ADMINISTRATIVE SCIENCES

SÜLEYMAN DEMİREL
ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF
FACULTY OF
ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE
SCIENCES

Cilt / Volume **27** • Yıl / Year **2022** • Sayı / Issue **03**

İB

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

Editor / Editor-in-Chief

Prof. Dr.

Mehmet GENÇTÜRK

Editor Yardımcıları / Associate Editors

Doç. Dr./Assoc Prof. Dr.
Mahmut Sami ÖZTÜRK

Doç. Dr./Assoc Prof. Dr.
Oğuzhan ÇARIKÇI

Arş. Gör./Res. Assist.
Ramazan Furkan ÖZKUL

Danışmanlar Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE
Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL
Prof. Dr. Durmuş ACAR
Prof. Dr. Hayrettin USUL
Prof. Dr. Hüseyin GÜL
Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR
Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI
Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU
Prof. Dr. Murat OKCU
Prof. Dr. Mustafa GÜLMEZ
Prof. Dr. Ramazan ERDEM
Prof. Dr. Şeref KALAYCI
Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL

Bilim Kurulu / Scientific Board

Prof. Dr. Abdulmenaf TURAN (Van Yüzüncü Yıl University)
Prof. Dr. Abed Al-Nasser ABDALLAH (American University of Sharjah)
Prof. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs University)
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet University)
Prof. Dr. Akif Argun AKDOĞAN (Ankara Social Sciences University)
Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN (Mersin University)
Prof. Dr. Barış ÖVGÜN (Ankara University)
Prof. Dr. Birdoğan BAKI (Karadeniz Technical University)
Prof. Dr. Can Umut ÇİNER (Ankara University)
Prof. Dr. Cem SAATÇIOĞLU (İstanbul University)
Prof. Dr. Erbay ARIKBOĞA (Marmara University)
Prof. Dr. Falah F. ALSUBAIE (Al-Imam Mohammad Ibn Saud Islamic University)
Prof. Dr. Fatma Bahar ŞANLI GÜLBAHAR (İstanbul University)
Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ (Aydın Adnan Menderes University)
Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU (Sakarya University)
Prof. Dr. Fuat SEKMEN (Sakarya University)
Prof. Dr. Gökhan AKYÜZ (Akdeniz University)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyediy Eylül University)
Prof. Dr. Hacı KURT (Mersin University)
Prof. Dr. Hakan AY (Dokuz Eylül University)
Prof. Dr. Hasan BÜLBÜL (Ömer Halisdemir University)
Prof. Dr. Hasan Engin ŞENER (Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Pamukkale University)
Prof. Dr. İbrahim Güray YONTAR (Dokuz Eylül University)
Prof. Dr. İdil KAYA (Galatasaray University)
Prof. Dr. İhsan KAMALAK (Mersin University)

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

- Prof. Dr. İlker Murat AR (Karadeniz Technical University) (Ministry of Industry and Technology)
Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI (Burdur Mehmet Akif Ersoy University)
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Mahmut GÜLER (Trakya University)
Prof. Dr. Mahmut SÖNMEZ (The University of Texas at San Antonio)
Prof. Dr. Mehmed Zahid SOBACI (Bursa Uludağ University) (Director General of TRT)
Prof. Dr. Mete YILDIZ (Hacettepe University)
Prof. Dr. Mohamed Gamal ABOELMAGED (University of Sharjah)
Prof. Dr. Muammer ZERENLER (Selçuk University)
Prof. Dr. Murat ÇUHADAR (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Murat KAYALAR (Burdur Mehmet Akif Ersoy University)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Naci KARKIN (Pamukkale University)
Prof. Dr. Nurhan PAPATYA (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Savaş Zafer ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Selma KARATEPE (İnönü University)
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)
Prof. Dr. Şaban UZAY (Erciyes University)
Prof. Dr. Şenol BABUŞCU (Başkent University)
Prof. Dr. Tuncay ÇELİK (Kayseri University)
Prof. Dr. Vesile ÖMÜRBEK (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Vural ÇAĞLIYAN (Selçuk University)
Prof. Dr. Walailak ATTHIRAWONG (King Mongkut's Institute of Technology)
Prof. Dr. Yunus Emre ÖZER (Dokuz Eylül University)
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN (Dokuz Eylül University)
Doç. Dr. Abdulaziz H. ALGAEED (Dar al Uloom University)
Doç. Dr. Dilek MEMİŞOĞLU (İzmir Kâtip Çelebi University)
Doç. Dr. Khodakaram SALIMIFARD (Persian Gulf University)
Doç. Dr. Nasser ALOMAIM (Riyadh College of Technology)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ARAP (Dokuz Eylül University)
Dr. Öğr. Üyesi Ozan ZENGİN (Ankara University)
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BİLGİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Dr. Neriman HANAHMEDOV (Azerbaijan State University of Economics)

Yayın Ofisi / Editorial Office

Arş. Gör./Res. Assist. Ramazan Furkan ÖZKUL | **Dergi Sekreteri / Secretary of the Journal**
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Murat KARA | **Kapak Tasarım / Cover Design**
Bil. İşl./Computer Op. Ramazan DAĞ | **Dizgi / Type Setting**

Baskı / Printing

SDÜ Basımevi Isparta / SDU Publication House Isparta

© SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Isparta – 2022 / Faculty of Economics and Administrative Sciences of SDU Isparta – 2022

Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi ISSN 1301-0603 Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmez. Telif ücreti olarak yazının yayımlandığı dergi gönderilir. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; EBSCO, Türkiye Makaleler Bibliyografyası ve SOBİAD İndeks tarafından taranan dergiler arasında yer almaktadır.

Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences (ISSN 1301-0603) is an international refereed publication of Süleyman Demirel University, published every January, April, July and October. Editorial board claims no responsibility for the opinions, expressed in the published papers. The authors are responsible for the content of their papers. All rights are reserved. No parts of this publication may be reproduced, or transmitted in any forms or by any means without appropriate citation. No royalty will be paid for the published papers. Instead, a complimentary copy of the issue will be sent to the authors. The journal is indexed by EBSCO, Türkiye Makaleler Bibliyografyası and SOBİAD index databases.

İletişim Adresi / Contact Info

Süleyman Demirel Üniversitesi / Süleyman Demirel University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dergi Yayın Komisyonu Başkanlığı / Head of Journal Publication Office
Doğu Kampüsü, 32260, Çünür / East Campus, 32260, Çünür
İSPARTA / İSPARTA, TURKEY

☎ : 0 246 211 04 01
Fax : 0 246 237 09 20
E-mail : iibfdergi@sdu.edu.tr
Web : <http://iibfdergi.sdu.edu.tr>

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

itB

Faculty of Economic
and Administrative
Sciences

BU SAYININ HAKEMLERİ / LIST OF THE REFEREES OF THE CURRENT ISSUE

Prof. Dr./Prof. Dr. İlhan Eroğlu	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr./Prof. Dr. Osman Kürşat Onat	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr./Prof. Dr. Osman Tuğay	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr./Prof. Dr. Ömer Kürşat Tüfekçi	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Ali Afalı	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Gülsüm Korkut	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Hasan Sevcan Uysal	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Mehmet Özmen	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Murat Erdoğan	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Osman Akın	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk Biçen	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Canan Özge Eğri	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Hakan Karaaslan	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Kazım Sarıçoban	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Mehmet Öçal	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Nihat Altuntepe	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Nurcan Yağmurlu	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Selim Kanat	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Şerife Durmaz	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Taha Eğri	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Zümrüt Hatice Şekkeli	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ YAYIN KURALLARI

Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne gönderilecek makalelerde yazarların aşağıda belirtilen ilke ve kurallara uymaları gerekmektedir. Belirtilen ilke ve kurallara uygun olarak hazırlanmayan makaleler değerlendirme sürecine alınmayabilir, ya da bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilir.

Yayın İlkeleri

1. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Dergiye iktisat, işletme, kamu yönetimi, maliye, ekonometri, çalışma ekonomisi, hukuk ve siyaset bilimi ile doğrudan ya da dolaylı ilişkisi bulunan bilimsel ve özgün makaleler gönderilebilir.
3. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
4. Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış olmalıdır.
5. Makaleler yazım kurallarımıza uygun bir şekilde hazırlanarak e-mail yoluyla gönderilmelidir. Yazarlar, makale başvurusu sırasında web sayfamızdan temin edecekleri **iletişim formunu** doldurarak e-mail veya faks yoluyla göndermelidir. İletişim formunun tüm yazarlar tarafından imzalanmış olması zorunludur.
6. Makalelerin değerlendirme sürecine alınabilmesi için, 150,00 TL'lik ücretin "İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi " adına Türkiye Ziraat Bankası (IBAN: TR420001000132448078966239) nolu hesaba yatırılarak dekontun e-mail yoluyla gönderilmesi gerekmektedir. Söz konusu ücret, makalenin değerlendirilmeye alınması için ön şart niteliğinde olup, değerlendirme sürecinin sonucu ile ilişkili değildir.
7. Yayınlanmaya uygun bulunmayan makalelerin ücretleri geri ödenmeyecektir.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

DERGİSİ

8. Yazım yanlışlarının çok fazla olması, bilimsellik şartlarına uyulmaması makalenin geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.
9. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, ilk olarak Yayın Komisyonumuzun ön değerlendirmesinden geçmektedir. Daha sonra içerik ve biçim açısından incelenmek üzere en az iki hakeme gönderilmektedir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara ve makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir.
10. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayınlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 3 ay içinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir.
11. Yayımlanmayan makaleler yazarına geri gönderilmeyecektir.
12. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarına aittir.
13. Dergide yayınlanan makalelerin her hakkı saklıdır. Derginin ismi olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz.
14. Dergide yayınlanan makalelerin yazarlarına nakit olarak telif ücreti ödenmez. Telif ücreti olarak makalenin yayınlandığı dergi gönderilir.
15. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayacaktır.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

Yazım Kuralları

1. Makaleler “Office Word” programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır.
2. Makalelerin uzunluğu dergi formatında 25 sayfayı geçmemelidir.
3. Sayfa düzeni; Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
4. Makaleler 10 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
5. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
6. Makalenin ilk sayfasında 11 punto olarak Türkçe ve İngilizce başlık, 9 punto olarak 150 kelimeyi geçmeyecek Türkçe ve İngilizce özet ile en az 3 - en fazla ise 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır. Dergimiz 2014 yılından itibaren JEL (Journal of Economic Literature) kodu uygulamasına geçmiş bulunduğundan gönderilecek makalelerde yazarların en fazla 4 tane olmak üzere JEL kodlarını da belirtmesi gerekmektedir.
7. Yazarın unvanı ile ad ve soyadı, 10 punto olarak makale başlığının sağ altında belirtilmelidir. Aynı sayfanın dipnotlar için ayrılan kesim çizgisinin altında ise 8 punto olarak yazarın görev yeri ve e-mail adresi gösterilmelidir.
8. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir. Ana başlıklarından önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır. Alt başlıkların ise hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır.
9. Makale içindeki tüm tablo, şekil ve grafikler metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo, şekil veya grafiğe bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil veya grafiğin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 10 punto olarak yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 8-10 punto aralığında olmalıdır. Tablo, şekil veya grafikler kolaylıkla okunacak biçimde olmalı ve yukarıda verilen sayfa yapısına (sayfa marjlarını aşmayacak şekilde) uygun olmalıdır.

10. Atıflar metin içerisinde bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde ve 8 punto olarak ifade edilmelidir. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;
- **Tek yazarlı yayınlarda atıf:** (Okcu, 2009:68).
 - **İki yazarlı yayınlarda atıf:** (Gökdere ve Negiz, 2006:28).
 - **Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf:** (Dulupçu vd., 2007:14).
 - **Birden fazla kaynağa atıf:** (Schumpeter, 1934:66; Wood, 2005:36)
 - **Kaynağın tamamı için atıf:** (Drucker, 1995)
 - **Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf:** (DPT, 2003:45).
11. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır. Örnek;
- **Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf:** (Ener, 2002)
 - **Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf:** (Rekabet Kurumu, 2008).
12. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir. Örnek;
- Eryılmaz (1998a), Eryılmaz (1998b).
13. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en yeni tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.
- **Kitaplar**
EROL, E. (2008). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım, İstanbul.
ACAR, D. ve TETİK, N. (2008). Genel Muhasebe, Detay Yayıncılık, Ankara.
DEMİR, Y., ÖZDEMİR, O. ve EREN, İ. (2008). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansal Yönetim Uygulamaları, Asil Yayın, Ankara.
 - **Çeviri Kitaplar**
DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkilap Kitabevi, İstanbul.

- **Editörlü Kitaplar**

OKÇU, M., AKTEL, M. ve KERMAN, U. (2007). “İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma’”, (Ed.) YILMAZ, A. ve BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

- **Yazar Adı Olmayan Kitaplar**

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

- **Dergiler**

YAVUZ, A., ALBENİ, M. ve KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

- **Gazeteler**

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

- **Tezler**

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- **İnternet Bazlı Kaynaklar**

(i) *Eğer kaynağın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde kaynakçada verilmelidir. Ancak, kaynağın yer aldığı internet adresi de tüm uzantılarıyla verilmelidir. Eğer internette indirilen kaynaklar için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi hem kaynakçada hem de metin içinde kullanılmalıdır. Örnek;*

ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, 10.05.2005.

(ii) *Eğer kaynak bir yazara ait değil de bir kurum veya kuruluşun ait web sayfasından alınmış ise, kaynakçada kurumun adı, yazının başlığı (varsa) ve tüm uzantılarıyla internet adresi verilmelidir. Örnek;*

REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icld=53>, 17.03.2010.

14. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

PUBLICATION RULES OF THE JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES OF SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY

For the articles to be sent to Suleyman Demirel University, The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences, the authors are required to adhere to the following principles and rules. The articles which are not prepared in accordance with the principles and rules stated above may not be taken in assessment process, or may be excluded from assessment at any state of this process.

Editorial Principles

1. Suleyman Demirel University, The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences is an international peer reviewed journal and published four times in a year in January, April, July, and October.
2. Scientific and original articles which have directly or indirectly relation with economics, business administration, public administration, public finance, econometrics, labor economics, law and politics can be sent to the Journal.
3. The articles sent to the Journal should not be published in any other source or should not be offered to be published.
4. Articles should be written in Turkish or English.
5. Papers should be prepared in accordance with our rules of spelling, and should be sent via e-mail. Authors should fill the **communication form** which can be obtained from our web site and send it via e-mail and fax. The communication form must be signed by all the authors.
6. To take the papers into the assessment process, 50 USD price should be paid to Türkiye Ziraat Bankası (IBAN: TR420001000132448078966239) account in the name of "İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi" and the receipt should be sent via e-mail.
7. Fees of the articles which are not qualified for publication are not refundable.

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

8. Having too many spelling errors and failure to comply with the requirement of a scientific article will be sufficient for reversal.
9. Articles submitted for publication initially evaluated by our Editorial Commission. Then they are sent to at least two referees to be examined in terms of content and form. Referees' identities are not released to the authors and the authors are also not informed who the referees for their papers are.
10. In accordance with the evaluation reports from the referees, a decision will be made to publish the article, a correction from the author, or rejection. In case of correction requested from the author, and correction should be done and sent at the latest within 3 months to the Journal.
11. Rejected articles are not re-sent to the author(s).
12. Opinions in the articles published in the Journal are not the opinions of the Journal. All responsibility belongs to the author.
13. All rights of the articles published in the Journal are reserved and cannot be copied without the name of the Journal.
14. Copyright fee is not paid in cash to the author of the article published in the Journal. The copyright fee is sent to the Journal.
15. The articles which are not meet the publication principles will not be taken into the peer review process.

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Spelling Rules

1. Papers should be prepared with "Office Word" program and A4 format.
2. The length of the paper should not exceed 25 pages in magazine format.
3. Page layout should be left: 2,5 cm, right: 2,5 cm, up: 2.5 cm, and bottom: 2.5 cm.
4. Articles should be written with font type of "Times New Roman", in 10 font size and with "single" spacing. There should be one space after points and commas.
5. Paragraphs should be without an initial indent, 6 nk spaces should be left between the paragraphs. No extra blank lines between.
6. The title should be written in Turkish and English with 11 font size, Turkish and English abstracts should contain no more than 150 words with 9 font size, and include 3 to 5 key words in Turkish and English. Our journal will start to use JEL (Journal of Economic Literature) code application, the authors who will send the articles need to specify JEL codes no more than 4.
7. The name, surname, and title of the author(s) should be written with 10 font size, under the title and right aligned. The name of institution and e-mail address of the author(s) should be written with font size 8 in the footnote
8. The headings and subheadings should be appeared in 10 font size, bold and left justified and also numbered as 1. 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. The headings should be capitalized and subheadings should appear in lower case (initial word capitalized). The headings should be partitioned no more than 4 levels. There should be one blank line before the subheadings; no blank line should be given after the subheadings. There should be no blank line before and after the subheadings.
9. All table and figure, and graphic in the paper should be cited in numerical order and center aligned. Each table, figures, and graphics should be given a title. Table title should be placed above the table, figure, and graphic, with 10 pt, centered aligned, and only initial letters capitalized. Table, figure and graphic text should be no smaller than 8 pt and no larger than 10 pt. All tables, figures, and graphics should be clear and can be easily readable and also compatible with the page layout.

10. References should be made with conjunction method inside the text. Explanation notes should be under the page as footnote with 8 pt. References inside the text should be like surname of the author(s), year of the source, and page number. If there isn't the name of the author then institution name should be given instead of author's name. Example:
- *Works by a single author:* (Okcu, 2009:68)
 - *Works by two authors:* (Gökdere and Negiz, 2006:28)
 - *Works by multiple authors:* (Dulupçu et al., 2007:14)
 - *Citing more than one sources:* (Schumpeter, 1934:66; Wood, 2005:36)
 - *Citing whole source:* (Drucker, 1995)
 - *Citing publications without the name of the author:* (DPT, 2003:45)
11. If the reference is taken from a web site and the author is known, reference should be made like periodic publications. If the date of the downloaded source is not given, access date should be used. If the date of the downloaded source is not given, date of access should be used. Also if no publisher name is available, use the name of website and data of access. Example;
- *If the author's name and publication year is known:* (Ener, 2002)
 - *If the author's name and publication year is not known:* (Rekabet Kurumu, 2008)
12. If you are citing more than one work by the same author in the same year, put the letters a, b, c next to the year. Example;
- Eryılmaz (1998a), Eryılmaz (1998b).
13. All sources used in the text should be ordered alphabetically by author last name. Order the works from the same author by publication date. All the sources that are cited in the text must appear in the reference page. The reference page should be prepared according to example shown below:
- **Books**
EROL, E. (2008). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım, İstanbul.
ACAR, D. and TETİK, N. (2008). Genel Muhasebe, Detay Yayıncılık, Ankara.
DEMİR, Y., ÖZDEMİR, O. and EREN, İ. (2008). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansal Yönetim Uygulamaları, Asil Yayın, Ankara.
 - **Translated Books**
DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkilap Kitabevi, İstanbul.

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

- **Edited Books**

OKÇU, M., AKTEL, M. and KERMAN, U. (2007). “İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma’”, (Ed.) YILMAZ, A. and BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

- **Book with no Author**

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

- **Journals**

YAVUZ, A., ALBENİ, M. and KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

- **Newspapers**

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

- **Theses**

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- **Internet Based Sources**

(iii) If the authors of the sources are known, it should be given like periodic publications. In addition to this, the web address of the source should be given. If the date of the source is not known, then date of access should be given both in the text and the reference page. *Example;*

ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, 10.05.2005.

(iv) If the source belongs to an institution instead of an author, there should be the name of the institution, the title of the source and complete web address in the bibliography. *Example:*

REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, 17.03.2010.

14. For the cases not mentioned in spelling, scientific publication rules will be taken into consideration.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

İ ç i n d e k i l e r / C o n t e n t s

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Bankalar İle Bankalarca Sağlanan Kredilerin Enflasyon Deflatörüne Etkisi: OECD Örneği

*The Effect Of Banks And Credits Provided By Banks
On Inflation Deflator: The Case Of OECD*

**Doç. Dr. Burcu ASLANTAŞ ATEŞ
Esin KENDİR
339-356**

The Impact Of Press Freedom On Environmental Degradation:
An Econometric Analysis For The Nordic-Baltic Eight (NB-8)

*Basın Özgürlüğünün Çevresel Bozulma Üzerine Etkisi:
Nordik-Baltık Sekizlisi (NB-8) İçin Ekonometrik Bir Analiz*

**Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN
357-368**

Çevre Muhasebesi Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi
Bibliometric Analysis Of Studies On Environmental Accounting

**Ayşe Gül GÖK
Doç. Dr. Oğuzhan ÇARIKÇI
369-391**

Yenilikçiliğin Çalışan Performansına Etkisi:
Havacılık Teknisyenleri Üzerinde Bir Araştırma

Influence Of Innovative Enterprise Performance: Researchon Aviation Technicians

**Mustafa TURĞUT
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet SONGUR
393-407**

Muhasebede Dördüncü Dönem: Dijitalleşmenin Değiştirdiği Paradigmalar
Fourth Period Of The Accounting: Paradigms That Are Changed By The Digitalization

**Prof. Dr. Hayrettin USUL
Arş. Gör. Burcu BAHÇECİ BAŞKURT
409-421**

Osmanlı Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları
Social Policy Practices In The Ottoman Period

**Arş. Gör. Alim TETİK
Prof. Dr. Adem KORKMAZ
423-443**

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Analysis Of Critical Success Factors Of The Public-Private
Partnership Model At Turkey Airports' Terminals

*Kamu-Özel Ortaklık Modelinin Türkiye Havalimanları
Terminallerindeki Kritik Başarı Faktörlerinin Analizi*

Mehmet ATIN

Prof. Dr. Bekir Sami OĞUZTÜRK

Prof. Dr. Ferhan KUYUCAK ŞENGÜR

445-460

İç Kontrol Sisteminin COSO Standartlarına Göre Değerlendirilmesi:
Perakende Sektöründe Bir Araştırma

*Evaluation Of Internal Control System According To COSO Standards:
A Research In The Retail Industry*

Ayşenur ERDOĞAN

Doç. Dr. Hakan ÖZÇELİK

461-476

Yapay Zekâ Kaygısının Kariyer Kararlılığına Etkisine Yönelik Bir Araştırma:
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencileri Örneği

*A Research On The Effect Of Artificial Intelligence Anxiety On Career Decidedness:
A Case Of Ondokuz Mayıs University Students*

Öğr. Gör. Dr. Zümrâl GÜLTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi Suzan URGAN

Dr. Öğr. Üyesi Murat AK

477-491

Tarihsel Mirastan Yeniden Yapılandırmaya:

Alman Dış ve Güvenlik Politikasının İnşacı Teori Üzerinden Bir Analizi

From Historical Legacy To Reconstruction:

An Analysis Of The German Foreign And Security Policy Through Constructivist Theory

Doç. Dr. Murat GÜL

493-508

Ekonomik Büyüme ve Karbon Emisyonu İlişkisi: Almanya Örneği

Relationship Between Economic Growth And Carbon Emissions: The Example Of Germany

Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR

Dr. Ayça DOĞANER

Dr. Öğr. Üyesi Güldenur ÇETİN

509-521

BANKALAR İLE BANKALARCA SAĞLANAN KREDİLERİN ENFLASYON DEFLATÖRÜNE ETKİSİ: OECD ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF BANKS AND CREDITS PROVIDED BY BANKS ON INFLATION DEFLATOR: THE CASE OF OECD

Burcu ASLANTAŞ ATEŞ*, **Esin KENDİR****

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, burcuates@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8896-5303

** Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı, esinkendir@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0435-7499

ÖZ

Bu çalışmanın amacı OECD ülkelerine ait bankalar ile bankalarca sağlanan kredilerin enflasyon deflatörüne etkisini analiz etmektir. Çalışmada enflasyon deflatörüne etkisini görebilmek amacıyla özel sektör için kullanılan krediler, ticari bankalar ve bankaların takipteki kredileri ele alınmıştır. Analizler 201001-201912 yıllık verilerine ait panel veri seti kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada yapılan testler sonucunda, bankalarca özel sektör için kullanılan kredilerin, ticari bankaların ve takipteki kredi oranlarının enflasyon deflatörüne etkisinin olduğu bulguları elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Panel Veri Modeli, Bankalarca Sağlanan Krediler, OECD Ülkeleri

Jel Kodları: C23, E51, M2

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the effect of loans provided by banks and banks from OECD countries on the inflation deflator. In the study, loans extended to the private sector, commercial banks and non-performing loans of banks are discussed in order to see the effect on the inflation deflator. Analyses were made using the panel data set of 201001-201912 year data. As a result of the tests carried out in the study, it has been found that the loans extended by the banks for the private sector, commercial banks and non-performing loan rates have an effect on the inflation deflator.

Keywords: Panel Data Model, Loans Provided by Banks, OECD Countries

Jel Codes: C23, E51, M2.

1. GİRİŞ

Banka kredileri ile enflasyon arasındaki ilişki literatürde son yıllarda sıklıkla karşılaşılan bir konudur. Örneğin banka kredileri ile enflasyon arasındaki ilişki, Türkiye açısından çok sayıda araştırmacı tarafından belirlenmeye çalışılmıştır. Uzun dönemde enflasyonun banka kredilerini negatif etkilediği, banka kredilerinin ise enflasyonu pozitif etkilediği ve banka kredileri ile enflasyon arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu vurgulanmıştır (Arslan & Yapraklı, 2008).

Ayrıca Türkiye’de enflasyon ile bireysel (tüketici) kredileri ele alınarak, enflasyon ile konut kredileri, ihtiyaç kredileri, taşıt kredileri ve bireysel kredi kartları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Test sonuçlarına göre, bireysel kredi kartları ile enflasyon arasında çift yönlü bir

nedensellik, enflasyondan taşıt kredisine, taşıt kredisinden bireysel kredi kartlarına, konut kredisinden bireysel kredi kartlarına ve taşıt kredisine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (Kılıç & Torun, 2018). Diğer taraftan bazı ülke grupları için finansal gelişmişlik düzeyi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen temel bulgulara göre; bu ülkeler için bankacılık sektörünün fonksiyonel temellerinin sağlıklı işlememesi finansal özgürlükler alanının genişlemesi iktisadi büyüme performansını negatif yönde etkilemiştir (Aydın, Ak, & Altuntaş, 2013).

Buna ek olarak takipteki krediler ile bankaya özgü faktörler ve makroekonomik faktörler arasındaki bağlantı araştırılmış ve bu faktörlerin Kenya'daki ticari bankalardaki takipteki kredilerin oluşumunu ne ölçüde etkilediği incelenmiştir. Çalışmada, bankaya özgü faktörlerin, makroekonomik faktörlere kıyasla takipteki kredilere daha yüksek bir büyüklükte etkide bulunduğu dair kanıt bulunmuştur (Warue, 2013).

Bilindiği üzere enflasyon genel anlamda bir ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyat düzeyinin belirli bir süre boyunca sürekli artmasıdır. Fiyat seviyesi yükseldiğinde, her bir para birimi daha az mal ve hizmet satın alır. Sonuç olarak enflasyon, para birimi başına satın alma gücünün azalmasına, döviz ortamında ve hesap biriminde reel değer kaybına neden olmaktadır (Omondi, 2014:1).

Bu çalışmanın araştırma konusu bankalarca sağlanan kredilerin enflasyon deflatörüne etkisi olacaktır. Enflasyon deflatörü ise¹ enflasyon hesaplamasında kullanılan bir ekonomik ölçüdür. Ekonomideki tüm mal ve hizmetlerin hesaplama dâhil edilmiş olması, yıllar itibarıyla değişen tüketici davranışlarının, mal ve hizmet tercihlerinin de hesaplama dâhil edildiği anlamına gelmektedir (Roth, 1987:1). Bu mal ve hizmetlerin hesaplama dâhil edilmesinde bankaların da rolünü göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü çoğu özel sektör ve tüketiciler sermaye birikimlerinin yetersizliği ve harcamalar sebebiyle bankalar ile iş birliği içerisinde bulunmaktadır. Dolayısı ile kredi verme, bankaların müşterilerine sunduğu en önemli hizmettir, diğer bir deyişle bankalar bireylere, devlete ve ticari kuruluşlara avans ve kredi vermektedirler. Bankalar bir ülkenin en önemli tasarruf ve finansal kaynak tahsisi kurumlarıdır, bu sebeple bu roller onları ülkelerin ekonomileri açısından önemli bir olgu haline getirmektedir.

Bu çalışmada da enflasyon deflatörünü etkileyen faktörler başlığı altında, literatürdeki çalışmalara ek olarak takipteki krediler (TGK), ticari bankalar ve özel sektör için kullanılan kredilerin bir arada olduğu faktörlerin enflasyon deflatörüne etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışma (Arslan & Yapraklı, 2008)'e ek olarak kredilerin enflasyon deflatörünü pozitif veya negatif yönde ne kadar etkilediğini ve ne kadar sapmalar gerçekleştiğini de göstermektedir. Buna ek olarak (Kılıç & Torun, 2018) in çalışmalarına kıyasla kredilerin enflasyon deflatörü üzerine bir etkisi olduğu ve değişkenlerin her birinde yaşanacak %1'lik artışın enflasyon deflatörünü ne kadar etkilediğini göstermektedir. Ayrıca bu çalışma, (Warue, 2013)' ün çalışmasında takipteki krediler ile bankaya özgü faktörler ve makroekonomik faktörler arasındaki bağlantının araştırılmasına kıyasla makroekonomik faktörler arasında yer alan GDP hesaplamaları yerine enflasyon deflatörü kullanılmasıdır. Bunun yanı sıra takipteki kredilere ek olarak çalışmada özel sektör için kullanılan kredilerin ve ticari bankaların da yer almasıdır. Tüm bu değişkenlerin enflasyon deflatörünü ne kadar etkilediğinin gösterilmesidir

Nitekim bankaların kârlılıkları ve mali yapıların gücü ülke ekonomisini dolaylı yönde etkilemektedir. Bankalar tarafından fon ihtiyacı olan müşterilere verilen kredilerin düzenli bir şekilde geri dönüşünün sağlanması bankaların mali yapılarını güçlendirerek kârlılık

¹ Enflasyon deflatörünün GDP deflatöründen ayıran özelliğın enflasyon deflatörünün üretici fiyat endeksini içermemesidir.

oranlarını arttırmaktadır. Ancak verilen kredilerin geri dönüşünün sağlanmaması kredilerin takibe düşmesine neden olmaktadır. Takipteki kredilerin artması bankalar açısından mali yapılarını düşürücü ve kârlılıklarını azaltıcı bir etki yapmaktadır. Ekonominin temel taşları olan bankalarında böyle bir durum yaşaması, olumsuz ekonomik sonuçlar doğurma riski taşımaktadır. Dolayısı ile enflasyon deflatörü de bu olumsuz sonuçların etkisinde kalacaktır.

Ayrıca ticari bankalar da bireylerin ve işletmelerin mali durumunu inceleyerek kredi vermektedirler. Güçlü ve kârlı bir bankacılık sistemi finansal istikrarın sağlanmasına önyak olur ve makroekonomik şoklara karşı ekonominin daha dayanıklı olmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak yukarıda kısaca değinilen çalışma parametreleri arasındaki ilişkiler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Daha açık anlatmak gerekirse; bankaların özel sektör için kullanılan kredilerin, bankaların tahsil edemediği kredilerin, diğer bir ifade ile takipteki kredilerin, ticari bankaların enflasyon deflatörünü nasıl etkilediği çalışmanın temel amaçlarından biridir.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Birincisi giriş bölümü, ikinci bölüm literatürde yapılan benzer çalışmaların yer aldığı bölüm, üçüncü bölüm ise panel veri analizi ve analiz yöntemleri ile ilgili bilgilerin ve bulguların yer aldığı metodoloji bölümüdür. Dördüncü bölüm ise, tartışma ve sonuç kısmının yer aldığı bölümdür.

2. LİTERATÜR

Literatürde gelişmekte olan OECD ülkelerindeki bankalarca kullanılan kredilerin sektörlere göre dağılımı ile ilgili panel veri analizi kapsamında bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat Kavcıoğlu (2012), çalışmasında 2002-2011 dönemini kapsayacak şekilde kredilerin detaylı şekilde analizini yaparak ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ile cari işlemler açığının artışına hangi kanallardan katkıda bulunduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmanın sonunda ekonomik büyümeyle kredilerin artışı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca Bankacılık Sektörü kredilerinin, gerek türleri bazında gerekse de kullanılan sektörler ve iller bazında incelenip Türkiye'nin makroekonomik görünümü hakkında bilgi vermiştir. Avcı (2020), banka kredilerinin enflasyon oranını düşürmede etkisinin düşük olduğunu göstermiştir.

Yine Kavcıoğlu (2013), başka bir çalışmasında gelişmekte olan ekonomi örneği olarak Türkiye'yi seçmiş, yurtdışı kaynak çeşitleri ve bunlardan özel sektör tarafından kullanılan yurtdışı kaynaklı kredilerin, Türkiye ekonomisinde gelişimi ve etkilerini araştırma konusu yapmıştır. Ayrıca bankaların yurtdışı yükümlülüklerinin ekonomik büyümeye ve cari açığa etkisini test etmiştir. Çalışmada ortaya çıkan en önemli bulgu ise, Türkiye'de özel sektörün yurtdışı kaynaklı kredi kullanımlarının verimsiz alanlara kayması durumunda ekonominin bundan olumsuz etkilendiğidir.

Koç (2015), çalışmasında Türkiye'deki bankaların 1999-2011 yılları arasında kullandıkları krediler içerisinde ilk 10 sırada yer alan sektörler için kredi miktarları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, panel veri analizi yaparak incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, bankaların kullandığı krediler içinde ilk on sırada yer alan sektörler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu, kısa dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığını tespit etmiştir.

Demirci (2017), çalışmasında aylık imalat sanayi üretim endeksi ile yurtiçi bankaların imalat sanayi sektörüne kullandığı aylık nakdi kredi hacmi arasındaki ilişkileri, 1999-2015 dönemi verileriyle Türkiye için eşbütünleşme testi ve nedensellik testi ile

araştırmıştır. Ekonometrik analiz sonuçlarına göre; imalat sanayi sektöründe üretim ve banka kredilerinin eşbütünleşik olduğunu, aralarında uzun dönemde pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ve üretimden banka kredilerine doğru bir nedenselliğin varlığını göstermiştir.

Sarı (2019), çalışmasında 2010-2017 döneminde üçer aylık verilerle Türk bankacılık sektöründe kullanılan sektörel kredilerin yoğunlaşması ile takipli krediler, diğer bir deyişle kredi riski arasındaki ilişkiyi durağanlık testleri de yapılarak En Küçük Kareler Yöntemi'ne göre analiz etmiştir. Sektörel yoğunlaşma göstergesi olarak Herfindahl Hirschman endeksi-HHI kullanılan çalışma sonucunda kredilerde sektörel yoğunlaşma ile kredi riski arasında güçlü bir ilişki tespit etmiştir.

Güneş (2014), çalışmasında Türk bankacılık sektöründe kârlılığı belirleyen faktörleri incelemiştir. Varlık getirisi (ROA), dâhili, harici ve sektörel faktörleri kullanarak panel veri analizi yoluyla analiz etmiştir. Analiz sonuçları, sermaye ve likiditenin varlık getirisi için en önemli değişkenler olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra, 1990-1990 dönemi için maliyet yönetiminde etkinliğin sağlanması, kredilerin düşük seviyede takip edilmesi ve risk yönetiminin kârlılığı olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Leon (2018), çalışmasında 1995-2014 dönemi boyunca tüm dünyada kredi yapısına ilişkin kamuya açık yeni bir veri setini açıklamıştır. Hane halkı kredisi, ipotek kredileri ile diğer hane kredileri (kredi kartları, araba kredileri, öğrenci kredileri vb.) arasındaki bölünmedir. Firma kredisi; tarım, sanayi, inşaat, ulaştırma, ticaret ve diğer hizmetler olarak altı sektöre ayrılmıştır. İkinci modül ise 85 ülke için vadeye göre krediyi içermektedir. Kısa vadeli kredi, vadesi bir yıl veya daha kısa olan krediler ve uzun vadeli krediler ise vadesi bir yılı aşan krediler olarak tanımlanmaktadır.

Weinstein araştırmasında, İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) ülkelerindeki seçilmiş yüksek gelirli gelişmekte olan ekonomilere dayalı olarak Tarım Sektöründeki Doğrudan Yabancı Yatırımın (DYY) belirleyicilerini ampirik olarak incelemeye çalışmıştır. Tarım sektörleri, yoksulluk sorunlarını ortadan kaldırmak için herhangi bir ekonomik büyümenin genişlemesine önemli anahtarlar olarak tepki vermektedir. Bu nedenle, DYY arayan ülkeler ve bunların özellikle tarımda yeni yatırımlarda İKT içi DYY'yi beslemede kalkınma ortakları için potansiyel rolleri belirlemek amacıyla seçilen üye ülkelerdeki tarım yatırımlarını deneyimlerini gözden geçirmektedir. Çalışmada, Tarım Sektöründe DYY, seçilen İKT Ülkelerinde (Malezya, Umman ve Brunei) bağımlı değişken ve bağımsız değişken ekonomik belirleyici, piyasa büyüklüğü listesi, enflasyon, yoksulluk, döviz kuru ve altyapı olarak tepki vermektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, MODELİ VE BULGULARI

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada OECD ülkelerine ait banka ve bankalarca sağlanan kredilerin, ülkelerin enflasyon deflatörüne etkisini analiz etmek amaçlanmıştır. Çalışmada bankaların özel sektör için kullandıkları kredilerin, ticari banka sayısındaki artışın ve takipteki kredilerin enflasyon deflatörünü ne derece etkilediğini gözlemlemek amacıyla analizler yapılmıştır.

Ayrıca bu çalışma OECD ülkelerinin banka ve banka kredilerini kapsamaktadır. Çalışmada ele alınan OECD ülkelerinin arasında; Şili, Çek Cumhuriyeti Danimarka, Estonya, Fransa, Yunanistan, Gürcistan, Macaristan, İtalya, Letonya, Meksika, Hollanda, Polonya, Slovenya, Slovak Cumhuriyeti, İspanya, İsveç, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye, yer almaktadır. Dünya bankası veri tabanı ülkeleri düşük gelirli ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırarak birim sayısının çokluğu (ülkeler), zaman diliminin

genişliği ve veri tabanının imkânları doğrultusunda içerisinde Türkiye'nin de yer aldığı 19 ülke verilerine ulaşılmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizi, sosyal ve davranışsal bilim araştırmacıları arasında giderek daha popüler hale gelen uzunlamasına veri analizidir. Panel, belirli bir zaman aralığı boyunca periyodik olarak incelenen bir kesit veya gruptur (Yaffe, 2003:1)

Panel verileri, genel olarak birçok zaman serisi gözlemlerini içeren verilere karşılık gelir. Bu nedenle, panel verilerindeki gözlemler en az iki boyut içerir; alt simge i ile gösterilen bir kesit boyutu ve alt simge t ile belirtilen bir zaman serisi boyutudur. Bununla birlikte, panel verileri daha karmaşık bir kümeleme veya hiyerarşik yapıya sahip olabilir. Örneğin, y değişkeni, ülkenin j şehrinde, t zamanındaki hava kirliliği seviyesinin ölçümü olabilir (Hsiao, 2007: 1).

Çalışmada panel veri analizini gerçekleştirirken regresyon analizi de kullanılacaktır. Bu doğrultuda regresyon analizi ve zaman serisi analizi ise, verilerin analizinde kullanılan iki önemli uygulamalı istatistiksel yöntemdir. Regresyon analizi, her örnekten birçok ölçümün alındığı, birçok değişkenli özel analiz türüdür. Bir ölçümü, bağımsız veya bağımlı değişken olarak tanımlayıp diğer değişkenleri kontrol ederek bu ölçüm hakkında açıklama yapmaktır (Frees, 2004:1).

Panel veri analizi regresyon analizine hem mekânsal hem de zamansal bir boyut kazandırmaktadır. Mekânsal boyut, bir dizi gözlem birimi ile ilgilidir. Bunlar ülkeler, eyaletler, firmalar, emtialar, insan grupları ve hatta bireyler olabilir. Zamansal boyut, belirli bir zaman dilimi boyunca bu birimleri karakterize eden bir dizi değişkenin periyodik olarak gözlemleriyle ilgilidir (Yaffe, 2003:2).

Panel veri setine örnek olarak, kişisel harcamalar, kişisel harcanabilir gelir ve hane halkı ortalama geliri, kişi başına gelir, nüfus büyüklüğü, işsizlik gibi aynı ekonomik değişkenlerin bulunduğu üç ülke gösterilebilir. Ayrıca istihdam süresi olarak 10 yıl boyunca yıllık veriler toplanabilir. Bazen zaman serisi yatay kesit verileri olarak adlandırılan havuzlanmış veri kümesi adı altında toplam $3 * 10 = 30$ gözlem sayısı içerir. Diğer bir deyişle, 3 ülke 10 yıl boyunca takip edilebilir ve yıllık olarak örneklendirilebilmektedir.

Panel veri modelleri “çift veya daha fazla değişkenleri” aracılığıyla zaman serilerinden ayrılır. Bu gösterimle, sonuçlar konu ve zamana göre ayırt edilebilir. Bir panel veri seti $i = 1, \dots, n$ örneklerin her biri için $t = 1, \dots, T_i$ zaman periyotlarının gözlemlerinden oluşur (Frees, 2004:3).

Panel veri modellemenin regresyon yaklaşımında, bir model seçerken çözülmesi gereken bir takım sorunlar vardır (Frees, 2004:10). Seriler için heterojenlik sorunu, yalnızca verinin özelliklerine dayanan modellerden bir yaklaşımdır. Başka bir yaklaşım ise korelasyondur. Birim başına T (zaman) gözlem sayısı küçük olduğunda, değişkenlerin basit korelasyon yapıları birçok veri seti için yeterli bir uyum sağlamalıdır.

Regresyon modellerini verilere uygularken önemli bir varsayım da değişkenliğin tüm gözlemler arasında yaygın olduğudur. Bu ortak değişkenlik varsayımına da homoscedasticity denir; bu durum “aynı anda saçılma” anlamına gelir.

Her bir gözlemin beklenen değişkenliğinin sabit olduğunu varsayıp; kare sapmalarının toplamını en aza indirirken her bir gözlem için aynı ağırlığın verilmesi gerekir. Bu durumda en küçük kareler yöntemi her zaman gerçeğe en yakın sonuçlar verir. Saçılma gözlem sayısı ile ilişkili olarak değiştiğinde, verilerin heteroscedastik (değişen varyans) olduğu söylenir.

Değişen varyans regresyon katsayı tahminlerinin verimliliğini etkilemektedir (Frees, 2004: 20).

“Havuzlama” tekniği ile birimlerin saf bir zaman serisine kıyasla en az iki avantajı sunulmaktadır. İlk olarak, gözlemlerin sayısı ve serbestlik derecelerini artırır. Bu durumda, tam olarak belirlenmiş modelleri tahmin etmeyi mümkün kılar. İkincisi ise, havuzlama tüm ülkelerde yaygın olan yaşanan beklenmeyen şokların kontrol edilmesini (zaman etkileri) ve atlanan değişken öngörülerin azaltılmasını (birim etkilerini) mümkün kılmaktadır (Plümper, Troeger & Manow, 2005:329).

İyi bir istatistiksel analiz için ise sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli olmak üzere iki popüler istatistiksel model kullanılmaktadır; Sabit etkiler modelinde, analizdeki tüm çalışmaların altında yatan tek bir gerçek vardır o da modelde birim etki büyüklüğünün olduğu ve gözlemlenen etkilerdeki tüm farklılıkların örnekleme hatasından kaynaklandığını varsaymaktır. Buna sabit etkiler modeli denirken, biraz daha açıklayıcı bir terim olarak; ortak etki modeli de denmektedir (Borensteina vd.: 97).

Her iki durumda da, tek bir gerçek etki olduğu için tekil etki kullanılmaktadır. Bu durumun aksine, tesadüfi etkiler modeli, gerçek etki boyutlarının farklı olmasına izin vermektedir (Zulfikar & MM, 2019),(Borensteina vd. (et al.): 97).

3.2.1. Ortak Etki Modeli veya Havuzlanmış En Küçük Kare

Bu modelde zaman ve birimsel boyutlar dikkate alınmadığından, verilerin davranışının çeşitli dönemlerde aynı olduğu varsayılmaktadır. Bu yöntemle, panel veri modelini tahmin etmek için Sıradan En Küçük Kareler yaklaşımı (HEKK) veya en küçük kareler tekniği kullanılmaktadır (Zulfikar & MM, 2019).

Genel bir panel modeli;

$$Y_{it} = \alpha + X_{it}\beta + \epsilon_{it}$$

şeklinde gösterilebilir (Torres & Reyna, 2007: 10). Bu denklemden Y_{it} bağımlı değişken, X_{it} açıklayıcı değişkenler seti, β eğim katsayısı, ϵ_{it} hata terimleri vektörü ve α sabit kesişim katsayısıdır.

Hipotez, Regresyon, Paneli Veri Modeli ve Ortak Etkilere ilişkin panel veri regresyon hipotezine dayalı belli başlı kavramlar yer almaktadır. Bunlar (Zulfikar & MM, 2019);

R Kare; bağımsız değişkenlerin aynı anda bağımlı değişkenini tanımlamadaki etkisi veya kabiliyetinin büyüklüğüdür. Değer 0,5’ten büyükse, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama yeteneği güçlüdür. Aksine değer 0,5’ten küçükse, bağımsız değişkenin bağımlı değişkenini açıklama yeteneği güçlü değildir.

Düzeltilmiş R Kare; Bağımsız değişkenlerin eş zamanlı olarak standart hatayı da gözlemleyerek bağımlı değişkeni açıklamadaki etkisinin veya kabiliyetinin büyüklüğüdür. Açıklama R Kare ile aynıdır ancak bu değer standart hata ile düzeltilmiştir.

F-İstatistikler; Panel veri regresyonunun eşzamanlı testi olan Test F’nin değeridir. F değeri, bağımsız değişkenin bağımlı değişkenine etkisinin anlamlılık düzeyini gösterir. F değerini kullanmak için F Tablosu ile karşılaştırılmalıdır. Ancak işlemlerin kolaylaştırılması açısından Prob (F-Statistics) değeri doğrudan yorumlanabilmektedir.

Prob (F-İstatistik): F değerinin anlamlılık düzeyi olan, yani bağımsız değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olsun ya da olmasın bağımlı değişkenine eşzamanlı etkisini değerlendirmek için F testinin p değeridir. Eğer p değerinin değeri kritik sınırdan, örneğin 0.05’ten düşüğe, o zaman H_1 ’in kabul edilmesi veya öngörücü değişkenin bağımlı değişkenine eşzamanlı etkisi olduğu anlamına gelir ayrıca istatistiksel olarak anlamlı

olduğunu kanıtlar. Bunun tersine, p değerinin değeri kritik sınırdan fazlaysa, H_0 kabul edilir veya tahmin değişkenlerinin bağımlı değişkenine eşzamanlı etkisinin istatistiksel olarak önemli olmadığı anlamına gelir.

Panel veri modelleri, gözlemlenebilecek veya gözlenemeyecek heterojenlik veya birimsel etkiyle başa çıkmak için grup etkileri, zaman etkilerini veya her ikisini de inceler. Bu etkiler ya sabit ya da tesadüfi etkilerdir. Sabit bir etki modeli, kesişmelerin grup veya zaman periyodu arasında farklılık gösterip göstermediğini incelerken, tesadüfi bir etki modeli, birimsel veya zaman periyodu boyunca hata varyans bileşenlerindeki farklılıkları araştırır. Tek yönlü bir model $firma_1, firma_2, \dots$ gibi yalnızca bir dizi kukla değişken içerir, iki yönlü bir model ise $şehir_1, şehir_2, \dots$ ve $yıl_1, yıl_2, \dots$ gibi iki kukla değişken setini dikkate alır (Park, 2011: 7).

3.2.2. Sabit Etkiler Modeli

Yalnızca zaman içinde değişen değişkenlerin etkisini analiz etmek amacıyla sabit etkiler modeli tercih edilmektedir. Sabit etkiler modeli, bir varlık (ülke, kişi, şirket vb.) içindeki tahmin ve sonuç değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırır. Her işletmenin, tahmin değişkenlerini etkileyebilecek veya etkilemeyecek kendi bireysel özellikleri vardır. Örneğin, bir erkek veya kadın olmak, belirli bir konudaki görüşü etkileyebilir, belirli bir ülkenin siyasi sisteminin ticaret veya GSYİH üzerinde bir etkisi olabilir veya bir şirketin iş uygulamaları hisse senedi fiyatını etkileyebilmektedir (Torres & Reyna, 2007: 9).

Sabit etkiler modeli, birimleri tahmin etmenin, sonuç değişkenlerini etkileyebileceğini veya önyargılı olabileceğini varsaymaktadır. Bu sebeple bu durumun kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu durum, varlığın hata terimi ile tahmin değişkenleri arasındaki korelasyon varsayımının arkasındaki mantıktır (Stok & Watson, 2008: 155). Sabit etkiler modeli, zamanla değişmeyen özelliklerin etkisini ortadan kaldırır, böylece tahminlerin sonuç değişkeni üzerindeki net etkisini değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır (Torres & Reyna, 2007: 9).

Sabit etkiler modelinin bir başka önemli varsayımı ise, zamanla değişmeyen özelliklerin birimlere özgü olduğu ve diğer birimlere özgü özelliklerle ilişkilendirilmemesi gerektiğidir. Her varlık farklıdır, bu nedenle varlığın hata terimi ve sabit terimi diğerleriyle ilişkilendirilmemelidir. Hata terimleri ilişkilendirildiği takdirde, sabit etkiler modelinin kullanılması uygun değildir çünkü çıkarımlar doğru olmayabilir. Bu durumda bu ilişkinin Tesadüfi Etkiler modeli ile modellenmesi gerekir (Torres & Reyna, 2007: 9). Daha sonra ele alınacak olan Hausman testinin ana mantığı da budur.

Bu model ayrıca, birimler arasındaki farklılıkların, farklı engellemelerden korunabileceğini varsayar. Sabit Etkiler model paneli verilerini tahmin etmek için, birimler arasındaki farkları yakalamak amacıyla bir kukla değişken tekniği kullanmak, değişkenlerdeki farklılıklar nedeniyle farklı kesmeler meydana getirebilir. (Zulfikar & MM, 2019). Bu tahmin modeli genellikle En Küçük Kareler Kukla Değişken tekniği olarak da adlandırılır (Schmidheiny & Basel, 2011: 9).

En Küçük Kareler Kukla Değişken modeli ile ilişkili olan Sabit Etki Modeli, “n-1” zamanlı birimlerin kesişimleri için kukla değişkenlerin katsayısı olarak tahmin eder (Schmidheiny & Basel, 2011: 9). Bu model, kesişimlerin her kesit için değişmesine izin verir ve böylece birimsel etkiyi açıklar. Sabit etkiler tahmini, verilerdeki her bir birimin i 'nci terimi için tüm zamanın sabit bilgilerini ortadan kaldırarak birime özgü heterojenliği kontrol eder. Ayrıca, tüm varlıklar için kukla değişkenlerin eklenmesi, varlıklar ile birimler arasındaki kesişmelerin yer aldığı havuzda serbestlik derecesini artırmayı beklemektedir (Raza, vd, 2014: 168). Fakat zaman ve/veya gözlem sayısı büyük olduğunda kukla değişkenlerle tahmin yapmak zordur ve serbestlik derecesi kaybı çok olur.

Sabit etkiler modeli, ortak etkiler modelinden farklı olsa da yine de sıradan en küçük kareler ilkesini kullanır. Her kesit ve zaman için sabit bir kesişim oluşturan modelleme varsayımı daha az gerçekçi kabul edilir, bu nedenle farkı yakalamak için daha fazla modele ihtiyaç vardır (Zulfikar & MM, 2019).

3.2.3. Tesadüfi Etkiler Modeli

Bu model, değişkenlerin zamanlar ve birimler arasında, birbirine bağlı olabilecek panel verilerini tahmin eder (Greene, 2005: 11). Tesadüfi Etki modelinde, birimler arasındaki fark, her birimin hata terimlerine göre düzenlenir. Tesadüfi Etki modelini kullanmanın avantajı, farklı varyansları ortadan kaldırmaktır. Bu model aynı zamanda Hata Bileşen Modeli veya Genelleştirilmiş En Küçük Kareler tekniği olarak da adlandırılır. Prensipte olarak, Tesadüfi etki modeli, ortak etki ve sabit etkiden farklıdır, özellikle bu model, sıradan en küçük kareler ilkesini kullanmayıp maksimum olabilirlik veya genel en küçük kare ilkesini kullanmaktadır (Zulfikar & MM, 2019).

Tesadüfi etkiler modelinin arkasında yatan mantık, sabit etkiler modelinden farklı olarak, birimler arasındaki varyasyonun tesadüfi yapıda olduğu ve modele dâhil edilen tahmin edici veya bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğunu varsaymasıdır. Birimler arasındaki farklılıkların bağımlı değişken üzerinde bir miktar etkisi olduğuna inanmak için herhangi bir neden varsa, o zaman tesadüfi etkiler modeli kullanılmalıdır. Ayrıca tesadüfi etkilerin bir avantajı ise, cinsiyet gibi zamanla değişmeyen değişkenleri modele dâhil edebilmektir (Torres & Reyna, 2007: 25).

Tesadüfi etkiler modelinin regresyon çıktısının yorumlanması, ortak etkiler veya sabit etkiler modeline göre çok farklı değildir. Fakat ağırlıklı ve ağırlıksız olmak üzere iki çıktı görülecektir (Greene, 2005: 11). Sabit Etkileri HEKK teknikleriyle kullanmak, kullanılan modelin belirsizliğini gösterecektir. Fakat bu durum tesadüfi etki modelinin kalıntılarını değişken kullanarak çözmek açısından kullanışlıdır (Zulfikar & MM, 2019).

Tesadüfi etkiler modelinin panel verilerinin regresyon denklemi aşağıdaki gibidir (Zulfikar & MM, 2019):

$$Y_{it} = \alpha + X_{it}\beta + u_{it} + \eta_i$$

Burada $i = 1, 2, \dots, N$ ve $t = 1, 2, \dots, T$ için;

$N =$ kişi veya kesit sayısı, $T =$ zaman periyotlarının sayısı, $E_{it} =$ kalıntının enine kesit ve zaman serilerinin bir kombinasyonu olduğunu gösteren bir bütün kalıntıdır, $U_i =$ birim gözlemin tesadüfi karakteristiği olan birimsel kalıntıdır ve i -nci zamanda kalmaktadır (Zulfikar & MM, 2019).

Modelin seçilmesinin uygunluğunu test eden bir diğer yaklaşım ise panel verinin birimlere göre farklılık gösterip göstermediğidir. Eğer birim etki yoksa model için klasik model uygun olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşım ise F testi ile gerçekleştirilir. F testi ile kısıtlı ve kısıtsız modeller olmak üzere iki model kurgulanır ve bu iki test sonucuna göre birimler arası farklılığın olmadığı hipotezinin geçerliliği araştırılır (Baltagi, 2006: 545). Hipoteze ilişkin red sonucuna varılırsa; HEKK yöntemine dayanan klasik model uygun değildir ve birim farklılıkları dikkate alınmalıdır.

Bir diğer yaklaşım ise birimsel heterojenliğin varlığını sınamaktır. Bu durum ise havuzlanmış en küçük kareler yönteminin kalıntılarına ilişkin LM Testi (Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı) ile gerçekleştirilmektedir. LM testi, tesadüfi etkiler regresyonu ile klasik regresyonu arasında karar verilmesine yardımcı olur. Testin hipotezi tesadüfi etkiler modelinde yer alan birimler arasındaki birim etkiler varyansının sıfır olduğudur. Birimler arasındaki birim etkiler varyansının sıfır olduğu birimler arasında önemli bir fark olmaması

anlamına gelir yani panel etkisi yoktur denebilir (Baltagi, 2006: 545). Sıfır hipotezi red ise tesadüfi etkiler modeli uygun olduğu sonucuna ulaşılır (Torres & Reyna, 2007: 32).

Ayrıca model seçiminde kullanılan ve test edilen modellerin tahmin edicilerini karşılaştıran Hausman adını taşıyan bir grup test vardır (Sheytanova, 2015: 10), Baltagi (2004), tarafından önerilen bu test sabit etkiler ile tesadüfi etkiler arasındaki farka dayalı bir testtir (Baltagi, 2006: 546). Açıklayıcı değişkenler ile birim etkilerin arasında bir ilişki (korelasyonlu) olup olmadığını saptamaktadır. Hausman testi ile korelasyonlu etki testleri arasındaki ilişkiyi Chamberlain'in indirgenmiş form (n matris) yaklaşımına dayanarak açıklığa kavuşturur (Arellano, 1993: 88). Açıklayıcı değişkenler ile birim etkilerin korelasyonlu olması durumunda sabit etkiler modeli tercih edilmelidir. Temel hipotez açıklayıcı değişkenler ve birim etkiler arasında korelasyon olmadığıdır. Eğer bu temel hipotez reddedilirse sabit etkiler modeli tercih edilir. Reddedilemezse her iki tahmin modeli tercih edilebilir ancak tesadüfi etkiler daha etkin olacağı için tercih edilmelidir (Griliches & Hausman, 1986: 20).

3.3. Araştırmanın Bulguları

Çalışmadaki veriler yukarıda bahsedilen dünya bankası veri tabanından excel formatında alınmıştır. İçerisinde 19 OECD ülkesinin yer aldığı veriler tek bir excel formatında birleştirilerek panel veri seti oluşturulmuştur. 19 OECD ülkesinin kredi talepleri doğrultusunda açıklayıcı değişkenleri yer almaktadır. Açıklayıcı değişkenler olarak özel sektör için bankaların kullandıkları krediler (%), ticari bankalar (100.000 yetişkin başına) ve takipteki kredilerinin toplam brüt kredilere oranı (%) ele alınmıştır. Söz konusu değişkenlerde yaşanacak artışın, bağımlı değişkeni ne kadar etkilediğini gösterebilmek amacıyla bağımlı değişken olarak enflasyon deflatörü kullanılmıştır.

Ayrıca Dünya Bankasının veri tabanından alınan, veriler 201001-201912 (1 Ocak 2010-31.Aralık 2019) dönemleri arasında 190 gözlem sayısını içeren yıllık veriler olarak tanımlanmıştır. Oluşturulan veriler Stata programı ile bir üst bölümde anlatılan yöntemler kullanılarak analizleri gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin kodları ve açıklamaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

Değişkenler	Açıklamalar
Enf	Enflasyon Deflatörü (yıllık %)
Ösk	Özel Sektör İçin Bankalar Tarafından Sağlanan Krediler (GSYİH'nin yüzdesi)
Tbş	Ticari Banka Şubeleri (100.000 yetişkin başına)
Tgk	Tahsili Gecikmiş Banka Kredilerinin Toplam Brüt Kredilere Oranı (%)

Değişkenler arasındaki ilişki havuzlanmış en küçük kareler yönteminde yer alan korelasyon ve varyans analizi ile incelenmiştir. Bu analizler için öncelikle klasik model, tesadüfi etkiler ve sabit etkiler analizleri ile karşılaştırmalı olarak incelenip modelin tesadüfi etkiler modeli ile devam edilmesi gerektiği bulguları ortaya koyulmuştur.

Modelde heterokedastisite (değişen varyans sorunu), birimler arası korelasyon ve otokorelasyon bulunma ihtimaline karşılık tesadüfi etkiler modeline dayalı temel varsayım testleri uygulanmıştır. Testin bulgularına göre dirençli tahmin işlemleri ayrı ayrı gösterilerek modele uygun olan Driscoll ve Kraay tahmincisi testi ile model

yorumlanmıştır. Bağımsız değişkenlerin enflasyon deflatörü üzerine etkisini görebilmek amacıyla klasik regresyon tahmini yapılmıştır.

Tablo 2: Klasik Regresyon Modeline İlişkin Tahmin Sonuçları

Enf	Katsayı	Std. Err.	T	P
Ös	-0.0169813	0.00489	-3.47	0.001*
Tbş	-0.04031	0.013082	-3.08	0.002*
Tgk	-0.0759	0.023937	-3.17	0.002*
_cons	5.251455	0.45269	11.6	0

Not: (* p<0,01 anlam düzeyinde)

Yukarıda yer alan regresyon bulgularında örnek sayısı 190, F (4, 186) test istatistiği 17.32, buna karşılık gelen Prob>F =0.000' dır.

Klasik doğrusal regresyon yöntemine göre elde edilen bulgular incelendiğinde, model %1 anlamlılık düzeyinde genel olarak anlamlıdır. (Prob>F =0.000 <0.01). R-squared değerine göre; modelde ele alınan bağımsız değişkenler enflasyon deflatörünü % 2183 oranında açıklamaktadır. Bu değer ne kadar 1' e yakın olursa bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni o kadar iyi açıklayabilecektir.

Ayrıca aşağıda yer alan genel bir panel veri modeline göre;

$$Y_{it} = \beta_0 + X_{it} \beta + U_{it}$$

elde edilen yeni model ise ;

$$\text{Enflasyon Deflatörü} = 5.25 + -0.01\text{Ös} + -0.04\text{Tbş} + -0.07\text{Tgk}$$

olacaktır.

Modelde bağımsız değişkenlerin katsayı bulguları incelendiğinde özel sektör kredileri, ticari bankalar ve takipteki kredi oranlarının tutarlarının negatif işaretli olduğu bulguları elde edilmiştir. Değişkenlerin katsayılarında yer alan negatif işaret, ilgili değişkenlerdeki herhangi bir değişimin enflasyon deflatörü üzerinde ters yönde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda değişkenlerin katsayılarında yer alan pozitif işaret ise ilgili değişkenlerdeki herhangi bir değişimin enflasyon deflatörü üzerinde aynı yönde bir değişime sahip olduğunu ifade etmektedir.

Bu modele göre özel sektöre kullanılan kredilerin bir birimlik artışı enflasyon deflatörünü yaklaşık olarak 0.01 oranında azaltacaktır. Ticari bankalarda yaşanacak bir birimlik artış enflasyon deflatörünü 0.04 oranında azaltacak ve takipteki kredi oranlarında yaşanacak bir birimlik artış enflasyon deflatörünü yaklaşık 0.07 oranında azaltacaktır.

Bağımsız değişkenlerin anlamlılık düzeyleri incelendiğinde özel sektör için kullanılan krediler, ticari bankalar ve takipteki kredi oranlarının %1 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca sabit terim de %1 anlamlılık düzeyinde olup tüm değişkenlerin modele anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilir.

Standart hataların 0'a yakın olmasının beklendiği modelde, modelin standart hataları incelendiğinde özel sektör için kullanılan kredilerin standart hatası 0.00489 ticari banka şubelerinin 0.013082 ve takipteki kredi oranlarının standart hatası ise 0.023937 olduğu görülmektedir. Tüm değişkenlerin standart hatalarının 0'a yakın olduğu görülmüştür.

Tablonun T değerlerinin bağımsız değişkenlerin modele tek başına etkisinin olup olmaması amacıyla incelendiğinde, özel sektör kredilerinin modele tek başına diğer değişkenlere göre daha fazla etkisinin olduğu, ticari bankaların ise modele diğer değişkenlere göre tek başına daha az etkisinin olduğu görülmektedir.

Ayrıca sabit terimin anlamlılık sınaması incelendiğinde; sabit terim açısından;

$$H_0 = \beta_0 = 0$$

$$H_1 = \beta_0 \neq 0 \text{ hipotezi ile}$$

$P=0.0 < 0.01$ olduğundan H_0 reddedilir, yani sabit katsayının modele anlamlı bir etkisi vardır denebilir. Ayrıca diğer bağımsız değişkenler sabitken enflasyon deflatörü katsayısının 5.251455 olması beklenir.

Tüm birimlerin homojen olduğu düşünüldüğü takdirde klasik modelin, aksi durumda sabit veya tesadüfi etkiler modellerinin kullanılması gerekmektedir. Klasik model, sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli arasında hangisinin kullanılacağına karar vermek amacıyla birtakım testler yapılması çok daha güvenli olacaktır.

Panel verinin birimlere göre farklılık gösterip göstermediğini test eden F testi yapılmıştır. Bu teste kısıtlı ve kısıtsız modeller olmak üzere iki farklı model kurgulanır. Kısıtlı model havuzlanmış en küçük kareler yöntemi, kısıtsız model ise sabit etkiler modeli ile sınanır. Çalışmada havuzlanmış en küçük kareler yöntemine ilişkin kukla değişkenli en küçük kareler yöntemi tahmincisi kullanılmıştır. Yapılan test sonucunda prob değeri 0.000 çıkmıştır. Bu durumda tüm birim etkilerin sifira eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilir. Dolayısıyla iki model arasında tercih yapıldığında sabit etkiler modeli uygun olacaktır.

Buna ek olarak birimsel heterojenliğin varlığını sınamak amacıyla LM Testi (Breusch-Pagan Langrange Çarpanı) yapılmıştır. HEKK kalıntılarına dayalı olarak tesadüfi etkiler modelinde yer alan birim etkiler varyansının sıfır olduğu hipotezine dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan panel veri setinde prob değeri; 0.00 olarak hesaplanmış olup havuzlanmış en küçük kareler yöntemine dayalı H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla klasik modelin uygun olmadığı tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uygulanan testler sonucunda birim etkilerin ortaya çıkması nedeniyle bu etkilerin sabit mi yoksa tesadüfi mi olduğuna karar vermek amacıyla Hausman Testi uygulanıp testin sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Hausman Test Sonuçları

Enf	(b) Fixed	(B)	(b-B) Difference	sqrt(diag (V_b-V_B)) S.E.
Ösk	.008538	-.007366	.0159041	.0158541
Tbş	-.0516942	-.0362396	-.0154547	.0308307
TGK	-.0211997	-.0306666	.0094669	.0194806

Sabit etki model tahmincileri ile tesadüfi etki modelinin tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman test sonuçlarına Tablo 3 'de yer verilmiştir. Ayrıca Hausman Testi incelendiğinde prob değerinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmadığı görülüp tesadüfi etkileri hipotezine dayalı H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Sabit etkiler modeli uygundur şeklindeki H_1 hipotezinin reddedileceği ve tesadüfi etki modelinin tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Korelasyon sonuçlarına bakıldığında değişkenler arasındaki ilişki hakkında yorum yapılabilmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişki hakkında daha iyi yorum yapılabilmesi için VIF değerlerine bakılmıştır. Testin varsayımı bu değişkenler arasında bir ilişkinin olmamasını istemektedir. Modelde kullanılan değişkenler arasında yüksek bir korelasyon bulgusu elde edilmemiştir. Fakat daha iyi bir sonuç için çoklu doğrusal bağlantının olup olmadığını kesin olarak gözlemlemek amacıyla VIF değerinin hesaplanması gerekmektedir.

Tablo 4: Korelasyon Test Sonuçları

Variable	VIF	1/VIF
Tbş	1.19	0.837191
Ösk	1.17	0.854868
TGK	1.04	0.965972

VIF değerlerine bakıldığında modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı görülmüştür. Bunun sebebi ise VIF varsayımına göre VIF değerlerinin 5'ten küçük olmasıdır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde modeldeki tüm değişkenlerin değerinin 5'ten küçük olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Çoklu doğrusal bağlantı sorunu olması halinde ise modeldeki bağımsız değişkenlerden biri çıkartılmaktadır.

Panel veri modellerinde standart hataların sapmalı olup olmadığını analiz etmek amacıyla bir takım temel varsayım testleri yapılmaktadır. Bu testler ise heterokedastisite, birimler arası korelasyon ve otokorelasyon olarak ele alınmaktadır. Varsayımların sağlanamaması durumunda standart hatalar sapmalı olacaktır. Bu durumda t-istatistikleri ve güven aralıkları geçerliliğini yitirir. Aşağıdaki tabloda temel varsayım testlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Levene, Brown ve Forsythe testi

Levene (1960), normal dağılım varsayımının gerçekleşmediği durumda dirençli bir heteroskedastisite testi önermiştir. Brown ve Forsythe (1974), Levene'nin test istatistiğindeki ortalama yerine aykırı gözlemlere karşı da dirençli bir yapı sağlayan kırılmış ortalamaya ve medyana dayalı alternatif yerel tahminçiler önermişlerdir. Aşağıdaki tabloda Levene, Brown ve Forsythe testine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 5: Levene, Brown ve Forsythe testi

W0=	6.13478	Pr>F=	0.0000000
W50=	3.940446	Pr>F=	0.00000097
W10=	5.10459	Pr>F=	0.0000000

Yukarıdaki tabloda 19 birim için kalıntıların ortalaması ve standart sapmaları yer almaktadır. Levene, Brown ve Forsythe test istatistikleri (W0, W50 ve W10) “birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmektedir, diğer bir ifade ile modelde heterokedastisite vardır.

Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı testleri

Aşağıda tesadüfi etkiler varsayımıyla tahmininde otokorelasyonun varlığını lagrange çarpanı (LM), tesadüfi birim etki varlığı için düzeltilmiş LM (ALM) ve otokorelasyonun ve tesadüfi birim etkinin varlığını birlikte sınanan LM testleri bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 6: Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı testleri

LM(lambda=0) =	118.77	Pr>chi2(1) = 0.0000
ALM(lambda=0)	22.59	Pr>chi2(1) = 0.0000

Yukarıdaki tabloda otokorelasyon katsayısının (ρ) sıfıra eşit olduğu hipotezini sınamak için sırasıyla LM ve ALM testleri ve hem tesadüfi birim etkinin hem de otokorelasyon katsayısının birlikte sıfıra eşit olduğu hipotezini sınamak için birleşik LM testi yer almaktadır. Otokorelasyon için LM ve ALM testleri 1 serbestlik derecesi ile ve birleşik LM testi ise 2 serbestlik derecesi ike χ^2 dağılımına uymaktadır. Otokorelasyon için LM ve ALM testlerine göre “otokorelasyon yoktur” hipotezin reddedildiği görülmektedir. Ayrıca birleşik testte de H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla birim etkinin varyansının ve otokorelasyon katsayısının birlikte sıfıra eşitliği reddedilmekte ve tesadüfi birim etki ile otokorelasyonun olduğu anlaşılmaktadır.

Pesaran'ın Testi

Tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığını sınamak amacıyla Pesaran'ın testinin bulguları aşağıda gösterilmiştir.

Pesaran's test of cross sectional independence = 5.717, Pr = 0.0000

Yukarıda birimler arası korelasyon olmadığı temel hipotezinin Pesaran'ın testi ile sınanması için test istatistiği ve olasılık değeri görülmektedir. Sonuçlara göre, H_0 hipotezi reddedilmekte ve birimler arasında korelasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Friedman'ın Testi

Tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığını sınamak amacıyla Friedman'ın testinin bulguları aşağıda gösterilmiştir.

Friedman's test of cross sectional independence = 33.856, Pr = 0.0131

Friedman'ın testin sonuçlara göre, H_0 hipotezi reddedilmekte ve birimler arasında korelasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Frees'in Testi

Tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığını sınamak amacıyla Frees'in testinin bulguları aşağıda gösterilmiştir.

Frees' test of cross sectional independence = 1.112

Sonuçlara göre %95 güven düzeyinde Frees test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan ($1.112 > 0.2620$), H_0 hipotezi reddedilmekte ve dolayısıyla birimlerarası korelasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda kısaca özetlenen başlıklarda birtakım testler yapılmıştır. Testin sonuçlarına göre birimlere göre heterokedasite olduğu sonucuna ulaşıp, diğer bir değişle değişen varyans sorunu vardır denebilir.

Birimler arası korelasyon için Pesaran, Friedman ve Frees'in Testi uygulamada ele alınan model için uygundur. Bu testlere göre kısa panel, yani birimlerin zaman boyutundan büyük olduğu veri setleri için birimler arası korelasyonunun varlığını test etmektedir. Modelde

birimler arası korelasyonun olmadığı şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilir. Dolayısıyla modelde birimler arası korelasyon vardır denebilir.

Otokorelasyon testi için Baltagi-Wu'nun Testi ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın DW Testi yapılmıştır. Bu testin temel hipotezi otokorelasyon katsayısının 0' a eşit olmasıdır. Ayrıca Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI otokorelasyon testlerinde eşik değer 2 olarak kabul edilmektedir. Testin sonuçlarına göre 1.2338295 ve 1.6367255 değerleri 2 den küçük olduğu için H_0 otokorelasyon yoktur hipotezi reddedilecektir. Ayrıca tesadüfi etkiler modeli için otokorelasyonun ciddi olduğu kanısına varılır. Sonuç olarak modelde heterokedastisite, birimler arası korelasyon ve otokorelasyon sorunu vardır.

Panel veri setinde büyük örneklerde çalışıldığı zaman tahmincilerin tutarlı olması varsayımların sağlanamamasıyla mümkündür. Fakat bu varsayımların sağlanamaması ilgili etkinliklerin sağlanamamasına neden olmaktadır. Etkinlik özelliğinin sağlanamaması standart hatalar üzerinden t , F , R^2 gibi önemli istatistiklerin geçerliliklerini yitirir. Varsayımların biri veya birden fazlası sağlanmadığında standart hataların düzeltilmesi yani dirençli tahminlerin yapılması gerekir.

Çalışmada tesadüfi etkiler modeli tercih edilerek söz konusu modele uyarlanan temel varsayım testleri yapılmıştır. Bu varsayımların en az biri sağlanmadığında standart hataları minimize edecek kat sayıların gerçeğe daha uygun yorumlanabilmesi açısından dirençli tahminciler kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda temel varsayımların sağlanamaması durumunda (Heterokedastisite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Varlığında) yapılması gereken alternatif test ve bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 7: Driscoll ve Kraay Test Sonuçları

Enf	Katsayı	Drisc/Kraay Std. Err.	T	P>t
Ös	-0.0169813	.0020724	-8.19	0.000*
Tbş	-0.04063	.0071778	-5.62	0.000*
Tgk	-0.0759	.0076936	-9.86	0.000*
_cons	5.251455	.4519676	11.62	0.000

Panel veri setinde heterokedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunu olduğundan dolayı standart hataları minimize edecek katsayı değerleri literatürde çoğunlukla karşılaşılan Driscoll ve Kraay tahmincisi testi uygulanarak gerçekleştirilmiştir.

Bu sonuçlara göre özel sektör için kullanılan kredilerin kat sayı değeri klasik regreyon çıktısına kıyasla değişmediği bulgusuna rastlanmış ve -0.016 negatif fakat %1 anlamlılık düzeyindedir. Bu sonuca göre diğer değişkenler sabitken, bankalar tarafından özel sektör için kullanılan kredilerdeki 1 birimlik artış enflasyon deflatörünü 0.016 oranında azaltacaktır. Diğer bir ifadeyle bankalar tarafından özel sektör için kullanılan kredilerin enflasyon dönemindeki bir ekonominin pozitif yöndeki değişimine önemli bir etkisi vardır denebilir.

Ticari bankaların katsayı değerinin ise Driscoll ve Kraay tahmincisi sonucu katsayının ve işaretinin değişmediği, -0.04063 negatif olduğu görülmektedir. Ayrıca olasılık değeri itibarıyla %1 anlamlılık düzeyinde modele anlamlı etkisi vardır. Bu değere göre, diğer değişkenler sabitken ticari bankalardaki 1 birimlik artış enflasyon deflatörü üzerinde 0.04063 oranında azalışa neden olacaktır.

Takipteki kredi oranlarının katsayı değerinin yine Driscoll Kraay tahmincisi sonucu katsayının ve işaretinin değişmediği, -0.0759 değerinde negatif olduğu görülmektedir.

Olasılık değeri itibariyle %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde modele %1 düzeyinde anlamlı etkisi vardır denebilir.

4. SONUÇ

Çalışmanın sonuçları bütün olarak incelendiğinde bankalar tarafından özel sektör için kullanılan kredilerin enflasyon deflatörü üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durumda ülkelerde sağlanan banka kredilerin enflasyon deflatörü üzerindeki baskılayıcı etkisini açıkça ortaya koymuştur. Aynı zamanda ülkelerde enflasyonla mücadele politikalarına bankaların finansal piyasalardaki aracılık görevlerini etkin bir biçimde yerine getirmeleri için özel bir önem verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Arslan ve Yapraklı (2008), çalışmalarında banka kredilerinin enflasyonu pozitif etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Söz konusu bulgular bu çalışmada da elde edilen bulgular ile örtüşmektedir. Bu durumun aksine Avcı (2020), banka kredilerinin enflasyon oranını düşürmede etkisinin düşük olduğunu göstermiştir.

Aynı zamanda ticari bankalarda yaşanacak artışın enflasyon deflatörüne olumlu etkisi olduğu saptanmıştır. Bunun nedeni ise ticari bankaların kârlılıkları ile ilgili olduğu düşünülebilmektedir. Enflasyon deflatörü ile ticari bankalar arasındaki bu güçlü ilişki bankaların daha çok varlıkları ile ilgilidir. Nitekim bankaların kârları enflasyona göre en güçlü açık etkiye sahiptir. Bu durum ise enflasyon deflatörünün, bankaların finansal performansı ile önemli bir ilişkisi olduğu anlamına gelir.

Diğer taraftan çalışmadaki bulgulara göre takipteki kredi oranlarındaki artışın enflasyon deflatörüne olumlu bir etkisi olacaktır. Fakat takipteki kredi oranlarındaki artış banka kârlılığını azaltan, faiz oranlarını ise artıran sebepler arasında olabilmektedir. Çünkü kredinin takibe düşmesi bankanın aktif yapısını bozucu ve gelirlerini azaltıcı bir unsurdur. Aynı zamanda yüksek riskli yatırımcı gruplarına yüksek faizli kredi verildiğinin de bir göstergesidir. Bundan dolayı bu değişkenin enflasyon deflatörünü olumlu yönde etkilemesi doğal değildir.

Çalışmada kullanılan panel veri setine ilişkin dünya bankasından alınan verilerde takipteki kredi oranlarında 2010 yılından 2018 yılına kadar azalış, 2018 yılından sonra artış görülmektedir. Çalışmada karşılaşılan takipteki kredilerin enflasyon deflatörünü olumlu etkilemesi bulgusu da söz konusu durum için açıklanabilir.

KAYNAKÇA

1. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı. (2020). Eylül 21, 2020 tarihinde Uluslararası Örgütler: <https://disiliskiler.ktb.gov.tr/TR-22153/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-orgutu-oecd.html> adresinden alındı
2. ARELLANO, M. (1993). On the testing of correlated effects with panel data. *Journal of econometrics*, 59(1-2), 87-97.
3. ARSLAN, İ., & YAPRAKLI, S. (2008). Banka Kredileri ve Enflasyon Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1983-2007). *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*(7), 88-103.
4. ASHTON, P. (2009). An Appetite For Yield: The Anatomy Of The Subprime Mortgage Crisis. *Environment and Planning*, 41(6), 1420-1441.

5. AVCI, T. (2020). Makroekonomik Faktörler ve Banka Kredilerinin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 98-107.
6. AYDIN, M. K., Ak, M. Z., & ALTUNTAŞ, N. (2013). Çevre'Ülkelerinde Finansal Gelişme İle Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 1-14.
7. BALTAGI, B. H. (2006). Estimating an economic model of crime using panel data from North Carolina. *Journal of Applied econometrics*, 21(4), 543-547.
8. BALTAGI, B. H., Song, S. H., Jung, B. C., & Koh, W. (2007). Testing for serial correlation, spatial autocorrelation and random effects using panel data. 140(1), 5-51.
9. BORENSTEINA, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P., & Rothstein, H. R. (2010). A Basic Introduction To Fixed-Effect And Random-Effects Models For Meta-Analysis., 1(2), 97-111.
10. BROWN, M. B., & Forsythe, A. B. (1974). 372: the ANOVA and multiple comparisons for data with heterogeneous variances. *Biometrics*, 719-724.
11. BULUŞ, A., & Kabaklarlı, E. (2010). 1929 Ekonomik Buhrani İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(1).
12. DE LONG, J. B., & EICHENGREEN, B. (1991). The Marshall Plan: History'S Most Successful Structural Adjustment Program. *National Bureau of Economic Research*.
13. DELONG, J. B., & SIMS, C. A. (1999). Should We Fear Deflation? *Brookings Papers on Economic Activity*(1), 225-252.
14. DEMİRCİ, N. S. (2017). İmalat Sanayi Sektöründe Üretim ve Banka Kredileri İlişkisi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 35-61.
15. FLORIAN, L. (2018, February). The Credit Structure Database. *University of Luxembourg, CREA*.
16. FREES, E. (2004). *Longitudinal and panel data: analysis and applications in the social sciences*. Cambridge University Press.
17. FRIEDEN, J. (1988). Sectoral Conflict and Foreign Economic Policy, 1914-1940. *International Organization*, 59-90.
18. GOTHAM, K. F. (2009). Creating Liquidity Out Of Spatial Fixity: The Secondary Circuit Of Capital And The Subprime Mortgage Crisis. *International Journal Of Urban And Regional Research*, 33(2), 355-371.
19. GREENE, W. (2005). Fixed And Random Effects In Stochastic Frontier Models. *Journal of productivity analysis*(23), 7-32.
20. GRILICHES, Z., & HAUSMAN, J. A. (1986). Errors in variables in panel data. *Journal of econometrics*, 31(1), 93-118.
21. GÜNEŞ, N. (2014, December). Profitability in Turkish Banking Sector: Panel Data Analysis (The period 1990-1999). *Journal of Economic and Social Thought*, 1(1).
22. HANWECK, G., & Ryu, L. (2005, January). The Sensitivity of Bank Net Interest Margins and Profitability to Credit, Interest-Rate, and Term-Structure Shocks Across Bank Product Specializations.

23. HORN, G. A., Joebges, H., & Zwiener, R. (2009). From the financial crisis to the world economic crisis (II). Global imbalances: Cause of The Crisis And Solution Strategies For Germany. IMK Policy Brief.
24. HSIAO, C. (2007). Panel data analysis—advantages and challenges. 16(1), 1-22.
25. KAVCIOĞLU, Ş. (2012). Kriz Dönemleri Sonrasında Türk Bankacılık Sektöründe Kredi Analizi (2002-2011 Dönemi).
26. KAVCIOĞLU, Ş. (2013). Yurt Dışı Kaynaklı Krediler ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 21(1), 139-166.
27. KILIÇ, F., & TORUN, M. (2018). Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 16(1), 18-40.
28. KOÇ, S. (2015, Temmuz). Türkiye'deki Bankaların Sektörler Bazında Kullandırdıkları Krediler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1999-2011. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 135-156.
29. KORKMAZ, S. (2015). Impact of Bank Credits on Economic Growth and Inflation. Journal of Applied Finance & Banking, 5(1), 57-69.
30. LEVENE, H. (1960). Contributions to probability and statistics. Essays in honor of Harold Hotelling , 278-292.
31. OECD. (1961, September 30). Better Policies for Better Lives. Eylül 17, 2020 tarihinde Browse OECD Contributions History: <https://www.oecd.org/> adresinden alındı
32. OMONDI, O. G. (2014). Effects of inflation on commercial banks' lending: A case of Kenya commercial bank limited. United States International University-Africa.
33. PARK, H. M. (2011). Practical guides to panel data modeling: a step-by-step analysis using stata. Public Management and Policy Analysis Program, Graduate School of International Relations, International University of Japan, 1-52.
34. PETERSEN , M., & Rajan, R. (1995). The Effect Of Credit Market Competition On Lending Relationships. The Quarterly Journal of Economics, 110(2), 407-443.
35. PLÜMPER, T., TROEGER, V. E., & MANOW, P. (2005). Panel data analysis in comparative politics: Linking method to theory. European Journal of Political Research, 44(2), 327-354.
36. RAZA, S. H., Shahzadi, H., & Akram, M. (2014). Exploring the Determinants of Financial Development (Using Panel Data on Developed and Developing Countries). Journal of Finance and Economics, 2(5), 166-172.
37. ROTH, H. L. (1987). Leading indicators of inflation. Federal Reserve Bank of Kansas City, 87(01).
38. SARI, S. (2019, Kasım). Türk Bankacılık Sektörü Kredilerinde Sektörel Yoğunlaşma ve Kredi Riski. International Congress of Management, Economy and Policy, 409.
39. SCHMIDHEINY, K., & BASEL, U. (2011). Panel Data: Fixed and Random Effects. Short Guides to Microeconometrics, 7(1), 2-7.
40. SHEYTANOVA, T. (2015). The Accuracy of the Hausman Test in Panel Data: A Monte Carlo Study.

41. STOCK, J. H., & WATSON, M. W. (2008). Heteroskedasticity-robust standard errors for fixed effects panel data regression. *Econometrica*, 76(1), 155-174.
42. SVENSSON, L. E. (1997, November). Inflation Targeting in an Open Economy: Strict or Flexible Inflation Targeting? Reserve Bank of New Zealand Working Paper, G97(8).
43. TORRES, O., & REYNA. (2007). Panel data analysis fixed and random effects using Stata (v. 4.2). . Data & Statistical Services, Princeton University, 1-40.
44. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). Eylül 21, 2020 tarihinde Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı: <http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfa> adresinden alındı
45. VERBEKE, G., & EMMANUEL, L. (1996). A linear mixed-effects model with heterogeneity in the random-effects population. *Journal of the American Statistical Association*, 91(433), 217-221.
46. WARUE, B. N. (2013). The effects of bank specific and macroeconomic factors on nonperforming loans in commercial banks in Kenya: A comparative panel data analysis. *Advances in Management and Applied Economics*, 3(2), 135.
47. YAFFE, R. A. (2003, September). A primer for panel data analysis. *Connect: Information Technology at NYU*, 1-11.
48. ZULFİKAR, R., & MM, S. (2019). Estimation model and selection method of panel data regression: an overview of common effect, fixed effect, and random effect model. *Fakultas Ekonomi*.

**THE IMPACT OF PRESS FREEDOM ON ENVIRONMENTAL
DEGRADATION: AN ECONOMETRIC ANALYSIS FOR THE
NORDIC-BALTIC EIGHT (NB-8)**

**BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ÇEVRESEL BOZULMA ÜZERİNE ETKİSİ:
NORDİK-BALTIK SEKİZLİSİ (NB-8) İÇİN EKONOMETRİK BİR
ANALİZ**

Mustafa Necati ÇOBAN*

* Assoc. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics, necati.coban@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2839-4403

ABSTRACT

As stated in the principles of post-normal science, environmental degradation impacts the entire globe and all living things as a global problem concerning everyone. The freedom of press has a vital function in preventing environmental degradation and improving environmental quality. A free press contributes to raising environmental awareness and ensures that action is taken on environmental issues. It is aimed in this study to investigate the impacts of freedom of press on environmental degradation in the Nordic-Baltic Eight (NB-8) countries. Panel data analysis was conducted out in accordance with the stated purpose, using data covering the period 2003-2018 belonging to the Nordic-Baltic Eight countries. The Press Freedom Index published by Reporters Without Borders was used as an indicator of press freedom, and carbon emissions (metric tons per capita) were used as an indicator of environmental degradation. The study also included control variables such as GDP per capita, renewable energy consumption, the share of the urban population in the total population and the trade openness ratio. It has been found as a result of the analysis that as the press freedom index value increases (as press freedom decreases) in the Nordic-Baltic Eight, environmental degradation increases.

Keywords: Press Freedom, Environmental Degradation, Panel Data Analysis, Nordic-Baltic Eight.

Jel Codes: E02, Q53, C33, O52.

ÖZ

Çevresel bozulma küresel bir sorun olarak tüm dünyayı ve canlıları etkilemekte ve post normal bilimin esaslarında da yer aldığı gibi herkesi ilgilendirmektedir. Çevresel bozulmanın önlenmesinde ve çevresel kalitenin iyileştirilmesinde basının özgür olmasının önemli bir işlevi bulunmaktadır. Özgür bir basın, çevresel farkındalığın artırılmasına katkıda bulunur ve çevresel konularda harekete geçilmesini sağlar. Bu çalışmada Nordik-Baltık Sekizlisi (NB-8) ülkelerinde basın özgürlüğünün çevresel bozulma üzerine etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda Nordik-Baltık Sekizlisi ülkelerine ait 2003-2018 dönemini kapsayan veriler kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Basın özgürlüğü göstergesi olarak Reporters Without Borders tarafından yayınlanan Basın Özgürlüğü Endeksi, çevresel bozulma göstergesi olarak ise karbon emisyonu (kişi başına metrik ton) kullanılmıştır. Ayrıca çalışmaya kişi başına düşen GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi, kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki payı ve ticari açıklık oranı gibi kontrol değişkenleri dahil edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde Nordik-Baltık Sekizlisinde basın özgürlüğü endeksi değeri arttıkça (basın özgürlüğü azaldıkça) çevresel bozulmanın arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın Özgürlüğü, Çevresel Bozulma, Panel Veri Analizi, Nordik-Baltık Sekizlisi.

Jel Kodları: E02, Q53, C33, O52.

1. INTRODUCTION

The environment performs four basic functions necessary for the survival of mankind and, likewise, for human well-being. The first of these is the provision of natural products such as air, solar energy, lakes, rivers, landscaping and wildlife. The second is the supply of natural resources, such as water, soil, minerals, and forests, which are used to create economic goods. The third is that it functions as a sink into which by-products of economic activities are thrown into. Its fourth function is to provide environmental services and amenities such as maintaining a livable biosphere, including the stratospheric ozone layer, climate stability, genetic diversity, and recreation (Singh, 2009).

Environmental degradation is an umbrella term that encompasses a variety of topics including pollution, deforestation, desertification, global warming, loss of biodiversity, animal extinction, and much more. The depletion of natural resources such as air, water, soil, the destruction of ecosystems and the extinction of wildlife are defined as environmental degradation. Undesirable changes and disturbances occurring in the environment are characterized as environmental degradation (Choudhary et al., 2015).

Along with industrialization and similar elements, unconscious and excessive consumption of natural resources has made environmental degradation become an important agenda item. The decrease in the quality of the environment has revealed an important problem such as the decrease in the areas where future generations can sustain their lives. Especially serious problematic issues such as global warming and climate change remain a cause for concern.

Environmental degradation occurs due to natural disasters and human activities. In the last few decades, the issue of environmental degradation has attracted attention by policy makers of development and environmental sciences (Audi and Ali, 2018). International cooperation is required for the solution of pollution problems that cross borders. Because many countries suffer from the effects of environmental degradation and no country has the opportunity to manage the problem unilaterally (Haas, 1992).

Freedom means the absence of control, interference or restrictions. Therefore, the term of freedom of press means the right to print and publish without the intervention of the state or any other public authority. The press plays an educational and mobilizing role in shaping public opinion and can be an intermediary for social changes. Because freedom of the press is considered the mother of all freedoms in democratic societies (Sehgal and Malik, 2018).

Freedom of the press is the building block of the concepts of human rights and democracy. An unrestricted press is not only an important economic actor, but also an effective force in the political process. The freedom of the press precedes the interests of governments in maintaining their own power and influence and prevents the authoritarianism of administrations (Lamer, 2018).

The fact that the press is free also ensures that different opinions can be expressed in society. It ensures the formation of a polyphonic environment in which opposing views can also be freely expressed, rather than monophonic ones. A non-free press negatively affects the freedom of communication of society. With the freedom of the press, society can access the right information. The press, which is censored or suppressed, cannot convey the correct information (Çoban, 2020).

The fact that the press is free is of great importance for environmental quality. Societies that do not have environmental awareness do not contribute to environmental sustainability. But the fact that the press accurately informs societies about environmental degradation without any restrictions and censorship will increase the environmental awareness of societies and help them achieve environmental sustainability.

In countries where the press is free, people become aware of environmental problems by accessing the right information through the press. Likewise, in countries where the press is free, citizens have freedoms that cause governments to change their policies. One of these freedoms is the freedom of association. In these countries, individuals can organize themselves on environmental issues, enabling governments to change their environmental policies, and thus environmental quality can improve.

Countries that have a culture of freedom of the press tend to be successful in terms of environmental performance, protecting both their ecosystems and human populations. Countries with a limited press do not have a good environmental performance. A free press is a prerequisite for a country to improve its environmental quality and protect its people (Ollerton et al., 2019).

It is aimed in this study to investigate the impacts of freedom of press on environmental degradation in the Nordic-Baltic Eight (NB-8) countries. Panel data analysis was conducted out in accordance with the stated purpose, using data covering the period 2003-2018 belonging to the Nordic-Baltic Eight countries. After the introduction section, there is a literature review section in the study, and after the literature review, the data set and method that will be used in the study have been introduced. After the data set and method section, there is an econometric analysis section. Finally, there is a conclusion section in the study.

2. LITERATURE REVIEW

When we look at the studies investigating the relationship between press freedom and environmental degradation variables, it is seen that these studies are almost decimated. In the literature, where the relationship between environmental degradation and variables such as institutional structure and democracy is investigated more, studies investigating the relationship between freedom of the press and environmental degradation are quite limited (Martinez-Zarzoso and Phillips, 2020; Riti et al, 2021; Uzar, 2021; Ike et al, 2022). Freedom of the press is also an important indicator for the development of the institutional structure, such as democratic governance and freedom of expression (Yeter et al., 2021). Since press freedom is an important indicator of institutional quality, studies that examine the relationship of civil liberties, democracy and institutional quality and similar variables with environmental degradation are also included in the literature (Barrett & Grady, 2000; Winslow, 2005; Li & Reuveny, 2006; Bernauer & Kobi, 2009; Romuald, 2011; Goel et al, 2013; Tiwari & Joshi, 2015; Topal & Hayaloğlu, 2017; Jesenko, 2018).

Barrett and Graddy (2000) investigated the relationship between freedoms and the environment. It has been found in the study that the increase in civil and political freedoms significantly improves environmental quality for some pollution variables. It has been emphasized that political reforms are as important as economic reforms in improving environmental quality worldwide.

Winslow (2005) analyzed the relationship between democracy and urban air pollution variables, which are an indicator of environmental quality. Urban air concentrations such as SO₂, SPM and smoke were used as the three pollutants in the study. Freedom House Index and Polity III were preferred as democracy indicators. It has been found in the study that the level of environmental pollution decreases as the level of democracy increases.

Li and Reuveny (2006) examined the relationship between democracy and environmental degradation. Carbon dioxide emissions, nitrogen dioxide emissions, deforestation, land degradation and water pollution were included as environmental degradation indicators in the study, which focused on the impact of the type of political regime on human activities that directly harm the environment. As a result of the study, it has been concluded that democracy reduces all five types of environmental degradation.

Bernauer and Kobi (2009) examined the effect of political institutions on air quality. In the study, which used data for 107 cities from 42 countries between 1971 and 1996, existing theories on ensuring air quality were empirically tested using data on SO₂ concentration. It has been found as a result of the empirical analyzes that the degree of democracy has a positive effect on air quality.

In his study, Romuald (2011) aimed to analyze the impact of democratic institutions on environmental quality and to determine the potential. In the study, in which 122 developing and developed countries were included in the analysis, data covering the period 1960-2008 belonging to these countries were used. It has been determined in the study, in which modern econometric methods are adopted, that democratic institutions have a direct positive effect on environmental quality.

Goel et al. (2013) analyzed the relationship between institutional quality and environmental pollution. In this study, which used data from more than 100 countries between 2004 and 2007, it was found that both the more corrupt nations and the nations with large shadow sectors had similar effects in providing less emissions, both qualitatively and quantitatively.

Tiwari and Joshi (2015) examined the role of local and regional institutions in environmental governance in the Hindu Kush Himalaya. It has been concluded as a result of the research that institutions play an important role in the scope of environmental governance in the Hindu Kush Himalaya. However, it has also been emphasized that institutions lack articulation, access, social inclusion and equality. It has been stated that local institutions should be strengthened through capacity building.

Topal and Hayaloğlu (2017) examined the effect of corporate quality on environmental performance. Static and dynamic panel data analysis was carried out using data covering the period 2000-2014 for 124 countries. In this study, it has been proven that political stability, governance quality and democratic development have a positive effect on environmental performance. It has also been found that this positive effect does not depend on the stage of development of countries.

Jesenko (2018) has made evaluations related to freedom of expression in environmental cases before the European Court of Human Rights. In the study, which has emphasized that the use of human rights will support the creation of better environmental policy, it has been stated that the European Court of Human Rights has accepted the importance of freedom of expression in order to protect the environment.

Martinez-Zarzoso and Phillips (2020) examined the role of freedom of the press on setting environmental standards. Panel data analysis was carried out using data covering the period 1994-2015 for a sample of OECD and BRICS countries and a global sample of 82 countries. It has been found in the study that the lack of press freedom has a negative relationship with environmental rigidity.

Riti et al, (2021) analyzed the effects of freedom of the press on CO₂ emissions. Using the data covering the period 1993-2016 for 10 countries, analysis was made with the PMG technique. The results of the study have shown that freedom of the press has the capacity to reduce CO₂ emissions in most countries included in the analysis.

Uzar (2021) examined the relationship between press freedom and environmental quality. In the study in which E-7 countries were examined, data covering the period 1993-2016 belonging to these countries were used. In the study, in which the panel ARDL method was applied, it has been found that freedom of the press is effective in reducing CO₂ emissions in E-7 countries. Policymakers need to expand freedom of the press to reduce CO₂ emissions.

Ike et al. (2022) conducted an empirical analysis of the global environmental impact of press freedom. Panel data analysis was carried out in the study, in which data from 153 countries covering the period 2002-2016 were used. It has been found as a result of the study that a 1% increase in press freedom in 153 countries leads to a 0.022% decrease in CO₂ emissions.

3. DATA SET AND METHOD

In this study, balanced panel data analysis was conducted using data from Denmark, Estonia, Finland, Iceland, Latvia, Lithuania, Norway and Norway, defined as the Nordic-Baltic Eight, covering the period 2003-2018. The fact that the data were available for all the variables in the study was effective in determining the data range in the study. Similar studies were used to select the variables.

The Nordic-Baltic Eight is an informal format of regional cooperation consisting of 5 Nordic countries (Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden) and 3 Baltic countries (Estonia, Latvia, Lithuania). Annual meetings are held between both the prime ministers and foreign ministers of these eight countries. The first NB-8 meeting was held in 2014. NB-8 cooperation covers foreign policy, security and defense policy, as well as areas such as energy and transportation, financial issues, and homeland security and justice (Iso-Markku et al., 2018). The fact that NB-8 countries have developed within the scope of institutional quality and freedoms has been the reason for preference in using this country group in the study.

In the study, carbon emissions (metric tons per capita) were used as an indicator of environmental degradation. Carbon emission was also included as a dependent variable in the study. The Press Freedom Index published annually by Reporters Without Borders was used as an indicator of press freedom. While creating the Press Freedom Index values, categories such as pluralism, media independence, environment and self-censorship, legislative framework, transparency, infrastructure and abuses were used. In the Press Freedom Index, countries are given scores between 0 and 100. 0 represents the best score, while 100 represents the worst score. As the score of the countries approaches 100, the freedom of the press decreases in these countries, while the freedom of the press increases as it approaches 0.

GDP per capita, the share of the urban population in the total population, renewable energy consumption and the trade openness ratio were used in the study as control variables. The data of all these variables were obtained from the World Bank's database.

Detailed information about all variables is given in Table 1. The variables included in the study, the abbreviations of the variables and the expected effects of the independent variables on the dependent variable are observed in Table 1.

Table 1: Information about the Variables

Variable	The Abbreviation of the Variable	Expected Effects on Carbon Emission
Press Freedom Index	PFI	+
GDP per capita (Current US\$)	GDPPC	+
Renewable Energy Consumption (% of Total Final Energy Consumption)	REN	-
Trade Openness Ratio	TRADE	+
Urban Population (% of total population)	URB	+
CO ₂ Emissions (metric tons per capita)	CO2	

The estimated model within the scope of the study is as follows:

$$CO2_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 PFI_{it} + \alpha_2 GDPPC_{it} + \alpha_3 REN_{it} + \alpha_4 TRADE_{it} + \alpha_5 URB_{it} + \alpha_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

CO2_{it} refers to the carbon emission level, PFI_{it} refers to the Press Freedom Index, GDPPC_{it} refers to the GDP per capita, REN_{it} refers to the renewable energy consumption, TRADE_{it} refers to the trade openness ratio, URB_{it} refers to the share of urban population in total population, α₀ refers to the fixed parameter, α_i refers to the unit effect, λ_t refers to the time effect and ε_{it} refers to the error term.

3. ECONOMETRIC ANALYSIS

In this section, descriptive statistics of the variables will be expressed first, and then specification tests will be performed. Once the specification tests are performed, the model will be estimated with the appropriate resistance estimator. The Stata 14 package program was used to perform all these analyses.

Table 2: Descriptive Statistics

Variable	Number of Observations	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
CO2	128	7.233434	3.197958	3.288228	14.80592
PFI	128	5.087969	7.299441	-10	22.89
LNGDPPC	128	41395.76	24854.32	5145.95	102913.5
REN	128	40.0426	17.5329	12.6992	78.2135
TRADE	128	99.95646	27.47793	66.55283	170.7599
URB	128	79.08217	9.536427	66.635	93.813

Descriptive statistics about the variables found in the model are presented in Table 2. Table 2 shows the number of observations, means, standard deviations, minimum and maximum values of the variables.

Table 3: The Correlation Matrix

	PFI	LNGDPPC	REN	TRADE	URBAN
PFI	1.0000				
LNGDPPC	-0.2403	1.0000			
REN	-0.0022	0.5687	1.0000		
TRADE	0.3682	-0.6637	-0.5140	1.0000	
URBAN	-0.2676	0.8225	0.5976	-0.6662	1.0000

After the descriptive statistics of the variables were expressed, the connection between the independent variables was examined. Table 3 shows the correlation matrix. The correlation between each independent variable in the model and other independent variables is observed.

Table 4: VIF Values

Variable	Tolerance	VIF Value
PFI	0.800625	1.25
LNGDPPC	0.294837	3.39
REN	0.565758	1.77
TRADE	0.454484	2.20
URBAN	0.278324	3.59

One of the methods used to test whether a multi-linear connection problem exists is the VIF test. Table 4 shows the VIF values and tolerance values of the variables. The fact that the VIF values of the variables are greater than 10 and the tolerance values are less than 0.2 indicates the presence of a multiple linear connection problem. However, when Table 4 is examined, it is seen that the VIF values of the variables in the model are less than 10. Likewise, the tolerance values of these variables are also greater than 0.2. With all this, it is seen that there are no multiple linear connection problems in the model.

Table 5: Specification Tests (F Test, Hausman Test, Heteroskedasticity, Autocorrelation and Cross Sectional Dependence Tests)

F Test	
F Statistics	304.31
The Probability Value	0.0000
Hausman Test	
Chi-square Statistics	32.84
The Probability Value	0.0000
Modified Wald Test	
Chi-square Statistics	442.70
The Probability Value	0.0000
Bhargava, Franzini, and Narendranathan's Durbin Watson Test and Baltagi-Wu Locally Best Invariant Test	
Value of Durbin Watson Test Statistics by Bhargava, Franzini, and Narendranathan	1.1836368
The Value of the Baltagi-Wu Test Statistic	1.38765
Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM) Test	
Chi-square Statistics	82.806
The Probability Value	0.0000

Table 5 shows the results obtained from the specification tests performed. As a result of the F test conducted to test whether the classical model is valid, it has been found that there are unit effects and it has been concluded that the classical model is not effective. The Hausman test was used to determine which of the fixed effects model and the random effects model were effective. As a result of the Hausman test, the information that the fixed effects model was found to be effective is given in Table 5. The Modified Wald test was applied to test whether there was heteroskedasticity in the model. As a result of the test, the finding of

heteroskedasticity in the model was reached. In order to test the existence of autocorrelation, Durbin Watson Test of Bhargava, Franzini and Narendranathan and Baltagi-Wu Locally Best Invariant Test were applied. As a result of the tests performed, it is seen that the values of both test statistics are less than 2 when looking at Table 5. This indicates that the autocorrelation is significant for the model and reveals that there is an autocorrelation problem. Finally, the assumption of non-correlation between units was examined with the Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM) test. As a result of the Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM) test, it was determined that there was a correlation between the units.

Table 6: Estimation Results

Independent Variables	Coefficient	Driscoll/Kraay Standard Error	The Probability Value
PFI	.0229354	.0056587	0.001***
LNGDPPC	.6419066	.1669628	0.002***
REN	-.1680092	.0127189	0.000***
TRADE	.0221573	.0046675	0.000***
URBAN	-.3604326	.0819521	0.001***
R ² = 0.6942			
***: 1% Significance Level **: 5% Significance Level *: 10% Significance Level			

Table 6 shows the estimation results for the model. Since both variance, autocorrelation and cross sectional dependence were found in the model, the model was predicted with the Driscoll Kraay robust estimator, which can be applied in the presence of these three statistical problems.

Table 6 shows that the value of R² is 0.6942. This also qualifies the power of the independent variables to explain the dependent variable. Likewise, the coefficients and the standard errors and probability values derived with the Driscoll Kraay estimator are observed through Table 6.

When the relationship between PFI and CO2 variables is examined through Table 6, it is seen that the relationship between these two variables is positive. In Nordic Baltic Eight countries, carbon emissions increase as press freedom index value increases (press freedom decreases). This finding is also statistically significant at the 1% significance level. Decreased level of press freedom in Nordic Baltic Eight countries increases environmental degradation. An expected finding has been reached for the Nordic Baltic Eight between these two variables.

When the relationship between GDP per capita and carbon emissions is analyzed, it is observed that the direction of the coefficient of GDP per capita is positive. As the GDP per capita increases in the Nordic-Baltic Eight, the level of carbon emissions also increases. This finding also indicates statistical significance at the 1% significance level.

When the relationship between REN and CO2 variables is examined, it is seen that the relationship between these two variables is negative. As renewable energy consumption increases in the Nordic-Baltic Eight, the level of carbon emissions decreases. This is an expected finding and is also statistically significant at the 1% significance level.

When the relationship between the trade openness ratio and environmental degradation is examined, it is seen that the relationship between the two variables is positive as expected. The increase in the trade openness ratio of the Nordic-Baltic Eight countries increases the

environmental degradation in these countries. This finding is also statistically significant at the 1% significance level.

When the findings regarding the relationship between URBAN and CO₂ variables are examined, it will be seen that the direction of the relationship between the two variables is negative. As the urbanization rate increases in the Nordic-Baltic Eight, environmental degradation decreases. This finding is also statistically significant at the 1% significance level.

4. CONCLUSION

Environmental sustainability is under great threat with the effects of globalization. Increasing industrialization, unconscious and unplanned waste management, unconscious and excessive consumption of natural resources, material production and consumption, use of fossil fuels cause significant damage to the environment. Living species within ecosystems are threatened and biodiversity is put at risk. Largely as a result of human activities, the environment is moving away from being sustainable and environmental degradation is occurring. Issues such as climate change and global warming raise important concerns about the future of the world and its transmission to future generations.

In order to prevent environmental degradation, it is of great importance that people have the right information. In order for people to have the right information, they also need to have a free press. The fact that the press is not under the control of the government means that the information is not under any control. The fact that the press is free also indicates the presence of a strong corporate structure. Countries may ignore environmental sustainability for the sake of economic growth. This means that the transfer of natural resources to future generations is jeopardized for the economic growth of countries. In countries where the press is free, people have awareness about environmental issues. In countries with environmental awareness, society can influence the government's decision against environmental sustainability. And thus, the decisions taken by governments against environmental sustainability may be invalid. There is a high sensitivity to environmental issues in societies where the press is free and thus there is environmental awareness.

Within the scope of the study, the impacts of press freedom on environmental degradation in the Nordic-Baltic Eight countries were examined. Panel data analysis was carried out in the study, in which data from the Nordic-Baltic Eight countries covering the period 2003-2018 were used. In the study, carbon emissions (metric tons per capita) were used as the dependent variable and an indicator of environmental degradation. The Press Freedom Index published annually by Reporters Without Borders was used as an indicator of press freedom. Descriptive variables such as GDP per capita, trade openness, renewable energy consumption and the share of urban population in the total population are also included in the study.

When the findings are examined, it is observed that the results are consistent with the general view regarding the direction of the relationship between freedom of the press and environmental degradation. In the econometric analysis part of the study, when the results related to the model estimation are examined, it is seen that the direction of the relationship between freedom of the press and carbon emissions is positive. The result obtained is statistically significant at the 1% significance level. In Nordic Baltic Eight countries, carbon emissions increase as press freedom index value increases (press freedom decreases). This result is also consistent with the results obtained in other studies in the literature (Martinez-Zarzoso and Phillips, 2020; Riti et al, 2021; Uzar, 2021; Ike et al, 2022).

Considering the relationship between LNGDPPC and CO₂, one of the control variables, it is concluded that carbon emissions will increase as per capita GDP increases in the Nordic-

Baltic Eight. The relationship between the two variables is positive as expected. This finding is also statistically significant at the 1% significance level. It is seen that the direction of the relationship between the REN and CO2 variables is positive as expected. As renewable energy consumption increases in the Nordic-Baltic Eight, the level of carbon emissions decreases. The result obtained is statistically significant at the 1% significance level. When the relationship between TRADE and CO2 variables is examined, it is found that carbon emissions will increase as the trade openness ratio increases in Nordic-Baltic Eight countries. This finding is also statistically significant at the 1% significance level. Considering the direction of the relationship between another control variable, URB and CO2, it is seen that it is negative. In the Nordic-Baltic Eight, the level of carbon emissions decreases as the share of the urban population in the total population increases.

Based on the findings of this study, which aims to examine the impacts of freedom of the press on environmental degradation for the Nordic-Baltic Eight, it can be said that freedom of the press is a very important element for the preservation and establishment of environmental sustainability and environmental quality. With the ability of the press to transmit accurate information to society without any censorship, decisions taken by governments against environmental sustainability on environmental issues can be eliminated. With the freedom of the press, people can organize on environmental issues and take action to prevent environmental degradation. With the freedom of the press, non-governmental organizations working to protect the environment can work more actively and freely. Likewise, the freedom of the press will also allow these non-governmental organizations to increase numerically. Decisions made with a focus on economic growth and ignoring environmental quality will lose their function with the freedom of the press. Freedom of the press will increase environmental awareness and reduce environmental degradation.

REFERENCES

1. AUDI, M. and ALI, A. (2018). Determinants of Environmental Degradation Under the Perspective of Globalization: A Panel Analysis of Selected MENA Nations, Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/85776/>. Accessed 01.02.2022.
2. BARRETT, S., and GRADY, K. (2000). Freedom, Growth, and the Environment. *Environment and Development Economics*, 5(4), 433-456. doi:10.1017/S1355770X0000267
3. BERNAUER, T. and KOUBI, V. (2009). Effects of Political Institutions on Air Quality, *Ecological Economics*, 68(5), 1355-1365.
4. CHOUDHARY, M. P., CHAUHAN, G.S. and KUSHWAH, Y. K. (2015). Environmental Degradation: Causes, Impacts and Mitigation, National Seminar on Recent Advancements in Protection of Environment and Its Management Issues (NSRAPEM-2015), Maharishi Arvind College of Engineering and Technology, Kota, Rajasthan, India.
5. ÇOBAN, M. N. (2020). Basın Özgürlüğü ve Yolsuzluk İlişkisi: BRICS Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 212-235.
6. GOEL, R., HERRALA, R. and MAZHAR, U. (2013). Institutional Quality and Environmental Pollution: MENA Countries Versus the Rest of the World, *Economic Systems*, 37(4), DOI: 10.1016/j.ecosys.2013.04.002

7. HAAS, P. M. (1992). Obtaining International Environmental Protection Through Epistemic Consensus, In *Global Environmental Change and International Relations*, Edited by I. H. Rowlands and M. Greene. London: Macmillan.
8. IKE, G. N., JAFF, Y. D. and AGHAZADEH, S. (2022). An Empirical Analysis of the Global Environmental Impact of Press Freedom: The Role of Internet Access and Industry Size in 153 Countries, *Journal of Cleaner Production*, Available online 31 January 2022, 130719, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652622003584?via%3Dihub> Accessed 01.02.2022.
9. ISO-MARKKU, T., INNOLA, E., and TIILIKAINEN, T., (2018). A stronger North? Nordic cooperation in foreign and security policy in the new security environment. *FIIA*, May. pp. 42–49
10. JESENKO, K. (2018). Freedom of expression in environmental cases before the European Court of Human Rights. *ERA Forum* **19**, 295–305 (2018). <https://doi.org/10.1007/s12027-018-0518-3>
11. LAMER, W. (2018). *Press Freedom as an International Human Right*. Palgrave.
12. LI, Q. and REUVENY, R. (2006). Democracy and Environmental Degradation, *International Studies Quarterly*, 50(4), 935-956.
13. MARTINEZ-ZARZOSO, I. and PHILLIPS, J. (2020). Freedom of the Press, Inequality and Environmental Policy, Published online by Cambridge University Press, <https://www.cambridge.org/core/journals/environment-and-development-economics/article/freedom-of-the-press-inequality-and-environmental-policy/DC559A7F1C8699F9922AD46DD8645DAB> Accessed 31.01.2022.
14. OLLERTON, J., WALSH, M. and SULLIVAN, T. (2019). Press Freedom is Necessary to Advance Environmental Protections Across the World, Democratic Audit UK 2019 file, <https://orca.cardiff.ac.uk/128245/1/Ollerton%20et%20al%20Press%20freedom%20and%20environmental%20protection%20-%20September%202019.pdf>, Accessed 01.02.2022.
15. RITI, J., SHU, Y. and KAMAH, M. (2021). Institutional Quality and Environmental Sustainability: The Role of Freedom of Press in Most Freedom of Press Countries, *Environmental Impact Assessment Review*, 91(1), 106656.
16. ROMUALD, K. S. (2011). Democratic institutions and environmental quality: effects and transmission channels. In 2011 International congress, August 30–September 2, 2011, Zurich, Switzerland (no.120396). European Association of Agricultural Economists
17. SEHGAL, R. and MALİK, U. (2018). Press Freedom in India: A Legal Study, *IJARIE*, 4(5), 213-217.
18. SINGH, K. (2009). Environmental Degradation and Measures for Its Mitigation with Special Reference to India's Agricultural Sector, *Indian J Agric Econ* 64(1):40–61.
19. TIWARI, P. C. and JOSHI, B. (2015). Local and Regional Institutions and Environmental Governance in Hindu Kush Himalaya, *Environmental Science & Policy*, 49, 66-74.
20. TOPAL, M.H. and HAYALOĞLU, P. (2017), “Farklı Gelişmişlik Düzeylerinde Kurumsal Kalitenin Çevre Performansı Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz”, *Sosyoekonomi*, Vol. 25(32), 189-212.

21. UZAR (2021). The Connection Between Freedom of the Press and Environmental Quality: An Investigation on Emerging Market Countries, Natural Resources Forum
22. WINSLOW, M. (2005). Is Democracy Good for the Environment? Journal o Environmental Planning and Management, 48(5), 771–783. doi:10.1080/09640560500183074
23. YETER, F., EROĞLU, İ., KANGAL, N. and ÇOBAN, M. N. (2021). Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Çevresel Bozulma İlişkisi: Türk Cumhuriyetleri Üzerine Panel Veri Analizi, Türk Dünyası Araştırmaları, 129(255), 405-432.

ÇEVRE MUHASEBESİ KONULU ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON ENVIRONMENTAL ACCOUNTING

Ayşe Gül GÖK*, Oğuzhan ÇARIKCI**

* Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aysegulgokgok@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3263-1213

** Doç. Dr, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, oguzhancarikci@sdu.edu.tr; ORCID: 0000-0001-8709-9071

ÖZ

Son dönemde işletmelerin tüm paydaşlarının çevre ile ilgili farkındalığının giderek artması sonucu, işletmelerde çevreye ilişkin finansal nitelikteki olayların muhasebeleştirilmesi ve finansal tablolarda gösterimini ifade eden “çevre muhasebesi (yeşil muhasebe)” olgusu araştırmacıların ilgisini çekmeye ve çevre muhasebesine ilişkin çalışmaların artmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı, 1991 yılından 2022 yılına kadar çevre muhasebesi ile ilgili ulusal ve uluslararası çalışmaları belirlenen çeşitli kısıtlara göre dağılımını sunmaktır. Bu amaçla yerli yayınlara TR Dizin veri tabanında bulunan ve belli kısıtlara göre seçilmiş dergiler üzerinden, yabancı yayınlara ise Web Of Science veri tabanından ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen 34 yerli ve 37 yabancı yayın olmak üzere toplamda 71 yayının; “yayınlandıkları dergiler”, “yayın yılları”, “sayfa aralıkları”, “yazar sayısı”, “unvan”, “ilgili kurumlar”, “anahtar kelime”, “atıf sayısı”, “araştırma metotları”, “veri toplama aracı”, “yayın türü” ve “konu” açısından değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre çevre muhasebesi, çevre maliyetleri, emisyon maliyetleri gibi konuların daha fazla çalışıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Çevre, Çevre Muhasebesi.

Jel Kodları: M41, M10, Q56.

ABSTRACT

Today, as a result of the increasing awareness of all stakeholders of the enterprises about the environment, the phenomenon of "environmental accounting (green accounting)", which expresses the accounting of financial events related to the environment in enterprises and their representation in financial statements, has led to the attention of researchers and an increase in studies on environmental accounting. The aim of this study is to present the distribution of domestic and foreign studies on environmental accounting from 1991 to the present according to various criteria. For this purpose, domestic publications were accessed through the journals in the TR Index database and selected according to certain restrictions, and foreign publications were accessed from the Web of Science database. A total of 71 publications, including 34 domestic and 37 foreign publications, obtained within the scope of the research; "journals in which they were published", "years of publication", "page ranges", "number of authors", "title", "related institutions", "keyword", "number of citations", "research methods", "data collection tool", It was evaluated in terms of "publication type" and "subject". According to the results of the research, it has been seen that subject such as environmental accounting, environmental costs, emission costs have been studied more.

Keywords: Accounting, Environment, Environmental Accounting.

Jel Codes: M41, M10, Q56.

1. GİRİŞ

Bireylerin doğa ile olan yakın ilişkisi yıllardır süre gelen bir süreçtir. Sanayi Devrimi ile birlikte sınırsız insan ihtiyaçlarının üretimi hızlanmış ve bunun bir sonucu olarak da doğada tahribatlar meydana gelmiştir. Sınırsız olan insan ihtiyaçlarının karşılanması oldukça güç bir hal almıştır. Sınırsız ihtiyaçların neden olduğu tahribatlar sonucu ekolojik sistemde aksaklıklar oluşmuştur. Organizasyonlar faaliyetlerini gerçekleştirmek ve ekonomik fayda sağlayabilmek adına çevreye verdikleri zararı önleyebilmek ve faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için finansal performanslarının yanında çevresel performanslarını da geliştirmek durumundadır. Ekolojik türlerin devamı için gerekli olan bu aşamada çevre bilinci ve sorumluluğu bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu durum zamanla sosyal ve çevresel etmenlerin maliyetinin çıkarılarak muhasebeleştirilmesini ortaya çıkarmıştır.

İşletmelerin finansal ve çevresel performanslarını arttırmaya yönelik çabaları muhasebe mesleğinde çevre ile ilişkilendirilen maliyetlerin önem kazanmasına neden olmakla birlikte işletme alanındaki akademisyenlerin de çevre muhasebesi konusuna olan eğilimlerinin arttığı görülmüştür. Çevre muhasebesi konusuna ilişkin bildiriler, makaleler, kitaplar ve lisansüstü tezleri içeren birçok yayın yapılmaktadır.

Bu çalışma, Çevre Muhasebesi konularını ele alan ulusal ve uluslararası yayınları kapsamaktadır. Çalışmanın amacı, 1991 yılından günümüze kadar çevre muhasebesi ile ilgili çalışmaların belirlenen çeşitli kısıtlara göre dağılımını sunmaktır. Bu amaçla yerli yayınlara TR Dizin veri tabanında bulunan ve belli kısıtlara göre seçilmiş dergiler üzerinden, yabancı yayınlara ise Web Of Science veri tabanından ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen 34 yerli ve 37 yabancı yayın olmak üzere toplamda 71 yayının; “yayımlandıkları dergiler”, “yayın yılları”, “sayfa aralıkları”, “yazar sayısı”, “unvan”, “ilgili kurumlar”, “anahtar kelime”, “atıf sayısı”, “araştırma metotları”, “veri toplama aracı”, “yayın türü” ve “konu” açısından değerlendirilmiştir.

2. ÇEVRE MUHASEBESİ

Kıt kaynaklar ile yaşamamızı sürdürme çabamız sonucunda çevreye verilen zarar artmakta ve aynı zamanda doğal sermayede azalış meydana gelmektedir. Bu kapsamda gelişmişlik düzeyi bir parametre oluşturamamaktadır. Tüm ülkeler bu olumsuz durumlar karşısında bir çözüm arayışına dahil olmuştur. Çevre muhasebesi insanlığın bu çözüm arayışı sürecinde ortaya çıkmıştır (Çarıkçıoğlu, 2020:9).

Çevre muhasebesi kavramı çevreyle uyumlu bir şekilde yatırım faaliyetleri gerçekleştirme ve çevre koruma politikalarını en yüksek verimlilikte sürdürmeyi amaçlayan uygulamalardan oluşmaktadır (Ministry of the Environmental).

Literatürde yer alan diğer tanımlamalar ise aşağıdaki gibidir;

Gray vd. (1993)’e göre çevre muhasebesi geleneksel muhasebe uygulamalarından kaynaklı çevresel olumsuzlukların azaltılması, ilgili karların ve çevresel maliyetlerin ayrıştırılarak tanımlanması, çevrenin iyileştirilmesine yönelik üst yönetim kararlarının teşvik edilmesi için gerekli kontrol ve muhasebe sisteminin planlanması, raporlanması ve performans ölçümünde yeni yöntemlerin geliştirilerek geleneksel mali kriterlerin eksik yanları belirleyerek revize edilmesi vb. konuları kapsayan süreçtir (Gray vd., 1993:13).

Kırhoğlu (1998)’e göre parayla ifade edilebilecek çevresel tüm işlemlerin kaydedilip, sınıflandırılması, özetlenerek rapor haline getirilmesi ve sonuçlarının yorumlanmasıdır (Kırhoğlu,1998:56).

TÜSİAD (2005)'e göre çevre muhasebesi, “bir şirketin tüm faaliyetlerinin çevresel olarak sınıflandırılması, envanterinin tutulması, envanterdeki değişimlerin izlenmesi, bu değişimlerin parasal ve/veya fiziksel boyutlarının ortaya konulması ve bunun, şirket bilançosuyla bütünleştirilip şirketin gerçek kârlılığının ortaya konulması yönündeki düzenlemelerdir” (TÜSİAD, 2005:25).

Gönen ve Güven 2014'e göre çevre muhasebesi doğal çevreyi ve doğal çevreyle ilişkilendirilebilecek her türlü değişikliği dikkate alarak ülkelerin kalkınma ve büyüme politikalarında sürdürülebilir olmaları üzerine kurulmuş entegre bir sitemdir (Gönen ve Güven, 2014:41-42).

Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere çevre muhasebesi, işletmelerin büyüme ve kalkınma politikalarının sürdürülmesi ve çevresel maliyetlerin incelenmesi noktasında çevre korunmasını esas almaktadır.

2.1. Çevre Muhasebesinin Ortaya Çıkışı

Çevre sorunlarının meydana gelmesinde teknolojik gelişmeler, rekabet yarışları sonucu devamlı değişmekte ve gelişmekte olan ürün çeşitliliği, kaza, savaş gibi durumların etkisinin olduğu gözlemlenmektedir (Öztürk, 2018:35). “Muhasebenin temel kavramlarından olan sosyal sorumluluk kavramı çevre sorunlarını muhasebe bilimi içerisinde ele alınmasını gerekli kılmıştır” (Lazol vd., 2008).

Mathews çevre muhasebesinin tarihsel sürecini üç dönemde ele almaktadır;

- (1971-1980) Birinci Dönem: Bu dönemde yapılan çalışmalar makroekonomik seviyede ele alınmış olup, normatif ve tanımlayıcı nitelik taşımaktadır. Bunun yanında sosyal muhasebe yönü üzerinde durulmuştur (Korukoğlu, 2011:81).
- (1981-1990) İkinci dönem: Bu dönemde çevresel konular için yapılan hukuki düzenlemelerin yanında muhasebe standartları düzenlemeleri de mevcuttur. Ayrıca bu dönemdeki ampirik çalışmalar, tanımlayıcı niteliklerinden daha çok analitik özelliklere sahip olmakla birlikte önerme ve modellere daha az yer verilmektedir. Muhasebenin çevresel yönü ile ilgili bilgileri açıklama konusunda eğitim ve öğretim faaliyetlerine önem verilen bir dönem olmuştur (Mathews, 1997:490).
- (1991-1995) Üçüncü dönem: Bu dönem çevre muhasebesi çalışmalarının hız kazandığı ve çevre muhasebesine yönelik gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Birleşmiş Milletler “Yeryüzü Zirvesi” ile bu döneme katkılar sunmuştur. Ayrıca bu dönemde yapılan akademik çalışmalarda sosyal muhasebe konularından ziyade çevre muhasebesi konuları ön planda tutulmuştur (Kırlioğlu ve Can, 2006:65).

1995 yılından sonra ise, çevre muhasebesi çalışmaları büyük bir farklılık göstermemiştir. Fakat çevresel finansal raporlama alanında adımlar atılmış olup birtakım gelişmeler sağlanmıştır. Günümüzde sosyal çevre anlayışındaki artış ile muhasebenin rolü çevresel performans ölçümüne yönelik olmaktadır (TUSİAD, 2005:28).

2.2. Çevre Muhasebesinin Amaçları

Genel itibariyle çevre muhasebesi sürdürülebilir kalkınmayı, toplumla bir bağ kurmayı, etkin ve verimli çevre koruma faaliyetlerini sürdürmeyi amaçlamaktadır (Taşkın, 2019:37). Bu doğrultuda Paul Aarons'a göre çevre muhasebesinin amaçları aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

- Geleneksel muhasebe sistemi kapsamında yer alan gelirleri ve çevresel maliyetleri ayrı bir şekilde tanımlama,
- İşletmenin çıkar grupları (iç ve dış çıkar grupları) için, yeni performans ölçüm raporları, formları geliştirmek,

- Geleneksel muhasebe uygulamalarında uygulama esnasında karşılaşılan sorunlara çözüm üretmek,
- Yönetim faaliyetleri sonucunda oluşan kararlardan en yüksek çevresel faydayı sağlayabilmek için muhasebe-bilgi ve kontrol sistemleri kurmak.

EPA'ya göre çevre muhasebesinin amaçlarını aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Gereksiz mamul maliyetinden kaçınmak,
- Daha yeşil bir sürece yatırım yapmak,
- Oluşabilecek potansiyel maliyetleri doğru bir şekilde hesaplamak,
- Bilgiyi en doğru şekilde sunmak,
- Rekette avantaj sağlayacak şekilde uyumlaştırma sürecini kolaylaştırmak,
- Atık yönetimi faaliyetleri yürüterek katma değer sağlamak,
- Çevresel performans, insan sağlığına ve iş başarısına önemli katkılar sağlamak.

Sosyal ve çevresel etkileri hesaba katma ihtiyacının sonradan ve giderek artan bir biçimde kabul edilmesi, yeni bir disiplin olarak sosyal ve çevresel muhasebeyi açığa çıkarmıştır (Nicholls, 2020:746). İşletmeler faaliyetleri neticesinde çevreye verdikleri zararı önleyebilmek ve faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için mali performanslarının yanında çevresel performanslarını da geliştirmek durumundadır (Parlak, 2020:140). Çevre muhasebesinin amaçları göz önünde bulundurulduğunda çevre muhasebesi, çevresel maliyetlerin ve bu maliyetlerin yönetimine ilişkin süreçleri ele almakla birlikte daha yaşanılabilir çevreye hizmet etmektedir.

3. ÇEVRESEL MALİYETLER

İşletme ve kuruluşların sundukları mal ve hizmet sunumlarının artmasıyla birlikte çevre kirliliği de artış göstermektedir. Bu nedenle işletme ve kuruluşlar, çevre kirliliğini önleme faaliyetlerine daha fazla önem vermektedir. Artan çevre anlayışı ile birlikte işletme ve kuruluşlar çevre kirliliğini önlemek amacıyla katlandıkları giderleri diğer giderlerden ayırıştırarak ayrı bir gider başlığı altında değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda çevresel faaliyetlerden oluşan maliyetler “çevresel maliyetler” başlığı altında toplanmaktadır.

3.1. Çevresel Maliyet Kavramı ve Önemi

Maliyet bir malın üretimi tamamlanıncaya kadar katlanılan harcamaları ifade etmektedir. Bu bağlamda çevresel maliyet, çevrenin korunmasına ilişkin katlanılan maliyetlerdir. İşletmeler sundukları hizmet ve ürün gereği içerisinde buldukları çevre ile etkileşim içinde bulunmaktadır. Bu etkileşim neticesinde çevresel maliyetler meydana gelmektedir. İşletmelerin çevreyi korumak için gerçekleştirdiği tüm harcamalar çevresel maliyet kapsamında yer almaktadır (Aslan, 2017:57).

Çevre maliyeti ya da çevresel maliyetler kavramı farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır: “Çevresel maliyetler, işletme faaliyetlerinin çevreye verdiği zararlardan ve çevrenin korunmasına yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerden kaynaklanan tüm içsel ve dışsal maliyetlerden oluşmaktadır. Bu açıdan çevresel maliyetler, çok çeşitli ve farklı birçok maliyet unsurunu kapsamaktadır” (Jasch, 2003:669). Çevresel maliyetler, sürdürülebilir kalkınma sürecinde, iş faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisinin yönetimi için önlemler almak veya önlem almak için gerekli maliyetler ve işletme için ödeme yapılması gereken hedefler ve gereksinimler olarak tanımlanmaktadır (Jing ve Songqing, 2011:147). Başka bir tanıma göre çevresel maliyetler, işletmeler tarafından sunulan mal ve hizmetlerin üretim ve satış safhalarında, doğal yaşamı devam ettirmek ve çevreyi korumak maksadıyla

katlandıkları maliyetlerden meydana gelmektedir (Alagöz ve İrdiren, 2013:433). Jing ve Songqing (2011)'e göre çevresel maliyetler kavramını “çevresel amaçları başarmak için uygun önlemler alma, doğal çevre üzerindeki olumsuz etkiyi önlemek için işlemler gerçekleştirme, ulusal çevre koruma kanunları, düzeltmeler ve politikaları uygulama ve çevresel koruma sorumluluklarını yerine getirme amacına yönelik işletmelerce katlanılması önem arz eden maliyetler olarak kabul edilmektedir”.

İşletmeler açısından çevresel maliyetlerin önemine aşağıda yer verilmektedir (Özbirecikli, 2000:18-19).

- Çevreye ilişkin maliyetler genel giderler hesabında yer alabildiği gibi göz ardı da edilebilmektedir.
- İşletmeler temiz teknoloji lisansı elde etmek veya fire niteliğindeki yan ürünlerin satışı yoluyla gelir elde ederek çevre ile ilişkili maliyetleri telafi edebilirler.
- Çevreye ilişkin maliyetlerin en iyi şekilde yönetilmesi, işletme başarısının yanında insan sağlığına fayda sağlaması ve çevresel performansın artırılmasında büyük önem taşımaktadır.
- Üretim, hizmet ve mamul süreçlerinde işletmelerin çevresel durumlara karşı duyarlı davranış sergilemesi rekabet avantajı oluşturmaktadır.
- Çevre maliyetler ve çevresel performansın muhasebeleştirilmesi işletmeye çevre yönetim sistemlerini geliştirme avantajı sağlamaktadır.

3.2. Çevresel Maliyet Türleri

Bazı maliyetler çevresel kaynakların kullanımı esnasında bazıları ise çevre koruma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinden sonra görülebilir hatta bazı işletmelerde bu maliyetlere ek olarak çevre kirliliğine neden olan maliyetlerde mevcuttur. Bu nedenle çevresel maliyetler birbirinden farklılık gösterebilir (Elmacı ve Tutkavul, 2015:79). Bu bağlamda çevresel maliyetler üçe ayrılabilir. Çevresel maliyet türleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Çevresel Maliyet Türleri

Çevresel Maliyet Grupları	Çevresel Maliyet Çeşitleri
Önleme Maliyetleri	“Çevre Planlama Maliyetleri”
	“Kontrol Maliyetleri Emisyon Ölçüm”
	“Cihazları Maliyetleri Zararsız Mamul”
	“Zararsız Ambalaj Tasarım Maliyetleri”
	“Geri Dönüşüm Çalışmaları Maliyetleri”
	“Zararsız Mamul Tasarım Maliyetleri”
	“Çevresel Eğitim Maliyetleri”
	“Laboratuvar Hizmetleri Maliyetleri”
	“Çevresel Mühendislik Hizmetleri”
	“Maliyetleri Çevresel Raporlama”
	“Maliyetleri Çevre Etiketleme Maliyetleri”
	“Çevre Güvenilirlik Maliyetleri Çevresel”
	“Bilgi Sistemi Maliyetleri”
	“Çevresel Yönetim Sistemi Maliyetleri”
	“Çevre Denetimi Maliyetleri”
	“Ürün Sorumluluk Sigortası Maliyetleri ”
	“Atık Kontrolü Maliyetleri”
	“Atık Bertarafı Maliyetleri”
“Atık Arıtımı Maliyetleri”	
“Araştırma Geliştirme Maliyetleri”	
“Diğer Önleme Maliyetleri”	

Çevresel Maliyet Grupları	Çevresel Maliyet Çeşitleri
Kullanma Maliyetleri	“Hava Maliyetleri”
	“Su Maliyetleri”
	“Toprak Maliyetleri”
	“Gürültü Maliyetleri”
	“Görüntü Maliyetleri”
	“Doğalgaz Maliyetleri”
	“Petrol Maliyetleri”
	“Kömür Maliyetleri”
	“Diğer Enerji Maliyetleri”
	“Diğer Kullanma Maliyetleri”
	Zarar Maliyetleri
“Su Kirliliği Maliyetleri”	
“Toprak Kirliliği Maliyetleri”	
“Gürültü Kirliliği Maliyetleri”	
“Görüntü Kirliliği Maliyetleri”	
“Cezalar – Tazminatlar Maliyetleri”	
“Çevre Temizleme Maliyetleri”	
“Şikâyet Maliyetleri”	
“Garanti Maliyetleri”	
“Satış Azalma Maliyetleri”	
“Diğer Zarar Maliyetleri”	

Kaynak:(Elmacı ve Tutkavul, 2015: 89-90).

Önleme maliyetleri, çevreyi koruma amaçlı yapılan maliyetler olup işletmelerin, mamulün tasarımından bertaraf edilmesine kadar ki süreç boyunca çevre sorunlarını yok etmek, engel olmak veya azaltmak için katlandıkları fedakârlıkların parasal toplamıdır (Tuğlu, 2008: 59). Kullanma maliyetleri, doğal kaynakların tüketimi sonucunda ortaya çıkan maliyetlerdir (Beller vd., 2012:100). Zarar maliyetleri, faaliyet sonunda çevresel kirliliğe sebep olan işletmelerin katlanmak zorunda olduğu maliyetlerdir. Bu maliyet kalemi işletmelerin çevreyi koruma politikalarındaki yetersizlik ve gerekli fedakarlığın gösterilmemesinden kaynaklanmaktadır (Özkoç, 2008:321).

İşletmelerin hedefleri doğrultusunda meydana gelen çevresel maliyetler; enerji ve doğal kaynakların hızlıca tüketilmesine, malzeme ve nakliye malzemelerinin artmasına, atıksal maddelerin çoğalmasına, dolayısıyla ekonomik dalgalanmalara neden olmakta ve işletmeleri baskı altında tutarak olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda bu karmaşık ortamda birbirleriyle ilişkili işletmelerin organizasyonlarında ve çevrelerinde kurumsallaşabilmesinin büyük bir adımı olan sürdürülebilir gelişme önem arz etmektedir. Sürdürülebilir gelişme; işletmenin ekonomik, çevresel ve sosyal özellikleri, fırsat ve sınırlamaları arasında denge kurmasıdır. İşletme yönetiminde sürdürülebilirlik, sadece hesap verebilirlik ve şeffaflık değil aynı zamanda eko sisteme katkı sağlama ve ekonomik değeri arttırmaktır (Hazarika, 2016:2). Sürdürülebilir gelişme; sosyal, çevresel ve ekonomik sistemlerin gereksinim duyduğu kaynakların korunmasını gerekli kılan bir süreçtir. İşletme için sürdürülebilir gelişme, entegre raporlama kapsamında sosyal finansal ve çevresel konulara önem vermeyi gerektirir. Bu şartlar altında, işletmeler etkili bir kurumsal yönetim anlayışı için, sürdürülebilir gelişmeye dolayısıyla sürdürülebilir raporlamaya daha fazla önem vermek zorundadırlar (Özçelik ve Öztürk, 2019:126).

Sürdürülebilirlik raporları, işletme faaliyetlerinin sosyal, çevresel ve ekonomik açıdan kamuya paylaşılmasını sağlayan araçlardır. 2000’li yıllarda ortaya çıkarak günümüzde de çevresel maliyetleme açısından önemli hale gelen sürdürülebilirlik raporlaması bilgi kullanıcılarına faaliyetler hakkında bilgi sağlamaktadır (Önce vd., 2015:235). İşletmelerin

mali ve mali olmayan bilgilerinin kamu ile paylaşılmasında köprü görevi gören sürdürülebilirlik raporları bazı ülkelerde zorunlu iken, ülkemizde ise gönüllülük esasına dayalı uygulanmaktadır. Sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasının; maliyet tasarrufu sağlama, işletme itibarını artırma, hedeflere ulaşma, çalışanları motive etme, çevresel stratejileri uygulama kolaylığı, şeffaflığı artırma gibi faydaları vardır (Kolk, 2004:54; Ertan, 2018:464).

4. LİTERATÜR

Çevre muhasebesi ile ilgili yapılan çalışmalar ve elde edilmiş olan bulgular şunlardır.

Gökdeniz (1996), araştırmasında çevre muhasebesi konusunda yetersizliği açıklamaya çalışmaktadır. Sonuç olarak uluslararası muhasebe standartları komitesi tarafından çevre muhasebesine yönelik standartlar hazırlanması gerektiği üzerinde durmuştur.

Scholl vd., (1996), çalışmalarında çevre muhasebesi kapsamında Avrupa Birliği ülkelerindeki emisyon vergi çeşitleri hakkında literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda Avrupa Birliği ülkeleri arasında yer alana beş ülkede madeni yağ vergisi, taşımacılık vergisi, karbon vergisi, enerji vergisi olmak üzere emisyon vergileri uygulandığını tespit etmiştir.

Nemli (1999), çalışmasında çevre muhasebesinin işletmeler açısından önemine değinilerek çevre muhasebesinin milli gelir hesaplama yöntemlerine getireceği değişiklikler üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak gelişen işletme yapılarında özellikle sanayi toplumlarında “çevresel uygunluk maliyetlerinin” toplam maliyetler içindeki payı her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle çalışmada çevresel maliyetlerin ilgili hesaplara ve süreçlere uygun şekilde yüklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Otlu ve Kaya (2010), çalışmalarında Elazığ’da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının çevre muhasebesine ilişkin bilgi ve algılarını ölçmeyi amaçlamış ve anket yöntemi uygulamıştır. Çalışma neticesinde muhasebe meslek mensupları çevre muhasebesi denilince çevre maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ve çevresel bilgilerin muhasebe sistemine entegre edilmesi düşüncesine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kırlioğlu ve Fidan (2013), yaptıkları çalışmada Sakarya ilinde faaliyet göstermekte olan işletmelerin çevre maliyetleri konusunda duyarlılıklarını araştırmaktır. Çalışmada OSB (organize sanayi bölgesi) ve OSB dışındaki işletmelerin algı düzeyleri karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda çevre politikasının varlığı ve uygulanması genel itibarıyla orta ve büyük ölçekli işletmelerde görülmektedir. Yalnızca büyük ölçekli işletmeler kurum içerisinde atık yönetim faaliyetlerini ayrı bir departmanda takip etmektedir.

Al-Nimer (2015), araştırmasında Ürdün’de faaliyet göstermekte olan ilaç endüstrisindeki firmaların çevresel sorumluluklar konusundaki algı düzeylerini ölçmeyi amaçlamış ve anket yöntemi uygulamıştır. Çalışma sonucunda, ilaç endüstrisindeki çevre muhasebesi genel çerçevesi ve algı düzeyinin yetersiz olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Ayrıca muhasebecilere uygulama esnasında rehberlik edecek kriterler oluşturmaları önerilmektedir.

Sancar vd., (2015), yaptıkları çalışmada Bu çalışmada Güneydoğu Anadolu Bölgesi konaklama işletmelerinin çevre muhasebesi hakkındaki görüşleri ve konaklama işletmelerinin çevre muhasebesi ile ilgili uygulamaları anket yöntemi kullanılarak elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, muhasebenin temel kavramlarından olan sosyal sorumluluk gereği muhasebe ve muhasebecinin çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlama sorumluluğu bulunmaktadır. Çevresel etkilerin hem belirlenebilmesi hem de önlenmesi için çevresel olaylara özgü ölçüm teknikleri ve standartlar geliştirilmelidir yargılarına varılmıştır.

Deegan (2017), çalışmasında çevre muhasebesi konusu üzerine yapılan çalışmaların hangi aşamada olduğunu tespit etmeyi amaçlamış ve çevre muhasebesi konusu üzerine yapılan çalışmaları bibliyometri tekniğine tabi tutmuştur. Çalışma sonucunda çevre muhasebesi konularında çalışma yapan araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda siyasi temelleri incelemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Nor ve Nik (2018), çalışmalarında Malezya halka açık şirketlerde “paydaşların gücünün çevresel açıklama kalitesine olan etkisini tespit etmek” maksadıyla sermayesi en güçlü 100 işletme üzerinde, 70 adet çevresel açıklama endeksi belirlenerek yapılan çalışmada denetçinin gücü, alacaklıların gücü, hissedarın gücü ve devlet gücü bağımsız değişken, çevresel açıklama kalitesi bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde sadece devlet gücü ile alacaklı gücünün “çevresel açıklama kalitesiyle” önemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Chand Garg ve Kumar (2018), ele aldıkları çalışmada Dollex-200 belgesinde listelenen işletmelerin yıllık raporlarında çevresel bilgilerin açıklanmasının kapsamını incelemek ve çevresel açıklama endeksi miktarı ile endüstri türü, yaş, büyüklük, kârlılık, likidite gibi şirket özellikleri arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla 90 işletme raporunu incelemişlerdir. Araştırma neticesinde işletmelerin %62’sinin yıllık faaliyet raporlarında %20 ile %50 oranında çevresel bilgilere yer verdiğini ve bu işletmelerin daha çok büyük ölçekli işletmeler olduğu tespit edilmiştir.

Vila vd., (2019), yaptıkları çalışmada son on yılda çevre muhasebesi konusunun gidişatını ve yoğunlaşılan alt konularını tespit etmeyi amaçlamışlar. Bu doğrultuda bibliyometrik analiz tekniği, içerik analizi ve korelasyon analizine başvurmuşlardır. Araştırma sonucunda, incelenen konular arasında, her zaman muhasebeyle bağlantılı bir bakış açısından sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, çevresel etki veya iklim değişikliği öne çıkmıştır.

Çiftçioğlu ve Aydın (2019), yaptıkları çalışmada BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan 63 işletmenin, sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik ve çevre faaliyetlerini incelemeyi hedeflemişlerdir. Bunun yanında araştırmacılar işletmelerin çevre muhasebesini uygulayıp uygulamadıkları ve çevresel maliyetleri finansal tablolara nasıl aktardığını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Araştırma neticesinde işletmelerin çevre muhasebesini uygulamadıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca sürdürülebilirlik ve finansal raporlarında çevre ile ilgili sayısal bilgilerden ziyade genel bilgilere yer verildiği tespit edilmiştir.

Çarıkçı ve Öcal (2019), çalışmada havayolu yük taşımacılığı kaynaklı çevresel etkilerin mali boyutları ele alınmaktadır. Çalışmanın konusunu ve örneklemini lojistik sektöründe yer alan bir firmanın havayolu yük taşımacılığı faaliyeti esnasında oluşan çevresel maliyetlerin analizi oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda karbon vergisi uygulamalarının hayati bir önem arz ettiği belirtilmiştir. İşletmeler için caydırıcı nitelik taşıması etkilerini sürekli olarak görmekte olduğumuz pek çok çevresel sorunun çözümü niteliğindedir.

Sarıççek (2020), araştırmasında 1995 yılından günümüze kadar hazırlanan çevre muhasebesi konulu lisansüstü tezleri birtakım kıstaslara göre dağılımını sunmayı amaçlamıştır. Çalışma amacı kapsamında uygulanan bibliyometrik analiz sonucunda, 36 lisansüstü tezdən, 6’sının doktora ve 30’unun yüksek lisans tezi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çevre muhasebesi ile ilgili tezlerin çoğunun son beş yıl içerisinde yazıldığı ve en çok tez yayımlanan yılın 2019 yılı olduğu belirlenmiştir.

Bay ve Gökçe (2020), çalışmalarında Adana Büyükşehir Belediyesi’nde var olan çevre politikalarının, çevre yönetimi bağlamında ele almayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda doküman incelemesi yapmış ve çalışma sonucunda, Adana Büyükşehir Belediyesi’nin çevre yönetimi plan ve raporlarında belirtilen faaliyetler önleyici, onarımcı ve düzeltimci çevre politikaları kapsamına girdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yalçın ve Sümerli Sarıgül (2021), araştırmalarında çevre muhasebesi ile ilişkilendirdikleri yeşil pazarlama ve yeşil muhasebe alanına yönelik çalışmaların incelenmesini amaçlamışlardır. Bu doğrultuda Web of Science veri tabanında yeşil pazarlama ve yeşil muhasebe alanına yönelik, 1975-2020 yıllarını kapsayan çalışmalar bibliyometrik analiz tekniğine tabi tutularak VOSviewer programı yardımıyla görsel haritalandırma yapılmıştır. Çalışma neticesinde her iki alana yönelik veriler ayrı ayrı incelendiğinde alana olan ilginin son yıllarda giderek artış gösterdiği gözlemlenmiştir.

Yapılan literatür taramasında çevre muhasebesi ile ilişkilendirilen konuların; “çevre muhasebesi algısı, sosyal sorumluluk, çevresel maliyetlerin muhasebeleştirilmesi, e- atık ve atık yönetimi, muhasebe standartları bağlamında çevre muhasebesi, emisyon maliyetlerinin çevre muhasebesi açısından değerlendirilmesi, çevresel vergilendirme” olduğu görülmektedir. Ayrıca yapılan bazı çalışmalarda çevre muhasebesinin hangi aşamada olduğunun tespitine yönelik bibliyometrik çalışmalar da mevcuttur.

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ, AMAÇ VE BULGULAR

Bu araştırma ile oldukça önemli bir konu haline gelen “çevre muhasebesi” ile ilgili yapılan çalışmaların çeşitli parametreler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evreni, 1991- 2020 yılları arasında yayınlanmış çevre muhasebesi ile ilgili yerli ve yabancı literatürdür. Yayınların 1991’den itibaren ele alınmasının nedeni bu dönemde yapılan akademik çalışmalarda sosyal muhasebe konularından ziyade çevre muhasebesi konularının ön planda tutulması ve araştırmaların bu dönemde hız kazanması olmuştur (Kırılıoğlu ve Can, 2006:65). Bu aşamada ilk olarak yerli literatür için TR Dizinde “Muhasebe” veya “Finans” alanında yayın yapan (dergi isimlerinde muhasebe veya finans kelimelerinin bulunmasına dikkat edilmiştir) 9 adet dergi belirlenmiştir. Yabancı literatür için ise “Web Of Science” veri tabanında muhasebe, işletme, ekonomi, finans alanları belirlenmiştir. Daha sonra yayınlara erişim sağlanmış ve tüm yayınlar başlık, özet, anahtar kelimeler açısından içerik analizine tabi tutularak çalışmaların “Çevre Muhasebesi” temalı olup olmadığı tespit edilmiştir.

Bu noktadan hareket edilerek yerli literatürde 1991-2020 yıllarını içeren toplamda 2807 yayın taranmış ve “çevre muhasebesi” ile alakalı 34 adet makale tespit edilmiştir. Yabancı literatürde ise 1991-2020 yılları arasında “Web Of Science” veri tabanında muhasebe, işletme, ekonomi, finans alanında yayın yapan “çevre muhasebesi” konusunu içeren 37 yayın tespit edilmiştir. Yerli ve yabancı olarak ele alınan toplamda 71 yayın Excel programı yardımı ile bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Bibliyometrik analiz, bilimsel araştırmaları detaylı bir biçimde araştırma, inceleme ve sınıflandırma imkânı sunması açısından önem taşımaktadır. Bu sınıflandırmalar; yayın türü, yayın yeri, yayın dili, yazarın unvanı, araştırma konusu, atıf, referans kaynak (türü, dili, yaşı vb.), yayın çeviri durumu, anahtar kelime ve sayfa sayısı gibi çok sayıda parametreden oluşmaktadır. Çalışmaya kapsamındaki yayınlar EXCEL programı yardımıyla sıklık ve yüzdeleri saptanmış ve aşağıda belirtilen bibliyometrik parametrelere göre incelenmiştir.

- Yayınların dergilere ve yıllara göre dağılımı,
- Yayınların sayfa aralığına göre dağılımı,
- Yayınların yazar sayısına göre dağılımı,
- Yayın yazarların unvanlarına göre dağılımı,
- Yayın yazarlarının bağlı buldukları kuruma göre dağılımı,
- Yayınlardaki anahtar kelime sayısına göre dağılımı,
- Yayınlardaki atıf sayılarına göre dağılımı,

- Yayınların yıl ve veri toplama aracına göre dağılımı,
- Yayınların türüne göre dağılımı,
- Yayınlarda kullanılan dil türüne göre dağılımı,
- Yayınlarda kullanılan araştırma türüne göre dağılımı,
- Yayınların çalışma konularına göre dağılımı.

5.1. Yerli Makalelerin Yayınlandıkları Dergiler ve Yıllara Göre Dağılımları

Araştırma kapsamında yerli makalelerin yayınlandıkları dergiler ve yıllara göre sayısal dağılımları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Makalelerin Akademik Dergilere ve Yıllara Göre Dağılımı

DERGİLER	TARANAN MAKALE	İLGİLİ MAKALE	YAYIN YÜZDESİ (%)	2004	2006	2007	2008	2010	2011	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Muhasebe Bilimi Dünyası	352	5	1,4								*1	1	1	1	1	0	0
Muhasebe ve Denetime Bakış	229	6	2,6					*1	1	2	0	0	1	0	1	0	0
Muhasebe ve Finansman	486	7	1,4						*	0	0	0	0	1	1	3	2
Muhasebe ve Finansman Dergisi (e muhasebe ve finansman)	507	9	1,7	*1	1	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	136	2	1,4											*1	1	0	0
Banka ve Finans Hukuku	179	0	-							*	0	0	0	0	0	0	0
Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları	70	0	-											*	0	0	0
Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar	703	4	0,5	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	1	0	0
Maliye Finans Yazıları	145	1	0,6										*	0	1	0	0
	2807	34	2,94	1	1	4	1	3	1	1	1	1	4	3	6	3	2

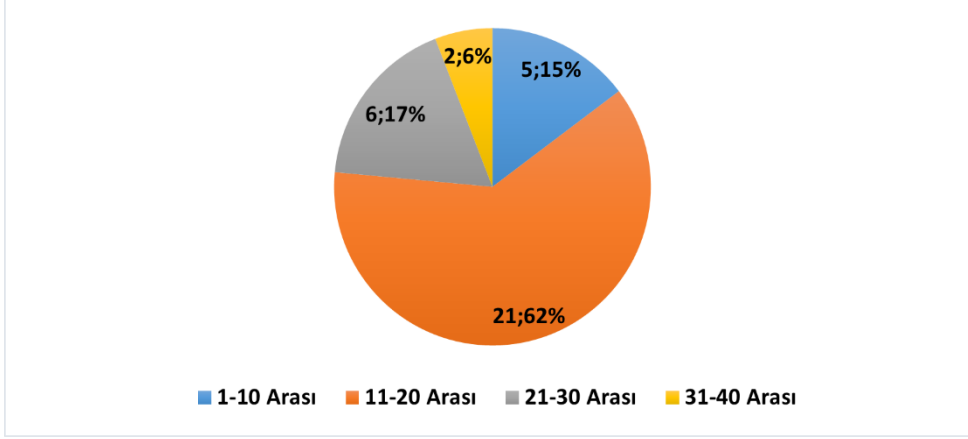
*Dergilerin TR Dizinde yayınlanmaya başladığı yılı ifade etmektedir.

Yukarıdaki tabloda TR Dizinde yer alan “Muhasebe” veya “Finans” alanında yayın yapan (dergi isimlerinde muhasebe veya finans kelimelerinin bulunmasına dikkat edilmiştir) 9 adet dergi incelemesinde “Çevre Muhasebesi” konusunu içeren 34 makaleye ulaşıldığı görülmektedir. Konu ile alakalı en çok yayın (9 adet) yapan “Muhasebe ve Finansman (e muhasebe ve finansman)” dergisi iken, hiç yayın yapmayan dergilerin “Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları” ve “Banka ve Finans Hukuku” dergileri olarak belirlenmiştir.

5.2. Yerli Makalelerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Çevre muhasebesi ile ilgili yapılan çalışmaların sayfa sayısına ait bilgilere Şekil 1’de yer verilmektedir. Şekil 1’de verilen rakamlar “yayın sayısı; oranlar” olarak sunulmaktadır. Ele alınan 34 makalenin sayfa sayısına göre dağılımları incelendiğinde %62’sinin 11-20 arası sayfadan, %6’sının ise 31-40 sayfa arası olan yayınlardan oluştuğu saptanmıştır.

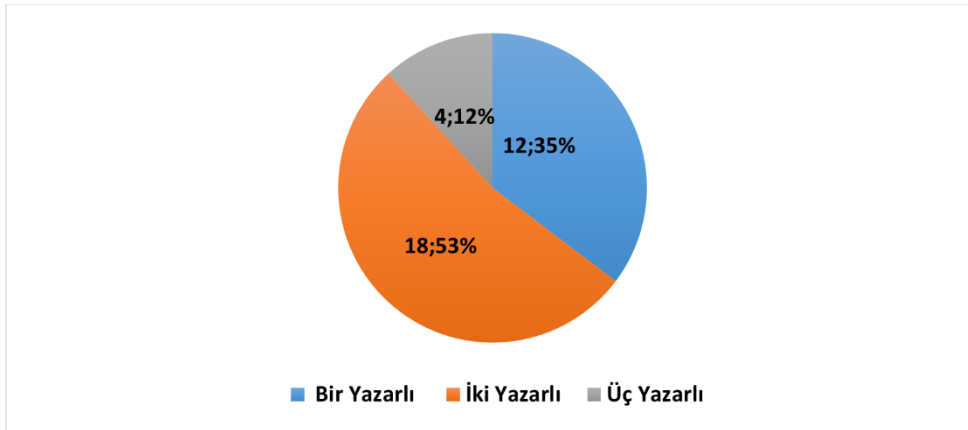
Şekil 1: Sayfa Sayısına Göre Dağılım

5.3. Yerli Makalelerin Yazar Sayısına Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen yayınlar 60 yazar tarafından yayınlanmıştır. Tek yazarlı, iki yazarlı ve üç yazarlı olarak sınıflandırılan makalelere ilişkin sınıflandırma Şekil 2’de sunulmaktadır. Şekil 2’de verilen rakamlar “yazar sayısı; oranlar” olarak sunulmuştur. Makalelerin %12’si üç yazarlı, %35’i bir yazarlı, %53’ü ise iki yazarlı olarak saptanmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında saptanan fakat şekilsel olarak yer verilmeyen bir diğer bulgu ise yazarların cinsiyetlerine göre dağılımlarıdır. Yazarlar cinsiyetlerine göre incelendiğinde 40’ının erkek, 20’sinin kadın olduğu belirlenmiştir.

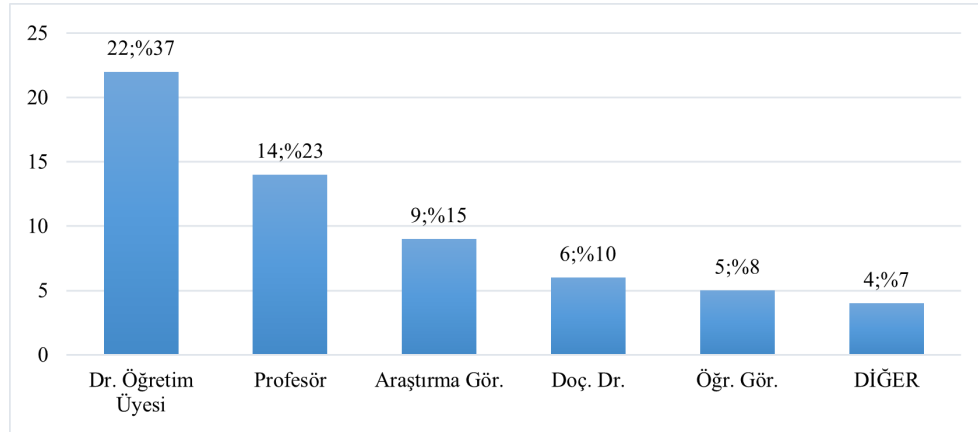
Şekil 2: Yazar Sayısına Göre Dağılımı

5.4. Yazarların Unvanlarına Göre Dağılımı

Yazarların akademik unvanlarına göre dağılımları Şekil 3'te gösterilmektedir. Şekil 4'teki rakamlar “yazar sayısı; oranlar” şeklinde sunulmuştur. Çalışma kapsamında yayınlanmış makaleler en fazla (%37 ve 22 yazar) Dr. Öğretim Üyeleri tarafından, en az ise (%7 ve 4 yazar) diğerleri tarafından yapıldığı saptanmıştır. Şekil 3'te “Diğer” olarak belirlenen sınıflandırmada üniversite dışından katkı sunan yazarlar ile yüksek lisans ve doktora öğrencileri kastedilmektedir.

Şekil 3: Yazarların Unvanlarına Göre Dağılımları

5.5. Yerli Makale Yazarlarının Bağlı Buldukları Kuruma Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında 34 makaleye katkı sunan 60 yazarın bağlı bulunduğu kurumlar Tablo 3'de sunulmaktadır. Araştırmalara 30 farklı kurumun katkı sağladığı ve en fazla katkı sunanların Sakarya Üniversitesi yazarları olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3: Yazarların Bağlı Bulunduğu Kurumlar

Yazarların Çalıştığı Kurumlar	Kişi Sayısı	Yazarların Çalıştığı Kurumlar	Kişi Sayısı
Sakarya Üniversitesi	9	Namık Kemal Üniversitesi	1
Kocaeli Üniversitesi	4	Bilkent Üniversitesi	1
Anadolu Üniversitesi	3	Kastamonu Üniversitesi	1
Pamukkale Üniversitesi	3	Başkent Üniversitesi	1
Hitit Üniversitesi	3	Sağlık Bilimleri Üniversitesi	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	3	Gazi Osmanpaşa Üniversitesi	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	3	Hacettepe Üniversitesi	1
Atatürk Üniversitesi	3	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	1
Afyon Kocatepe Üniversitesi	2	Çukurova Üniversitesi	1
Gazi Üniversitesi	2	Yalova Üniversitesi	1
Dumlupınar Üniversitesi	2	Uşak Üniversitesi	1
Kadir Has Üniversitesi	2	Çankaya Üniversitesi	1
Uludağ Üniversitesi	2	Ordu Üniversitesi	1
Bartın Üniversitesi	2	Ankara SMMM	1
Erzurum Teknik Üniversitesi	2	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1
TOPLAM			60

5.6. Yerli Makalelerde Kullanılan Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Çalışmada ele alınan 34 makalenin anahtar kelime dağılımları Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4: Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Anahtar Kelimeler	Tekrar Sayısı	Anahtar Kelimeler	Tekrar Sayısı
Çevre Muhasebesi	16	Sürdürülebilirlik	3
Çevre	5	Sosyal Sorumluluk	2
Çevresel Maliyet	5	Yeşil Muhasebe	2
Sürdürülebilir Kalkınma	5	Küresel Isınma	2
Çevresel Raporlama	3	Karbon Emisyonu	2
Çevre Vergisi	3	Karbon Emisyon Muhasebesi	2

Tablo 4 incelendiğinde en çok yoğunlaşılan kavramın “çevre muhasebesi” olduğu görülmektedir. Bir kez kullanılan anahtar kelimelere tabloda yer verilmemiştir. Bir kez kullanılan anahtar kelimeler; GRI 303 Su 2016, GRI Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları, Su Ayak İzi, Su Muhasebesi, Modelleme Yaklaşımı, Ekolojik Ayak İzi, Biyolojik Kapasite, Ekolojik Açık, Küresel İklim Değişikliği, Küresel Isınma, Kyoto Protokolü, Emisyon Ticareti, Karbon Piyasası olarak sayılmaktadır.

5.7. Yerli Makalelerin Atıf Sayılarına Göre Dağılımı

Çalışmada ele alınan 34 makaleye ilişkin atıf sayıları Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5: Atıf Sayılarına Göre Dağılımı

Atıf Sayısı	Çalışma Sayısı	%
52	1	2,94
49	1	2,94
44	2	5,88
39	1	2,94
24	1	2,94
23	1	2,94
16	1	2,94
14	1	2,94
8	1	2,94
7	4	11,76
5	1	2,94
4	6	17,64
3	2	5,88
2	3	8,82
1	3	8,82
0	5	14,70

Tablo 5 incelendiğinde en çok atıf sayısının 52, en az atıf sayısının ise 0 olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda 52 atıf alan 1 (%2,94) çalışma ve hiç atıf almayan 5 (%14,70) çalışmanın olduğu belirlenmiştir. Atıf sayıları, çalışmanın ulaşılabilirliği ve konunun alanında ne kadar ilgi gördüğü ile doğru orantılı olmaktadır.

5.8. Yerli Makalelerin Veri Toplama Aracına ve Türüne Göre Dağılımı

Çevre muhasebesi ile ilgili çalışmalarda tercih edilen veri toplama yöntemleri ve bu yöntemlerin dergilere göre dağılımı Tablo 6’da gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre incelenen 34 makale içerisinde 13 makale (%38) ile en fazla literatür taraması tercih edildiği tespit edilmiştir. Onu takiben 9 (%26) makalede anket yöntemi, 5 (%15) makalede doküman

incelemesi yönteminin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Gözlem, görüşme tekniği kullanan makaleye rastlanılmamıştır.

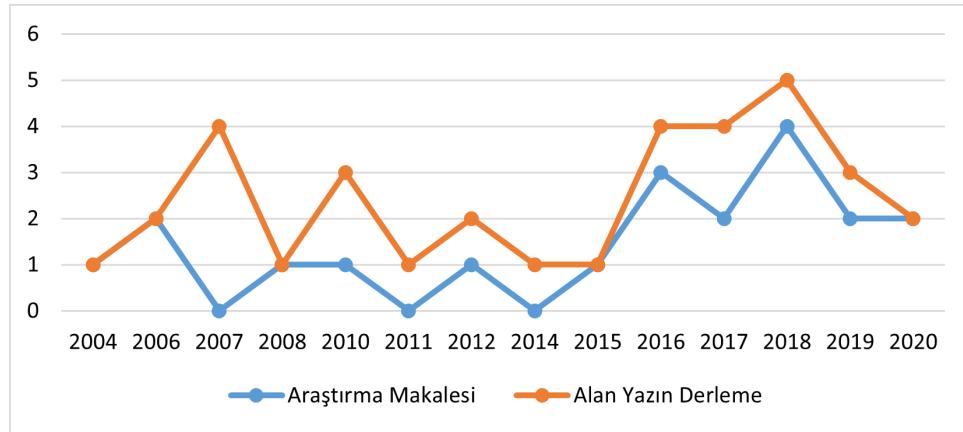
Tablo 6: Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı

	Anket	Görüşme	Görüşme ve Anket	Gözlem	Gözlem ve Doküman İncelemesi	Doküman İncelemesi	Vak' a Analizi	İçerik Analizi	Literatür Taraması
Muhasebe Bilimi Dünyası	0	0	0	0	0	3	1	0	1
Muhasebe ve Denetime Bakış	2	0	0	0	0	2	0	0	2
Muhasebe ve Finansman	4	0	1	0	1	0	0	0	1
Muhasebe ve Finansman Dergisi (e muhasebe ve finansman)	2	0	0	0	0	0	0	1	6
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Maliye Finans Yazıları	1	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	9	0	1	0	1	5	2	3	13

*“Banka ve Finans Hukuku” ile “Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları” dergilerinde ilgili makale bulunmadığı için tabloda yer verilmemiştir.

Araştırma makalesi yeni bir konunun ya da olgunun ortaya çıkmasına odaklanırken alan yazın derleme daha önceden araştırılması yapılan konuların incelenmesine odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında TR Dizin seçilmiş dergilerden elde edilen çevre muhasebesi konusu ile ilgili 34 makaleye ilişkin araştırma türleri Şekil 4’te sunulmuştur. Şekil 4 incelendiğinde 20 makalenin (%59) araştırma makalesi, 14’ünün (%41) ise alan yazın derleme olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Araştırma Türleri

5.9. Yabancı Yayınların Türü

Çevre muhasebesi ile ilgili ele alınan yabancı yayınların türleri Tablo 7’de sunulmuştur. Tablo 7 incelendiğinde ele alınan 37 yayından 24’ünün makale, 10’unun bildiri ve 3’ünün kitap bölümü olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışma kapsamında başlangıç olarak kabul edilen 1991 yılında (Web Of Science veri tabanında) konu ile alakalı çalışma bulunmadığı, ilk çalışmanın 1995 yılında yapıldığı gözlemlenmiştir.

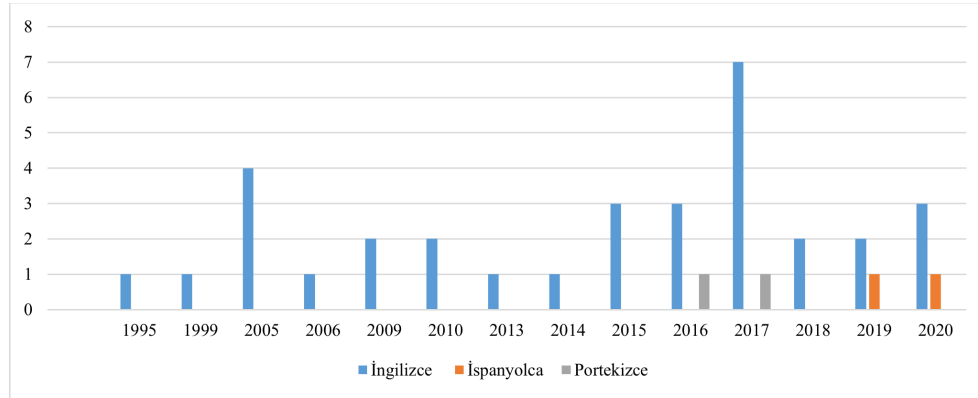
Tablo 7: Yabancı Yayınların Türlerine Göre Dağılımı

Yıllar	Makale	Bildiri	Kitap Bölümü	Toplam
1995	0	1	0	1
1999	1	0	0	1
2005	1	3	0	4
2006	0	0	1	1
2009	1	1	0	2
2010	0	2	0	2
2013	1	0	0	1
2014	0	1	0	1
2015	3	0	0	3
2016	3	1	0	4
2017	6	0	2	8
2018	1	1	0	2
2019	3	0	0	3
2020	4	0	0	4
TOPLAM				37

5.10. Yabancı Yayınlarda Kullanılan Dil Türü

Çalışma kapsamında çevre muhasebesi ile ilgili olarak ele alınan 37 yabancı yayın, yayın dili olarak Şekil 5'te sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma incelendiğinde yayın dili olarak; 33'ünün İngilizce, 2'sinin İspanyolca ve 2'sinde de Portekizce olduğu görülmektedir.

Şekil 5: Kullanılan Dil Türü

5.11. Yabancı Yayınların Atıf Sayılarına Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında “Web Of Science” veri tabanında “çevre muhasebesi” konusunu içeren yayınların (makale, bildiri, kitap bölümü) yıllara göre toplam atıf sayıları Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: Yabancı Kaynakların Atıf Sayısı

YILLAR	TOPLAM ATIF SAYISI
1995	0
1999	123
2005	93
2006	2
2009	2
2010	1
2013	72
2014	0
2015	31
2016	38
2017	158
2018	5
2019	3
2020	13

Tablo 8 incelendiğinde en çok atıf sayısının 2017 yılına ait olduğu ve bu yıl da yayınlanan çalışmaların makale ve kitap bölümü türünde olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 6 makale ve 2 kitap bölümü için toplamda 158 atıf yapıldığı tespit edilmiştir. En az atıf sayısının ise, 1995 ve 2014 yıllarına ait olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yıllarda sadece bildiri türünde yayınların olduğu ve atıf almadığı gözlemlenmiştir.

5.12. Yabancı Yayınların Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı

Çevre muhasebesi ile ilgili yabancı literatürde tercih edilen veri toplama yöntemlerinin yıllara göre dağılımı Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: Yabancı Literatürde Tercih Edilen Veri Toplama Yöntemlerinin Yıllara Göre Dağılımı

	Mülakat	Anket	Doküman İncelemesi	Anket ve Doküman İncelemesi	Meta Analiz	Anket ve Görüşme	Bibliyometri tekniği	Literatür Taraması	İçerik Analizi	Vak'a	Vak'a Doküman, Raporaj	TOPLAM
1995	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
1999	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
2005	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0	0	4
2006	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
2009	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	2
2010	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	2
2013	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
2014	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
2015	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	3
2016	0	0	0	0	0	0	1	2	1	0	0	4
2017	0	1	0	0	0	1	2	4	0	0	0	8
2018	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
2019	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	3
2020	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4
TOPLAM	1	4	8	1	1	2	5	12	1	1	1	37

Elde edilen bulgulara göre incelenen 37 yabancı yayın içerisinde 12 (%32) yayın ile en fazla literatür taraması tercih edildiği tespit edilmiştir. Onu takiben 8 (%22) yayın ile doküman incelemesi, 5 (%14) yayında ise bibliyometri yönteminin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca “Anket ve Doküman İncelemesi”, “Anket ve Görüşme” ve “Vak’a, Doküman İncelemesi, Röportaj” olmak üzere karma yöntemde başvurulduğu gözlemlenmiştir. Tabloda yer almayan fakat ulaşılan başka bir bulgu ise, örneklemin “Sektör Raporları” ve “Bireyler” olarak ayrılmasıdır. İncelenen 37 yayında en çok tercih edilen sektör raporlarının sırasıyla; madencilik, gaz ve petrol, muhasebe sektörleri olduğu gözlemlenmiştir. Örneklemin bireyler olarak belirlenmesi durumunda ise en çok tercih edilen bireylerin uğraşlarının madencilik sektörü çalışanları, muhasebe mesleği çalışanları olduğu saptanmıştır.

5.13. Yerli ve Yabancı Yayınların Konulara Göre Dağılımı

Çalışmada yer alan yayınlar yerli ve yabancı olarak incelendiğinde yabancı yayınların sayısının 37, yerli yayınların sayısının 34 olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında yayınlar farklı çevre muhasebesi konuları ile ilişkilendirilmiştir. Çevre muhasebesi ile ilişkilendirilen konular arasında üzerinde en fazla çalışma yapılan konular sırasıyla; 12 yayın ile “Çevre Muhasebesi”, 10 yayın ile “Sürdürülebilirlik”, 7 yayın ile “Sosyal Sorumluluk” ve “Çevresel Giderlerin Muhasebeleştirilmesi” olmuştur. En az çalışmanın yapıldığı konular ise, “Atık Yönetimi”, “Çevresel Muhasebesi Boyutları”, “Çevre Muhasebesi ve Örgütsel Değişim” olmuştur. Tespit edilen bulgular Tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 10: Çevre Muhasebesi ile İlişkilendirilen Konular

ÇEVRE MUHASEBESİ İLE İLİŞKİLENDİRİLEN KONULAR	YERLİ YAYINLAR	YABANCI YAYINLAR
Çevre Muhasebesi Algısı	4	1
Sosyal Sorumluluk	6	1
Çevresel Giderlerin Muhasebeleştirilmesi	4	3
Atık Yönetimi	1	0
Emisyon Maliyetlerinin Çevre Muhasebesi Açısından İncelenmesi	4	0
Vergi Boyutu	3	0
Sürdürülebilirlik	6	4
Çevre Muhasebesi	3	9
Çevresel Maliyetler	2	3
Çevre Sorunlarının Değerleme Yaklaşımı Bağlamında Ele Alınması	1	0
Çevre Muhasebesinin Standartlar Bağlamında Ele Alınması	0	2
Finansal, Sosyal ve Çevresel Muhasebenin Bütünleştirilmesi	0	1
Sosyal ve Çevresel Muhasebe	0	2
Çevre Muhasebesi ve Hesap Verebilirlik	0	1
Çevre Muhasebesi ve Siyaset	0	3
Denetim Komiteleri ve Çevre Muhasebesi	0	2
Muhasebe Bilgi Sistemi ve Çevre Muhasebesi	0	2
Çevre Muhasebesinde Katılım Araştırması	0	1
Çevre Muhasebesi ve Örgütsel Değişim	0	1
Çevresel Muhasebesi Boyutları	0	1
TOPLAM YAYIN SAYISI	34	37

6. SONUÇ

İşletmeler kişilerin ihtiyaçlarına cevap vererek kar elde etmek maksadıyla mal veya hizmet sunumu gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda işletmeler, ekonomik faaliyetleri gereği çevresel kaynaklara ihtiyaç duymakta ve çevresel kaynakları kullanmaktadır. Çevresel kaynakların dahil olduğu süreç sonucunda mal ve hizmetlerin oluşumunun yanı sıra çevre tahribatı ve çevre kirliliği söz konusu olmaktadır. İşletmeler çevre kirliliği ve çevre tahribatını önlemeyi bir sorumluluk olarak görmekte ve tüm bu önlemler için birtakım maliyetlere katlanmaktadır. İşletme ve çevre ilişkisi nedeniyle ortaya çıkan çevre maliyetlerin tümü çevre muhasebesi kapsamına girmektedir. Fakat çevre muhasebesi konusunda tüm işletmeler bilinçli olmamakla birlikte bilinçli olanların da çevre muhasebesi konusunda bilinç düzeylerinin hangi seviyede ve hangi yönde olduğu araştırılması gereken önemli bir husus haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışmada, çevre muhasebesi konusunu içeren yayınların çeşitli parametreler özelinde bibliyometrik yöntem ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 1991–2020 yılları arasında 34 yerli ve 37 yabancı toplamda yetmiş bir kaynağa ulaşılarak detaylı inceleme yapılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda çevre muhasebesi konusuna yönelik yapılan araştırmalarda “yayınlandıkları dergiler”, “yayın yılları”, “sayfa aralıkları”, “yazar sayısı”, “unvan”, “ilgili kurumlar”, “anahtar kelime”, “atıf sayısı”, “araştırma metotları”, “veri toplama aracı”, “yayın türü” ve “konu” çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre genel olarak elde edilen sonuçları şu şekildedir.

- Çevre muhasebesi konusu kapsamında en fazla yayın bulunan dergiler Muhasebe ve Finansman Dergisi ile Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisidir.
- Yapılan yayınlar genellikle (%18,5) iki yazardır.
- Yayın sahiplerinin unvanlara göre dağılımı incelendiğinde en fazla yayının doktor öğretim üyeleri tarafından (%37) yapıldığı görülmektedir. Üniversite dışı yayın yapan yazarlar ise %7’dir.
- Çevre muhasebesi konusu ile ilgili en çok yayın yapan kurum personeli Sakarya Üniversitesi öğretim elemanlarıdır.
- Genel olarak konu dağılımları incelendiğinde “çevre muhasebesi”, “çevre” ve “çevresel maliyet” temalı konular dikkat çekmektedir.
- Çalışmaların geneli alan yazın incelenmesi ve doküman taraması şeklinde gerçekleştirilmiş olup, nispeten küçük bir kısmında anket yöntemi kullanılmıştır.
- Yabancı yayın sayılarının 2017 yılında yoğunlaştığı ve genel olarak yayın dilinin İngilizce olduğu görülmektedir.
- Yerli ve yabancı yayınlarda konu dağılımları incelendiğinde “çevre muhasebesi algısı”, “sosyal sorumluluk”, “emisyon maliyetleri”, “çevresel maliyetler” konularının diğer konu başlıklarına göre daha çok vurgulandığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. ADA, S. ve CEYHAN, S. (2015). A Study on the Factors Impacting Managers Green It Perceptions. In Proceedings of Business and Management Conferences, International Institute of Social and Economic Sciences.
2. AĞ, A. (2017). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Politikalara Verilen Önem Düzeyi: Erzurum-Erzincan Karşılaştırması, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2): 89-105.
3. AKARÇAY, Ç. (2014). Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu, Sustainability Accounting Standards Board, Öneri Dergisi, 11(42): 1-11.
4. AKPINAR, A., SENSES, M. O., ve AYDIN ER, R. (2009). Attitudes To End-Of-Life Decisions İn Paediatric İntensive Care. Nursing Ethics, 16(1): 83-92.
5. AKTÜRK, A., AKCANLI, F., ŞENOL, H. ve AKYÜZ, Y. (2012), Muhasebe Standartları Bağlamında Otel İşletmelerinde Çevre Muhasebesi, International Journal Of Economic & Social Research, 8.
6. ALAGÖZ, A. ve İRDİREN, D. (2013). Maliyet Muhasebesi Bakış Açısı ile İşletmelerde Çevre Maliyetleri ve Yönetimi, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13(26): 424-449.
7. ALAGÖZ, A. ve YILMAZ, B. (2001). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetler, Sakarya Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (147-157).
8. ALBEZ, A. (2013). Çevre Maliyet Raporu: Aşkale Çimento, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1): 189-208.
9. AL-NİMER, M. (2015). Perceptions of Environmental Accounting in the Jordanian Pharmaceutical Industries (Applications and Disclosure), International Journal of Business and Management, 10(2): 73.
10. APALI, A. (2018). Mermer Üretim İşletmelerinin Sosyal Sorumluluk Kavramı Kapsamında Çevre ve Çevre Muhasebesine Yaklaşımları: Bir Araştırma, Journal of Accounting & Finance, (78).
11. AREZOUMAND, A. S. ve ÇELENK, Ö. (2019). Yeşil Binaların Yarattığı Sosyal ve Çevresel Katma Değerin Muhasebesinde Bir Yöntem, İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, 25.
12. ARI, M. ve Bayram, G. (2017). Kurumsal Yönetim Açısından Sosyal Sorumluluk ve Çevre Muhasebesinin İncelenmesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2): 533-545.
13. ASLANERTİK, B. E. ve ÖZGEN, İ. (2007). Otel İşletmelerinde Çevresel Muhasebe, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2): 163-179.
14. ATLI, Y. ve DEMİR, Ö. (2017). Çevresel Maliyetler ve Bu Döngüde Elazığ Altınova Çimento Fabrikasının İncelenmesi, Fırat Üniversitesi Harput Araştırma Dergisi, 2(38).
15. AY, M., CERAN, Y. ve ÖZTÜRK, M. (2017). E-Atıklar ve TFRS Yorum 6 Çerçevesinde E-Atıkların Muhasebeleştirilmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 20(1): 41-51.
16. AYDIN, S. (2012). Konaklama İşletmelerinde Çevre Muhasebesi Uygulamaları Ve Çevresel Maliyetlerin Yaşam Döngüsü Değerlemesi: Türkiye-Birleşik Krallık Örneği, World of Accounting Science, 14(4).

17. AYDIN, Y. ve GÖZÜTOK, E. (2015). Çevresel Muhasebe ve Sivas İlindeki Muhasebe Meslek Mensuplarının Çevresel Muhasebeye Yönelik Algılarının Ölçülmesi, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2): 239-257.
18. BARBU, E., DUMONTIER, P., FELEAGĂ, N. and FELEAGĂ, L. (2011). Mandatory Environmental Disclosures By Companies Complying With IAS/IFRS: The Case Of France, Germany And The UK.
19. BELLER, B., DERAN, A. ve HATİPOĞLU, A. G. (2012). Çevre Maliyetlerinin Hesaplanması ve Muhasebeleştirilmesi: Bir Çimento Fabrikasında Vaka Çalışması, Cag University Journal of Social Sciences, 9(1).
20. BEZİRCİ, M., ÖZPEYNİRCİ, R. ve DURMAN, H. (2011). Sosyal Sorumluluk Kavramı Bağlamında Yeşil Muhasebe Eğitimi: Bir Alan Araştırması, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 13(3): 61-89.
21. BİLEN, A. ve SEYİTOĞULLARI, O. (2016). İş Örgütlerinde Çevre Muhasebesi Algısına Yönelik Bir Araştırma: Diyarbakır İli Örneği, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(7): 1743-1756.
22. BÜYÜKİPEKÇİ, S. ve ŞİMŞEK, Ş. (2018). Konaklama Sektöründe Çevre Dostu Yönetim ve Çevre Muhasebesinin Önemi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 21(2): 336-347.
23. CAMPBELL, D. K., FLACH, S., and KIVSHAR, Y. S. (2004). Localizing Energy Through Nonlinearity And Discreteness, Physics Today, 57(1): 43-49.
24. CAN, A. V. ve GÜNEY, C. (2015). Faaliyet Raporlarında Yer Alan Çevresel Bildirimler-Bist 100 Endeksinde Yer Alan ve İmalat Sanayi Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketler Üzerinde Bir İçerik Analizi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(5): 297-308.
25. CHUNG, L. H. and PARKER, L. D. (2010). Managing Social And Environmental Action And Accountability In The Hospitality Industry: A Singapore Perspective, In Accounting Forum, 34(1): 46-53.
26. COŞKUN, A., ve KARACA, N. (2008). KOBİ'lerde Çevresel Maliyetlerin Sınıflandırılmasına Yönelik bir Öneri: Metal İşleme Sektöründen Bir Uygulama, Ekoloji Dergisi, 17(69).
27. ÇALIŞ, Y. E. (2013). Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi 7(1): 175-190.
28. ÇARIKÇI, O., ve ÖÇAL B., (2019). İç Hat Seferi Yapan Bir Kargo Uçağının Emisyon Maliyetlerinin Çevre Muhasebesi Açısından Değerlendirilmesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, 3(2): 324-337.
29. ÇETİN, A. T., ÖZCAN, M. ve YÜCEL, R. (2004). Çevre Muhasebesine Genel Bakış, Sakarya Üniversitesi İİBF Dergisi, 61-76.
30. ÇETİN, A. ve ÖĞÜZ, A. A. (2010). Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıkların İncelenmesi, Marmara University Journal of the Faculty of Economic & Administrative Sciences, 29(2).
31. ÇEVİK, O. ve KAZAK, G. (2020). Sürdürülebilir Çevre Muhasebesi Aracı Olarak Ücretli Plastik Poşet Uygulaması Üzerine Bir Araştırma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2): 323-351.

32. ÇİFTÇİOĞLU, H. ve Aydın, A. H. (2019). Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Çevre Sorunlarının Çözümündeki Sorumlulukları, Rollerini Önemi, Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 119- 126.
33. DALGAR, H., ve Yıldırım, F. (2016). Konaklama İşletmelerinde Çevre Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16): 1-18.
34. DISSANAYAKE, D. and EKANAYAKE, E. (2018). Decision Usefulness Of Corporate Environmental Reporting And Firm Performance: Evidence From Sri Lanka, IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices, 17(3): 7-23.
35. EJIOGU, A. R. (2013). E-Waste Economics: A Nigerian Perspective, Management of Environmental Quality: An International Journal, 24(2): 199-213.
36. ERTAN, Y. (2018). Türkiye’de Sürdürülebilirlik Raporlaması (2005-2017). Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11(3), 463-478.
37. ESMERAY, M. ve TANÇ Ş. G. (2009). Çevresel Maliyetlerin Mamullere Yüklenmesinde Kullanılan Dağıtım Anahtarlarının Seçiminde Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve Bir Uygulama, Süleyman Demirel University Journal Of Faculty Of Economics & Administrative Sciences, 14(2).
38. FİROZ, M. and ANSARİ, A. A. (2010). Environmental Accounting and IFRS. International Journal of Business and Management, 5(10): 105.
39. GARG, M. C. and KUMAR, S. (2018). The Relationship Between Corporate Environmental Reporting Practices and Company Characteristics: Evidence from India, IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices, 17(3).
40. GÖKDENİZ, Ü. (1996). Çevre Muhasebesi (Environmental Accounting-Green Accounting), Öneri Dergisi, 1(5): 21-26.
41. GÖNEN, S. ve GÜVEN, Z. (2014). Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Seramik Fabrikasında Uygulama, Journal of Accounting & Finance, (63).
42. GRAY, R. and JAVAD, M.; POWER, David M.; SINCLAIR, C. Donald. (2001). Social And Environmental Disclosure And Corporate Characteristics: A Research Note And Extension. Journal Of Business Finance and Accounting, (28): 327-356.
43. Güney, C. (2015). BİST 100 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin “Misyon” ve “Vizyon” Bildirimlerinde “Çevre”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(12): 349-356.
44. Güney, C., ve CAN, A. V. (2015). Çevre Muhasebesi ve Bilgi Teknolojileri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, (16): 323-332.
45. HAFTACI, V. ve SOYLU, K. (2008). Çevresel Bilgilerin Muhasebesi Ve Raporlanması, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (15): 92-113.
46. HARTE, G. and OWEN, D. (1991). Environmental Disclosure İn The Annual Reports Of British Companies: A Research Note. Accounting, Auditing & Accountability Journal, 4(3): 4.
47. HAYRULLAHOĞLU, B. (2012). Çevresel Sorunlarla Mücadelede Karbon Vergisi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 4(2): 1-11.
48. HAZARİKA, S. (2016). Role Of Internal Audit In Implementing Integrated Reporting. Erişim Adresi: <http://www.metricstream.com/insights /internal-audit-implementing-integratedreporting.htm>

49. JOSE, A. and LEE, S. M. (2007). Environmental Reporting Of Global Corporations: A Content Analysis Based On Website Disclosures, *Journal Of Business Ethics*, 72(4), 307-321.
50. JU, X. T., XİNG, G. X., CHEN, X. P., ZHANG, S. L., ZHANG, L. J., LİU, X. J. & ZHANG, F. S. (2009). Reducing Environmental Risk By Improving N Management In Intensive Chinese Agricultural Systems, *Proceedings Of The National Academy Of Sciences*, 106(9): 3041-3046.
51. KAVUT, L. (2010). Kurumsal Yönetim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Raporlama: IMKB 100 Şirketlerinin Çevresel Açıklamalarının İncelenmesi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 21(66): 9-43.
52. KIRLIOĞLU, H. and FİDAN, M. E. (2011). İşletmelerde Çevresel Maliyetler ve Bir Uygulama, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1): 1-24.
53. KIRLIOĞLU, H., and FİDAN, M. E. (2009). Atık Yönetimi ve Muhasebesi: Sakarya'daki İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 4(2): 13-36.
54. KORUKOĞLU, A. (2011). İşletmelerde Çevre Muhasebesi: İzmir İli Uygulaması, *Ege Akademik Bakış*, 11(1): 81- 89.
55. KORUKOĞLU, A. (2014). İşletmelerin Çevre Muhasebesi Konularına Yaklaşımlarının Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 14(3): 481.
56. KULU BAY, S. and GÖKÇE, A. F., (2020). Çevre Yönetimi Uygulamalarının Çevre Politikaları Doğrultusunda İncelenmesi: Adana Büyükşehir Belediyesi Örneği, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(1): 28-48.
57. KURŞUNEL, F., BÜYÜKŞALVARCI, A. ve ALKAN, A. T. (2006). Muhasebe Meslek Mensuplarının Çevre Muhasebesi Hakkındaki Görüşleri: Konya İli Üzerine Bir Araştırma, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2): 82-88.
58. LAZOL, İ., MUĞAL, E. and Yücel, Y. (2008). Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Çevre Muhasebesi Ve Kobi'lere Yönelik Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (38): 56-69.
59. NEGASH, M. (2012). IFRS and Environmental Accounting, *Management Research Review*.
60. NEMLİ, E. (1999). Çevre Muhasebesinin İki Yönü, *Öneri Dergisi*, 2(11): 211-216.
61. NOR H. B. J., Nik Khadijah Nurhamizah Binti Nik Azmi., Nurul Najiah Binti Mohd Athzaha., Nor Hazwani Binti Abdul Manaf., Tengku Nurfadila Binti Tengku Ibrahim. (2018). The Influence Of Stakeholders' Power Towards The Quality Of Environmental Disclosure: A Study Of Top 100 Malaysian Companies, *Global Business and Management Research: An International Journal*, Vol. 10(3), 206-216.
62. OTLU, F. and KAYA, G. A. (2010). Çevre Muhasebesi İle İlgili Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1): 43-56.
63. ÖZÇELİK, H., & ÖZTÜRK, M. S. (2019). Entegre Raporlamada İç Denetimin Güvence Ve Danışmanlık Rollerini. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 125-140.
64. ÖZKOL, A Erdal. (1998). Çevre Muhasebesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1): 15-26.

65. PANİ, R. and MUKHOPADHYAY, U. (2013). Management Accounting Approach To Analyse Energy Related CO2 Emission: A Variance Analysis Study Of Top 10 Emitters Of The World, *Energy Policy*, 52: 639-655.
66. SANCAR, M. F., KUTUKIZ, D. and Uslu, A. (2015). Konaklama İşletmelerinin Çevre Muhasebesine Bakış Açıları: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği, *Verimlilik Dergisi*, (3): 67-86.
67. SCHOLL, L., SCHİPPER, L. And KIANG, N. (1996). CO2 Emissions From Passenger Transport: A Comparison Of International Trends From 1973 To 1992, *Energy Policy*, 24(1): 17-30.
68. STRAY, S. (2008). Environmental Reporting: The UK Water And Energy Industries: A Research Note. *Journal Of Business Ethics*, 80(4): 697-710.
69. STREETS, D. G., ZHANG, Q. and WU, Y. (2009). Projections Of Global Mercury Emissions İn 2050. *Environmental Science & Technology*, 43(8): 2983-2988.
70. SÜKLÜM, N. and HİÇYORULMAZ, E. (2019). BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki İşletmelerin Sosyal Sorumluluk ve Çevre Muhasebesi İlişkisi Açısından İncelenmesi: Bir İçerik Analizi, *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4): 1806-1824.
71. TERZİ, A. (2013). Sosyal Sorumluluk Açısından Çevre Muhasebesi ve Çevre Muhasebesine Homo Ekonomikus Bir Bakış, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(7): 86-91.
72. UDDİN, N. and HOLTEDAHL, P. (2013). Emission Trading Schemes–Avenues For Unified Accounting Practices, *Journal Of Cleaner Production*, 52: 46-52.
73. ULUSAN, H. (2010). Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları'nın Çevresel Maliyet ve Borçların Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması Açısından İncelenmesi, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 75-99.
74. YILDIZ, Ş., TUNA, G., & TUNA, V. E. (2016). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kapsamında Çevre Açıklamaları ile Firma Özellikleri Arasındaki İlişki: Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2): 255-276.
75. YILDIZTEKİN, İ. (2009). Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre Muhasebesinin Etkileri, *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 13(1).

YENİLİKÇİLİĞİN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİ: HAVACILIK TEKNİSYENLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

INFLUENCE OF INNOVATIVE ENTERPRISE PERFORMANCE: RESEARCHON AVIATION TECHNICIANS

Mustafa TURĞUT*, **Ahmet SONGUR****

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mustafaturgut1976@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3472-7753

** Dr. Öğr. Üyesi., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ahmetsongur@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9869-5394

ÖZ

Firmalar rekabetçi bağlamında üstünlük kurabilmek için birtakım enstrümanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu enstrümanların başında yenilik ve yenilikçilik kavramı gelmektedir. İşletmelerin zorluklarla baş edebilmesi ve sürdürülebilirliği koruyabilmesi için yenilik ve yenilikçilikle ilgili konuları yakından takip etmesi küresel bir norm haline gelmiştir. Havacılık işletmeleri dinamik yapısı nedeniyle yenilikçiliği takip etmesi gereken sektörlerin başındadır. Bu çalışma havacılığın dinamik doğasını doğrudan soluyan hava aracı bakım teknisyenlerinin, yenilikçilik algıları ile bağlamsal ve görev performansları arasındaki varsayılan ilişkiyi sınamaktadır. Bu amaç doğrultusunda farklı illerde iş süreçlerini yürüten 226 hava aracı bakım teknisyenlerine, geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış ölçekleri içeren anket ulaştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre yenilikçiliğin çalışanların bağlamsal ve görev performansını olumlu ve orta düzeyde etkilediği görülmüştür. Araştırma sonuçları ilgili literatür bağlamında tartışılmış, sektöre ve alana bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yenilikçilik, Performans, Havacılık.

Jel Kodları: L26, O18, R11, B21.

ABSTRACT

In order to ensure superiority corparetions are in need of certain mediums within the contex of overwelming. Innovation and inventiveness come at the start of this mediums. To handle difficult and in order to keep going sustainability, corporations keep track of innovations and inventiveness which become a globally norm need to be follow closely. Because of it's unique dynamic structure aviation Corporation are at the start of investment which need to be keep track of innovation and inventiveness. This study exemines aviation mechanics which are facing aviation dynamism directly and thir innovation perceptions with their duty performance In acordance with this aim the questionere witch includies valid and reliable norms is conveyed to 226 aviation mechanics living in the different provinces. According to survey result innovation and inventiveness affects the duty performance concructively and moderately. The result are discussed in the contex of subject and offerend some suggestions to aviation industry and aviation branch.

Keywords: Inovation, Performance, Aviation.

Jel Codes: L26, O18, R11, B21.

¹ Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümünde Yürütülen Yenilikçiliğin Çalışan Performansına Etkisi: Havacılık Teknisyenleri Üzerinde Bir Araştırma İsimli Yüksek Lisans Tezinden Türetilmiştir.

GİRİŞ

Havacılık; bir asırlık geçmişe sahip olmasına karşın baş döndürücü bir hızla gelişimini sürdüren, dinamik ve küresel boyutta faaliyet gösteren bir sektördür. Bu sektörün pek çok riski bünyesinde barındırıyor olması havacılık işletmelerinde çalışan grupları birbiri ile bağdaşık hale getirmiştir. Bugün dünyanın her köşesine yolcu ve kargo taşıyan havayolu şirketlerinin varlıklarını sürdürebilmesi diğer tüm faktörlerin öncesinde emniyetli uçuş icra edebilmelerine bağlıdır. Havacılık emniyetinin sağlanabilmesinde pek çok farklı aktörün rolü olmakla birlikte, hava aracını bizzat uçuran ve içerisinde bulunarak uçurulmasına katkı sağlayan uçuş ekipleri ayrı bir öneme sahiptir. Emniyetli bir uçuş için hava aracı içerisinde farklı görevler yürüten personel günün şartlarına uygun havacılık gereklerini karşılayabilmeleri beklenmektedir. Havacılık sektörü teknolojik bağlamda lokomotif bir sektördür. Bu sektörde yapılan yenilikçilik diğer sektörleri de direkt ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

Bir işletmenin rekabet ederek rakiplerine üstünlük sağlayabilmesi için beşeri sermayesi insan olan işgörenlerini, yüksek performansta çalıştırabilmesine bağlıdır. Yüksek performans ile çalışan işgörenler hem işletmeye hem de kendisine bir değer katar. En temel taşı insan olan işletmeler bir başarı elde etmek istiyorlar ise çalışan performansı ve performansı etkileyen faktörleri göz ardı etmemelidir. Performans ile ilgili hususları dikkate alarak performans artışı sağlayan işletmeler çalıştığı sektörde söz sahibi olarak rekabetçi bir üstünlük elde ederler.

Havacılık sektöründe çalışan teknisyenlerin yenilik ve yenilikçiliğe açık olması bir ihtiyaç değil zorunluluktur. Sektörün doğası gereği güncel ihtiyaçlara pratik, kolay, ekonomik ve güncel çözümler sunması gerekmektedir. Yapılacak olan yenilikler işin doğası gereği sektörü hep bir adım daha öteye taşınması ve performans artışı sağlaması beklenmektedir. Buradan hareketle yürütülen bu makale çalışmanın amacı, yenilikçiliğin havacılık sektöründe çalışan teknisyenlerin bağlamsal ve görev performansına etkilerini, havacılık teknisyenleri üzerinde incelemektir. Ayrıca çalışmada havacılık sektöründe çalışan teknisyenlerinin yapılacak olan yenilik karşısında davranış ve tutumlarının bulgular ekseninde değerlendirilmesidir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yenilik ve Bireysel Yenilikçilik

Teknoloji 4.0'ı yaşadığımız bilgi çağını, diğer çağlardan ayıran en önemli özellik ve farklar bilimsel gelişmeler, teknolojik değişim, bilgi birikimi, küreselleşme, yenilikler ve bu yeniliklerin paralelinde gelen hızlı değişimdir. Toplumun tüm kesimlerinde meydana gelen değişim ve yenilenme toplum içinde yaşayan bireyleri de değişim ve yenilenmeye zorlamıştır. Bu değişim ile beraber bireyler olaylara, sorunlara ve problemlere farklı bir bakış açısı ile bakmanın dışında inceleme, değerlendirme, analiz etme, uyarılma, bilgi edinme ve problem çözme becerisi de kazanmıştır. Bu davranış özelliğine sahip bireyler her türlü bilgiye ulaşarak ürettiği yenilikler ile çalıştığı işletmeye ayrı bir değer katar. Bu açıdan bakıldığında içinde yaşadığımız yüzyıl bireyleri, kurumları ve toplumları yenilik ve yenilikçilikle ilgili değerleri bünyesine almayı bir zorunluluk haline getirmiştir. Yenilik ile ilgili olarak uzunca bir zamandır bilimsel araştırma ve incelemeler yapılmaya devam etmektedir. Bu inceleme ve araştırmalar ilk başlarda sosyolojinin bir çalışma alanı iken günümüzde pazarlama, iletişim, eğitim gibi birçok değişik alanlarda yenilik ile ilgili olarak çalışılmaya başlanmıştır (Rogers, 1958, s.351).

Birey, kurum ve toplum açısından bakıldığında yenilik ve yenilikçi teknolojilerin kullanımı işletmenin diğer işletmelere göre önde olduğunu gösteren bir gösterge olarak kabul

edilebilir. İşletmelerin yapmış olduğu yatırımlara yüksek miktarda kar ve değer katan unsurların teknoloji ışığında bilimsel yenilikler ve yenilikçilik olduğu söylenebilir. Günümüz iş dünyasında işlerin yürütmesi için para, emek ve sermayenin yerini yenilikçiliğin aldığı bir gerçektir (Ayhan, 1999, s.16).

Yenilikçiliğin Önemi ve Yeniliklerin Yayılması; Küreselleşme günümüz dünyasında tek egemen güç olarak hâkimiyetini sürdürmektedir. Bu hâkimiyetle beraber ülke ekonomileri, pazarları ve endüstrileri tek bir organizasyon haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak ta yenilikçilik ister küçük çapta olsun, ister büyük çapta olsun tüm kurum ve kuruluşları farklılaşmaya ve yenilikçilik yapmayı bir zorunluluk haline getirmiştir. Yenilik toplumun tüm kesimlerinde merak uyandırarak hızlı bir şekilde yayılım gösteren sosyolojik bir olaydır. Bu merak ve yayılım ilk insandan günümüze kadar süren çok eski bir süreçtir. Yayılım kavramı olarak değerlendirildiğinde sosyal ve kültürel özelliklerin bir toplumdaki veya ortamdaki diğer bir toplumdaki veya ortama sıçramasıdır (Tarde, 1903, s.375). Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere yayılma ve yenilik birbirini bütünleyen bir kavram olarak ifade edilebilir.

Araştırmada kullanılan yenilik taksonomisine göre *değişime direnç*; işletme kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını engelleyerek yapılacak olan yeniliğin başarısızlığına uğramasına yol açabilir. Yapılacak olan yenilikte işletme çalışanlarının buna açık ve hazır olması gerekmektedir. İşletme içerisinde yapılacak olan yenilikte değişim ve yenilik planları ele alınmalı karşılaşılabilecek muhtemel direnç sebepleri ve alınacak ilave tedbirler yöneticiler tarafından ön görülebilmelidir. Değişime karşı oluşacak direncin kırılması için eğitim, değişim oryantasyonu, deneme amaçlı uygulamalar, teşvik ve destekleme gibi yöntemler kullanılabilir. Kullanılacak olan bu yöntemler işgören kişilik özelliğine göre değişiklik gösterebilir. Yapılacak olan değişimin başarısı değişime karşı oluşan dirençlerin ortadan kaldırılması ile mümkün olacaktır. *fikir önderliği*; işletmelerde yeni bir ürünün, yeni bir hizmetin ya da yeni bir sürecin yönetilme sürecinde toplum algısının yönetilmesi, değiştirilmesi ya da bir tarafa doğru yönlendirilmesinde önemli rol oynayan bir davranış şeklidir. Fikir önderlerinin almış olduğu kararlar toplumun geniş kesimlerini direkt ya da dolaylı olarak etkileyebilir. *Değişime açıklık*; işletmelerde değişimi hoş görme, kabullenme, benimseme ve sahiplenme konusunda gönüllü olma eylemine *değişime açıklık* denir. Değişime açıklık, yok sayma, derinlemesine düşünme, kabul etme gibi evrelerden oluşan bir süreci ifade etmektedir (Eroğlu ve Alga, 2019, s.3). Değişime açık bireyler değişimin bazen durağanlıktan çıkıp gelişim, değişim ilerleme için bir şans ve fırsat olduğuna inanırlar. Bu bireyler yapılacak olan yenilikçilik ve değişimlerde yatan fırsatları daha farklı bir bakış açısı ile göre görebilirler. *Risk alma*; hayatımızın her anında karşımıza çıkan bir olgudur. İşletmeler açısından bir takım riskleri almadan önce risk analizi ve risk yönetimi yapmak sürecin daha kolay bir şekilde yönetilmesine katkı sağlar. Risk almada alınacak risk derecesi ve türü de önemlidir.

1.2. Yenilikçilerin Kategorilere Ayrılması

Yenilikçiler; tüm toplum içerisinde yenilikçilerin oranı %2,5 lik bir orana bir orana dek gelmektedir. Yenilikçi bireyler, maddi durumu iyi, konum itibarı ile makam ve mevki sahibi, toplum içerisinde ikili ilişkileri pozitif yönde yüksek bireylerdir (Beal ve Bohlen, 1956, s.119). Ayrıca yenilikçi bireyler olaylara daha büyük bir pencereden bakarak olayla ilgili olarak sentez ve analizler yaparak yaratıcı, yapıcı ve kalıcı çözüm önerileri sunabilmektedir. Yenilikçi bireyler eğitim seviyesi yüksek, doğru ve güvenilir bilgiye birincil kaynaktan ulaşabilen, bilim ve teknolojiyi takip edebilen, misyon ve vizyon sahibi, düşünme becerisi yüksek, toplum içerisinde pozitif ilişkileri yüksek ve yaşadığı topluma yardım etmeyi seven ve bu bir yaşam tarzına dönüştüren bireylerdir (Geoghegan, 1995, s.27; Rogers, 1995, s.259).

Öncüler; tüm toplum içerisinde öncülerin oranı %13,5 lik bir orana bir orana denk gelmektedir. Öncüler sosyal konumları gereği toplumun benimsediği genel kurallara uygun bir yapıyı temsil ettikleri için yeniliklerin benimsenmesi konusunda da diğer bireyler tarafından önder olarak görülebilir. Ayrıca öncü bireyler yüksek eğitim seviyesine sahip, sosyal hayatın içerisinde var olan birçok etkinliğe katılan, iletişim araçlarının birçoğunu kullanan, saygın bir kişilik yapısına sahip kanaat önderi konumundaki kişilerdir (Beal ve Bohlen, 1956, s.116; Greenhalghs, Robert ve Bate, 2008, s.602). Öncü kişilik özelliği sahibi bireyler, teknolojiyi sonuna kadar kullanırlar, değişime açık vizyon sahibi kişilerdir, risk alarak yenilikleri denerler (Özgür, 2013, s.410).

Sorgulayıcılar; sosyal sistemin %34'ünü oluşturmaktadır. Sorgulayıcılar güven ve sadakate çok ihtiyaç duyan, karşılıklı olarak sorumluluklarına duyarlı, hakkında olumsuz şeyler düşünülmesi karşısında gerginlik yaşayan, mantıklı, tedbirli, hesaplı ve ölçülü hareket eden kişilerdir. Sorgulayıcılar detaylara önem verir ve kendisine verilen bir işi yerine getirmek için çok çaba ve emek sarf eden bir kişilik özelliğine sahiptir. Garantici bir yapısı vardır. Sorgulayıcı kişilik özelliğine sahip bireyler öncelikle bekle gör daha sonra karar ver mantığına ile hareket eden bireylerdir (Greenhalgh vd., 2008, s.620). Sorgulayıcı kişilik özelliği taşıyan bireyler genelde eğitim, teknoloji kullanım düzeyi maddi imkânlar ve yaş grubu olarak orta düzeyde bulunurlar.

Kuşkucular; sosyal sistemin %34'ünü, oluşturmaktadır. Bu kişilik özelliği taşıyan bireyler şüpheli, çekingen ve ürkek davranışlar sergiler. Kuşkucu kişilik özelliğine sahip bireyler yapılmış olan yeniliği benimseyip kullanıma almaları için yeniliğin güvenilirliğinden emin olmak ister (Rogers, 1995, s.249). Kuşkucu bireyler medya ve sosyal iletişim araçlarından diğer kişilik özelliği taşıyan bireylere göre daha az etkilenirler. Bu bireyler teknolojik anlamdaki yeniliklerde yüksek düzeyde desteğe gereksinim duymaktadırlar ve yenilikleri güvenilir olarak kabul edilen yerlerden temin etmektedirler (Greenhalgh vd., 2008, s.597). Bu kişilik özelliği sergileyen bireyler genel olarak eğitim seviyesi düşük yaş ortalaması ise ortanın üstündedir.

Gelenekçiler; sosyal sistemin içerisinde %16'lık bir grupta bu grubu oluşturmaktadır. Bu grup yenilikleri en son benimseyip kabul ederek kendi hayatına alır. Bu kişilik özelliği sergileyen bireyler kullanacağı bir yeniliğin başka kişiler tarafından denenmiş ve olumlu sonuçlarını mutlaka görmek ister. Bu yaklaşım tarzı ile garantici bir tavır sergiler. Gelenekçiler genel olarak kuşkuculardan daha çok teknoloji korkusuna sahip oldukları için teknolojik konularda daha fazla desteğe ihtiyaç duymakta, risk almaktan hoşlanmamakta, daha çok sorunlara takılmakta, tutucu bir tavır içine girmekte ve olaylara daha objektif bir yaklaşımla yaklaşmaktadır.

2. İŞ PERFORMANSI KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Performans, planlı ve amaçlı çalışma sonucunda elde edilen çıktıları nicel ya da nitel şekilde tanımlayan kavramdır (Aydın, 2010, s.29). Planlanan amaca ulaşma derecesine performans denir. Doğru bir performans ölçümü çıktı sonucu elde edilen ürün ya da hizmet üzerinden yapılan bir değerlendirme ile ölçülebilir. Yapılan bu değerlendirme sonucu; başarılı-başarısız, yeterli-yetersiz gibi ifadeler ile derecelendirme ve performans değerlendirilmesi yapılır (Dpt, 2000, s.74). Performans, çalışanların iş görme davranışlarının sonucu olan bir eylemdir (Camcı, 2013, s.66). Performans; işletme hedeflerine ulaşılması yolunda çalışan kişi ve grupların sağladığı niteliksel ve niceliksel katkıların bir ölçüt ile ifade edilmesidir. En genel anlamı ile performans; önceden belirlenmiş olan amaç ve hedeflere ulaşmak için kişilerin sarf ettikleri çaba, emek ve gayret olarak ifade edilebilir.

Ekonomiklik; Az maliyetle çok ve kaliteli ürün elde etmek olarak ifade edilebilir. Burada esas olan mevcut kaynakların en etkin şekilde kullanılmasıdır. *Etkililik*; İşletmelerin çalıştığı alanlarda amaç ve hedeflere ulaşma derecesini ve düzeyini belirleyen bir kavramdır. Daha geniş bir tanımla etkililik, örgütlerin tanımlanmış amaçlarına ulaşmak amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sonucunda bu amaçlara ulaşma derecesini belirleyen bir performans boyutudur (Akal, 2011, s.34). *Etkinlik*; İşletme amaç ve hedeflerine ulaşma, onları elde etme derecesi olarak tanımlanabilir. Bir işletme önceden belirlediği amaç ve hedeflerin ne kadar ulaşabiliyorsa, o işletme o kadar etkin bir işletmedir. Etkin olan işletmelerin ürettiği ürünler yüksek kalitede ve daha düşük maliyetli ürünlerdir. *Verimlilik*; Üretimde kullanılan girdi ile elde edilen ürün arasındaki ilişkiyi ifade eden bir kavramdır. Verimlilikle ilgili yapılan bir başka tanım ise "üretilen mal ve hizmet miktarı ile bu mal ve hizmetin üretilmesinde kullanılan girdiler arasındaki oran" olarak tanımlanır ve genellikle bu ölçü, çıktı/girdi olarak formüle edilir (Dikmetaş, 2008, s.3).

2.1. Performansı Etkileyen Faktörler

Motivasyon; İşletmeleri başarıya taşıyacak en önemli unsur verimli çalışmadır. Verimli çalışmayı olumlu yönde etkileyen en önemli unsur ise motivasyondur. Planlanmış bir amaca ulaşabilmek için gösterilen dinamik ve enerjik davranış şekline motivasyon denir (Kaynak, 1996, s.106). Motivasyon insanın pozitif yönde harekete geçmesini sağlayan bir etkidir. Motivasyon, kişileri önceden belirlenmiş amaç ve hedefler doğrultusunda harekete geçmesini sağlayan bir etkidir (Ertürk, 1995, s.125).

Ödül ve Ceza Sistemi; Ödül ve ceza yönetimi çalışan performansı ile çok yakından ilgili kavramlardır. Çalışanlar maddi ve manevi olarak ödüllendirilebileceği gibi maddi ve manevi olarak da cezalandırılabilir. Maddi olarak yapılan ödüllendirme ücret artışı, prim, teşvik, ikramiye, ya da somut elle tutulan bir eşya ile de olabilir. Manevi olarak yapılan ödüllendirmede çalışanın gururunu okşayacak onu motive edecek şekilde yapılan ödüllendirme maddi ya da manevi olarak yapılan ödüllendirmenin çalışan performansına katkısı çok büyüktür (Luecke, 2008, s.26). Ödüllendirme gibi cezalandırmanın da çalışan personelin performansına etkisi çok büyüktür. Cezada ödülde maddi ya da manevi şekilde olabilir. Maddi cezalar ödetme, zararın karşılanması ya da tazminat şeklinde iken manevi cezalarda ise uyarı, sözlü ikaz ya da statü değişikliği gibi cezalandırmalar şeklinde olabilir.

İşçi sağlığı ve Güvenliği; Mikro anlamda iş sağlığı ve iş güvenliği, işin yapılması esnasında işyerindeki fiziki çevre koşullarının etkisiyle çalışanların maruz kaldıkları sağlık problemleri ve mesleki risklerin bertaraf edilmesi veya azaltılması ile ilgilenen bilim dalı şeklinde ifade edilebilir (Camcı, 2013, s.61). Makro anlamda ise, işletmelerin gerçekleştirdikleri çalışmalardan etkilenen bütün insanların sağlıklarına ve güvenliklerine etki eden etkenleri ve şartları inceleyen bilim dalı şeklinde ifade etmek mümkündür (Saldamlı, 2009, s.63). İşletmelerin çalıştığı alan ve sektörün büyüklüğü her ne olursa olsun üretim çalışmalarının olduğu tüm alanlarda sağlık ve güvenlik her zaman bir zorunluluk olarak hissedilmektedir (Mucuk, 2005, s.347). İşçi sağlığı ve güvenliği konusunda gerekli tedbirleri ve önlemleri almış işletmeler iş arayan kişiler için öncelikli olarak tercih edilmektedir.

Yönetim Tarzı; Her işletmenin çalıştığı faaliyet alanı ve sektörden kaynaklı olarak kendine özgü bir yönetim tarzı olabilir. Çalışanlarının bunu bir işletme kültürü olarak benimsemesinde yöneticilerin uyguladığı yönetim üsluplarının çok büyük etkisi vardır. Bu kültürün oluşmasında en başta üst düzey yönetim kadrosu ve sıralı tüm hiyerarşik yönetim sorumludur. Yönetim tarzı, işletmenin tamamıyla alakalı iken, yönetim üslubu yöneticilerin bu tarzı kendine has bir şekilde uygulaması ile alakalıdır (Başaran, 2008, s.304). Yönetimin amacı işletmede çalışan herkesin uymakla yükümlü olduğu kuralları somut hale getirerek

herkesin bu kurallara uygun bir şekilde iş görmesini sağlamak ve işletme içerisinde uyum ve ahengi sağlamaktır.

Çalışma Arkadaşları; İşletmeler kümelenmiş insan gruplardan oluşmaktadır. Bu gruplar bir araya gelerek işletmenin bütünü oluştururlar. Gruplar içerisinde bulunan bireylerin uyumu kadar gruplarında birbiri ile uyumu önemlidir. Grupların başarısı grupta bulunan üyelerin birbirleriyle kaynaşmaları ve ahenk içinde çalışmalarına bağlıdır. Kişilik nitelik ve karakterleri pozitif yönlü olan grup çalışanları işletmelerine ayrı bir değer katarak çalışan performansının artmasına çok büyük katkı sağlamaktadır. Kişilik özellik ve karakterleri zıt olan bireylerin oluşturduğu gruplardaki düşük performans çalışan performansına olumsuz yönde etki eder. Meydana gelecek işin kalitesine ve işin yapısına göre, performansa etki eden bireysel niteliklerin ağırlıkları da kendi içerisinde değişiklik gösterebilmektedir (Dilek, 2009, s.6).

Fiziksel Şartlar; İşin gereklerine göre iyi tasarlanmış bir çalışma ortamı işgöreni hem işe bağlılık ve sadakatini artırır hem de iş performans ve kalitesine olumlu yönde etki eder. İş yerinin fiziksel şartları hem bireysel konfor açısından hem de işin emniyet içinde yapılması açısından önem arz etmektedir. İşletme çalışanları rahat hareket edebilecekleri ortamda çalışmak isterler. İşletme çalışanları çalıştığı işletmenin uygun şekilde ısıtılan, uygun şekilde ışıklandırılan, uygun şekilde havalandırılan, emniyetli, güvenli ve tehlikesiz olması gibi sebeplerden dolayı işletmeleri tercih etmektedir (Camcı, 2013, s.65). İşletme çalışanlarını çok büyük bir kısmı çalıştıkları yerin eve yakın olması, çalıştıkları yerin yeni ve temiz olması, kullanılan set ve avadanlıkların yeni ve günün şartlarına uygun olmasını iş tatmini ve verimlilik açısından çok önemli olduğunu ifade etmektedirler (Ozan, 2007, s.27).

2.2. Performans Değerlendirme Yöntemleri

Performans değerlendirmesi yapmanın asıl amacı; bireyin hedeflerinin işletme hedeflerinin neresinde olduğunu tespit edilmesi, gösterilen yüksek performansın ödüllendirilmesi, geri bildirimler üzerinde konuşmak ve çalışan için aktif bir yükselme ortamı hazırlamaktır (Luecke, 2008, s.101). İş görenin işletmedeki yeri ve konumu her ne olursa olsun yaptığı tüm faaliyetlerin artıları, eksileri bir bütün içinde nitel ve nicel bir ölçümle değerlendirilmesine performans değerlendirilmesi denilir.

Kişilerin Yapmış Olduğu Değerlendirme; İşletme yöneticileri çalışanlarının kendilerini değerlendirmeleri için değerlendirme kriterleri önceden belirlenmiş yazılı bir form vererek kendilerinin kendilerini değerlendirmesini isterler. Çalışanların bu şekilde kendilerini değerlendirmeleri onlarda bir öz güven oluşturarak onları işletmeye bağlılık ve sadakat noktasında onların nelere ihtiyacı olduğu konusunda yöneticilere ipuçları verebilir. Kişisel performansa dayalı çalışan işletmelerin planlanan amaç ve hedefler ulaşma boyutunda dönemsel bir değerlendirme yapılırken bu değerlendirmeye yönetici konumundaki kişilerin ve çalışanların birlikte katılarak değerlendirmenin birlikte yapılması arzu edilir. Bu değerlendirme esnasında işletmede çalışan astların işletme amaç ve hedeflerine ulaşması konusunda kendilerinin kendilerini değerlendirmesi yöneticilerin uyguladığı bir değerlendirme tekniğidir (Uyargil, 2009, s.215).

Amirlerin Yapmış Olduğu Değerlendirme; Bir işletmede işgörenlerin görevlerini yerine getirdiği esnada yaptıkları görevlerde başarılı ya da başarısız oldukları konuların neler olduğu, ya da işgörenin hangi alanlarda eksik kaldığı, hangi alanlarda kendisini geliştirmesi gerektiği gibi konuları en iyi bilen ve takip eden kişiler amirlerdir. Amirler işletme amaç ve hedeflerine ulaşma yolunda işgörenin en yüksek performans göstermesi noktasında iş planlamalarını yaparak iş ile ilgili süreci yönetir. Bu açıdan bakıldığında, işletmelerin çok büyük bir kısmında astlar ile amir arasında bulunan işlevsel yakınlıktan dolayı en doğru geri bildirimler amirler tarafından yapıldığı bir gerçektir (Uyargil, 2009, s.36-37). Amirlerin yapmış olduğu değerlendirmenin bir takım olumsuzlukları bulunmaktadır. Bu

olumsuzluklar ceza ve ödül yetkisinin amirde olması çalışanları baskı altında olduğunu hissettirebilir, yapılan yanlış işlerde geri bildirim yolu amirin bilgilendirilmesi çalışanı olumsuz yönde etkileyebilir, çalışanlara verilen cezalar astları amirlerinden uzaklaştırır (Sabuncuoğlu, 2008, s.191-192).

Astların Yapmış Olduğu Değerlendirme; Çalışanın değerlendirilmesinde bazen astların görüşlerine de değer verilmesi astlar tarafında memnuniyet ile karşılanmakta ve astlar kendini değerli hissetmektedir. Bu değerlendirme yönteminin temelinde birlikte çalıştığı takım arkadaşları tarafından yapılacak olan bir değerlendirmenin çok daha objektif bir değerlendirme olduğu, amirler tarafından yapılan değerlendirmenin de daha subjektif olduğudur. Kaliteli, nitelikli ve vasıflı çalışanların bulunduğu işletmelerde astların fikir ve düşünceleri çalışanların performansının değerlendirmede önemli ipuçları verir (Fındıkcı, 2001, s.308).

Takım Arkadaşlarının Yapmış Olduğu Değerlendirme; Bir işletmede birlikte çalışan kişilerin birbirlerini her yönü ile çok daha iyi tanıyacağı ve birbirinden herhangi bir beklenti içinde olmayacağından dolayı ekip üyeleri tarafından yapılan değerlendirme diğer değerlendirme yöntemlerine göre daha objektif bir değerlendirme olarak düşünülebilir. Bu değerlendirme yöntemi diğer performans değerlendirme yöntemleri ile birlikte kullanılan ve diğer performans değerlendirme yöntemlerini destekleyen bir yöntem olarak kullanılmaktadır

Müşterilerin Yapmış Olduğu Değerlendirme; İşletmenin ürettiği ürünleri alıp kullanan kişilerin görüş, düşünce ve önerileri bu süreçte ortaya çıkan ürün ve hizmet ile ilgili bir ipucu verebilir. İşletmelerin müşterilerini tatmin etmeleri onların neyi ne kadar başardığının bir göstergesidir. Müşterilerin yapmış olduğu bu geri dönüşler performans değerlendirilmesinde kullanılabilir (Fındıkcı, 2001, s.312). Değerlendirme yapılır iken müşteri amaç ve istekleri örgüt amaç ve istekleri ile tam olarak örtüşmese bile müşterilerden elde edilen veriler en sağlam ve güvenilir verilerdir (Sabuncuoğlu, 2008, s.193).

3. KAVRAMLAR ARASI İLİŞKİ

İlgili literatür incelendiğinde kavramlar arası benzer doğrusal veya dolaylı ilişki başka araştırmalara da konu olmuştur. Süzen (2020) tarafından yürütülen bir araştırmada İnovasyon Stratejilerinin Çalışan Motivasyona ve İşletme Performansına Etkisi: Sivil Havacılık İşletmelerinde Bir Uygulama isimli bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada çalışanların inovasyon ve performans ilişkisi % 92,7 gibi yüksek bir ilişki içinde olduğu ve inovasyonun performansı olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Süzen, 2020, s.122).

Konyalılar (2020) tarafından yürütülen bir araştırmada Entelektüel Sermaye ve İnovasyonun Çalışan Performansına Etkisi: Havacılık Sektörü Örneği isimli bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada entelektüel sermaye ve inovasyonun çalışan performans ilişkisi % 84,3 gibi yüksek bir ilişki içinde olduğu ve inovasyonun performansı olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Konyalılar, 2020, s.109).

Altınkurt (2015) tarafından yürütülen bir araştırmada Ayırt Edici Hizmetler ve Hizmet Kalitesinin İşletme Performansına Etkisi: Havacılık Sektöründe Bir Uygulama isimli araştırma yapılmıştır. Araştırmada hizmet kalitesinin yüksek olduğu havacılık sektörünün performansının % 84,2 gibi yüksek bir oran olduğu ve ayırt edici hizmetlerin performansı olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Altınkurt, 2015, s.69).

Torun (2019) tarafından yürütülen bir araştırmada Kalite ve İnovasyon Odaklı Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi isimli bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada kalite ve inovasyon

odaklı stratejik insan kaynakları yönetimini ilişkisinin % 90 gibi yüksek bir ilişki içinde olduğu ve kalite ve inovasyonun insan kaynakları yönetimini olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Torun, 2019, s.72).

Sever tarafından (2017) tarafından yürütülen bir araştırmada Sivil Havacılık Hizmetlerinde Motivasyon Araçlarının Performansına Etkisi isimli bir çalışma yapılmıştır. Araştırmada sivil havacılık hizmetlerinde motivasyon araçlarının performans ile ilişkisi %74 gibi yüksek bir ilişki içinde olduğu görülmüştür (Sever, 2017, s.335).

İlgili literatüre ve özetlenen araştırmalardan hareketle araştırma hipotezleri, aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H1:Yenilikçilik algısının görev performansı üzerinde etkisi vardır.

H1a.Değişime direncin görev performansı üzerinde bir etkisi vardır.

H1b.Fikir önderliğinin görev performansı üzerinde bir etkisi vardır.

H1c. Deneyime açıklığın görev performansı üzerinde bir etkisi vardır.

H1d. Risk almanın görev performansı üzerinde bir etkisi vardır.

H2 Yenilikçilik algısının bağlamsal performansı üzerinde etkisi vardır.

H2a. Değişime direncin bağlamsal performans üzerinde bir etkisi vardır.

H2b. Fikir önderliğinin bağlamsal performans üzerinde bir etkisi vardır.

H2c. Deneyime açıklığın bağlamsal performans üzerinde bir etkisi vardır.

H2d.Risk almanın bağlamsal performans üzerinde bir etkisi vardır.

4. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı; havacılık işletmelerinde yenilikçilik ile çalışan performansı arasında varsayılan ilişkinin sınanması ve bunun neticesinde havacılık işletmelerinde performansı etkileyen yenilikçilik boyutlarını anlaşılmasıdır. Literatür bölümünde ortaya konulan kavramsal ve kuramsal çerçeveye uygun olarak çalışmanın bağımlı değişkeni çalışan performansı ve bağımsız değişkeni yenilikçilik olarak belirlenmiş olup değişkenler arasındaki ilişkiyi sorgulanabilmesi için oluşturulan model şekilde gösterilmiştir.

Araştırmanın evrenini ve örnekleme; Türkiye genelinde havacılık işletmelerinde çalışan havacılık lisansına sahip olan ve sahip olmayan uçak teknisyenleri oluşturmaktadır. Evrenin büyüklüğü Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) teknisyen lisanslandırma bölümü ile Nisan 2022 yapılan şifai görüşme neticesinde 3500 kişi civarında olduğu sözlü şekilde ifade edilmiştir. Araştırmanın kapsamı; İstanbul, Ankara, İzmir, Isparta ve Malatya olarak seçilmiştir. Araştırma modelinde anket ile tarama modeli kullanılmıştır. Havacılık alanında çalışan teknisyenlerden 226 kişiye ulaşılmıştır. Hair vd. (2014)'e göre yaptığı bir çalışmada analizlerin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için değişken sayısının en az 5 katı ve yüksek güvenilirlik seviyesi için değişken sayısının 10 katı örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu savunulmaktadır. Buradan hareketle çalışmamızda yenilikçilik örneğinin 4 alt boyutu ve performans ölçeğinin 2 alt boyutu bulunmaktadır. Toplamda 6 alt boyut için 60 örneklemin yeterli olacağı değerlendirilmiştir.

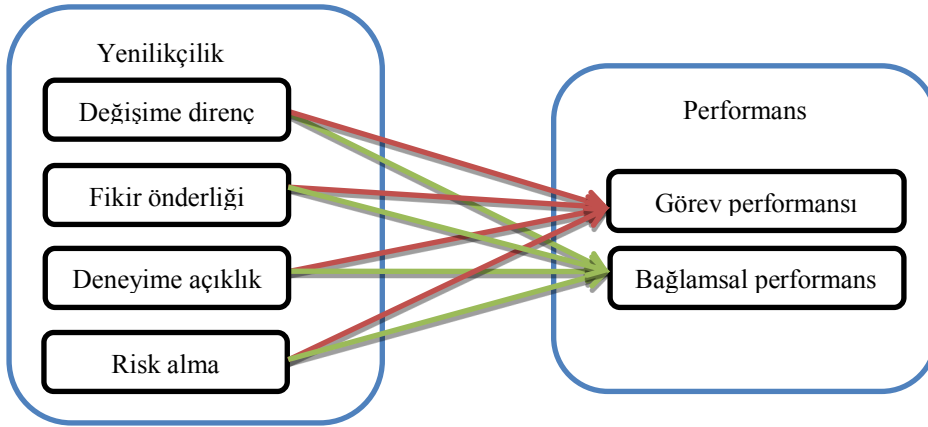
Verilerin toplanmasında, kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde “araştırmacı çalışması için ihtiyaç duyduğu büyüklükteki örnekleme ulaşmaya kadar en kolay ve ulaşılabilir deneklerden veri toplamaya çalışır” (Gürbüz ve Şahin, 2018, 134). Araştırmacının kolay ulaşabileceği ve havacılığın daha yaygın olduğu İstanbul, Ankara, İzmir ve Isparta gibi iller seçilmiştir. Hazırlanan anket formları bilgisayar ortamında (Google-forms programı kullanılarak hazırlanmış ve bu form WhatsApp ve Chat-in gibi

dijital iletişim ortamından katılımcılar ile paylaşarak) katılımcılara ulaştırılmış ve doldurulan anket formları dijital ortamda google-forms üzerinden geri toplanmıştır. Araştırma için hazırlanan formdan 226 tane geri dönüş olmuştur. Örneklem yöntemi, tesadüfi olmayan bir yöntem olduğu için örneklem büyüklüğünü belirlemek için formül kullanılmamıştır. Bu sebeple çalışmada ana kütle hakkında genelleme yapmak gibi bir durum söz konusu değildir. Çalışma sadece havacılık alanında çalışanlar üzerinde uygulanmıştır.

Bu çalışmada havacılık işletmelerinde çalışan teknisyenlerin yenilikçilik ve çalışan performansı düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlandığından, araştırma yöntemi olarak ilişkisel tarama modelinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu model “iki ya da daha fazla değişken arasında artı veya eksi yönde bir değişimin varlığını ve derecesini tespit etmeye yarayan bir model” olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2006, s.36). Bu model ile değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ve karşılaştırma testleri olmak üzere iki şekilde ele alınır.

Veri Toplama Araçları; Çalışmada kullanılan veriler için iki ayrı ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekler Kılıçer, Kerem (2011) tarafından geliştirilen yenilikçilik ölçeğidir. Ölçek dört alt boyuttan ve yirmi maddeden oluşmuştur. Bir diğer ölçek ise Karakurum, Müge (2005) tarafından geliştirilen performans ölçeğidir. Ölçek iki alt boyuttan ve on üç maddeden oluşmuştur (Karakurum, 2005, s.56). Havacılık alanında çalışan teknisyenlere uygulanan veri toplama aracına bu ölçeklere ek olarak katılımcıların demografik değişkenlerini içeren bir kısım eklenmiştir. Bu ölçekler kullanılarak veriler toplanmıştır.

4.1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1:Araştırmanın Modeli

4.2. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışmada tanımlayıcı araştırma modeli kurulmuş olup yenilikçiliğin çalışan performansı üzerindeki etkisini araştırmayı amaç edinmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen veriler iki şekilde incelenmiştir. Öncelikle anket sonuçlarından elde edilen verilerden faydalanılarak çalışmaya katılan kişilerin demografik bilgileri belirlenmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında güvenilirlik analizi, geçerlilik analizi, faktör analizi, normallik testi, korelasyon ve regresyon analizleri yapılarak yenilikçilik ve performans arasındaki bulgular tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.3. Güvenilirlik Analizi, Normallik Testi ve Korelasyon Analizi

Kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini tespit edebilmek için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik ölçme yapılan ölçüm sonuçlarının yaklaşık olarak aynı değerleri vermesi

olarak ifade edilebilir. Güvenilirlikle ilgili yapılan bir başka tanımda ise bir ölçeğin ölçmek istediği özelliği ne ölçüde doğru ölçtüğünü, ölçeğin üretkenliğini ve sürekliliğini gösterir (Ural ve Kılıç, 2013, s.66). Kullanılan ölçeklerin normal bir dağılım gösterip göstermediği tespit edebilmek için normallik testi yapılmıştır. Yapılan normallik testi ile basıklık ve çarpıklık değerleri analiz edilmiştir. Hipotezleri, test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analiz iki ya da daha fazla değişken arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek için kullanılır. Bu analiz sonucunda elde edilen korelasyon kat sayısı r sembolü ile gösterilir. Bu r değerinin -1 ile +1 değeri arasında olması beklenir. Analiz sonucunda elde edilen r değerinin +1 ve bu değere yakın olması değişkenlerin birbiri ile doğrusal anlamda ilişkili olduğu -1 değerine yakın olması ise ters yönlü bir ilişki olduğu anlamına gelir. Analiz sonucunda elde edilen r değerinin 0 olması ise değişkenlerin açık ve net bir şekilde ilişkisinin bulunmadığı anlamına gelir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.261-262). Katılımcılardan edilen cevaplar ışığında elde edilen bulgular ile ilgili analiz sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3.1: Kullanılan Ölçeklerin Korelasyon Tablosu ve Geçerlilik Düzeyleri Tablosu

Değişkenler	Ort.	S.s.	S/K	1 _a	1 _b	1 _c	1 _d	2 _a	2 _b
Değişime Direnç	2,37	,61	,331/,235	,789					
Fikir Önderliği	3,90	,64	-,360/,380	-,115**	,847				
Deneyime Açıklık	4,00	,66	-1,12/,296	-,162**	,678**	,853			
Risk Alma	3,50	,83	-,212/-,283	-,059**	,492**	,493**	,780		
Görev Performansı	4,00	,67	-,804/1,490	-,155**	,50**	,621**	,444**	,674	
Bağlamsal Performans	4,00	,67	-,960/1,910	-,750**	,797**	,475**	,384**	,98**	,679

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini test edebilmek için SPSS istatistik programı ile cronbach's alpha testi yapılmıştır. Test sonuçlarından edilen bulgular ışığında değişime direnç ,789, fikir önderliği ,847, deneyime açıklık ,853, risk alma ,780, görev performansı ,674, bağlamsal performans ,679 değerleri elde edilmiştir. Bu değerlerin güvenilirlik değerlerinin yeterli olduğu görülmüştür.

Yenilikçilik ölçeği için yapılan normallik testinde değişime direnç alt başlığında çarpıklık: ,331, basıklık: ,235, fikir önderliği alt başlığında çarpıklık: -,360, basıklık: ,380, deneyime açıklık alt başlığında çarpıklık: -1,129; basıklık: 2,96 ve risk alma alt başlığında ise çarpıklık: -,212; basıklık: -,283, değerlerine ulaşılmıştır. Performans ölçeği için yapılan normallik testinde görev performansı alt başlığında çarpıklık: -,804; basıklık: 1,490, bağlamsal performans alt başlığında çarpıklık: ,960; basıklık: -1,910 değerlerine ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde analiz sonuçlarının normal bir dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Katılımcılardan edilen cevaplar ışığında değişime direnç ile görev performansı arasında pozitif yönde bir ilişki var iken değişime direnç ile bağlamsal performans arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Fikir önderliği ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Deneyime açıklık ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Risk alma ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir.

4.4. Geçerlilik Analizi

Çalışmada kullanılan yenilikçilik ölçeği ve performans ölçeğinin ölçek sorularının geçerliliğini kontrol edebilmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett's testi kullanılmıştır. Bu test değişkenler arasında bulunan ilişkinin gücünü ölçer. KMO and

Bartlett's testinde örneklemin 0,05'den büyük olması beklenir. 0,05'den daha düşük değerler analize dahil edilmez (Kalaycı, 2006, s.327).

Tablo 3.2: Kullanılan Ölçeklerin Geçerlilik Düzeyleri Tablosu

Yenilikçilik	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,681
	Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	219,043
		Df	6
		Sig.	,000
Performans	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,500
	Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	149,146
		Df	1
		Sig.	0,000

Analiz sonuçlarından elde edilen sonuçlara göre yenilikçilik ölçeği için bulunan değer ,681 performans ölçeği için bulunan değer ,500 olarak tespit edilmiştir. Tespit edilen bu değerlerin geçerlilik düzeyleri için yeterli olduğu tespit edilmiştir (KMO: >0,08; sig<0,001).

4.5. Faktör Analizi

Geçerlilik analizler çerçevesinde doğrulayıcı faktör analiz yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi faktörler arasındaki ilişki, faktörlerin değişkenlerle arasındaki ilişki inceleyen ve ölçme modelinin oluşturulmasında çok büyük kolaylıklar sağlayan bir analiz yöntemidir. Bu yöntem ile önceden oluşturulmuş faktörlerle ilgili işlemlerin uygunluğu kontrol edilmektedir. Yenilikçilik ölçeği ve performans ölçeği ile ilgili yapılan faktör analizinden elde edilen tablolar aşağıda gösterilmiştir. Bu analiz sonucunda elde edilen CMIN, CFI, ve RMSEA değerleri hipotez sonuçların yorumlanmasında büyük katkı sağlamaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018, 351).

Tablo 3.3: Ölçeklerin Uyum Değerleri

	χ^2	Df	χ^2/df	CFI	RMSEA
Yenilikçilik Ölçeği	0,889	164	2,133	0,887	0,071
Performans Ölçeği	0,922	43	2,82	0,921	0,012

Yenilikçiliğin çalışan performansını hangi yönde etkilediğini tespit etmek için SPSS analiz programı ile regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda anavo tablosunda bulunan anlamlılık düzeyinin 0,05'ten küçük (Sig.<0,05) olması gerekmektedir. Anova tablosunda bulunan anlamlılık düzeyinin 0,05'ten büyük olması ise iki değişken arasındaki ilişkinin anlamsız olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 3.4: Yenilikçiliğin İşletme Performans Üzerindeki Etkisi İlgili Anova Tablosu

		B	Std. Hata	Beta	t	Sig
Değişime direnç	Görev performansı	,617	,048	,650	12,796	,000
	Bağlamsal performans	,468	,055	,497	8,562	,000
Bağımlı değişken: Değişime direnç R: ,650 ^a R ² : ,422 F: 163,731 p=0,000						
Fikir önderliği	Görev performansı	,608	,501	,621	11,861	,000
	Bağlamsal performans	,462	,057	,475	8,085	,000
Bağımlı değişken: Fikir önderliği R: ,621 ^a R ² : ,386 F: 140,681 p=0,000						
Deneyime açıklık	Görev performansı	,549	,074	,444	7,408	,000
	Bağlamsal performans	,472	,076	,384	6,223	,000
Bağımlı değişken: Deneyime açıklık R: ,444 ^a R ² : ,197 F: 54,876 p=0,000						
Risk alma	Görev performansı	-,143	,061	-,155	-2,351	,020
	Bağlamsal performans	-,069	,061	-,075	-1,131	0,259
Bağımlı değişken: Risk alma R: ,155 ^a R ² : ,024 F: 5,526 p=0,020						

Katılımcılardan edilen cevaplar ışığında değişime direnç ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu (R: 0,650^a R²: 0,422 Sig: 0,000) tespit edilmiştir. Fikir önderliği ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu (R: 0,621^a R²: 0,386 Sig: 0,000) tespit edilmiştir. Deneyime açıklık ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu (R: 0,444^a R²: 0,197 Sig: 0,000) tespit edilmiştir. Risk alma ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında ise anlamlı bir ilişki bulunduğu (R: 0,155^aR²: 0,024 Sig: 0,020) tespit edilmiştir.

Elde edilen bu bulgular ışığında inovasyon alt boyutları olan değişime direnç, fikir önderliği ve deneyime açıklık ile performans alt boyutları olan görev performansı ve bağlamsal performans arasında olumlu bir ilişki bulunduğu bu olumlu ilişki çalışan performansını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. İnovasyon alt başlığı altında bulunan risk alma ile performans alt başlığı altında bulunan bağlamsal performans arasında ise olumsuz bir ilişki bulunduğu bu ilişki çalışan performansını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu değerlendirmelerin neticesinde H1_a, H1_b, H1_c, H1_d, H2_a, H2_b, H2_c, hipotezleri desteklenmiştir. H2_d hipotezi desteklenmemiştir.

5. SONUÇ

Rekabetin çok yoğun bir şekilde yaşandığı günümüz iş dünyasında yenilikçilik kaçınılmaz bir gerçek olarak gündelik hayatımızı direk ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Bu etki kişileri, toplulukları ve hatta küresel boyutta ülkeleri bile direk ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Küresel rekabet ortamında işletmelerin yüksek performans gösterip, rekabet üstünlüğü sağlayarak ayakta kalabilmeleri stratejik yönetime bağlıdır. Ayrıca bir işletme başka bir işletmenin önüne geçebilmek ve üstünlük sağlayabilmek için modern tesislere, yüksek performans ile çalışan iş görenlere ve yöneticilere ihtiyaç duymaktadır. Yürütülen bu çalışma ile yenilikçiliğin havacılık işletmelerinde çalışan teknisyenlerinin, yenilikçilik algıları ile bağlamsal ve görev performansları arasındaki varsayılan ilişkiyi sınamak amaçlanmıştır.

Yapılan analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre havacılık işletmelerinde yapılan/yapılacak olan yenilikçilik ile çalışan performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu ilişkinin çalışanların moral ve motivasyonunu da olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca elde edilen bulgulara göre yenilikçilik ölçeğinin alt boyutu risk alma ile görev performansı ve bağlamsal performans arasından negatif yönlü anlamsız bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar beklenen sonuçlardır. Bu çalışmada kişilerle yapılan sözlü görüşmeler, yerinde incelemeler ve yaptığımız anket çalışması neticesinde havacılığın çok büyük riskler içeren dinamik bir sektör olduğu ve sürekli geliştiği üzerinde durulmuştur. Bu sektörde çalışan herkesin yenilik ve yenilikçiliğe açık olması gerektiği ifade edilmiştir.

Yürütülen bu çalışmanın bir takım sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar ülkemizde her geçen gün artan havacılık sektörü ile ilgili çalışan sayısının tam ve net olarak bilinmemesi ve çalışan kişilerden kaç kişinin lisanslı kaç kişinin ise lisansız çalıştığı ile ilgili net bir verinin bulunmamasıdır. Ayrıca havacılığın içerisinde bulunan uçak, helikopter, iha, balon, paramotor, zeplin ve planör gibi hava araçlarında çalışan kişi sayısı ile ilgilide açıklanmış net bir sayının bulunmamasıdır. Bu sayılara net erişim sağlanması durumunda çalışma kapsamı bölümlendirilebileceği gibi kapsam çok daha genişte tutulabilir. Ayrıca yürütülen bu çalışma Avrupa Havacılık Emniyet Ajansı (EASA) ve Türkiye kapsamında karşılaştırmalı olarak daha da genişletilerek yapılabilir.

Sonuç olarak havacılık; direk ya da dolaylı olarak birçok sektörün bütünleşik halde çalıştığı ve hareket ettiği bir sektördür. Bu sektörde çalışan işletmeler için doğası gereği ulusal ya da uluslararası boyutta faaliyet gösterebilir. Havacılık işletmelerinin ayakta kalıp rekabet üstünlüğü elde etmesi öncelikli olarak emniyet, güvenlik, kalite ve ekonomik olma gibi birçok faktöre bağlıdır. Hava aracı kazaları ve olayları incelendiğinde risk faktörünün çok yüksek olduğu bilinmektedir. Bu risk maddi kayıplar şeklinde olabileceği gibi can kaybı şeklinde de olabilmektedir. Hava taşıtlarının emniyetli bir şekilde uçurulmasında öncelikli olarak uçuş ve bakım ekipleri sorumludur. Bu görevleri yapacak kişilerin beden ve ruhen güncel havacılık şartlarına uyum sağlayabilmelidir. Yenilikçilik bu konuların çok büyük bir kısmına olumlu katkı sağlayabilmektedir. Havacılık tüm yönleri ile ele alındığında yenilikçilik ile bütünleşik halde hareket etmesi gereken bir sektördür. Bu sektör içerisinde bulunan uçuş ekibi, yer ekibi, hava aracı, eğitim kısmı ve sistem içerisinde bulunan otomasyon ağı tüm alt sistemler her yönü ile güncel ihtiyaçlara en iyi şekilde cevap verecek şekilde olmalıdır. Yenilikçilik işletme çalışanlarına benimsetilmeli ve uyum programları düzenlenmelidir. Yenilikçilik için yeterli bütçe ayrılmalıdır. Yenilikçilik ile ilgili ar-ge departmanı içerisinde ayrı bir bölüm olmalı ve bu bölüm yenilikçilik ile ilgili ulusal ve uluslararası tüm programlar takip etmelidir.

Literatür taraması neticesinde, ele aldığımız yenilikçiliğin çalışan performansına etkisi: havacılık teknisyenleri üzerinde bir uygulamayı inceleyen yeterli sayıda çalışma görülemedi. Bu çalışma, yenilikçilik ve yeniliğin havacılık çalışan performansına etkisini ortaya koyarak literatürde görülen eksikliğin giderilmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. ALTINKURT, T. (2015). Ayırt Edici Hizmetler ve Hizmet Kalitesinin İşletme Performansına Etkisi: Havacılık Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Gümüşhane.
2. AKAL, Z. (2011). İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi Çok Yönlü Performans Göstergeleri, MPM Yayınları, Ankara.
3. AYHAN, A. (1999). Yenilik (İnovasyon) İçinde, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Yayınları, Gebze.
4. AYDIN, A. (2010). Orman Ürünleri Sanayi Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Çalışan Performansı Üzerine Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Yapısal Bir Model, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Trabzon.
5. BAŞARAN, İ., E. (2008). Örgütsel Davranış İnsanın Üretim Gücü, Ekinoks Yayınları, Ankara.
6. BEAL, G. M. ve BOHLEN, J. M. (1956). The Diffusion Process. Farm Foundation, Increasing Understanding of Public Problems and Policies, 111-121. <http://purl.umn.edu/17351> Adresinden 01Eylül 2021 Tarihinde Edinilmiştir.
7. CAMCI, V. (2013). Çalışanların Örgüte Bağlılıkları İle İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
8. Devlet Planlama Teşkilatı, (2000). Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
9. DİLEK, B. İ. (2009). Performans Değerlendirme ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
10. DİKMETAŞ, E. (2008). Sağlık Kurumlarında Verimlilik ve Veri Zarflama Analizi. Verimlilik Dergisi, 1: 55-77.
11. EROĞLU, Ş., G. ve ALGA, E. (2019). Üniversite Çalışanlarının Örgütsel Değişime Açıklıkları İle Örgütsel Ataletleri Arasındaki İlişki Journal of Graduate School of Social Sciences, Volume 23, Issue 3, 1251-1271.
12. ERTÜRK, M. (1995). İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon, Beta Basım Yayım, İstanbul.
13. FINDIKÇI, İ. (2001). İnsan Kaynakları Yönetimi, Alfa Yayınları, İstanbul.
14. GREENHALGH, T., ROBERT, G. ve BATE, P. (2008). Diffusion of Innovations in Health Service Organizations: A Systematic Literature Review, Chichester, GBR: John Wiley Sons Ltd.
15. GEOGHEGAN, W. (1995). Stuck At The Barricades: Can Information Technology Really Enter The Main Stream of Teaching and Learning? Change, 27(2), 22-30.
16. GÜRBÜZ, S. ve ŞAHİN, F. (2018), “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe Yöntem-Analiz”, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
17. KALAYCI, Ş., (2006), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Dinamik Yayınları Akademi, Ankara.

18. KARASAR, N., (2006), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
19. KARAKURUM, M. (2005). The Effects Of Person-Organization Fit On Employee Job Satisfaction, Performance and Organizational Commitment In A Turkish Public Organization, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Ankara.
20. KAYNAK, T. (1996). İnsan Kaynakları Planlaması, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
21. KILIÇER, K. (2011). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Profilleri, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
22. KONYALILAR, N. (2020). Entelektüel Sermaye ve İnovasyonun Çalışan Performansına Etkisi: Havacılık Sektörü Örneği, Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
23. LUECKE R. (2008). Performans Yönetimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
24. MUCUK, İ. (2005). Modern İşletmecilik, Türkmen Kitapevi, İstanbul.
25. OZAN, S. (2007). Bireysel Performansın Belirleyicilerinden Örgütsel Faktörlerin İş Tatminine Etkisi: Pilotlar Üzerinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
26. ÖZGÜR, H. (2013). Bilişim Teknolojileri Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 9(2), Ss. 409-420, Mersin.
27. ROGERS, E. M. (1958). Categorizing the Adopters of Agricultural Practices, Rural Sociology, 23(4), 347-354.
28. ROGERS, E. M. (1995). Diffusion of Innovations (Fifth Edition). New York: FreePress.
29. SABUNCUOĞLU, Z. (2008). Uygulamalı İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Yayınevi, İstanbul.
30. SALDAMLI, A. (2009). İşletmelerde Örgütsel Bağlılık ve İşgören Performansı, Detay Yayıncılık, Ankara.
31. SEVER, H. (2017). The Journal of Academic Social Science 5(43), 329-338.
32. SÜZEN, E. (2020). İnovasyon Stratejilerinin ve Çalışan Motivasyonunun, İşletme Performansına Etkisi: Sivil Havacılık İşletmelerinde Bir Uygulama, Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
33. TARDE, G. (1903). The Laws of Imitation. Elsie Clews Parsons, Henry Holtand Company, New York.
34. TORUN, H. (2019). Kalite ve İnovasyon Odaklı Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
35. URAL, A. ve KILIÇ. İ., (2013), Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi, Detay Yayıncılık, Ankara.
36. UYARGİL, C. (2009). İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Yayınevi, İstanbul.

MUHASEBEDE DÖRDÜNCÜ DÖNEM: DİJİTALLEŞMENİN DEĞİŞTİRDİĞİ PARADİGMALAR

FOURTH PERIOD OF THE ACCOUNTING: PARADIGMS THAT ARE CHANGED BY THE DIGITALIZATION

Hayrettin USUL*, Burcu BAHÇECİ BAŞKURT**

* Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hayrettin.usul@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3930-0866

** Arş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, burcu.baskurt@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2552-3129

ÖZ

Muhasebe hukuku, toplumsal bir ihtiyaç hissedildiği takdirde kendini yenileyebilen pozitif bir hukuk dalıdır. 13. Yüzyılda ticari ilişkilerin ilerlemesi ile ortaya çıkan gelişmiş ve kapsamlı bir muhasebe sistemi arayışına cevaben Luca Paciolo'nun bulduğu çift taraflı kayıt sistemi, 19. Yüzyılda kitlesel üretimden doğan ihtiyaçlara karşılık olarak doğan maliyet muhasebesi ve 20. Yüzyıl sonrasında teknolojik gelişmelerin yarattığı ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkan yönetim muhasebesi kendini yenileme örnekleri arasındadır. 21. yüzyılın başından itibaren, bilgi üretim girdileri arasına girerek önemli bir katma değer kaynağı olmuştur. Bilginin etkinliğinin artması ile teknolojide son yıllarda gerçekleşen hızlı değişimler muhasebe paradigmlarını da etkileyerek dijitalleşmenin muhasebede kendine yer bulmasına, muhasebe bilgilerinin üretim amaçları, biçimleri ve bu bilgilerin kullanıcılarının değişmesine ön ayak olmuşlardır. Blok zinciri teknolojisi, robotik süreç otomasyonu, yapay zeka ve makine öğrenimi gibi dijital uygulamalar aracılığıyla muhasebede otomasyon sağlanmış, muhasebenin birçok rutin sayılan faaliyetinin dijitalleşme çerçevesinde otomasyonu veya hızlandırılması mümkün olabilmektedir. Finansal muhasebe çerçevesinde, robotik teknolojiler ile envanter sayım ve doğrulamaları otomatikleştirmekte, alacaklar yapay zeka ile değerlendirilebilirken finansal raporlarda yer alan bilgiler daha kapsamlı hale gelmektedir. Yönetim muhasebesi bakımından daha geniş veri analizlerine yönelik programlar dijitalleşme ile kullanılabilir. Denetçiler otomasyon sağlayan araçlar ile kapsamlı bilgilere daha hızlı ulaşabilmekte, bunun sonucunda daha güvenilir ve sağlıklı raporlar oluşturulurken arta kalan zaman katma değer yaratacak farklı denetim aktivitelerine ayrılabilir. Kısacası, dijitalleşme hayatın her alanında olduğu gibi muhasebede de kendine yer bulmuş, daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasına ve zamanın daha verimli kullanılmasına imkan sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Dijitalleşme, Muhasebe.

Jel Kodları: M41, M42, O33.

ABSTRACT

Accounting law is a positive law that is able to renew itself if a social need requires its renewal. The double entry system of accounting which was invented by Luca Pacioli to meet the need for a more developed accounting system to reflect more complex commercial relations in 13th century, the cost accounting which was invented to fulfill the needs stemming from the mass production in 19th century and the managerial accounting which was emerged as a result of the requirements stemming from technological advancements in 20th century are examples of such renewals. Since the beginning of 21st century, the knowledge have been an production input and a source of added value. As the efficiency of knowledge increases and the technology advances mercurially, the digitalization makes ground in accounting sphere by changing paradigms while the aims, forms and users of the information created by accounting change simultaneously. The automation in the accounting is

ensured by digital applications including blockchain technology, robotic process automation, artificial intelligence and machine learning by which daily routines of accounting are automatized and accelerated in the context of digitalization. The automatization of stocktaking is ensured by using robotic technologies, the receivables are evaluated by artificial intelligence and more extensive financial reports are prepared as a result. Data analyses are done in a more comprehensive way owing to the digitalization. The auditors are able to receive further information faster making them able to prepare trustworthy reports in a shorter time and make time for auditing activities providing more added-value. In short, digitalization has made ground in accounting as in other spheres and created more efficiency and trustworthiness in the process.

Keywords: *Accounting, Auditing, Digitalization.*

Jel Codes: *M41, M42, O33.*

1. GİRİŞ

Tüm pozitif hukuklarda olduğu gibi muhasebe hukuku da dönemler itibariyle, toplumsal ve teknolojik değişimlerin yaratmış olduğu ihtiyaçlara uygun olarak yenilenmektedir. Bu bağlamda da toplum ihtiyaç hisseder; bu ihtiyacı karşılamak üzere pozitif hukuklar devreye girer ve ihtiyaçlara uygun olarak da kendini yenileyerek yeni kuralları koyar. Pozitif hukuk olarak muhasebe hukukunda bu değişimler radikal bir biçimde görülmektedir. Toplum ihtiyaçlarına paralel olarak gerçekleşen bu değişimler aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

Coğrafi keşiflerin yeni ikmal yollarını keşfetmesi sonucu 13. Yüzyılda uluslararası ticaret gelişmeye başlamış, bu gelişimin sonucunda yeni işletmelerin hayata geçmiş ve kredili satışlar artmıştır. Bu gelişmeler sonucunda o zamana kadar kullanılan muhasebe teknikleri ihtiyaca cevap veremez hale gelmiş, yeni bir muhasebe tekniğine ihtiyaç doğmuştur. Bu ihtiyaç, özellikle uluslararası ticaret yapan işletmelerin genel merkezlerinin bulunduğu bölgeye hızlı bir şekilde iletilmesi gereken bilgileri iletebilecek bir kayıt sistemi ile işletmenin borç ve varlıklarını kayıt altına alacak bir sistemin gerekliliğinden kaynaklanmıştır. Bu gereklilik sonucunda İtalyan matematikçi Luca Paciolo tarafından oluşturulan çift taraflı kayıt sistemi kabul görmüş ve bunun sonucunda da muhasebe anlayışına yeni bir bakış açısı gelmiştir. Halen kullanılmakta olan bu yeni sistem; işletmenin borç alacak ilişkisinin karşılıklı olarak irdelenmesine imkan vermiş, gelir ve gider hesaplarında ayrıntılı olarak gösterilmiş ve hesaplarda aktif ve pasif olarak ayrıma tabi tutularak bilançolarda yer almıştır.

19. yüzyılda endüstri devrimi ile üretimde buhar gücünün keşfedilmesi sonucunda o zamana kadar tezgahlarda yapılan üretim, kitle üretimine doğru yön değiştirmeye başlamış ve bunun sonucu olarak da; üretim işletmelerinin organizasyon yapılarının değişmesine yol açmış ve bu değişim muhasebede yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu anlayış muhasebede radikal değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler ise; işletme içinde gerçekleşen üretim hareketlerini yöneten, etkinliğini ve etkenliğini dikkate alan maliyet muhasebesi kavramını ortaya çıkarmıştır. Maliyet muhasebesinden beklenen ise; belli bir hiyerarşik yapı içinde işleri farklılaştırarak maliyetleri mümkün olduğu kadar aşağı çekmek ve böylece rekabette üstünlük sağlamaktır (Elliott, 1992: 68-75).

20. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde gerek teknolojiye gerekse üretim yöntemlerinde oluşan hızlı gelişim ve bu gelişime paralel olarak yeni yönetim teorilerinin ortaya çıkması; maliyet hesaplarında matematiksel ve istatistiksel tekniklerin kullanılmaya başlanmasına neden olmuştur. O zamana kadar kullanılan maliyet muhasebesinin bu ihtiyaçlara cevap verememesi sonucu yönetim muhasebesi olarak tanımlanan bir disiplin doğmuştur. Yönetim muhasebesinin amacı, nicel ve nitel bilgileri kullanarak işletme yönetiminin alacağı

kararlarda aktif olarak muhasebe bilgilerinin yer almasını sağlayarak işletme yönetiminin optimum çözüme ulaşmasına ön ayak olmak olarak betimlenmiştir.

20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarından itibaren bilgiye dayalı ekonomi anlayışı akımının başlaması sonucunda üretim girdileri arasında bilgi en önemli faktör hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak da klasik üretim girdileri olan emek, doğa ve sermayeye bilgi de eklenmiştir. Bu aşamada bilgi; üretimin verimliliğini direk olarak etkilemiş; maliyet faktörleri içinde yüksek oranda yer almaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak bilgi, yaratılan katma değerın en büyük kaynağı haline gelmiştir (Stewart, 1997: 50).

Şebekeleşmiş ve entegre edilmiş olarak karşımıza çıkan bilgi, muhasebe uygulamalarında değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Şebeke etkileri, satış ortaklıkları veya kullanıcı toplulukları gibi dışsal faktörlerin optimize edilmesi ve sistematik olarak izlenmesi gibi konular gündeme gelmiş, bunun sonucu olarak da muhasebede yeniden yapılanma ihtiyacı hissedilmiştir. Bunun nedeni ise, entelektüel sermayenin maddi varlıkların yerini almış olmasıdır. Artık işletme değerleri bilançoda yer alan maddi varlıklarla değil; entelektüel varlıklarla belirlenmeye başlanmıştır. Bu durum muhasebe algısına farklı bir bakış açısı getirmiş ve muhasebenin odak noktasının değişimine yol açmıştır. Örneğin; muhasebenin kaydetme, sınıflandırma, özetleme ve raporlama özellikleri hızlı ve basit bir şekilde oluşmaya başlamış; muhasebenin odak noktası olarak maddi duran varlıklar yerini maddi olmayan duran varlıklara, üretim yerini müşteri memnuniyetine, olgu yerini sürece ve hiyerarşik yapı yerini networklara bırakmıştır (Selimoğlu, 2006).

Günümüzde ise bilim ve teknolojide gerçekleşen hızlı değişim ve dönüşümler muhasebede de etkisini göstermiş, şu ana kadar kullanılan muhasebe paradigmasında ciddi değişimlere neden olmuştur ve değişimler devam etmektedir. Bu makalenin konusu olan bu paradigma değişimleri aşağıda ayrıntılı olarak irdelenmeye çalışılmıştır.

İşletmelerin fiziksel (analog) metinlerini sayısallaştırmış biçimlere dönüştüren dijital teknoloji beraberinde iş modellerini ve iş faaliyetlerini de değiştirmektedir. Dijital dönüşümler, işletmeleri tüm iş alanlarının dijital teknolojileri entegre ettiği ve yeni bir yönetim kültürünün etkili olduğu yeni faaliyet alanlarına taşımaktadır. Sonuç olarak işletmeler, süreçlerini dijitalleştirerek iş modellerini ve iş faaliyetlerini değiştirmektedir. Muhasebe raporları her zaman iş kararlarının alınmasına yardımcı olsa da dijitalleşme, muhasebenin şimdi neyi başarması gerektiğine dair büyük bir değişikliği serbest bırakmaktadır. Bunun nedeni, dijital teknolojilerin kendi kendini dönüştürme ve verimliliğin arttığı ekonominin diğer sektörlerine yayılma gücüne sahip olmasıdır.

2. DİJİTALLEŞMENİN MUHASEBE PARADİGMALARINA ETKİSİ

Muhasebe; günümüzde gerek teknolojilerin gerekse toplum ihtiyaçlarının değişmesi nedeniyle ciddi bir biçimde dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşümü tetikleyen en büyük olgu muhasebenin odak noktasında oluşan değişimlerdir. Bugüne kadar muhasebe rapor odaklı bir sistem üzerinde çalışırken, günümüzde finansal verilerin “ne olduğu” değil, “ne olacağı” konusuna odaklanmaları beklenmektedir. Değişen muhasebe paradigmaları muhasebe bilgilerinin sadece amaç ve biçimlerini değil, kullanıcılarını da değiştirmektedir. Bu durum sonucunda muhasebenin kendisinin de rapor edilen ürünlerin bir parçası haline geldiği durumlar giderek daha fazla görülmekte, muhasebe çok daha karmaşık hale gelmekte ve dijitalleşme de merkezde yer almaktadır.

Bugün dijital teknolojiler kendi kendilerini dönüştürebilme yeteneklerine sahip olduklarından; bu teknolojiler iş felsefelerini, iş modellerini ve düşünmeyi alt üst etmektedirler. Muhasebe çalışmalarını etkileyen başlıca yeni dijital teknoloji sınıfları

arasında yer alan blok zinciri teknolojisi (BT), robotik süreç otomasyonu (RPA), yapay zeka (AI), makine öğrenimi ve diğerleri gibi bir dizi dijital uygulama, muhasebeyi oldukça etkilemektedir. Dahası, dijital dönüşüm ortamı daha karmaşık hale geldikçe bu teknolojiler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar artmaktadır. Geleneksel muhasebe faaliyetlerinin otomasyonu, daha kısa sürede ve daha az kaynak kullanılarak büyük hacimli işlemlerin gerçekleştirilebileceği anlamına gelmektedir (Williams, 2020). Böylece; iş akışı yazılımları, farklı şirket birimlerinden gelen finansal verileri tek bir genel muhasebe defterinde toplamak, faturaları işlemek, mutabakatları hazırlamak ve muhasebe standartlarına uyum için veri toplamak gibi tekrarlayan görevlerin hacminin epey azalmasına neden olmaktadır.

Deloitte'nin mali müşavirler arasında yapmış olduğu bir ankette; "Blok zinciri teknolojisi muhasebenin işe yarayacak mı?" endişesinden çok, "Blok zinciri teknolojisinin bizim için çalışmasını nasıl sağlayabiliriz?" endişesinin ön planda olduğu görülmüştür (Bradley, 2020). Bir defter teknolojisi olarak blok zinciri sistemi; ticaret, ödemeler ve ödemelerle bağlantılı finansal işlemlerde ihtiyaç duyulan işlemlere yardımcı olabilmekte ve belirli koşullar sağlandığında üzerinde mutabık kalınan işlemleri otomatik olarak yürüten akıllı sözleşmelere bağlanabilmektedir (Bhimani, 2021: 45).

Dijitalleşme bu araçların en iyi ihtimalle yalnızca kısmen ele almak üzere donatılmış olduğu yeni olanaklar yaratmaya başlamıştır. Dijitalleşmiş işletmeler yüksek düzeyde ağ bağlantılıdır ve değer zincirleri çok sayıda kesişme noktasına sahiptir. Dahası, dijital ürünlerin ve dijital ürünlerin kullanıcılarının kendileri kısmen IoT teknolojileri aracılığıyla ürün tasarımında kilit oyuncular haline gelmektedir. Kullanıcılar, ürünler gibi ekonomik olmayan veriler yaymaktadırlar. İşletmelerin mal ve hizmetlerin doğrusal üretim zincirlerinde yaşamaktan ziyade, kendilerinin yaydıkları ağların bir parçası olduklarını anlamak ve yarattıkları ağların pazar bilgilerini elde etmek için olanaklar sunduğunu kabul etmek dijitalleşmenin sunduğu imkanları tam olarak çıkarmak için esastır. Bu tür bir veri analizi görüşünü tanımak ve kullanmak için gerekli olanaklara sahip olan kuruluşlar, sahip olmayanlara karşı üstünlük sağlayacaktır (Bhimani, 2021: 55).

Tüm işletmeler risk ve belirsizlikle karşı karşıyadır. Ek olarak, hepsi şirketi yönetmek için gereken bilgilere karar vermelidir. Yöneticilere faaliyetleri kontrol etme ve karar vermede yardımcı olacak finansal veriler bir arada toplanır. İşletme büyüdükçe üretim ve faaliyetlerin hacmi de artma eğilimindedir. Hemen hemen her kuruluş için ürün ve hizmetlere olan talep, maliyetleri ve kârlılığa katkıları etkilemektedir. Geleneksel muhasebe; kâr, maliyet ve hacim değişiklikleri arasındaki ilişkileri dikkate alma konusunda uzmanlaşmıştır. Uzun süreler boyunca sabit kalan ve üretim hacmi seviyelerine göre değişen maliyetlerin nasıl değerlendirileceği geleneksel muhasebe tarafından bilinmektedir. Bir işletmeyi ölçek açısından görselleştirmek, işletmenin operasyonlarında, geleneksel ya da yüksek düzeyde dijitalleştirilmiş olduğu fark etmeksizin, önemli kararların alınmasına olanak tanır. Finansal verilerin bir diğeri faaliyetlerinin büyümesi ve sunulan ürün yelpazesi ile ilgilidir. Ürün ve hizmet yelpazesini artırırken, işletmelerin maliyet tabanı büyür, ancak bu büyüme her zaman üretilen ve teslim edilen birimlerdeki artışla orantılı değildir. Diğer bir ifadeyle, ürün yelpazesini çeşitlendiren bir kuruluş, hacim artışının bir sonucu değil, bunun yerine kapsamdaki değişiklikleri yansıtan kaynak kullanımının arttığını görecektir. Bu nedenle, büyümenin kapsam etkilerini ve yeni maliyetleri yönlendiren ürünlere, hizmetlere ve faaliyetlere yönelik maliyet artışlarını izlemek için bazı muhasebe araçları ortaya çıkmıştır (Bhimani, 2021: 55-60).

Dijital alanda çoğu yatırım maliyeti, gerçekleştirildikten sonra maliyet değerini korumamaktadır. Kodun oluşturulması pahalı olabilmekte ve bir kez geliştirildiğinde herhangi bir değeri varsa bile minimum düzeyde kalabilmektedir. Dijitalleşen işletmeler, bir kez oluştuktan sonra binalar ve arazi gibi gerçek varlıkların aksine diğerlerinin çok az işine yarayan maliyetlere yatırım yapmaktadırlar ve bu maliyetler genellikle yüksek olma eğilimindedir. Dahası,

donanım maliyetlerinin kendileri, teknolojik gelişmelere uydurmak zorundadır. Bu nedenle, dijitalleştirme operasyonlarındaki sabit maliyetler çok büyük olabilmekte ve işler ters gittiğinde bu maliyetlerin geri dönüşü olmamaktadır. Ayrıca, ürünler fiziksel niteliklerden yoksunsa, satış hacmi büyüye de üretim maliyetleri artmamakta ve değişken maliyetler sıfıra yakın olmaktadır. Bu anlamda marjinal maliyetler dijitalde düşük olmakta ve hacim büyümesiyle artma eğilimi göstermemektedirler. Kullanıcılara ve müşterilere hizmetin çevrimiçi olarak sunulduğu yer olan robotik süreç otomasyonu uygulamaları veya AI makineleri ile bu tür maliyetler değişken olmaktan ziyade sabit hale gelecektir. Bu nedenle, dijitalde iş riski kapsamlı ve kaldırıcı yüksek olabilmektedir. Bir karşı önlem olarak öz sermaye finansmanına daha fazla güven varsa, finansal risk azaltılabilir.

İşletmeler ayrıca işi sürdürmeye yardımcı harcamalara sahip olma eğilimindedirler. Bu tür maliyetler gider haline gelene kadar varlık olarak sınıflandırılmakta, zaman içinde gelecekteki faydalarını kaybederek harcama haline gelmektedirler. Üretim düzeyine bağlı malzeme giderleri, bir makineye güç sağlamak için yapılan elektrik giderleri veya satış ilerledikçe oluşan paketleme giderleri gibi bazı maliyetlerin sona erme süresi nispeten değişken olabilmektedir. Ancak, sabit maliyetler toplam olarak sabit kalabilir. Yani tüm maliyetler, faaliyet değişikliklerinin hacmine göre değişiklik göstermemekte, bazıları operasyonel faaliyetlerle değişirken diğerleri sabit kalabilmektedir.

Diğer taraftan dijital teknolojiler, doğrudan üretime göre değişen emek girdisi kullanımında azalmalara yol açmaktadır. İşletmeler sabit maliyetlere yatırım yaptıkça, genellikle düşük değişken maliyetlerle karşılaşmaktadırlar, bu durum farklı yaklaşımlarla bir işletme tarafından mal ve hizmet üretiminde kâr elde etmede kullanılabilir. Bu nedenle, muhasebe raporlarının, varlıklara ne kadar ve ne tür yatırım yapılacağına ilişkin stratejik kararlar için değişken ve sabit maliyet karışımının değiştirilmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermesi gerekmektedir. Örneğin birçok şirket, yazılım araçlarının belirli işlem süreçlerini otomatikleştiren sanal robotlar gibi davrandığı robotik süreç otomasyonu sistemleri kullanmaktadır. Bu sistemler doğrudan işçilik maliyeti girdilerini azaltıyor olsa da doğaları gereği sabit maliyet sahibi olduklarından genellikle genel gider maliyetleri olarak ortaya çıkmaktadırlar.

3. DİJİTALLEŞMENİN MUHASEBE UYGULAMALARINA ETKİSİ

3.1. Finansal Muhasebe Uygulamalarına Etkisi

Finansal muhasebe genel olarak; ticari işlemleri ve olayları etkili bir şekilde tanımlamaya, ölçmeye, kaydetmeye ve özetlemeye, ardından ortaya çıkan verileri paydaşlar için finansal tablolara veya raporlara çevirmeye odaklanmaktadır. Finansal muhasebenin çıktıları (finansal tablolar veya raporlar) ile muhasebe çerçeveleri ve ilkeleri (kavramsal çerçeve, GAAP vb.), ulusal veya uluslararası muhasebe standartları (IFRS) ve ulusal ve uluslararası düzenleyici kurumlar (IASB, AASB, US SEC vb.) tarafından yönlendirilmekte ve yönetilmektedir. Raporlar, belirlenmiş periyodik bir rutin programa göre hazırlanır ve paydaşlar tarafından; yatırım, kaynak tahsisi, uyumluluk ve sosyal ve çevresel sorumluluk kararları için kullanılır.

Dijital teknolojiye ilerlemeler yukarıda açıklanan muhasebe tanımını değiştirmekte; yeni bir paradigmayla karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimler aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

1. Ticari işlemlerin tanımı değişmiştir: Artık yapay zeka tabanlı algoritmalar, iş olaylarını veya kaydedilmesi gereken işlemleri otomatik olarak belirleyerek izlemektedir. Örneğin, Xero bulut muhasebe platformu, bir işletmenin banka hesap bilgilerine entegre olarak kaydedilmesi gereken banka işlemlerini otomatik olarak

tanımlamaktadır. Benzer şekilde, AI tabanlı algoritmalar iş süreçlerini izleyerek kayıt ve raporlama gerektirebilecek olayları veya faaliyetleri belirleyebilir. Örneğin, AI tabanlı bir algoritma, finansal muhasebe için olası bir koşullu yükümlülüğü belirlemek için tasarlanabilir (Busulwa ve Evans, 2021: 52-75).

2. Dijital teknolojiye ilerlemeler finansal işlemlerin kayıt akışını değiştirmektedir. Örneğin, Xero bulut muhasebe platformu, ilgili günlük girişlerini otomatik olarak yapabilmektedir. Bu durumda muhasebeye düşen işlem ise, sadece günlük girişlerin onaylaması veya değiştirmesi şeklindedir. Başka bir örnek olarak, AI tabanlı algoritmalar, belirledikleri koşullu yükümlülüklerin taslak raporlamasını daha fazla araştırmak ve hazırlamak için de tasarlanabilmektedir (Busulwa ve Evans, 2021: 52-75).
3. Dijital teknolojiye ilerlemeler, finansal tabloların unsurlarının ölçümünü değiştirmekte, tamamlayıcı veya daha iyi ve dolayısıyla daha güvenilir ölçüm yaklaşımları sağlayabilmektedir. Örneğin, envanter artık sensörler ve internet bağlantısı kullanılarak gerçek zamanlı olarak izlenebilmekte, büyük envanter stokları insansız hava araçları ve bilgisayar yardımıyla daha doğru bir şekilde tespit edilebilmektedir. Bu, LIFO ve FIFO ölçüm ve değerlendirme yaklaşımlarını giderek anlamsız hale getirebilir. Robotik süreç otomasyonları insan gibi, görme, hissetme, duyma ve harekete geçme özelliğine sahip oldukları için envanteri görüp ne olduğunu anlayabilmektedir. Böylece, envanter sayımlarını ve doğrulamalarını otomatikleştirmek mümkün olmaktadır (Cong vd., 2018: 1-10)
4. Benzer şekilde, alacakların ölçümü ve değerlemesinde daha az güvenilir yıllık oranlar veya ortalamalar kullanmak yerine, alacakların tahsil edilebilme olasılığını ve dolayısıyla gerçek değerlerini gerçek zamanlı olarak değerlendirebilen algoritmalar bulunmaktadır. Varlıkların gerçeğe uygun değerinin tespiti, etiketleme veya büyük veri kullanımı yoluyla gerçekleştirilebilir veya daha iyi karşılaştırılabilir (Cong vd., 2018: 10). Bu durumda hızla büyüyen ve daha güvenilir çeşitli veri setlerinin mevcudiyeti, daha güvenilir ölçüm ve değerlemenin sadece muhasebeciler için değil, muhasebe bilgisi kullanıcıları için de mümkün olması anlamına gelebilecektir.
5. Dijital teknolojiler, finansal raporlarda veya entegre raporlarda yer alabilecek bilgi miktarını ve bilgi türünü önemli ölçüde genişletmektedir. Örneğin XBRL tabanlı raporlar aracılığıyla; çeşitli finansal rapor veya entegre rapor kullanıcılarının raporlanan bilgileri kendi özel isteklerine uyacak şekilde toplamasına, detayına inmesine, dilimlemesine olanak sağlamak için finansal tablo bilgileri meta verilerle katmanlanabilir (Zhang vd., 2017:1-15). Diğer çeşitli bilgi türleri meta veri olarak, hem insan hem de makine tarafından okunabilir formatlarda sağlanabilmektedir.
6. Dijital teknolojiye gelişmeler, finansal tabloların kullanılabilirliğini ve etkileşimini değiştirmektedir. Örneğin, XBRL tabanlı raporlar, rapor kullanıcılarının raporlarla etkileşime girmesine olanak sağlamak; bilgileri toparlama, dilimleme, kıyaslama, farklı muhasebe uygulamalarına ya da veri görselleştirme uygulamalarına aktarma ve bilgilerin detayına inme olanağı sağlayarak raporların kullanılabilirliğini artırmaktadır. Bu şekilde, finansal raporlar statik raporlardan aktif katılım araçlarına doğru kaymaktadır (Busulwa ve Evans, 2021: 52-71).
7. Dijital teknoloji gelişmeleri, finansal veya entegre rapor güvencesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu etki; raporları hazırlayanlar ve denetçilerin raporlanan bilgilerin bütünlüğünü daha iyi doğrulamasını sağlamakta, hatta kullanıcının doğrulanabilir bütünlük kontrolleri yapılabilmesine olanak vermektedir. Bu şekilde yararlanılan

dijital teknolojiler, rapor edilen bilgilerin güvenilirliğini, kullanıcıların raporlanan bilgilerde sahip oldukları rahatlığı ve güveni artırması ile sermaye piyasalarının ve toplumların işleyişini iyileştirebilir (Busulwa ve Evans, 2021: 52-71).

3.2. Yönetim Muhasebesi Uygulamalarına Etkisi

Muhasebe bilgilerinin aktarımında dış kullanıcılarına odaklanan finansal muhasebe fonksiyonunun aksine, yönetim muhasebesi fonksiyonu muhasebe bilgilerinin iç kullanıcılarına aktarımına odaklanır. Bu kullanıcılar; stratejik liderler, işletme yöneticileri, işlevsel yöneticiler ve değişim liderleridir. Yönetim muhasebecileri strateji, değişim yönetimi, performans yönetimi ve iç kontrolde kritik roller oynamaktadırlar. Bu tür rolleri oynamak; karar vericilerin bilgi ihtiyaçlarını belirleme, ilgili verilerin kaynağını bulma, verileri analiz etme, paydaşlarla ilişki kurma, paydaşları etkileme ve sonuç olarak değişimi sağlamak için paydaşlarla işbirliğini gerektirmektedir.

Dijital teknoloji gelişmeleri, yönetim muhasebesi paradigmasını aşağıda verilen şekillerde değiştirmektedir. Bunlar;

1. Dijitalleşme, yönetim muhasebesi paydaşlarının bilgi ihtiyaçlarını ve beklentilerini değiştirmiştir. Dijital teknoloji gelişmelerinin yönlendirdiği dijital dönüşüm ve dijital iş zorunlulukları nedeniyle, yönetim muhasebesi paydaşları dijital iş dönüşümünü etkin bir şekilde üstlenmek ve dijital bir işletme olarak etkin bir şekilde çalışmak için genişletilmiş bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Örneğin dijitalleşme; fırsatlar, tehditler, etkili dijital iş modeli tasarımları, etkili dijital süreç konfigürasyonları, dijital dönüşüm etkinliği, dijital paydaş katılımı, dijital müşteri hizmetleri, dijital inovasyon gibi dijital iş yeteneklerinin etkinliği hakkındaki konularda bilgi gerektirmektedir. Yönetim muhasebesi paydaşları, yönetim muhasebecilerinin bu genişletilmiş bilgi ihtiyaçlarını karşılamada daha büyük bir rol oynamalarını beklemektedir. Bu genişlemiş bilgi ihtiyaç ve beklentileri nedeniyle, dijital teknoloji gelişmeleri yönetim muhasebesi rollerini de değiştirmektedir. Örneğin, yönetim muhasebecilerinin değişimi kolaylaştırma ve strateji yürütme (planlama, ölçme, değişiklik girişimlerini izleme vb.) ve strateji oluşturmada (stratejik algılama, iş modeli tasarımı değerlendirme vb.) daha büyük bir rol oynamaları beklenmektedir (Busulwa ve Evans, 2021: 52-71). Bunun yanında yönetim muhasebecileri; veri toplama, veri depolama, veri entegrasyonunu sağlama, dijital teknoloji yatırımı ve teknoloji mimarisi seçeneklerinin belirlenmesinde, bu seçeneklerin değerlendirilmesinde ve dijital dönüşümü sağlamak için gerekli süreç ve iş akışlarının yeniden tasarlanmalarında da daha büyük bir rol oynamak zorundadırlar.
2. Dijital teknolojideki ilerlemeler, yönetim muhasebecilerinin veri analizi faaliyetlerini etkilemektedir. Yönetim muhasebecilerinin sunulan verileri analiz etmek için mevcut veya gerekli yöntemleri belirlemeleri ve yönetmeleri, analiz araçlarından (Oracle Data Management Suite, R programlama, veri madenciliği araçları vb.) yararlanmalarını gerekli kılmaktadır (Amani ve Fadlalla, 2017: 32-58). Görülebileceği gibi, veri madenciliğine dayalı faaliyet tabanlı maliyet analizleri (gerçek zamanlı genel gider oranlarının ve kârlı kazançların hesaplanması) ve iflasların tahmini (borçlar ve alacaklardaki değişikliklerin bulunması ve karşılaştırılması) için veri madenciliği yöntem ve araçları kullanılabilir. İflas göstergelerinin ne zaman karşılandığını veya aşıldığını belirlemek için nakit giriş ve çıkışlarının incelenmesi; dolandırıcılıkların tespiti için derinlemesine araştırma ve ödeme anormalliklerinin bulunması; maliyet tahmini için geçmiş maliyet verileri ile planlı talebin kullanılması ve bunlara ek olarak sayısal bilgilere göre finansal performansı metin veya anlatım bilgilerine göre karşılaştırmak amacıyla mevcut

verilerin, analiz yöntemlerinin ve analiz araçlarının genişletilmesi gerekmektedir. Yönetim muhasebecilerinin, veri analizi faaliyetlerinin verimliliğini ve etkinliğini optimize etmek için bu verilerden, yöntemlerden ve araçlardan yararlanan veri analizi yaklaşımlarını benimsemelerini gerektirir (Amani ve Fadlalla, 2017: 32-58).

3. Dijital teknolojideki ilerlemeler, yönetim muhasebecilerinin bilgileri sunma ve iletme şeklini değiştirmektedir. Burada yeni bilgi sunumu ve iletişim araçları ile veri görselleştirme, veri çeviri ve veri aktarım araçları kullanılmaktadır. Bu araçlar her yerde, her zaman, gerçek zamanlı, otomatikleştirilmiş, özelleştirilebilir ve çok kanallı iletişim ve bilgi sunumu sağlamaktadır. Yönetim muhasebecilerinin paydaşlarına daha fazla bilgi erişilebilirliği, anlaşılabilirliği ve özelleştirme sağlamaları için bu araçlardan yararlanmaları gerekmektedir (Busulwa ve Evans, 2021: 52-71).
4. Son olarak yönetim muhasebecileri, yeni dijital araçların kullanımı yoluyla paydaş bilgi ihtiyaçlarına daha fazla yanıt verebilecek, paydaşların yönetim muhasebecileri tarafından sağlanan verilerle daha fazla etkileşim kurma yeteneğine sahip olmaları ve yönetim muhasebecileri tarafından dijital kanala sağlanan bilgilerin daha fazla özelleştirilmesi yoluyla paydaş katılımı iyileştirilebilecektir (Busulwa ve Evans, 2021: 52-71).

3.3. Denetim Uygulamalarına Etkisi

Denetim işlevi, muhasebe bilgilerinin kullanıcılarını ve kurumsal yönetimden sorumlu olan kişileri raporlanan bilgilerin geçerli muhasebe standartlarına ve kanunlarına ne ölçüde uydukları ve doğrulukları açısından güvenilirliklerine dair bilgilendirilmelerini sağlamak için bir dizi görev üstlenmektedir. Muhasebenin denetim fonksiyonu dış denetim (bağımsız denetim), iç denetim ve kamusal denetim olarak gruplandırılmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi, dış denetimler kuruluşun bağımsız bir dış kuruluş tarafından gerçekleştirilmektedir. Dış denetim; finansal tabloları yasal olarak geçerli mevzuata uygunluğu denetlenmek zorunda olan işletmeler açısından zorunludur. Dış denetim bu faaliyetlerini yerine getirirken; işletmede gerçekleşen tüm finansal işler hakkında bilgi toplar ve toplanan bilgilerin değerlendirmesini yaparak, işletmenin finansal raporlarının geçerli mevzuata uygunluğunu paydaşlara raporlar. İç denetim; dış denetimin aksine işletmenin kendi personeli tarafından yapılan ve işletmenin iş süreçlerini, politikalarını ve prosedürlerini irdeleyip iç kontrol sisteminin etkinliğini sağlama yönünde faaliyetlerde bulunan denetim türüdür. Kamusal denetim ise, kamu adına kamunun ya da kamu adına özel sektörün mevzuata uygunluğunu denetleme açısından yapılmaktadır.

Muhasebenin dijitalleşmesi denetim süreci açısından da ciddi değişimlere ve buna bağlı olarak da yeni paradigmanın oluşumuna neden olmaktadır. Örneğin; CPA'dan Karl Busch "Denetimde değişim başlamıştır ve hızlı bir şekilde ilerlemeye devam edecektir. Denetim mesleği önümüzdeki birkaç yıl içinde dijitalleşmeyi benimsemek ve çalışma şeklini değiştirmek adına büyük ilerlemeler yapmak zorunda kalacaktır" ifadesini kullanmıştır. Yine KPMG tarafından yapılan bir çalışmada; denetçilerin %78'inin veri toplama ve analiz için daha karmaşık teknolojilerin kullanımının gerekli olduğunu düşündükleri belirtilmiştir (Alexander, 2021).

Dijital teknolojideki gelişmelerin denetim sürecinde sebep olduğu değişimler aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir.

1. Dijitalleşme, denetçilerin veri toplama yöntemlerini değiştirmektedir. Bu değişim; yeni verilere (büyük veri, IoT verileri, arama motoru verileri, sosyal medya verileri vb.) erişim imkanı sağlanmasının yanı sıra mevcut verilere daha iyi erişim sağlanarak (yasal sözleşmelerdeki metin verilerinin veya e-posta konuşmalarının

otomatik analizi vb.) ortaya çıkmaktadır. Denetçiler; analiz faaliyetlerini, test faaliyetlerini, bu süreçte keşfedebilecek sorunları, karşılaşılabilecek riskleri ve sağlayabilecekleri güvence düzeyini iyileştirmek için bu genişletilmiş iç ve dış verilerden yararlanabilmektedirler. Örneğin bir dış denetçi, bir kuruluşun mali tablolarının unsurlarını veya ölçüm yaklaşımlarını sektördeki emsalleriyle karşılaştırmak için büyük verileri kullanabilir ya da uygulama doğruluğunu test etmek için büyük verilerin işlem uygulamaları üzerinde kontroller yapabilir. Bir iç denetçi sahtekârlığı tespit etmek için zamana göre genişletilmiş veri erişiminden (e-posta verilerine, video verilerine, IoT cihaz verilerine erişerek vb.) yararlanabilir. Veri kullanılabilirliğindeki artış, denetçilerin daha iyi testler yaparak daha iyi güvence seviyeleri sunmalarını mümkün kılmaktadır. Bunu yaparken, denetimlerde toplanan ve kullanılan bilgilerin miktarını ve türünü genişletmeleri için denetçiler üzerinde baskı oluşturmaktadır.

2. Dijital teknolojiye ilerlemeler, denetim faaliyetlerini yürütmek için daha karmaşık ve/veya güçlü yöntemler ve araçlar sunmaktadır. Örneğin, yapılandırılmış ve rutin denetim görevlerini otomatikleştirmek için robotik süreç otomasyonu ve akıllı otomasyon araçları (drone, IoT cihazları ve AI algoritmaları kullanılarak fiziksel envanter kontrollerinin yapılması vb.) kullanılabilir (Thomson Reuters Tax and Accounting, t.y.). Yapay zeka algoritmalarından yararlanarak eksiksiz kanıt toplamak ve süreç uyumluluğu ile süreç çıktılarının doğruluğu konusunda daha yüksek düzeyde güvence sağlamak için bir kuruluşun tüm işlemlerinin izlenmesi kolaydır. Makine öğrenimi ve yapay zekâ tabanlı analitik araçları, sahtekârlıkları veya yalnızca makinelerin keşfedebileceği belli kalıpları tespit etmek için tüm veri kümelerini gözden geçirmek üzere kullanılabilir. Doğal dil işleme teknolojileri denetçiler tarafından bir kuruluşun tüm faturalarını, sözleşmelerini, e-postalarını veya kopyalanmış sanal toplantı kayıtlarını gözden geçirmek için kullanılabilir. Varlıkları ve sahaları incelemek için drone veya robotik teknolojilerden yararlanılabilir. Tüm paydaşlarla etkileşim kurmak için sohbet robotları ve dijital asistanlar kullanılabilir. Bu farklı dijital teknolojilerin kullanımı, finansal tablo bilgilerinde önemli yanlışlık risklerinin tam olarak tanımlanmasını sağlayabilmektedir. Gerçek zamanlı sürekli denetim ve güvence sağlamak için bu tür araçlardan yararlanılabilir. Sonuç olarak, bu araçların tüm avantajlarından yararlanmak üzere uygulamalarını değiştirmeleri konusunda denetçiler üzerinde baskı oluşması söz konusudur (Moffitt vd., 2018: 1-10)
3. Dijital teknoloji gelişmeleri, denetçilerin rollerini, gerçekleştirmesi gereken faaliyetleri ve bunları nasıl gerçekleştirdiklerini etkileyerek denetim sürecini ve ilgili denetim faaliyetlerini değiştirmektedir. (robotik süreç otomasyonunun yapılandırılmış, rutin ve tekrarlayan görevleri üstlenmesi vb.). Yani kuruluşun dış ve iç dinamizmine uyum sağlama; denetçilerin paydaş katılımı, veri toplama, analiz ve test etme ve raporlama süreçleri veya prosedürlerinde değişimleri gerektirir. Denetim ekiplerinin daha hızlı ve daha esnek denetim uygulamaları sağlamaları; çevik, tasarım odaklı düşüncelerini ve hızlandırılmış değişim ve dönüşüm metodolojilerini benimsemelerini gerektirmektedir (Protiviti, t.y.). Teknolojik gelişmelerin ölçeği ve hızı ile dijital teknoloji platformları veya araçları, bilgi sistemleri, veri kümeleri ve organizasyonlar arası ekosistemler arasındaki artan bütünleşme ihtiyacı; denetim süreçlerini yürütmenin veya kolaylaştırmanın giderek daha fazla bilgi sistemleri mimarisi yönüne sahip olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, denetim süreçlerinin yürütülmesi veya kolaylaştırılması, dijital teknoloji tabanlı denetim araçlarının işletme sisteminden gerekli verilere erişmek ve bunları tüketmek için kuruluşların bilgi sistemleri altyapısına entegre edilebilmesini ve iş süreçleri ile kontrollerde bu bilgilerin kullanılmasını sağlamak için denetçilerin

teknoloji ekipleriyle birlikte çalışmasını gerektirmektedir. Örneğin denetçilerin, sürekli denetim ile gerçek zamanlı risk tanımlama ve azaltma için makine öğrenimi araçlarından yararlanabilmeleri üzere kurumsal verilere doğrudan erişimlerinin olması sağlanabilir (IFAC, t.y.). Dijital teknoloji gelişmeleri, kuruluşların içindeki ve dışındaki risk yapısını değiştirmektedir. Bunu yeni veya daha ciddi siber güvenlik, bilgi gizliliği ve dijital etiğe dair riskler yaratarak yapmaktadırlar (IFAC, t.y.). Bunu yaparken, denetçilerin “önemli yanlışlık” risklerini değerlendirmelerini daha zor hale getirmektedirler. Örneğin, denetçiler, bilgisayar korsanlığı, kuruluş tarafından kullanılan AI modellerindeki önyargı veya kuruluş tarafından verilerin etik olmayan şekilde toplanması ve kullanılması nedeniyle finansal tabloların yanlış olma riskini nasıl değerlendirmektedir? Denetim fonksiyonunun temel bir değeri risklerin ve kontrollerin değerlendirilmesi olduğundan, denetçilerin farklı dijital teknolojilerin getirdiği yeni veya genişletilmiş riskler, bu risklerin en iyi şekilde nasıl değerlendirilebileceği ve gerekli kontrol türleri hakkında derinlemesine bir anlayışa sahip olmaları gerekir. Bu risklerin veya bu risklerin kontrollerindeki farklı türdeki gecikmelerin artışlarının finansal tablolar üzerindeki etkisini azaltmak denetimde ulaşılması gereken hedefler arasındadır.

4. Dijital teknoloji gelişmeleri, denetçilerin yeni dijital teknoloji araçlarını veya kuruluşlardaki kullanımlarını denetlemesini gerektirerek denetim işlevinin işini genişletmektedir. Örneğin iç denetçiler yüksek risk taşıyan yapay zekâ karar modellerini ve araçlarını hatalar veya önyargılar için denetlemek zorunda kalabilmektedir (The Institute of Internal Auditors [IIA], 2018). Bunun yanında denetçiler bilgi gizliliği ve dijital etik politikalarına uygunluk açısından IoT cihazlarını, platformlarını ve ilgili iş akışlarını denetlemek zorunda da kalabilmektedirler. Alternatif olarak, denetçilerin kriptografik varlıkları denetlemesi de gerekebilmektedir (Busulwa ve Evans, 2021: 77).
5. Dijital teknoloji gelişmeleri, güvence olanaklarını ve denetçilerin yaratabileceği değerleri genişletmektedir. Denetçiler, gerekli ancak düşük katma değerli görevleri onlar yerine üstlenen dijital teknolojilerin sağladığı zamandan ve dijital teknoloji araçlarının genişletilmiş gücünden yararlanarak, daha yüksek katma değerli görevlere odaklanabilmekte ve daha etkili değerler yaratabilmektedirler. Örneğin denetçiler, kuruluşların paydaşlarını ortaya çıkan riskleri tespit etmeye ve önlemeye daha iyi hazırlayabilmektedirler. Bunun yanında denetçiler; gerçek zamanlı, otomatikleştirilmiş ve sürekli risk algılama, uyarma ve düzeltme hesap verebilirlik sistemleri kurabileceklerdir (Cong vd., 2018: 1010). Bu örneklerin gösterdiği gibi, serbest zaman ve genişletilmiş dijital teknoloji yeteneklerinden yararlanarak denetçiler, artan karmaşıklık ve belirsizliğe rağmen paydaşların finansal tablolara olan güvenini daha yüksek seviyelere çıkarabilmektedirler.
6. Dijitalleşmenin muhasebe denetimi sürecinde yapacağı bir başka değişiklik ise örnekleme kavramının ortadan kalkması ve ana kütlelin tamamının incelenmesi imkanının doğmasıdır. Denetçi otomasyon ve yapay zeka ile denetlenen işletmenin tüm işlemlerini gerçek zamanlı olarak incelemeye geçebilir. Bu durum yalnızca verimliliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda denetçiler anormallikleri veya riskli işlemleri daha iyi tanımlayabileceklerinden daha iyi sonuçlara da yol açabilecektir. Böylece denetçinin “örnekleme riskinden” kaynaklanan hataları ortadan kalkmış olur. Ayrıca, denetçi ana kütlelin tamamının incelenmesi sonucunda süreçteki hataları, anormallikleri veya sahtekarlıkları çok daha erken tespit etme potansiyeline sahip olacaktır (Alexander, 2021).

4. SONUÇ

Pozitif hukuk dalları arasında yer alan muhasebe hukuku, toplumda ihtiyaç hissedilmesi halinde gerektiği şekilde kendini yenileyebilen bir hukuk dalıdır. 13. Yüzyılda gelişen ticari ilişkiler ile daha kapsamlı bir muhasebe sistemine duyulan ihtiyaç sonucu Luca Paciolo tarafından bulunan çift taraflı kayıt sistemi, 19. Yüzyılda gerçekleşen endüstri devrimi ile başlanan kitle üretimi ile doğan envanter takibi ihtiyacına cevaben ortaya çıkan maliyet muhasebesi ve 20. Yüzyılın sonlarında teknolojik gelişmelerle beraber işletmelerde ortaya çıkan ihtiyaçlara yönelik olarak doğan yönetim muhasebesi ihtiyaçlara istinaden gerçekleşen değişimlere örnek olarak verilebilir.

21. yüzyılın başlarında bilgiye dayalı ekonomi anlayışının ortaya çıkıp hızla yaygınlaşması ile bilgi en önemli üretim girdileri arasında yer almaya başlamış, yaratılan katma değer en önemli kaynağı haline gelmiştir. İşletmeler değerlendirilirken işletmenin maddi varlıkları yerine entelektüel varlıklarına odaklanılması ile muhasebenin de bakış açısı değişmiş, odak noktası farklılaşmıştır. Bilim ve teknolojiye de özellikle son yıllarda gerçekleşen hızlı değişimler muhasebe paradigmasını etkilemiş, halen devam eden değişimlere neden olmuşlardır. Dijitalleşmenin yaygınlaşması, işletmelerin buna paralel olarak iş modellerini ve faaliyetlerini de değiştirmelerine yol açmıştır. Bunun yanında dijitalleşme muhasebeyi de etkilemiş, muhasebe bilgilerinin amaç, biçim ve kullanıcılarında değişikliklere sebep olmuştur.

Kendi kendini dönüştürebilen dijital teknolojilerin en yaygın olanları arasında sayılan alan blok zinciri teknolojisi, robotik süreç otomasyonu, yapay zeka ve makine öğrenimi gibi dijital uygulamalar muhasebeyi de etkilemişlerdir. Bunlar ve benzeri uygulamalar ile muhasebede otomasyon sağlanabilmiş, günlük ve rutin addedilebilecek birçok muhasebe faaliyetinin dijitalleşme çerçevesinde yazılımlarla hızlandırılması mümkün olabilmektedir. Dijitalleşme çerçevesinde belli veri analizi imkanlarına sahip olan kuruluşların bu imkanlara sahip olmayan kuruluşlara nispeten avantaj sağlamaları muhtemeldir.

Dijitalleşme küresel çapta birçok alanda olduğu gibi muhasebe alanında da etki göstermiş, birçok paradigmanın değişimine neden olmuştur. Muhasebe alanında teknolojiye dijitalleşme akımından önemli ölçüde etkilenen konular arasında finansal muhasebe, yönetim muhasebesi ve denetim uygulamaları sayılabilir.

Dijitalleşme ile birlikte muhasebenin tanımı değişmekte, muhasebe çerçevesinde yapılacak takip, günlük kayıt ve çeşitli raporlamalar yapay zeka tabanlı algoritmalar tarafından yapılabilmektedir. Robotik teknolojilerin kullanılmasıyla envanter sayım ve doğrulamaları hızlanmakta ve/veya otomatikleşmektedir. Algoritmalar aracılığıyla yapay zeka kullanılarak alacaklar değerlendirilebilmekte, yeni teknolojiler ile finansal rapor ve tablolarda yer alan bilgilerin boyutu ve kapsamı genişlemektedir. Tüm bu gelişmeler sonucunda, daha güvenilir finansal raporlar oluşturulabilmektedir.

Dijitalleşen iş dünyasında sürece ayak uydurabilmek için paydaşlar daha kapsamlı bilgilere ihtiyaç duymakta, bu nedenle yönetim muhasebesinin de rolü değişmektedir. Daha geniş çaplı bilgiyi analiz etmek için yönetim muhasebesinde çeşitli veri analizi programlarından yararlanılabilmektedir. Bunun yanında yönetim muhasebecilerinin bilgileri sunma ve iletme şekillerinin değişmesi ile paydaşlara daha geniş kapsamlı bilgi aktarımı yapılabilmekte, özelleştirilmiş bilgi aktarımı ile paydaş katılımı da iyileştirilebilmektedir.

Dijitalleşmenin denetim uygulamalarına etkisi incelendiğinde, dijitalleşmenin hem dış hem iç hem de kamusal denetim açısından değişimler yarattığı ve yeni paradigmanın önünü açtığı görülmektedir. Denetçilerin farklı veri toplama metotları kullanarak daha kapsamlı ve farklı verilere ulaşmaları mümkün kılınmış, böylece denetimlerin verdiği sonuçların güvenilirliği artmıştır. Rutin ve günlük işlerde otomasyonu mümkün kılan yeni araçlar

sayesinde denetçiler arta kalan zamandan faydalanıp bu zamanı katma değeri daha yüksek işlere ayırabileceklerdir. Son olarak, denetçi sadece bir örnekleme değil izin veren teknolojiler sayesinde ana kütlelerin tamamını inceleyebileceği için daha az hata riski ile daha güvenilir sonuçlara ulaşabilecektir. Ancak, dijitalleşmenin denetim açısından yarattığı yeni riskler göz önüne alındığında, denetçilerin bu riskler ve denetim yöntemleri üzerine de derinlemesine bilgi sahibi olmaları beklenmektedir.

Kısacası, dijitalleşme küresel boyutta birçok alana olduğu gibi muhasebe alanına da sirayet etmiş, birçok açıdan uygulamalarda yer bulmuştur. Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin getirdiği paradigma değişikliklerini sağlıklı muhasebe uygulamaları açısından kabullenip benimsemek, muhasebe mesleğinin geleceği açısından hem uygulayıcı hem muhasebe bilgilerinin kullanıcıları açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. ALEXANDER, A. (2021, Eylül). The future, faster: The COVID-19 pandemic has accelerated the ongoing change in auditing to whole new levels. *Accounting Today*. Erişim tarihi: 02.03.2022, <https://www.accountingtoday.com/digital-edition/september-2021>
2. AMANI, F. A. ve FADLALLA, A. M. (2017). Data mining applications in accounting: A review of the literature and organizing framework. *International Journal of Accounting Information Systems*, 24, 32-58. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2016.12.004>
3. BHIMANI, A. (2021). *Accounting Disrupted: How Digitalization is Changing Finance*. John Wiley & Sons.
4. BRADLEY, R. (t.y.). Perspectives: Blockchain explained in under 100 words. Erişim tarihi: 05.02.2022, <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/strategy-operations/articles/blockchain-explained.html>
5. BUSULWA, R. ve EVANS, N. (2021). *Digital Transformation in Accounting*. Routledge.
6. CONG, Y., DU, H. ve VASARHELYI, M. A. (2018). Technological disruption in accounting and auditing. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 15(2), 1-10. <https://doi.org/10.2308/jeta-10640>
7. ELLIOTT, R. K. (1992). The third wave breaks on the shores of accounting. *Accounting horizons*, 6(2), 61. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/third-wave-breaks-on-shores-accounting/docview/208906876/se-2?accountid=141837>
8. IFAC, (t.y.). Erişim tarihi: 15.05.2021, <https://www.ifac.org>
9. MOFFITT, K. C., ROZARIO, A. M. ve VASARHELYI, M. A. (2018). Robotic process automation for auditing. *Journal of emerging technologies in accounting*, 15(1), 1-10. <https://doi.org/10.2308/jeta-10589>
10. PROTIVITI. (t.y.). Going digital: The future auditor in action. Erişim tarihi: 20.09.2021, <https://www.protiviti.com/>
11. SELİMOĞLU, S. (2006). Denetim olgusunun kurumsal kaynak planlaması (ERP) sistemleriyle bütünleştirilmesi, 1. Uluslararası Muhasebe Denetimi Sempozyumu ve 7. Türkiye Muhasebe Denetimi, İSMMM Yayın No: 58, 277-294.

12. STEWART, Thomas, A. (1997), Entelektüel Sermaye Kuruluşların Yeni Zenginliği, MESS Yayın No: 258, İstanbul. (Çev. Nurettin Elhüseyni).
13. THE INSTITUTE OF INTERNAL AUDITORS. (2018). The IIA's artificial intelligence auditing framework special edition. Erişim tarihi: 15.02.2018, [https:// www.theiia.org](https://www.theiia.org)
14. THOMSON REUTERS. (t.y.). Thomson Reuters tax and accounting, Erişim tarihi: 20.02.2022, [https:// tax.thomsonreuters.com.au/](https://tax.thomsonreuters.com.au/)
15. WILLIAMS, T. (2020). *How digital transformation enables modern accounting*. Blackline Magazine. Erişim tarihi: 12.12.2021, <https://www.blackline.com/blog/financandperformance-management/digital-transformation-enables-modern-accounting/>
16. ZHANG, L., PEI, D. ve VASARHELYI, M. A. (2017). Toward a new business reporting model. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 14(2), 1-15. <https://doi.org/10.2308/jeta-10570>

OSMANLI DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI¹ SOCIAL POLICY PRACTICES IN THE OTTOMAN PERIOD

Alim TETİK*, Adem KORKMAZ**

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, alimtetik@sdu.edu.tr, ORJID: 0000-0001-9429-334X

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ademkorkmaz@sdu.edu.tr, ORJID: 0000-0003-3876-4869

ÖZ

Osmanlı Devleti, üç kıtada hüküm sürmüş, üç asır boyunca dünyanın iktisadi, siyasi, sosyal vb. alanlarında baş aktörlük yapmış, engin kültürel mirasa sahip bir devlettir. Batı dünyasının karanlık olarak nitelendirildiği Orta Çağ'da Osmanlı Devleti, bilimsel çalışmalarıyla, sosyal adalete verdiği önemle, müslim-gayr-i müslim ayrımı yapmadan bütün vatandaşlarına ulaşip sorunlarını çözebilen bir yönetim anlayışıyla karanlık içinde aydınlık çağı meydana getirmiştir. Döneminin çok üstünde hukuk ve adalet sistemini uygulamış, yoksulluğun önüne geçecek sosyal yardım mekanizmasını işletmiş, ahilik teşkilatı gibi bir yapı oluşturarak esnaf ve sanatkarların iş ve yaşam olanaklarını daha adil, yaşanılabilir, ahlaki değerlere sahip bir yapıya dönüştürmesini sağlamış, dezavantajlı gruplar olarak nitelendirilen toplumun ihtiyaç sahiplerini korumuş ve kollamıştır.

Döneminin en önde gelen sosyal devletlerinden olan Osmanlı Devleti, Tanzimat sonrası modernleşme çalışmalarıyla sosyal kimliğini daha sistematik, kapsayıcı ve kurumsal bir şekle dönüştürmüştür. Özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren sosyal güvenlik, çalışma yaşamına ilişkin ve halk sağlığına yönelik politikaları ile ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sosyal Devlet, Sosyal Politika

Jel Kodları: I38, J08, J68

ABSTRACT

The Ottoman Empire ruled on three continents, for three centuries the world's economic, political, social and so on. It is a state with a vast cultural heritage. In the Middle Ages, which the Western world described as darkness, the Ottoman Empire created an age of light in the dark with its scientific studies, the importance it gave to social justice, and a management approach that could reach all its citizens and solve their problems without discriminating between Muslims and non-Muslims. It implemented the law and justice system far ahead of its time, operated the social aid mechanism to prevent poverty, created a structure like the ahi-order organization, provided the business and life opportunities of tradesmen and craftsmen to turn into a more just, livable, moral values, and helped the needy of the society, which is described as disadvantaged groups. protected and guarded.

The Ottoman Empire, one of the leading social states of its period, transformed its social identity into a more systematic, inclusive and institutional form with its modernization efforts after the Tanzimat. Especially since the middle of the 19th century, social security has come to the fore with its policies regarding working life and public health.

Keywords: Ottoman State, Social State, Social Policy

Jel Codes: I38, J08, J68

¹ Bu çalışma 'Türkiye'de Sosyal Politika Uygulamaları Bağlamında Sosyal Devletin Dönüşümü: Tarihsel Bir İnceleme' adlı Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim dalı doktora tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Türkiye’de sosyal devletin gelişim aşamaları incelenirken Cumhuriyet öncesi dönem ve Cumhuriyet sonrası dönem olarak ikiye ayrılmaktadır. Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti’nin sosyal meselelere bakış açısı Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal politika eksenli düşünsel alt yapısının hazırlanması ve oluşturulması açısından çok önemlidir.

Osmanlı Devleti, içtimai meselelere şer’i açıdan bakmış, Kur’an ve Sünnet rehberliğinde sosyal politikalar üretmiştir. Toplumun tüm kesimini kapsayan, ayırım gözetmeksizin, müslim-gayr-i müslim tüm vatandaşlarının sorunlarına çözüm bulmaya çalışan bir yönetim anlayışına sahiptir. Dönemi itibarıyla Osmanlı’nın çağdaş ve şümüllü bir sosyal devlet kimliği barındırması ve bunu insanlığa bir fayda olarak faşetmesi, sınıfsal farklılıkların ön plana çıkarıldığı, menfaate dayalı bir sisteme entegre olmuş Orta Çağ Avrupa’sından ayrılmasını sağlamıştır.

Dünyada sosyal devlet geleneği ve anlayışı kurumsal olarak Sanayi Devrimi sonrası işçi ayaklanmaları ile başlamış olsa da Osmanlı Devleti’nde sosyal yardımlar, acziyete düşmüş mağdurlara, kimsesizlere, yetimlere, dullara, hastalara, borçlulara, çocuklara, kadınlara ve yaşlılara kısaca günümüz literatüründe dezavantajlı gruplar olarak tarif edilen toplumun bu kesimine yönelik her daim ulaştırılmıştır. Bu politikaların kurumsal bir devlet yönetimine dönüşmesi, devamlılık arz etmesi Tanzimat Fermanı sonrası gelişmeler eşliğinde paralel ilerlemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti son döneminde, II. Abdülhamid devrinde çağdaş ve sistematik bir bünyeye kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti’nde sosyal politikalar genel hatlarıyla sosyal yardımlar, sosyal güvenlik, halk sağlığına dönük politikalar ve çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler olarak tasnif edilebilir. Sosyal yardımların, Sosyal Yardım Kurumları nezaretinde halka ulaştırılması sağlanmıştır. Bu kuruluşlar; darülaceze, avarız vakıfları, fukaraperver cemiyetleri, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yetimhaneler, müessesat-ı hayriye-i sıhhiye idaresi ve darüleytamlar şeklindedir. Sosyal yardımlar bünyesinde muhtacın maaşı, sadaka-i seniyye gibi uygulamalar dikkat çekmektedir. Sosyal güvenlik kapsamında tekaüd sandıkları, eytam sandıkları ve teavün sandıkları gibi muhtelif uygulamalar mevcuttur. Halk sağlığına dönük uygulamalar, genellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında gerçekleştirilmiştir. Kolera, veba, çiçek vb. salgın hastalıklarla o günün şartlarında başarılı çalışmalar yürütülmüştür. Yine dönemin önemli bir gelişmesi olarak Hamidiye Etfal Hastanesi açılarak dünyada çocuk hastalıklarına bakışı ve bu branşa ait muhtelif bir hastane örneğini tüm dünyaya göstermiştir. Çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerde ise sanayileşmenin Avrupa’ya göre daha geç gelmesi, işçi hareketlerinin geç gelişmesine ve düzenlemelerin gecikmesine sebep olmuştur. Mecelle ve Ahilik Teşkilatı Osmanlı döneminde çalışma ilişkileri ve toplumsal yaşamın dizaynı açısından önemli roller üstlenmiştir. Gecikmelere rağmen çıkarılan Maadin ve Dilaver Paşa Nizamnameleri, tatil-i eşgal ve cemiyetler kanunu, 1876 tarihli Kanun-i Esasi, 151 sayılı Ereğli Havza-i Fehmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun ve 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dönemin önemli gelişmeleri içerisinde yer almıştır.

2. OSMANLI DEVLETİNDE SOSYAL POLİTİKALAR

Osmanlı Devleti, merkezi otoritenin hâkim olduğu, şer-i kanunlarla yönetilen 600 yıllık yaşam döngüsü içerisinde yaklaşık yarısı kadarını dünyanın mutlak gücü olarak geçiren ve hüküm süren bir devlettir. Kendi zaman diliminde özellikle tek güç olduğu dönemde siyasi, iktisadi, teknolojik ve kültürel açıdan en önde gitmesini bilmiştir. Kuran ve sünnet çizgisinde sosyal meselelere yaklaşmış, yoksulları, aciz durumda olanları, hastaları, muhtaçları, kimsesizleri, yetimleri, dulları, çocukları ve yaşlıları bu perspektifte değerlendirip çözüm politikaları geliştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin günümüzde şekillenen sosyal politika düzenine kurumsal çapta II. Mahmut sonrası Tanzimat Fermanı ile başladığı söylenebilir. Küresel ölçekte sosyal politikanın gelişimi Sanayi Devrimi ile paralel ve doğru orantılı olarak ilerlemiştir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nde kurumsal sosyal politika anlayışı sanayileşmenin daha geç olması münasebetiyle Batı ülkelerine kıyasla daha geç olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde sosyal politika içerikli düzenlemeler ve politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Özellikle II. Abdülhamid dönemi kurumsal sosyal devlet kimliğini kazandırmaya başlayan uygulamaları ile bu önemli sürecin gelişmesine ciddi katkı sağlamıştır. Modern sosyal devletin oluşumu genel hatlarıyla 1850'den sonra başladığı söylenebilir. (Özbek, 2006: 30,31; Talas, 1997: 33-38).

Osmanlı dönemi sosyal politikaları, sosyal yardımlar, sosyal sigorta ve sosyal güvenlik, halk sağlığına ve çalışma yaşamına yönelik politikalar olarak sınıflandırılmaktadır.

2.1. Sosyal Yardımlar ve Sosyal Yardım Kurumları

Osmanlı döneminin en önemli sosyal politika uygulamaları sosyal yardım ekseninde gelişmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sine de yansımaları olan bu uygulamalar kendi dönemi içerisinde gayet başarılı sonuçlar elde etmiştir. Muhtacin maaşı, sadaka-i seniyye, darülaceze, avarız vakıfları, fukaraperver cemiyetleri, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay), yetimhaneler, müessesat-ı hayriye-i sihiye idaresi ve darüleytamlar sosyal yardım içerikli kurum ve uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. Muhtacin Maaşı

Muhtacin maaşı, Osmanlı Devleti'nde sürekliliği olan yoksullara verilen bir maaştır. Muhtacin, kelime anlamıyla muhtaç, ihtiyaç sahibi anlamlarına gelmektedir. Muhtaç kişiler bir dilekçe vasıtasıyla devletin resmi kurumuna başvuruda bulunmakta, başvurusu incelendikten sonra eğer daimî bir yoksulluğa düşer olduğu anlaşılırsa muhtacin maaşı uygulaması başlatılmaktadır. Resmi kaynaklarda bu başvuru hali 'fakr-u zarurete düşer olmak' olarak adlandırılmaktadır. Geçimini kendi sağlayamayan, hayatı boyunca desteğe ihtiyacı olanlara bağlanan muhtacin maaşı, Osmanlı Devleti'nde yoksullukla mücadele kapsamında uygulanan en önemli sosyal politikalarından biri haline gelmiştir (Özbek, 2006: 30-32).

Osmanlı Devleti kendi kültürel ve sosyal yapısı ve inanç değerleri kapsamında sosyal sorunlara dönük uygulamaları tarihinde her zaman uygulayan bir devlet geleneğine sahiptir. Daimî yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine muhtacin maaşı uygulamasının yanında, deprem, sel vb. doğal afetlere ve musibetlere maruz kalanlara dönük 'musabin yardımları', aceze kavramı ile yaşlılık, sakatlık ve küçük yaşta kimsesiz kalan çocuklara (yetim-bikes) dönük sosyal yardım uygulamaları, 'muhtacin-i zürra' kavramı ile tarım üreticilerine yönelik, kıtlık, kuraklık, dolu ve sel gibi doğal afetlerle uğranılan zararın tazminine dönük, günümüz tarımsal faaliyetler kapsamında uygulanan sigortaya benzer sosyal yardımlar yapılmıştır. Bunların dışında eytam ve eramil (yetimler ve dullar) ve emekliler tekaüd sandıkları kapsamında koruma altına alınarak maaş bağlanmıştır. Sonuç olarak Tanzimat'tan sonra başlayan ve meşrutiyet dönemiyle beraber belirli bir düzene kavuşan bu uygulamalar her ne kadar dar kapsamlı da olsa yoksulluğun önlenmesi adına önemli gelişmelerdir (Özbek, 2006: 30-32; Özbek, 2016: 49-52).

2.1.2. Sadaka-i Seniyye

Sadaka-i Seniyye, Osmanlı Devleti'nde, özellikle II. Abdülhamid döneminde yoksullara dağıtılan, yüksek, çok mühim ve kıymetli, âli olan sadaka anlamına gelmektedir. Yoksullukla mücadele kapsamında Osmanlı'da padişah nezaretinde ve himayesinde çok farklı çeşitleri de içeren bir sadaka kültürü mevcuttur. Sadaka-i Seniyye de bunlar içerisinde en yaygın ve en geniş kapsamlı sosyal yardımlar olarak bilinmektedir. Cuma selamlığı vb. törenler eşliğinde

de yapılan bu uygulama daha geniş kitlelere ulaşabilmek adına her hafta başka bir mahallede veya bölgede yapılmıştır. Devamlılığı olan bir uygulama olması açısından o döneme ait bir sosyal yardım kimliği de içermektedir (Özbek, 2016: 131,132; Özdemir, 2021: 376).

2.1.3. Darülaceze

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti, modern sosyal devlet olma yolunda önemli adımlar atmıştır. 1850 tarihiyle başlayan sosyal devlet olma perspektifi özellikle II. Abdülhamid döneminde daha kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur. Özellikle bu dönemde modern sosyal yardım kurumlarının inşası sosyal devlet atılımında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu modern sosyal yardım kurumları; 1896 yılında tamamlanan ve bin kişiye hizmet etme kapasitesine ve kabiliyetine sahip olan ‘Darülaceze’, 1899 yılından itibaren faaliyete başlayan modern bir çocuk hastanesi olan ‘Hamidiye Etfal Hastanesi’, 1902 yılında üç yüz yetime barınma ve eğitim imkânı sağlayan ‘Dar-ül Hayr-ı Ali’ hizmete girmiştir. Bunlardan başka, savaşta ailelerini kaybeden yetimlerin bakımı ve beslenmesi için ‘Darüleytamlar’, savaşlarda yaralanan ve hastalanan askerlerin bakımı için ‘Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti/Kızılay’, çok sayıda sanayi mektepleri, garip gureba hastaneleri, bakım evleri ve aş evleri birçok vilayette hizmetlerini sürdürmüşlerdir (Özbek, 2006: 16; Dilik, 1971: 10).

Yukarıda bahsi geçen modern sosyal yardım kurumlarının başlangıcı Darülaceze ile olmuştur. 31 Ağustos 1896 yılında faaliyete başlayan Darülaceze, yoksullar evi, acizlerin yeri olarak günümüz Türkçesi’ne çevrilebilir. Dönemi itibariyle modern bir kurum olan Darülaceze başlangıç itibariyle dilencilerin ve sokaklarda işsiz gezen halk kitlesinin ıslahı, eğitimi için kurulması planlanmıştır. Daha sonra 1877 Osmanlı-Rus savaşıyla beraber Kırım ve Balkanlar’dan çok sayıda göç alınmasıyla yoksulluğun ve işsizliğin artması bu kurumun mevcut şartlarda faaliyetinin başlamasını hızlandırmıştır. II. Abdülhamid dönemi öncesi planlanmış olsa da faaliyete geçmesi II. Abdülhamid ile olmuştur. II. Abdülhamid’in hayratı olarak hizmet vermeye başlayan Darülaceze, tipik bir yoksul evi olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü, bu kurum içerisinde hastaneler, koğuşlar, atölyeler, okullar, kreşler ve ibadethaneler barındıran modern bir sosyal tesis hüviyetindedir. Yoksul halkın her türlü ihtiyacına karşılayabilecek imkanlar bu kurum içerisinde mevcuttur. Bin kişiye kadar hizmet veren Darülaceze, yoksulluğun önlenmesi yanında, bir eğitim yuvası olması sebebiyle işsizlerin eğitilmesi ve beceri kazandırılarak işgücü piyasasına katılabilmelerinin de önünü açmaktadır. Bu özelliği ile günümüz aktif istihdam politikaları içerisinde yer alan iş başı eğitim programlarına ve kurslarına benzemektedir. Darülaceze’nin çok yönlü bir sosyal kurum olması onun dünyada da prestijinin ön plana çıkmasını sağlamıştır (Özbek, 2006: 37-39, Dilik, 1971: 10,11).

Darülaceze bünyesinde barındırdığı modern kreşler ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Irzahane ve eytamhane olarak iki farklı kreş türünde hizmet vermiştir. Irzahane dört yaşın altındaki özellikle yetim çocukların bakım ve eğitimi için planlanmıştır. Etfal-i metruke (terk edilmiş tıfillar, çocuklar) ırzahanede öncelikli hizmet alan gruptur. Fransa’dan eğitim için özel mürebbiyeler getirilerek çocukların her açıdan donanımlı ve eğitilmiş yetişmesi sağlanmıştır. Eytamhane ise dört yaşın üstündeki yetim çocukların bakımı ve eğitimi için planlanan bir diğer kreş türüdür. Esas hedefi sosyal bir kurum olan Darülaceze aynı zamanda bir eğitim müessesesi olması münasebetiyle gerekli eğitimleri alanların tahliye edilmesi ve yenilerin dahil edilmesi ile sürekli işleyen, genele yayılan, daha fazla kişiye hizmet sağlayan bir yapıda ve karakterde olmuştur (Özbek, 2006: 40; Topak, 2007: 148).

Günümüzde de varlığını eksiksiz sürdüren (darulaceze.gov.tr);

“Toplam 27.000 m²’lik bir alan üzerinde kurulan Darülaceze bünyesinde 7 aceze (düşkünler) servisi, bir poliklinik, bir çocuk kreşi, içinde kütüphanesi bulunan rehabilitasyon merkezi, fırın, 3000 kişiye yemek yapabilecek kapasitede modern bir mutfak, kesimhane, kurban

etlerini 1 yıl süre ile muhafaza edebilecek buzhane, çamaşırhane ve kurumun ihtiyaçlarına cevap verecek ölçüde terzihane, matbaa, marangozhane, ayakkabı tamir atölyesi, demirhane mevcuttur. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı ve kendine özel bir nizamname ile yönetilen Darülaceze; gönüllüleri, çalışanları ve acezeleri ile büyük bir ailedir. Darülaceze başta devlet hazinesinden olmayan 7.000 altın değerindeki özel eşyaları ile 10.000 altın bağışlayarak kurulmasını sağlayan Sultan II. Abdülhamit olmak üzere, bağışçıların destekleri ile bugüne kadar varlığını sürdürmüştür.”

2.1.4. Avarız Vakıfları

Avarız, arızalar, noksanlıklar, manialar ve engeller olarak tanımlanmaktadır. Başlangıcı, olağanüstü hallerde ve özellikle harp sebebi ile geçici olarak halktan toplanan vergi olarak başlamıştır. Daha sonra bu vergileri karşılayamayacak olan yoksulların ihtiyaçları doğrultusunda Avarız vakfı olarak hizmet vermeye başlanmıştır. Avarız vakfı hizmetleri ilerleyen zamanlarda vergilerini karşılayamayan yoksul halkın ötesine geçip, aşevi, elbise yardımı, dükkan açmak isteyenlere yardım (Kozak, 1985: 28) vb. hizmetler, “halkın karşılaştığı yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık gibi âfetlerle fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanmasına ve iş hayatına atılanların sermaye ihtiyacına sarfedildiği gibi ayrıca su yolu, kaldırım, sıbyan mektebi tamiri gibi amme hizmetleri için de” hizmet veren bir vakıf olarak adlandırılmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/avariz-vakfi>, Topak, 2007: 147; Çizakça, 2009: 21-25; Altan, 2004: 60).

2.1.5. Yetimhaneler

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşan sosyal kurumlarından bir diğeri de kimsesiz çocuklar için açılan ıslah ve eğitim gayesi güdülen yetimhanelerdir. Planlaması 1850'lerden sonra olan, müslim, gayri müslim herkesi kuşatan bir yetimhane yapılması amaçlanmıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru misyonerlik çalışmaları doğrultusunda açılan yetimhanelerin çoğalması bu konudaki ihtiyacın görülmesine ve daha hızlı faaliyete geçirilmesine imkân sağlamıştır. Her ne kadar müslim, gayri müslim ayrımı yapmadan bir yetimhane yapılması planlansa da imkanlar dahilinde bu plan gerçekleşmemiş, 1903 yılında yalnızca Müslüman kimsesiz çocuklar için Darülhayr (hayırlı yer) adında bir yetimhane açılmıştır. Darülhayr üç yüz kişiye hizmet edebilme kapasitesindedir. Bu yetimhanenin kimsesiz çocukları bakım altına almanın yanında, kimsesiz, işsiz, berduş olarak dolaşan sokak çocuklarının sanayi mektebi bünyesinde eğitim almasını ve cemiyete hayırlı birer birey olarak kazandırılmasını amaçlamıştır (Özbek, 2006: 41-43, Özbek, 2016: 65-70).

2.1.6. Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi

II. Abdülhamid sonrası oluşan Meşrutiyet döneminde sosyal politikalar farklı bir zemine oturtulmuştur. Padişahın şahsını ön plana çıkaran bir yapıdan daha kurumsal bir anlayışa dönüşmüştür. Bir diğer farkı da daha dağınık görünen sosyal yardım faaliyetleri tek bir çatı altına alınarak toparlanmıştır. Meşrutiyet hükümeti 1910 yılında Fransa'dan esinlenip Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresini kurarak hastane ve sosyal refah kurumlarını birleştirmiştir. Tek bir çatı altında yönetilen refah uygulamaları ve sosyal yardım ve sosyal güvenlik alanında artan gönüllü faaliyetler başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Ancak bazı mali kaynaklı sorunlardan ötürü çok uzun ömürlü olamayan bu kurum birkaç sene sonra kapatılmıştır (Özbek, 2006: 61,62; Duru, 1939: 15).

2.1.7. Fukaraperver Cemiyetleri

Meşrutiyet döneminin önemli sosyal yardım kuruluşlarından bir diğeri de fukaraperver cemiyetleridir. Abdülhamid sonrası yaygınlaşan özel dernekler daha çok siyasi amaçlı olsa da aralarında sosyal amaçlı dernekler de kurulmuştur. İlk fukaraperver cemiyeti 1908 yılında İttihatçılara yakın çevrelerce kurulmuştur. Merkezi hükümetin sosyal yardım alanında

eksikliği düşünülerek özel demek olarak faaliyetlerine başlayan fukaraperver cemiyetleri hasta, yaşlı, çalışmasını engelleyen rahatsızlıkları olanlara sosyal yardımda bulunma, yoksul, yetim ve kimsesiz çocukların eğitimini sağlama ve dilencilikle mücadele etme amaçlarını içermektedir. 1913 yılına kadar üç farklı fukaraperver cemiyetinin kayıtlarda olduğu, bu cemiyetlerin 1913 yılında kapandığı bilgiler dahilindedir (Özbek, 2006: 63-66, Toprak, 2014: 129).

2.1.8. Darüleytamlar

Meşrutiyet dönemine ait, günümüze kadar ulaşabilmiş ender kurumlardan biri de darüleytamlardır. Yetimler yurdu, yetimhane anlamına gelen darüleytamlar 25 Kasım 1914 tarihinde İttihat ve Terakki Fırkası bünyesinde kurulmuş ve 1915 yılı itibariyle faaliyetlerine başlamıştır. Balkan Savaşı sonrası Balkanlardan Anadolu'ya çok sayıda göç akımı olmuştur. Bu savaş sonrası yetim kalanlar darülacezenin üstesinden gelemeyeceği kadar çok olduğu için darüleytamların açılması ve önce şehit yakınlarına, daha sonra diğer yetimlere hizmet vermesi kararlaştırılmıştır. Kısaca darüleytamlar, darülacezenin yükünü hafifletmek adına kurulmuş önemli bir sosyal kurumdur (Özkan, 2006: 215,216; İpek, 1994: 232). Darüleytamların açılmasının diğer sebebi I. Dünya Savaşı'ndan sonra ülke topraklarını terkeden İngiliz, İtalyan ve Fransız'ların boşalttıkları yurt ve okullarda sahipsiz kalan çocukların koruma altına alınmasıydı. Boşaltılan yurt ve okullar el konularak buralar darüleytam olarak hizmet vermeye başlamıştır. 6-12 yaş arası kimsesiz çocukların himaye edildiği ve eğitildiği darüleytamlarda zaman içerisinde 16.000 çocuk kapasitesine ulaşılmıştır. Buralarda çeşitli mesleki, zirai ve sanayii eğitimleri verilerek çocukların iş sahibi olabilmeleri amaçlanmıştır (Özbek, 2006: 76-78; <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruleytam>, Çengelci, 1985: 71).

2.1.9. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, başlangıçta savaş yaralıların bakımı ve sağlık teşkilatını tamamlayıcı bir sivil toplum örgütü olarak (Özbek, 2006: 79) 1868 tarihinde Dr. Marko Paşa, Dr. Abdullah Bey, Dr. Kırımlı Aziz Bey ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa tarafından 'Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti' adıyla kurulmuştur. Daha sonra 1877 tarihinde 'Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti', 1923'te 'Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti', 1935'te 'Türkiye Kızılay Cemiyeti' ve 1947'de 'Türkiye Kızılay Derneği' adını almıştır (<https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz>).

Kuruluş amacı savaş yaralıların bakımı olan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu amacının dışında Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın ağır etkileri sebebiyle göç hareketleri, salgın hastalıklar, ağır yaralılar, açlık, yoksulluk vb. birçok sosyal sorunun çözüm merkezi olarak büyük bir mücadele örneği göstermiştir. Hemen hemen bütün sorunların tam ortasında hizmet eden Hilal-i Ahmer Cemiyeti, devletin eksik bıraktığı sosyal yardım ve sosyal hizmet alanını tek başına yıllarca doldurarak tarihi bir görev üstlenmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, salgın hastalıklarla, açlıkla, yoksullukla, doğal afetlerle sarsılan toplumun yaralarını tedavi etmede en ön safta tek başıyla mücadele eden eşsiz bir sivil toplum örgütüdür (Sallan Gül, 2006: 261; Özbek, 2006: 79-82)

2.2. Sosyal Güvenlik

Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik eksenli ilk adımlar 1866 yılında askerlerin emeklilik ve maaşlarını düzenleme açısından 'Askeri Tekaüd Sandığı' kurularak atılmıştır. İlerleyen zamanlarda eytam idaresi ve eytam sandıkları, meşrutiyet sonrası ise teavün sandıkları ile bu alandaki çalışmalar devam etmiştir (Çavdar, 1992: 10; Sallan Gül, 2004: 262).

2.2.1. Tekâüd Sandıkları

Tekâüd kelime anlamıyla emekli demektir. Emekli sandıkları olarak da anılan tekaüd sandıkları Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik uygulamaları adına yapılan ilk gelişmelerdir. 1866 yılında başlayan bu uygulamalarla kamu çalışanları askeriye, mülkiye ve ilmiye olarak sınıflandırılarak emekli maaşı sistemi sistematik bir düzleme oturtulmaya çalışılmıştır. 1869'da yayımlanan Daire-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi ile devletin bütün kademelerinde çalışan memurların maaş ve emeklilik sistemleri düzenlenmiştir. 1866 yılında Askeri Tekâüd Sandığı, 1869 yılında emekli deniz subaylarının yetimlerine dönük maaş uygulaması, 1874 yılında ilmiye mensuplarının dul ve yetimlerine yönelik maaş uygulaması ve bunları kapsayan sandıklar hayata geçirilmiştir. İlerleyen yıllarda da işçilere dönük uygulamalar başlamıştır. Örneğin; 1875'te tersanelerde ve donanmayla ilgili birimlerde çalışan işçilerin emeklilik maaşı ve dul ve yetimlerin durumlarını içeren 'Tersane-i amirede müstahdem amele-i daimenin mütekadini ile bunların eytam ve eramiline tahsis olunacak maaşat hakkında bir nizamname' çıkarılmıştır (Özbek, 2006: 45-48; Kocaoğlu, 1997: 124; Güvercin, 2004: 91).

“Dağınık bir görünüm sergileyen emeklilik sisteminin 1880'lere gelindiğinde bir düzene sokulması için çalışmalar yapılmıştır. Aynı dönemde diğer kamu kuruluşları da birbiri ardına çalışanlarına yönelik tekaüd sandıkları oluşturmaya başlamıştır. 1886'da ordu mensuplarının dul ve yetimleri ile hizmet esnasında hastalanan veya sakat kalanlara verilen aylığın yetersiz olduğunun gündeme gelmesi üzerine Bahriye ve Tophane tekaüd sandıkları birleştirilmiş ve askerler için 'Umum Tekâüd Sandığı' adı altında yeni bir sandık oluşturulması kararlaştırılmıştır. Aynı yıl taşradaki dul ve yetimlere de maaş bağlanabilmesini öngören bir genelge yayımlanmış ve memur maaşlarından her ay yüzde 5 oranında kesinti yapılması kararlaştırılmıştır. 1889'da resmî kurumlarda çalışıp da emeklilik hakkı bulunmayanlardan temettü vergisi alınmamasına dair kanun çıkartılması talep edilmiştir. İşçilere yönelik sosyal güvenlik uygulamalarını bir düzene sokmak için 30 Nisan 1910'da 'Tersane-i Amire'ye mensu sınıf-ı amele ve sairinin tekaüdleri hakkında nizamname' ile yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve işçilere yönelik emekli sandıklarının kuruluş ve yönetimi, emeklilik şartları, emekli, dul ve yetimlere verilecek maaşlar ile sandık sermayesi, bu sermayenin nasıl işletileceği, sandıktan borçlanmanın usul ve şartları tespit edilmiştir” (Özbek, 2006: 46,47).

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde karmaşık bir emeklilik sistemi vardı. Tekâüd sandıkları, eytam sandıkları ve daha sonra çalışanların yardımlaşma amacıyla kurdukları teavün sandıkları bu karmaşıklığın ve çok fonksiyonlu yapının oyuncularını idi. Bu süreç ta ki II. Dünya Savaşı sonrası kurulan Emeklilik Sandığı ve Sosyal Sigortalar Kurumu'na kadar devam etmiştir (Özbek, 2006: 47; Güvercin, 2004: 91-94).

2.2.2. Eytam İdaresi ve Eytam Sandıkları

Osmanlı Devleti'nde kurumsal sosyal güvenlik sisteminin gelişmesi adına atılan adımlardan biri de eytam idaresi ve eytam sandıklarıdır. Eytam, Arapça kökenli bir kavram olup yetimler anlamına gelmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere eytam idaresi yetimlerin korunmasını, mallarının denetim ve gözetim altına alınarak gasp edilmesini önlemek amacıyla 1851 yılında kurulmuştur. Yetimlerin kalan mallarının kadılar ve vasileri tarafından haksız olarak kendi taraflarına çevrilmesi veya gasp edilmesi üzerine artan şikayetlerin bir neticesi olarak eytam idaresi kurulmuştur. Başta sivil yetimlerin malları üzerinde bir tasarruf düzenlemesi yapan eytam idaresi ilerleyen yıllarda kapsamını genişletip memurların yetimlerinin korunması adına da faaliyetler yürütmüştür. Eytam idaresi 1851 yılında kurulduktan sonra 1874 yılına kadar çok faal bir yönetim anlayışı sergileyememiştir. 1874 yılından sonra düzenlenen nizamnameler çerçevesinde daha aktif olarak çalışmalarını yürütmüştür. Eytam idaresinin yanında 1874 yılında eytam sandıkları da kurularak yetimlerin ekonomik haklarının korunması ve bu malların belirli bir finans sistemi içerisinde kullanılarak yetimlerin lehine

kazanç elde edilmesi sağlanmıştır. Eytam idaresi ve eytam sandıkları şeyhülislamın denetiminde ve ilmiye sınıfının yönetiminde yıllarca faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Çanlı, 2020: 1301-1305; Özbek, 2006: 48-50).

2.2.3. Teavün Sandıkları

“Teavün sandıkları, Osmanlı İmparatorluğu’nda çalışanlara ve ailelerine hastalık, maluliyet ve ölüm hallerinde yardımda bulunmak amacıyla oluşturulmuş kurumlardır. Bu bakımdan teavün sandıklarını dar anlamıyla modern sosyal sigorta özelliği taşıyan ilk sosyal güvenlik kurumu olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlı Devleti’nde, loncalarda örgütlenen esnaf ve sanatkarlar, yine loncalar içinde sosyal yardımlaşma amacıyla orta sandıkları ve teavün sandıkları oluşturmuşlardı. Bu dönemde sosyal yardım oluşumları, sandıklar biçiminde, loncaların dışında da gelişmiştir. XIX. yüzyıl boyunca devlet memurları ve yakınlarına emekli aylığı ödemek üzere tekaüd sandıkları oluşturulmuştu. Teavün sandıkları ise aktif çalışanlara ve emeklilere gereksinimleri halinde yardımda bulunmak amacıyla kurulmuşlardı. Bazı kurum ve işletmelerde ise tekaüd ve teavün sandıkları bir arada bulunmaktaydı” (Özbek, 2006: 73,74).

Teavün sandıkları ve tekaüd sandıkları cumhuriyetin ilanından sonra oluşturulan sosyal sigortalı kurumunun temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında çok sayıda teavün sandığı kurulmuştur. Bu dönemde teavün sandıklarının yasal dayanağı 1921 tarihli, 151 sayılı ‘Ereğli Havza-i Fehmiyesi Maden Amelesi’nin Hukukuna Müteallik Kanun’ ile sağlanmıştır. Bu kanun çerçevesinde Amele Birliği oluşturularak özellikle maden çalışanlarına dönük faaliyetler yürütmüştür. 1926 yılında da ‘İmalat-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı’ 1921 tarihli yasanın bir sonucu olarak kurulan teavün sandıklarından biridir (Güvercin, 2004: 91; Şen, 2002, <http://www.e-akademi.org/makaleler/msen-1.htm>, Özbek, 2006: 74,75).

2.3. Halk Sağlığına Yönelik Politikalar

Osmanlı Devleti’nde sosyal politika uygulamalarından bir diğeri de halk sağlığına yönelik uygulanan sağlık politikalarıdır. Dönem itibarıyla salgın hastalıkların yoğun olduğu, savaşlarla yeterli ve sağlıklı beslenme imkanlarının kısıtlı olduğu dünya coğrafyasında Osmanlı Devleti döneminin ilerisinde bir sağlık alt yapısına ve hekim olanaklarına sahiptir. Bu dönem bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve çağının bütün ihtiyaçlarına karşılık veren modern bir çocuk hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastanesi çerçevesinde incelenecektir.

2.3.1. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Osmanlı Devleti, yoksullukla, açlıkla, kıtlıkla vb. sosyal sorunlarla mücadele ederken genellikle sosyal yardım ve sosyal güvenlik uygulamaları kapsamında faaliyetler yürütmüştür. Sosyal yardımlar ve sosyal güvenlik sistemi belirli karmaşıklıklar içerisinde olmasına rağmen günün şartları itibarıyla başarılı olmuş ve cumhuriyet dönemine miras olarak geçmiştir. Bu başarılı sosyal politika uygulamalarından bir diğeri de sosyal devletlerin olmazsa olmaz politikaları içerisinde yer alan sağlık politikalarıdır. Halkının refahı, mutluluğu, huzuru sosyal sorunların minimuma indirilmesi ile mümkün olacağı anlayışı malumdur. Bu sebeple her türlü sosyal sorunla mücadele etmek sosyal devletin en önemli amacıdır. Sağlık, sosyal refaha ulaşmanın en temel öğelerinin başında gelmektedir. Bu yüzden Osmanlı Devleti döneminin imkânı ve şartları nispetinde sağlık alanında önemli atılımlar yapmıştır. Dünya devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de sağlık politikaları bulaşıcı hastalıklarla mücadele ekseninde paralel bir ilerleme göstererek mücadelede ne kadar başarı sağlanmışsa o denli sağlık alt yapısında ve halk sağlığı uygulamalarında başarı sağlanmıştır. Bulaşıcı hastalıklar bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da halk sağlığını tehdit etmiş ve buna yönelik mücadele politikaları

geliştirilmiştir. O dönemin bulaşıcı hastalıkları, kolera, çiçek, frengi, verem, kuduz ve diğer zührevi hastalıklardır. Her biriyle ayrı bir mücadele stratejisi geliştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde bulaşıcı hastalıklarla mücadele aynı zamanda kalıcı sağlık yapılanmalarının ve stratejilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin; kolera salgınıyla mücadelede karantina idaresi, tahaffuzhaneler, tebhirhaneler, Hicaz Karantina Teşkilatı, Bakteriyojihan-i Osmani ve Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğü gibi kalıcı sağlık kuruluşları oluşturulmuştur (Özbek, 2006: 52).

Kolera, Osmanlı belgelerinde karasarıklık, maraz-ı cedit, illet-i kolera, illet-i adiyye, illet-i mahuf veya ilel-i sariyye olarak tanımlanmıştır (Şehsuvaroğlu, 1954: 253,254; Yılmaz, 2017: 29). 1831 yılında Osmanlı Devleti'nde başlayan kolera salgını sebebiyle ilk defa karantina uygulaması yapılmıştır. 1838 yılında Meclis-i Tahaffuz (Karantina Meclisi) kurularak salgın hastalıklarla mücadele daha kurumsal ve sistematik bir yapıya bürünmüştür. 1839 yılında Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye adını almıştır. 1914 yılına kadar Meclis-i Umur-ı Sıhhiye adıyla devam eden karantina idaresi, 1914 yılında adı Hudut Sıhhiye Müdüriyeti olarak değiştirilmiştir. 19. yüzyıl boyunca çok sayıda tahaffuzhaneler açılarak kolera ve diğer salgınlarla mücadele edilmiştir (Özbek, 2006: 52,53; Emiroğlu ve Öztürk, 2021: 514, <https://www.hssgm.gov.tr/Tarihce>).

Tahaffuzhanelerin yanında salgın hastalıklarla mücadele kapsamında 1893'te Gedikpaşa'da, 1984'te Tophane ve Üsküdar'da tebhirhaneler kurulmuştur. Tebhir, Arapça kökenli bir kelime olup buhar, buğu manasına gelmektedir. Tebhirhane günümüz Türkçesi'ne 'buhar evi, buğu evi' olarak çevrilebilir. Tebhirhanelerde eşyalar yüksek derecede buhardan geçirilerek dezenfekte olması sağlanmıştır. Kolera, çiçek, veba, kızıl, kızamık, tifo, verem vb. salgın hastalıkların görüldüğü mekanların, eşyaların vs. materyallerin yüksek buharda dezenfekte olması dönemi itibariyle başarılı ve modern sağlık politikaları içerisinde yer almıştır (Emiroğlu ve Öztürk, 2021: 514,515; Ağır, 2020: 47).

Kolera salgını ile mücadele kapsamında kurulan yapılardan biri de 'Bakteriyojihan-i Osmani' adındaki sağlık örgütüdür. 1893 yılında kolera salgınıyla birlikte bir bakteriyojji laboratuvarı açılması kararlaştırılmış ve mezkûr örgüt faaliyetlerine başlamıştır. Bakteriyojihan-i Osmani, bünyesinde virologların ve veterinerlerin yetişmesini de sağlamış ve işe ilk başlayan sıtma mücadele şefleri bu sağlık örgütünde yetişmiştir. Yine bu sağlık örgütü bünyesinde 1895 yılında yerli difteri serumu üretilmiştir. Daha sonraları dizanteri, veba ve kolera aşılarının üretilmesi de bu sağlık örgütü tasarrufunda gerçekleştirilmiştir (Özbek, 2006: 58; Etker, 2009: 20-25).

Osmanlı Devleti'nde kurumsal sağlık politikalarının ve kalıcı sağlık kuruluşlarının yaygınlaşmasına sebep olan bir diğer bulaşıcı hastalık, çiçek hastalığıdır. 1845-1888 yılları arasında etkisi olan bu hastalık devlet imkanları dahilinde kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Çiçek hastalığı ve buna benzer diğer salgın hastalıklara karşı Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şahane'de 1840'tan itibaren her başvuru yapan vatandaşa ücretsiz aşı uygulaması kararlaştırılmış, 1872'de İstanbul'da bir aşı enspektörlüğü (aşı laboratuvarı- kalite kontrol merkezi) ve 1892'de ise Telkih-i Cüder-i Ameliyathanesi (Çiçek Aşısı Üretim Merkezi) kurulmuştur. Daha sonraları telkihanelerin (aşı evlerinin) çoğalmasıyla ithal edilen çiçek aşısının üretilmesi ve yurt genelinde dağıtılıp yaygınlaştırılması sağlanmıştır. O dönemde kendisi de çiçek hastalığına yakalanan Sultan Abdülmecid mücadele politikalarına önem vermiş ve çok sayıda vatandaşın aşılmasını sağlamıştır (Özbek, 2006: 56; Tez, 2010: 120).

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid döneminde kuduz hastalığı için de çeşitli mücadele yöntemleri yürütülmüştür. 1885 yılında Pasteur tarafından geliştirilen kuduz aşısı bütün dünyada geniş bir yankı uyandırmıştır. Sultan II. Abdülhamid de Pasteur'un buluşunun ardından Pasteur'dan eğitim alması için Fransa'ya askeri tıbbiyeden bir ekip görevlendirmiştir. 1887 yılında Fransa'dan dönen ekip ilk mikrobiyoloji laboratuvarını kurup

yerli kuduz ve çiçek aşısının üretimini yapmıştır. Bu dönemde kuduz hastalığı kapsamında Daulkelp Ameliyathanesi (Kuduz Tedavihanesi) adında bir sağlık kuruluşu açılmıştır (Uyaniker, 2018: 191-193).

2.3.2. Hamidiye Etfal Hastanesi

Osmanlı Devleti'nin sağlık politikaları ve kurumları döneminin ilerisinde bir anlayışla tasarlanmıştır. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede etkin politikalar yürütürken, aynı zamanda döneminin en modern hastanelerini inşa etmişlerdir. Bu hastaneler hasta tedavi etmenin ötesinde çağdaş bilimsel çalışmalar yaparak insanlık adına faydalar üretmiştir. Bu modern sağlık kuruluşlarından günümüze kadar ulaşan ve faal olarak hizmetlerine devam eden Hamidiye Etfal Hastanesi, 1899 yılında II. Abdülhamid tarafından kurulmuştur. Etfal, tıfıl kökünden gelen, çocuk anlamında Arapça kökenli bir kelimedir. Hamidiye Etfal Hastanesi 'de adından anlaşılacağı üzere bir çocuk hastanesidir. Dönemi itibarıyla örnekleri çok çok az olan çocuk hastanelerinin Osmanlı Devleti bünyesinde kurulmuş olması sosyal devlet ilkesi kapsamında önemli bir adımdır. O dönem Avrupa'da hastaneler içerisinde bir bölüm olarak pediatri bulunmaktaydı. Ancak Hamidiye Etfal Hastanesi, tam donanımlı, modern bir çocuk hastanesi olması hasebiyle dünya kamuoyunda da ciddi, prestijli bir hamle olarak adından söz ettirmiştir. Sultan II. Abdülhamid Han, kızı Ayşe Sultan'ı 8 aylıkken difteri hastalığı dolayısıyla kaybetmiştir. Bu yüzden Hamidiye Etfal Hastanesi'ni fakir, fukara halkın çocuklarının da rahatlıkla bakımlarının sağlanabilmesi için kızının bir hayratı olarak kurduştur. Baş hekimi İbrahim Paşa, Almanya'da pediatri alanında uzmanlığını almış, genç, dinamik ve başarılı bir hekimdir. Hamidiye Etfal Hastanesi, kuruluşundan itibaren 8 yıl içerisinde 120.000 çocuk hastaya hizmet edip şifa dağıtmıştır. Türkçe ve Fransızca olarak bilimsel çalışmalarının yayımlandığı bir tıp yıllığı da hastane bünyesinde kurulmuştur (Altıntaş Selçuk ve Çolak, 2012: 11-13; Yıldırım, 2010: 29,30; Özbek, 2006: 39-41).

2.4. Çalışma Yaşamına İlişkin Politikalar

Osmanlı Devleti'nin sosyal politika uygulamaları, sosyal yardımlar, sosyal güvenlik-sosyal sigorta, halk sağlığına yönelik ve çalışma yaşamına ilişkin politikalar olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Çalışma yaşamına ilişkin politikalar da Osmanlı Devleti'nin üzerinde titizlikle durduğu sosyal devlet uygulamaları arasında yer almıştır. Buna dönük yasalar, nizamnameler çıkarılırken hem batının uygulama prensipleri dikkate alınmış hem de yerli, kültürel özelliklerle harmanlanarak başarılı olunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesinin batı ülkelerinden daha geç olması bazı sosyal politika uygulamalarının daha geç yapılmasına sebep olmuştur. Ancak yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti, zaten bünyesinde barındırdığı sosyal olma kabiliyetini bazı kurumsal düzenlemelerle ve yasalarla perçinlemiştir. Avrupa'nın sanayileşme sonrası gündemine aldığı sosyal devlet fikriyatı, Osmanlı Devleti'nde dini ve kültürel bir yapı gereği her daim bulunmaktaydı. Yoksulların, açların, mazlumların, dara düşmüşlerin, yaşlıların, çocukların, yetimlerin vb. toplum içerisinde kendi kendine yetemeyecek olan bütün zümrelerin ihtiyaçlarını gidermiş, inanç ve fikir hürriyetini benimseyerek sosyal dışlanmaya her zaman karşı çıkmış, ırkçılığın, ayrımcılığın karşısında durmuş, adalet önünde herkesin eşit olması prensibini yıllarca benimsemiş, insan haklarının evrenselliğini özümsemiş, maddeten ve manen halkının yanında olan bir devlet anlayışını sürdürmüştür. Hz. Muhammed (SAV)'in "İşçinin ücretini alın teri kurmadan ödeyiniz" düsturunu benimseyen Osmanlı Devleti'nin, çalışma yaşamına dönük işçi haklarının daha konuşulmadığı yıllarda bu prensipleri benimsemesi sosyal devlet potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunun da bir göstergesidir.

2.4.1. Ahilik Teşkilatı ve Loncalar

“Ahilik 13 yy.da ortaya çıkıp 19 yy.a kadar varlığını korumuş, başlangıçta sadece Anadolu topraklarında daha sonraları da Osmanlı devletinin tüm coğrafyasında gelişmiş sosyal ve iktisadi mahiyette bir örgüttür” (Eryiğit, 1989: 1; Akt: Aydemir, 2019: 2).

Ahilik, İslam dininin gerekleri kapsamında esnaf ve sanatkarların bir araya gelerek örgütlediği, çalışma koşullarının ve ücretlerin belirlendiği bir topluluktur. Ahilik teşkilatı asıl adı Nasirüddin Mahmud olan Ahi Evran tarafından 13. yüzyılda, Selçuklular devrinde, Anadolu topraklarında kurulmuş bir örgütlenmedir. Çalışma yaşamına dair bir dizi prensiplerin belirlendiği bu teşkilatın yazılı teamülleri ‘Fütüvvetname’ olarak adlandırılan bir belgede yer almıştır. Fütüvvet, Arapça kökenli bir kelime olup, ‘genç, yiğit, cömert’ anlamlarına gelmektedir. Ahi kelimesi ise, Türkçe ‘aki’ kelimesinden türetilmiş, ‘cömert, yardımsever, eli açık’ anlamlarına gelmektedir. Fütüvvetname’de bir işe hangi koşullarla nasıl girileceği, sürdürüleceği, meslekte nasıl yükselineceği, ürünlerin hangi koşullarda üretilip, nasıl fiyatlandırılacağı vb. teamüller yer almaktadır (Altan, 2004: 60,61; Talas, 1992: 38,39; Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 168; Ülgen, 2021: 450).

Fütüvvetnamelerde Ahilerin özellikleri şu şekilde geçmektedir: “Ahi, iyi huylu olmalı, nefsiyle mücadele etmesini bilmeli, Allah’ın buyruklarını tutmalı, herkese iyilikte bulunmalı, bilhassa cömert olmalı, misafir sevmeli, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün insanlara sevgi beslemeli, ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalı, herkesi bir görüp kendisini herkesten aşağı tutmalıdır” (Köksal, 2006: 63). Ahilik teşkilatı aslına bakılırsa bir esnaf ve sanatkâr topluluğu olarak gözüke de toplumun sağlam, dürüst, dindar bir nesil yetişmesi için eğitim kurumu hüviyetinde faaliyetler yürüten bir teşkilat olduğu da muhakkaktır. Ahiler, buldukları yerlerde dürüstlüğü, adaletli olmayı, kul hakkı yememeyi, helal kazancı, aldatmamayı vb. birçok güzel hasletleri yayarak nümune-i imtisal olmuşlardır.

“Ahilik teşkilâtında esnaf ve sanatkârlara, iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisine göre mesleğin incelikleri öğretilmiş, akşamları ise Ahi konuk ağırlama ve toplantı yerlerinde ahlâkî ve terbiyevî bir eğitim uygulanmıştır. Böylece Türk esnaf ve sanatkârı arasında hem güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma yaratılmış ve hem de yerli Bizans sanatkârlarıyla rekabet edebilecek bir ortam oluşturulmuştur. Kuşkusuz böyle bir sonuca ulaşılmasında Ahilikte, dinî esaslara, örf ve adetlere dayalı meslek içi ilişkilerin düzenlendiği usta-kalfa ve çırak üçgeni içerisinde karşılıklı sevgi ve saygının yanında mutlak otoritenin egemen olduğu bir anlayışın benimsenmiş olmasının etkisi büyüktür. Bu anlayış sayesinde, Ahi birliklerinin adeta çocuk ve gençleri her türlü kötü akımların etkisinden ve başıboşluktan kurtarıcı bir görev gerçekleştirdikleri söylenebilir” (Çağatay, 1981: 139; Akt: Bayram, 2012: 86).

Ahilik teşkilatı Müslüman esnaf ve sanatkarın bir araya geldiği bir topluluktur. Anadolu toprakları fethedildikten sonra Müslüman Türk’ler, Orta Asya ve Horasan’dan Anadolu’ya göç ederek yerleşik hayata geçtikten sonra ticari faaliyetlerde gayrimüslimler tarafından dışlanmışlardır. Bu yüzden kendi teşkilatlarını kurma gereği hissetmişlerdir. Ahilik teşkilatında gayrimüslim esnaf ve sanatkarın olmaması bu teşkilatın aynı zamanda dini bir yapılanma olduğu anlamına da gelmektedir. İstanbul’un fethinden sonra Avrupa’ya açılan Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri ile münasebetlerini ve ticari ilişkilerini artırmıştır. Bu ülkelerde görülen korporasyon sistemine benzer bir esnaf ve sanatkâr örgütlenmesi olan lonca sistemine geçiş bu fethin sonuçlarından biri olarak gözüktür. Ahilik teşkilatı faaliyetlerine devam ederken ikinci bir esnaf ve sanatkâr örgütlenmesi olan lonca sistemi de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Lonca sisteminin Ahilik teşkilatından en önemli farkı müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın üye olunabilmesidir. Lonca sisteminde iktisadiyat, Ahilik teşkilatında ise maneviyat ve içtimaiyat daha ön plana çıkmıştır. Ahilik

teşkilatı daha katı kurallara sahipken, lonca sistemi daha esnek ve uygulanabilir kurallar çerçevesinde şekillenmiştir (Altan, 2004: 60,61; Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 172-175).

2.4.2. Mecelle

Osmanlı Devleti'nde 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başta iktisadi ve sosyal hayat olmak üzere çoğu alanda ıslahat yapılması kararlaştırılmıştır. Bu karara ilişkin hukuk mevzuatının yenilenmesi çalışmaları başlatılmıştır. 1860 tarihinde Mecelle (Osmanlı Medeni Kanunu) çıkartılarak önemli bir gelişme yaşanmıştır (Ekinci, 2019: 337). Mecelle, Osmanlı Devleti'nin medeni kanunu olmasının yanında çalışma hayatına dönük maddeleri ile sosyal politika kapsamında önemli bir yasadır. Mecelle'de çalışanları koruyucu önemli maddeler yer almaktadır. Bunlar; 563. maddeye göre bir kimsenin bir hizmet akdi gereğince ücret alabilmesi için o kişinin işçiliği meslek edinmiş olması gerekmektedir. 566. maddeye göre ücretlerin mal cinsinden ödenmesi yasaklanmıştır. Yani ücretlerin aynı değil akdi olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. 495. maddeye göre çalışma süresi gün doğumundan gün batımına kadar olacak şekilde sınırlandırılmıştır (Talas, 1992: 39,40; Koray, 2000: 99; Ören, 2015: 33).

Çalışma hayatına dönük bu maddeler dar anlamda sosyal politika uygulamaları içerisinde yer almaktadır (Ören, 2015: 33). Kapitalizmin en ağır şekilde yaşandığı bu dönemde çalışanları koruyucu, ücretleri düzenleyici ve çalışma saatlerini sınırlandırıcı kararları ile Mecelle önemli bir yasadır ve Osmanlı Devleti'nin sosyal kimliğinin önemli bir göstergesidir.

2.4.3. Nizamnameler

Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatına ilişkin, Mecelle ile önemli adımlar atılmıştır. Mecelle sonrasında çalışma hayatı ve endüstri ilişkileri ile alakalı nizamnameler çıkarılarak sosyal politika uygulamaları devam ettirilmiştir (Koray, 2000: 99).

Nizamname, Arapça kökenli bir kelime olup günümüz Türkçesi'nde 'tüzük' anlamına gelmektedir (www.sozluk.gov.tr.). Bu dönemde çıkarılan en önemli iki nizamname, 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi ve 1869 tarihli Maadin Nizamnamesidir.

2.4.3.1. Dilaver Paşa Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatına ilişkin atılan adımlarda önemli bir yeri olan Dilaver Paşa Nizamnamesi, 1865 tarihinde Osmanlı Maden-i Hümayun Nazırı Dilaver Paşa'nın Ereğli Kömür Havzası için hazırlamış olduğu 100 maddelik bir teamülnamedir. Dilaver Paşa Nizamnamesi, çalışma koşulları ve iş sağlığı ve güvenliği konularına ilişkin uygulamaları hayata geçirmesi sebebiyle kısıtlı da olsa önemli bir sosyal politika uygulaması olarak görülmüştür (Talas, 1992: 40; Altan, 2004: 63).

Dilaver Paşa Nizamnamesi, padişahın onayını almadığı için kanunlaşmamıştır. Sadece Ereğli havzasında kömür madeninde çalışan işçilere dönük bir dizi tedbirler içermiştir (Sallan Gül, 2006: 263; Tokol, 2000: 11). Kömür madeni işçileri çok ağır şartlarda, uzun saatler boyunca çalışmaktaydılar. Çoğu işçide görülen akciğer rahatsızlıkları sebebiyle üretimin yavaşlaması bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır (Polatoğlu ve Sincar, 2018: 73,74). Mezkûr nizamnamede, günlük çalışma süreleri 10 saat olarak belirlenmiş, işverenin alacaklıları içerisinde işçi ücretleri ilk sıraya konulmuş, çoklu işçi çıkarılması durumunda bunun önceden resmi makamlara bildirilmesi kararlaştırılmış, işçilerin basit hastalıklarında madenlerde bulundurulacak doktorlar tarafından tedavisinin yapılması, ağır hastalık durumlarında ise eve gönderilmesi ve işçilere yatacak yer sağlanması gibi işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen, işçi sağlığını önemseyen kararlar alınmıştır (Talas, 1992: 40; Altan, 2004: 63).

Dilaver Paşa Nizamnamesi 8 fasıl ve 100 maddeden oluşmaktadır. Fasılları şu şekildedir: (Gökbayrak, 2008: 8)

“1. Fasıll: Numune taharri ve ruhsat tezkiresi nizamı (örnek aranması ve izin belgesi düzeni), 2. Fasıll: Ocaklardan harmanlara veya iskelelere olan tarafın nizamı, 3. Fasıll: İnşaat-ı Ebniyye Nizâmı (Binaların yapı düzeni), 4. Fasıll: Ocaklara Lazım Olan Sütun ve Sütun-Keşân Nizamı” (Ocaklara gerekli direk ve direk çekilme düzeni), 5. Fasıll: Tertîb ve İstihdâm-ı Amele Nizamı (Düzenleme ve işçi kullanım nizamı), 6. Fasıll: Vezâif-i Yazıcı ve Kantarcı ve Kabul-ı Şayan-ı Kömürün Cesâmeti (Yazıcı ve Kantarcının Görevleri ve Kabul edilebilir nitelikteki Kömürün Büyüklüğü), 7. Fasıll: Ocaklar ile Hukuk ve Vezâif-i Madenciyan Nizamı (Ocaklar ile Madenciyan’ın görevleri ve hakları), 8. Fasıll: Vezâif-i Memuriyet Nizâmı (Memurların görev düzeni) olarak ayırım yapılmıştır.”

Dilaver Paşa Nizamnamesi, Osmanlı Devleti’nin işçilerin çalışma koşullarına ve iş sağlığı ve güvenliği önlemlerine yönelik attığı adımların başlangıç noktası olması hasebiyle hem sosyal politika alanına hem de endüstri ilişkileri alanına önemli katkılar sağlamıştır. İlerleyen dönemlerde daha kapsamlı, daha nitelikli uygulamaların önünü açması, örnek teşkil etmesi açısından da Dilaver Paşa Nizamnamesi ayrı bir öneme sahiptir.

2.4.3.2. Maadin Nizamnamesi

Dilaver Paşa Nizamnamesinden 4 yıl sonra, 1869 tarihinde çıkarılan Maadin (Madenler) Nizamnamesi, Dilaver Paşa Nizamnamesinin özellikle iş sağlığı ve güvenliği alanında eksik bıraktığı noktaları tamamlaması (Tokol, 2000: 11) açısından önemli bir sosyal politika uygulamasıdır.

Maadin Nizamnamesi ile madenlerde zorunlu çalıştırma uygulaması kaldırılmış, iş kazalarına dönük öngörülerde bulunulmuş ve çalışmalar yürütülerek bu alanda bir ilk gerçekleştirilmiş, madenlerde bir doktorun ve acil durumlar için ilaçların bulundurulması zorunlu kılınmış, iş kazası geçiren işçilere ve ailelerine mahkemenin belirlediği tutarlarda tazminat ödemesinin yapılması kararlaştırılmıştır (Talas, 1992: 40; Tuncer, 1998: 32).

2.4.4. İşçi Örgütlenmeleri ve Grevler

Osmanlı Devleti’nde sanayileşmenin geç olması işçi hareketlerinin, örgütlenmelerin ve grevlerin batı toplumlarına göre daha geç olmasına sebep olmuştur. 18. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Avrupa Devletleri’ndeki işçi örgütlenmeleri, Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın sonlarına doğru bir hareketlenme içerisine girmiştir. Tarihte Osmanlı Devleti’nin ilk işçi örgütlenmesi, işçilere yardım amacıyla 1871 yılında kurulan ‘Ameleperver Cemiyeti’ ile olmuştur (Altan, 2004: 63; Tokol, 2011: 16; Koray, 2000: 99).

Kemal Sülker’in 1955 yılında yayımlanan ‘Türkiye’de Sendikacılık’ adlı kitabında ‘Ameleperver Cemiyeti’ ile ilgili şu tahlilleri dikkat çekicidir (Sülker, 1955: 7,8; Akt: Koç, 1987: 33):

“Yapılan araştırmalar, işçilerle ilgili bir cemiyetin 1871’de kurulan ‘Ameleperver Cemiyeti’ olduğunu göstermiştir. İlk işçi cemiyeti olarak faaliyet gösteren Ameleperver Cemiyeti ile Avrupa’daki işçi teşekkülleri arasında geniş bir mesafe vardır. Avrupa’da yeni sosyal şartlar karşısında Hegel, Darwin, Marks gibi filozofların nazariyeleri geniş münakaşalara ve fikir hareketlerine yol açarken, Fransız kültürü tesiri altında kalan Osmanlılar arasında işçi haklarına, hürriyetlerine titizlik gösterenlerin varlığı da göze çarpmıştır. Ameleperver Cemiyeti idarecilerinin istifade ettiklerine şüphe olmayan yeni fikir cereyanları Avrupa’yı kaplarken bizde Kasımpaşa Tersaneleri işçileri ilk grevlerini yapmıştır (1872).”

Benzer düşüncelere sahip olan Dimitır Şişmanov, Ameleperver Cemiyeti’nin kurulma aşamasında Komünist Manifesto’nun, I. Enternasyonal ve başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerindeki işçi örgütlenmelerinin doğrudan etkisi olduğunu ifade etmiştir (Şişmanov, 1978: 31; Akt: Koç, 1987: 32). Ayrıca o dönem itibariyle Osmanlı topraklarında

bulunan yabancı ülkelere ait bazı cemiyetlerin ve toplulukların etkisinin de olduğu bilinmektedir.

Osmanlı'da modern anlamda kurulan ilk cemiyet olarak gösterilen 'Osmanlı Amele Cemiyeti', 1894 tarihinde kurulmuş, II. Abdülhamid'e karşı tutum ve hareketleri sebebiyle, bazı siyasi faaliyetlerinin de etkileriyle bir sene sonra 1895 tarihinde kapatılmıştır. Osmanlı Amele Cemiyeti, Tophane fabrikalarında çalışan işçilerin kurduğu bir cemiyettir. Jön Türklerle sıkı ilişkiler içerisinde bulunmaları, gizli yürüttükleri faaliyetlerinin ifşa olması kapatılmasının gerekçesi olmuştur. Osmanlı Amele Cemiyeti üyeleri daha sonra 1908 tarihinde Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Yine aynı yıl içinde bir başka işçi örgütlenmesi olan Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti, Osmanlı Amele Cemiyeti üyeleri tarafından kurulmuştur (Altan, 2004: 63; Erdal, 2015: 165).

1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet ile işçi örgütlenmeleri artarken, daha özgürlükçü bir yapıya bürünen ortamın ve kötü çalışma koşullarının etkisiyle özellikle yabancı sermayeli işyerlerinde başlayan ve kamu işyerlerine de sıçrayan, sayıları yüzbinleri bulan 30 civarı grev yapılmıştır (Koray, 2000: 99; Talas, 1992: 42,43; Altan, 2004: 65,66). Osmanlı toplumunda yeni sayılabilecek bir gelişme olan grevler, ilerleyen yıllarda bazen sekteye uğrayarak, bazen yasaklanarak, bazen de yaygınlaşarak günümüze kadar ulaşmıştır.

2.4.5. Kanun-i Esasi (1876)

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin artan sosyal devlet kimliği, 1876 tarihli ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ile perçinlenerek devam etmiştir. Kanun-i Esasi, yaşanan sosyal odaklı gelişmelerin kurumsal bir bünyeye dönüşmesi açısından çok kıymetlidir. Sultan Abdülaziz'den boşalan Osmanlı tahtına çıkan V. Murad hastalığı sebebiyle uzun süre tahtta kalamamıştır. Jön Türkler (Genç Osmanlılar), Fransa'dan esinlendikleri özgürlük, hürriyet, eşitlik, adalet, modernleşme, demokrasi vb. sosyal konuların hayata geçirilmesi için bir anayasa yapılması fikrini benimsemişlerdir. Devlet erkani içerisinde Midhat Paşa da bu grubun fikirlerini benimsemiştir. Bu sebeple Midhat Paşa, veliaht şehzade olan Abdülhamid Efendi ile görüşerek V. Murad'ın tahttan indirilip Abdülhamid Efendi'nin tahta çıkarılması için kendisinden bir anayasa sözü istemiştir. Bu isteğini kabul eden Abdülhamid Efendi 1876 tarihinde tahta çıkmış, aynı yıl içerisinde ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. Aynı zamanda bu gelişmeler tarihte I. Meşrutiyet olarak geçen bir dönemin başlangıcı olmuştur. Anayasal monarşi rejimi olarak da anılan bu dönemde yürütme organı Sultan II. Abdülhamid Han'da, yasama organı ise meclis-i umumiye toplanmıştır (Kurbanlı, 2021: 177-179; Türkkkan, 2018: 369-371).

Kanun-i Esasi, 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları şu şekildedir (www.anayasa.gov.tr; Kurbanlı, 2021: 180);

1. Memalik-i Devlet-i Osmaniye (Osmanlı Toprakları): Madde 27-38
2. Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi (Osmanlı Tebasının/Halkının Genel Hukuku): Madde 8-26
3. Vükela-yı Devlet (Devletin Vekilleri): Madde 27-38
4. Memurin (Memurlar): Madde 39-41
5. Meclis-i Umumi (Genel Meclis): Madde 42-59
6. Heyet-i Ayan (Senato): 60-64
7. Heyet-i Mebusan (Vekiller Heyeti): Madde 65-80
8. Mehakim (Mahkemeler): Madde 81-91
9. Divan-ı Ali (Yüce Divan): Madde 92-95
10. Umur-u Maliye (Mali İşler): Madde 96-107

11. Vilayat (İller): Madde 108-112

12. Mevadd-ı Şetta (Diğer Maddeler): Madde 113-119

Kanun-i Esasi'nin bölümleri içerisinde sosyal hukuk devleti mahiyetindeki düzenlemeler 'Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi' adlı 2. bölümünde temel hak ve özgürlükler kapsamında yapılmıştır. Bu bölümün 8. maddesinde 'Vatandaşlık Hakkı', 9. maddesinde 'Kişi Hürriyeti', 10. maddesinde 'Kişi Güvenliği ve Cezada Kanunilik İlkesi', 11. maddesinde 'Din ve İbadet Özgürlüğü', 12. maddesinde 'Basın Özgürlüğü', 13. maddesinde 'Ticari Teşebbüs Kurabilme Hakkı', 14. maddesinde 'Dilekçe Verme ve Şikâyet Hakkı', 15. maddesinde 'Eğitim Hakkı', 16. maddesinde 'Devletin Gözetimi Dahilinde Özel Okul Açabilme Hakkı', 17. maddesinde 'Kanun Önünde Eşitlik İlkesi', 18. maddesinde 'Memur Olabilme Hakkı', 19. maddesinde 'Liyakat Esaslı Memuriyet', 20. maddesinde 'Vergide Ölçülülük Prensibi', 21. maddesinde 'Mülkiyet Hakkı ve Dokunulmazlığı', 22. maddesinde 'Konut Dokunulmazlığı Hakkı', 23. maddesinde 'Kanuni Hakim Güvencesi', 24. maddesinde 'Müsadere, Angarya ve Zorla Para Alma Yasağı', 25. maddesinde 'Vergide Kanunilik İlkesi' ve son olarak 26. maddesinde 'İşkence ve Eziyet Yasağı' düzenlenmiştir (Kurbanlı, 2021: 182-184; www.anayasa.gov.tr)

Kanun-i Esasi, bir anayasa olması hasebiyle bizzat çalışma hayatına dönük düzenlemeler içermemesine rağmen ileride mezkûr anayasanın maddelerine istinaden çalışma hayatının sorunlarına yönelik çıkarılmış olan yasaların mihmandarı olmuştur.

2.4.6. Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanunu

Osmanlı Devleti'nde, sınai faaliyetlerin batı ülkelerine göre daha geç olması işçi hareketlerinin, grevlerin, toplu iş uyuşmazlıklarının belli bir döneme kadar görülmemesinin en önemli sebebidir. Osmanlı Devleti'nde işçi hareketleri, her ne kadar 1871 Ameleperver Cemiyeti ve 1894 tarihli Osmanlı Amele Cemiyeti olarak gözükse de bu cemiyetlerin varlığı çok uzun sürmemiştir. Asıl hareketlenmeler, II. Meşrutiyet (1908) sonrası başlamıştır. 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet sonrası özellikle Anadolu ve Rumeli demiryollarında çalışan işçilerin bazı grevleri baş göstermiştir. Osmanlı Devleti de grev ve toplu iş uyuşmazlıklarına yönelik bazı yasal düzenlemeler getirmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından iki ay sonra 8 Ekim 1908 tarihinde Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat (İşlerin Durdurulması Cemiyetleri Hakkındaki Geçici Kanun) çıkarılmıştır. Daha sonra bu kanun Meclis-i Mebusunda ve Meclis-i Ayanda görüşülerek 8 Ağustos 1909 tarihinde Tatil-i Eşgal kanunu olarak ilan edilmiştir. Bu kanun 1936 tarihli ilk İş Kanunu çıkarılana kadar yürürlükte kalmıştır (Doğan, 2018: 271,272; Talas, 1992: 41,42; Koray, 2000: 99,100).

Gerek Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat 'ta gerekse Tatil-i Eşgal Kanunu'nda greve çok iyi gözle bakılmamıştır. Kamu kurumlarında ve kamu hizmeti gören kurumlarda çalışanların greve katılması yasaklanmıştır, uyulmaması halinde hapis cezası uygulanacağı ifade edilmiştir. Geçici kanun daha çok demir yollarında, limanlarda, rıhtımlarda yükleme boşaltma işlerinde, aydınlatma, tramvay, su, şehir içi vapur ulaştırmasında ortaya çıkabilecek iş uyuşmazlıkları konusunda düzenlemeler getirmiştir. Çalışma koşullarında yaşanan anlaşmazlıklarda Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na durumun bildirilmesi zorunlu kılınmıştır. İş uyuşmazlıklarında devlet, işçi ve işveren temsilcileri durumu görüşüp karara bağlama yetkisine sahiptir. İşçi mevcut koşulları beğenmezse işi bırakma hakkına sahip ancak örgütlenip işi aksatma yetkisine sahip değildir. Buradan anlaşılacağı üzere sendika kurma ve grev Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat 'la yasaklanmıştır. Madde 8 ve 9'da bu kurallara uyulmaması halinde hapis cezasının uygulanacağı belirtilmiştir (Talas, 1992: 42; Topak, 2007: 144,145; Doğan, 2018: 279-283).

1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat'ın esas alınarak bazı düzenlemelere gidildiği bir kanundur. Çoğu hükmü aynı kalmakla beraber özellikle 8. maddesinde kamu hizmeti gören kurumlarda sendika kurma, sendikaya katılma ve grev yasaklanarak hapis (1 aydan 1 yıla kadar) ve para cezası ile cezai müeyyideye tabi tutulacağı açıkça belirtilmiştir. (Talas, 1992: 42; Altan, 2004: 64).

Tatil-i Eşgal Kanunu, kamu hizmeti gören işçi ve işverenlerin sendika kurmalarını yasaklamış, işçilerin greve katılmasını cezalandırmıştır. Daha genel bir ifadeyle bu kanun çalışma yaşamı ile ilgili uyuşmazlıkların uzlaştırma yoluyla çözümlenmesini ilke edinmiştir. Mezkûr kanundan 2 ay sonra kamu hizmetleri dışında çalışan işçilerin örgütlenmesini içeren 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu yürürlüğe girmiştir. İşçi örgütlenmelerine yönelik belirli sınırlar çizen yasa dönemi itibariyle kısmi liberalizm örneğini sunmuştur. Yasa yasaklayıcılıktan öte düzenleyici bir nitelik taşımıştır (Tokol, 2000: 12; Ökçün, 1982: 2,13).

2.4.7. 151 sayılı Ereğli Havza-i Fehmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun

TBMM, açıldıktan sonra bir taraftan savaşın ağır faturaları ve yaraları sarılmaya devam ediyor bir taraftan da üretimin aksamaması için gerekli tedbirler alınıyordu. Özellikle üretimde maden sektörünün önemli bir yeri bulunmaktaydı. Zonguldak Ereğli Havzası maden işletmeciliğinde en önde gelen bölge olarak öne çıkmaktaydı. Bu yüzden maden sektöründe alınan kararlarda bir numarada bulunmuş ve adına nizamnameler ve kanunlar düzenlenmiştir. Maden sektörüne dönük çalışma koşullarının iyileştirilmesi adına ilk çalışma yukarıda da bahsedildiği üzere 1865 tarihinde Dilaver Paşa Nizamnamesi ile olmuştur. Dilaver Paşa Nizamnamesi kanunlaşmamasına rağmen dönemin şartları itibariyle önemli bir adım olarak tarihe geçmiştir. Maden işçilerinin çalışma koşullarına yönelik somut adımlar bu nizamname ile gerçekleşmiştir. Örneğin, 10 saatlik günlük çalışma süresi, maden ocaklarında doktor bulundurma, hafif hastalıkların acilen orada tedavisi, ağır hastalıklarda daha kapsamlı bakım için eve gönderilme gibi çalışma koşulları ve iş sağlığı ve güvenliği adına yetersiz ama olumlu adımlar atılmıştır. 1920 tarihinde TBMM göreve başladıktan hemen sonra maden ocaklarında çalışan işçilerin yaşam standartlarının yükselmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi adına Dilaver Paşa Nizamnamesinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için 2 Mayıs 1921 günü meclis gündemine gelen ve 10 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe giren '151 sayılı Ereğli Havza-i Fehmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun' meclisin yeni dönemde maden işçileri için almış olduğu en önemli yasama kararı olmuştur (Demir, 2020: 44,45).

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Milli Hükümet maden işçilerinin kötü çalışma koşullarını iyileştirme adına bir kanun çıkarmak ve hastane yapmak kararlarını almıştır. Bu kararlara istinaden TBMM'nin kurulmasının akabinde Ereğli'ye Ağustos 1920'de 50 yataklı bir hastane yapılmıştır. Hastane yapımından yaklaşık bir sene sonra da mezkûr kanun Eylül 2021'de çıkartılarak sosyal devlet ilkesi kapsamında önemli bir hamle gerçekleştirmiştir (İmer, 1944: 34; Demir, 2020: 44,45).

151 sayılı Ereğli Havza-i Fehmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun kapsamında önemli kararlar alınmıştır. 15 maddeden oluşan kanunda maden işçilerinin zorla çalıştırılması ve 18 yaşın altındakilerin ocaklarda çalışması yasaklanmıştır. Maden işçileri için yatakhane ve hamam yapılması zorunluluğu getirilmiştir. Maden ocakları civarında hastane ve doktor bulundurulması zorunlu kılınmıştır. Zorunlu çalışma kaldırılmış ve günlük çalışma süresi 8 saate indirilmiştir. Bilindiği üzere Dilaver Paşa Nizamnamesinde günlük 10 saat ve zorunlu çalışma bulunmaktaydı. 151 sayılı kanun 10 saati 8 saate indirmiş, zorunlu çalışmayı da kaldırmıştır. Kısaca Dilaver Paşa Nizamnamesi 151 sayılı kanun ile düzenlenmiştir ve yasalaşmıştır. Bunlara ilave olarak 151 sayılı kanunda mesai dışında işçi çalıştıran işverenin, işçinin saatlik ücretinin tam iki katı miktarında mesai ücreti vermesi

kararlaştırılmıştır. İş sahasında yaralananlar veya ölenler için iş mahkemesinin vereceği karara göre işverene tazminat ödeme yükümlülüğü getirilmiştir. Ayrıca işçiler için yardım sandıklarının kurulması kararı alınmıştır. İşçinin yasal haklarını takip edebilmesi için İktisat Müdürlüğü'nde bir de avukatın bulundurulması kararlaştırılmıştır (Demir, 2020: 45; Kara, 2016: 116; İmer, 1944: 35; Özbek, 2006: 120).

151 sayılı kanun yeni hükümetin sosyal devlet yapılanması adına çok önemli kararlar içermiştir. Osmanlı'nın son dönemiyle başlayan işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi adına atılan küçük adımlar 151 sayılı kanunla gelişmiş ve nizamnamelerden kanuna dönüşmüştür. Bu durum devletin en üst makamının da bu düzenlemelere verdiği önemin bir göstergesidir. Cumhuriyete giden bu yolda atılan sosyal politika içerikli adımlar Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam etmiştir.

2.4.8. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)

TBMM'nin kuruluşundan sonra bizzat halkın desteği ile anayasal çalışmalar başlamıştır. Yeni Türkiye Devleti'nin henüz yönetim rejimi kararlaştırılmadan bir önceki safhasında hali hazırda var olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'yi kaldırmadan eksiklerinin giderilmesi ve bazı değişiklikler yaparak yeni bir anayasa fikri gündeme gelmiştir. Bu fikir aynı zamanda 2 sene sonra ilan edilecek olan Cumhuriyet Rejiminin ayak sesleri olarak değerlendirilmiştir. Nihayetinde 30 Ocak 1921 tarihinde Türkiye Devleti'nin ilk anayasası mahiyetinde olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu TBMM'de kabul edilmiştir. Bu anayasayı Kanun-i Esasi'den ayıran en önemli madde birinci maddesidir. Teşkilat-ı Esasiye birinci maddesinde hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, milletin üstünde bir güç olmadığını ilan ederek padişahtan yetkiyi alıp millete vermesi radikal, reformist bir karar olmuştur. Yönetimin tamamen halkın iradesinde olduğu belirtilmiştir. Kapsamlı bir anayasa olmayan Teşkilat-ı Esasiye kendini kanunlar üstü bir konumda değerlendirmemiştir. Bu da Teşkilat-ı Esasiye'nin yumuşak bir anayasa olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur (Yamaç, 2020: 205, 206, 210, 215; www.anayasa.gov.tr).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Türkiye Devleti'nin ilk anayasası olması hasebiyle çok önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti ibaresi de 1924 anayasasında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde bir değişikliğe gidilerek ilan edilmiştir. Sosyal devlet kapsamında mezkûr anayasa açıkça ifadeler içermemiştir. Ancak yönetim biçiminin doğrudan halkın kendi iradesi olduğu düşünüldüğünde ilerleyen zamanlarda çıkarılacak yasaların sosyal içerikli yasalar oluşu bu özelliğinden ötürüdür. Halkın bizzat seçtiği mebuslarla yapılacak yasaların halkın aleyhine olması tabii ki mümkün değildir.

3. SONUÇ

Sosyal Devlet kavramı, sosyal politika eksenli karar alma mekanizmalarının gelişmesi ile yönetsel hayata girmiştir. Tarihsel süreç içerisinde sosyal devletin gelişimi incelendiğinde Sanayi Devrimi ve kapitalist ekonomik hayatın toplumsal gruplar arasında oluşturduğu büyük gelir dağılımı adaletsizliği ve hukuksuz, keyfi çalışma şartlarının oluşması ile bir anlam kazandı. Görülmektedir. Ulusal gelirin büyük sermaye sahipleri tarafından paylaşıldığı, emek sahiplerinin acımasız ve insani olmayan çalışma saatlerine, koşullarına maruz bırakılıp ölmeyecek kadar yaşamını temin edecek bir ücrete layık görüldüğü dönem işçiler arasında dayanışmanın yolunu açmış, adaletsiz ve hukuksuz olan gayr-i insani uygulamalara yönelik bir başkaldırıya sebep olmuştur. Toplumda ezilen, mağdur durumda olan, Sanayi Devrimi ile çalışma hayatı literatürüne giren işçi sınıfının kapitalist düzene karşı ayaklanması ve sosyalizmin artan prestijinin önüne geçilebilmesi için liberal iktisadi düzenin bir revizyona tabii tutulması ihtiyacı belirlemiştir. Be sebeple sosyal liberalizm kavramı literatürde yer edinmeye başlamıştır. Kapitalizmin açtığı derin yaraların tedavi edilmesi,

liberal piyasaının sosyal bir yapıya dönüşmesinin ve devletin piyasaya makul ölçülerde müdahalesinin gerekliliği fikri ön plana çıkmıştır. Sosyal liberalizm felsefesinin dayandığı devlet anlayışı sosyal devlet ve uygulamaları ise sosyal politikalar olarak dönüşümün modeli olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki sosyal politikalar Batı'dan farklı olarak gelişmiştir. Batı'da Sanayi Devrimi ve işçi hareketleri ile şekillenen sosyal politikalar, daha da öncesi yıllarda Osmanlı Devleti'nde tam sistematik bir yapıda olmasa da uygulanmaktaydı. Orta Çağ Avrupası, karanlık, bilim dışı ve gayr-i insani yöntemler ile yönetim anlayışını sürdürürken, Osmanlı Devleti çalışma hayatına, toplumsal hayata dokunan önemli uygulamaları hayata geçiren ve döneminin üzerinde bir bilimsel altyapısı ile sorunları çözen bir yapıda olmuştur. Devrinin çok üzerinde bir hukuk sistemi, sosyal adalete riayet eden bir yönetim metodu, kültürel yapısına uygun bir ekonomi modeliyle dünyada seçkin bir medeniyetin mimarı olmuştur. Osmanlı Devleti, sosyal politika eksenli uygulamalarını Batı'daki gibi işçi ayaklanmaları ve adaletsizliklerin üstünü örtmek zorunda olma anlayışından değil, inandığı ve benimsediği değerler manzumesinden almıştır. Kur'an ve Sünnet eksenli bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, şer'i kurallara göre yönetimini ve idari sistemini oluşturmuştur. Bu sebeple işçilere, emeğe saygı duyulmuş, alın teri kurumadan ücreti ödenmiş, yaşlılara, yetimlere, kadınlara, engellilere, dul kalmışlara kısacası toplumda pozitif ayrımcılığa ihtiyaç duyan kesimlere yardım elini uzatmış, onları sosyal dışlanmadan uzak tutmuştur.

Osmanlı Devleti Tanzimat öncesi dönemde sosyal politikaları ihtiyaç sahiplerine sosyal yardımlar olarak daha dar kapsamlı bir bakış açısıyla yaklaşırken, Tanzimat sonrası Batı eksenli düşünce dünyasının da takip edilmesiyle sistematik bir modernleşme çağına adım atmıştır. Sürdürülen yeniliklere sosyal politika uygulamaları da eklenmiştir. Sanayileşmenin Osmanlı'ya geç gelmesi, işçi sınıfının geç oluşmasına ve nihayetinde çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerin ve sendikal faaliyetlerin Batı'ya göre daha sonra meydana gelmesine sebep olmuştur. Osmanlı'da 19. yüzyılın ortalarıyla başlayan sanayileşme hareketleri işçi sınıfını doğurmuş, Batı tabanlı işçi hareketleri oluşmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler kapsamında 19. yüzyılın sonlarına doğru Anayasa çalışmaları başlatılmış, çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler genişletilmiştir.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti zaten bünyesinde barındırdığı sosyal politika uygulamalarını, son dönemlerinde sosyal yardımlar, sosyal güvenlik, halk sağlığına yönelik politikalar ve çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler olarak sistematik bir yapıda uygulamaya koymuş, dönemi itibarıyla de azımsanmayacak derecede bir sosyal devlet kimliğini yaşatmıştır.

KAYNAKÇA

1. AĞIR, S. (2020). Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914), Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
2. AKBAŞ, H. E., Bozkurt, S. ve Yazıcı, K. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması", Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi, Eylül Özel Sayısı, 9: 165-202.
3. ALTAN, Ö.Z. (2004). Sosyal Politika Dersleri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
4. ALTINTAŞ SELÇUK, B. ve Çolak, C. (2012). "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi", Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2(1): 11-14.

5. AYDEMİR, M. (2019). “Osmanlı Küçük İşletme Grupları Olarak Ahilik: Tarihsel Bir Değerlendirme”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2): 1-18.
6. BAYRAM, S. (2012). “Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21: 81-115.
7. ÇAĞATAY, N. (1981). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
8. ÇANLI, M. (2020). “Tarihi Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9(3): 1301-1321.
9. ÇAVDAR, T. (1992). Türkiye’de Liberalizm (1860-1990), İmge Yayınları, Ankara.
10. ÇENGELCİ, E. (1985). Türkiye’de Sosyal Yardımlar: Bir Model Geliştirme Denemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.
11. ÇİZAKÇA, M. (2009). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, www.tusev.org.tr, 15.05.2022.
12. DEMİR, Ö. (2020). “Cumhuriyet Döneminde Maden İşletmelerinde İşçi Haklarını Belirlemeye Yönelik Bazı Düzenlemeler (Ergani Bakır İşletmesi ve Ereğli Kömür İşletmesi Örnekleri)”, Yer Altı Kaynakları Dergisi, 8(18): 43-54.
13. DİLİK, S (1971). Türkiye’de Sosyal Sigortalar-İktisadi Açından Bir Tahlil Denemesi, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:31, Ankara.
14. DOĞAN, H. (2018). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Grev Hakkı ve Tatil-i Eşgal Kanunu”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi, 1(32): 265-295.
15. DURU, M.C. (1939). Sosyal Yardım: Prensipleri ve Tatbikleri, Ebüzziya Matbaası, İstanbul.
16. EMİROĞLU, A. ve Öztürk, H. (2021). “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden 2020’li Yıllara Pandemiyle Mücadelenin Sağlık Politikaları Bağlamında Mukayeseli İncelenmesi”, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 11(3): 512-526.
17. ERDAL, S. (2015). “Osmanlı Sanatkarın Cemiyeti”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(1): 63-178.
18. ERYİĞİT, S. (1989). Ahi Birliklerinde Yönetim ve İşletme Fonksiyonlarının Temel Yapısı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
19. ETKER, Ş. (2009). “Paul-Louis Simond ve Bekteriyolojihane-i Osmani’nin Çemberlitaş’ta Açılışı (21 Eylül 1911)”, Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, 10(2):13-33.
20. GÖKBAYRAK, Ş. (2008). Cumhuriyet’in Bir Anıt Kurumu Zonguldak -Ereğli Kömür Havzası Amele Birliği’nde Bir Dönem (1921-1946), Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayınları, Cumhuriyet’in Anıt Kurumları Dizisi:4, Ankara.
21. GÜVERCİN, C. H. (2004). “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 57(2): 89-95.

22. <https://www.darulaceze.gov.tr/darulaceze/>, 15.05.2022.
23. <https://islamansiklopedisi.org.tr/avariz-vakfi>, 15.05.2022.
24. <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruleytam>, 15.05.2022.
25. <https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz>, 15.05.2022.
26. <http://www.e-akademi.org/makaleler/msen-1.htm>, 15.05.2022.
27. <https://www.hssgm.gov.tr/Tarihce>, 15.05.2022.
28. <http://www.sozluk.gov.tr>, 15.05.2022.
29. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>, 15.05.2022.
30. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, 15.05.2022.
31. İMER, H. F. (1944). Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, CHP Zonguldak Halkevi Yayınları, Zonguldak.
32. KOCAOĞLU, M. (1997). Sosyal Politika, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları, Ankara.
33. KOÇ, Y. (1987). İşçi Hakları ve Sendikacılık, Uluslararası Yayıncılık, On birinci Tez Kitap Dizisi, İstanbul.
34. KORAY, M. (2000). Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Ankara.
35. KOZAK, İ. E. (1985). Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Akabe Yayınları, İstanbul.
36. KÖKSAL, M. F. (2006). Ahi Evran ve Ahilik, Kırşehir Valiliği, Kırşehir.
37. KURBANLI, M. (2021). “Kanuni Esasinin Pozitif Hukuk Açısından Kısa Bir İncelemesi”, Konya Barosu Dergisi, 1: 175-211.
38. ÖKÇÜN, A.G. (1982). Tatil-i Eşgal Kanunu,1909 Belgeler-Yorumlar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
39. ÖREN, K. (2015). Sosyal Politika, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic.Ltd.Şti., Ankara.
40. ÖZBEK, N. (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
41. ÖZBEK, N. (2006). Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
42. ÖZDEMİR, G. (2021). “Osmanlı Memurlarında Şuur Bozukluğuna (Muhtell-i Şuur) ve Demansa (Ateh) Bağlı Malulen Emeklilik”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 9(28): 374-394.
43. POLATOĞLU, M. G. ve SİNCAR, S. (2018). “Avrupa’da İş Sağlığı ve Güvenliğinin Ortaya Çıkması ve Türkiye’deki Uygulamaları”, Atatürk Dergisi, 7(2): 71-95.
44. SALLAN GÜL, S. (2006). Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa, Ebabel Yayınevi, Ankara.
45. SÜLKER, K. (1955). Türkiye’de Sendikacılık, İstanbul.

46. ŞEHSUVAROĞLU, B. N. (1954). Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri, İstanbul.
47. ŞIŞMANOV, D. (1978). Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908-1965), Belge Yayınları, İstanbul.
48. TALAS, C. (1997). Toplumsal Ekonomi, İmge Kitabevi, Ankara.
49. TEZ, Z. (2010). Tıbbın Gizemli Tarihi, Hayy Kitabevi, İstanbul.
50. TOKOL, A. (2000). Sosyal Politika, Vipaş Yayınevi, Bursa.
51. TOPAK, O. (2012). Refah Devleti ve Kapitalizm 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
52. TUNCER, K. (1998). Tarihten Günümüze Zonguldak’ta İşçi Sınıfının Durumu, “Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş”, Göçebe Yayınları, İstanbul.
53. TÜRKKAN, H. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi’nin Demokratik Hüviyeti”, VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı: 364-379.
54. UYANIKER, A. (2018). “II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Daulkelp Ameliyathanesi)”, Asia Minor Studies, 6(12): 190-200.
55. ÜLGEN, E. (2021). “Esnaf ve Sanatkarların Piri Ahi Evran ve Geçmişten Günümüze Ahilik”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 61(1): 447-469.
56. YAMAÇ, M. (2020). “Türkiye Devleti’nin İlk Anaysası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı): 204-220.
57. YILDIRIM, N. (2010). Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi, Ajansfa Yayınevi, İstanbul.

ANALYSIS OF CRITICAL SUCCESS FACTORS OF THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MODEL AT TURKEY AIRPORTS' TERMINALS

KAMU-ÖZEL ORTAKLIK MODELİNİN TÜRKİYE HAVALİMANLARI TERMİNALLERİNDEKİ KRİTİK BAŞARI FAKTÖRLERİNİN ANALİZİ

Mehmet ATIN*, Bekir Sami OĞUZTÜRK**, Ferhan KUYUCAK ŞENGÜR***

* Turkish Aripport Authority, bandrma@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4614-3202

** Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Economy, bekiroguzturk@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3076-9470

*** Prof. Dr. Eskisehir Technic University, Faculty of Aviation, fkuyucak@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7737-851X

ABSTRACT

Turkey's air transport has accelerated since 2003. To meet infrastructure needs, airport privatization is commonly used. Today, 89% of passengers use PPP management airport. The aim of this study is to investigate the PPP model, which is used extensively in airport terminals in Turkey, and to put forth the approaches in public, private and scholars to the PPP model, and also to determine the critical success factors of the PPP Project. In this study, 20 items, determined as Critical Success Factor (CSF), were evaluated with the Likert method by the stakeholders of the sector. The study has shown that project success and stakeholder satisfaction can be assured using Critical Success Factors of airport terminal PPPs in Turkey. According to the study, "Technical and Financial Suitability of the Project" and "Efficient and Productive Operation" are the most influential factors among the critical success factors of the project. Set forth in this study, CSFs can be used to create a basis for Key Performance Indicators (KPI) to be used in airport performance measurement.

Keywords: Public Private Partnership (PPP), Critical Succes Factors (CSF), Privatization, Turkey Airports Privatization, Airport Economy

Jel Codes: L32, L33

ÖZ

Türkiye'nin hava ulaşımı 2003 yılından itibaren hızlanmıştır. Altyapı ihtiyaçlarını karşılamak için havalimanı özelleştirmesi yaygın olarak kullanılmaktadır. Bugün yolcuların %89'u Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) yönetim havalimanını kullanıyor. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de havalimanı terminallerinde yaygın olarak kullanılan KÖİ modelini araştırarak kamu, özel sektör ve bilim adamlarının KÖİ modeline yaklaşımlarını ortaya koymak ve KÖİ'nin kritik başarı faktörlerini belirlemektir. Bu çalışmada Kritik Başarı Faktörü (KBF) olarak belirlenen 20 madde sektör paydaşları tarafından Likert yöntemi ile değerlendirilmiştir. Çalışma, Türkiye'deki havalimanı terminal KÖİ'lerinin Kritik Başarı Faktörleri kullanılarak proje başarısının ve paydaş memnuniyetinin sağlanabileceğini göstermiştir. Araştırmaya göre, projenin kritik başarı faktörleri arasında "Projenin Teknik ve Finansal Uygunluğu" ile "Etkili ve Verimli İşleyişi" en etkili faktörlerdir. Bu çalışmada ortaya konan KBF'ler, havalimanı performans ölçümünde kullanılacak Temel Performans Göstergeleri'ne (TPG) bir temel oluşturmak için kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Özel Ortaklığı (PPP), Kritik Başarı Faktörleri (CSF), Özelleştirme, Türkiye Havalimanları Özelleştirmesi, Havalimanı Ekonomisi

Jel Kodları: L32, L33

1. INTRODUCTION

A direct proportion can be seen between infrastructure development and economic growth in the country. Infrastructure investments also provide a political advantage to the government (WB, 2017). Turkey has an estimated 975 billion US dollars infrastructure needs until 2040. Currently, it is seen that there is a financial deficit of 405 billion dollars (Emek and Küçükkoçaoğlu, 2019). The government's budget is insufficient to cover this fund. Therefore, for a few decades, financing from the private sector has become one of the most crucial options for meeting infrastructure needs.

As privatization is completely asset sales to the private sector, governments have been interested in the PPP model. This method involves the private and public sectors. A thorough review of PPP literature revealed that there is no common definition of PPP. However, it is generally accepted that PPP includes fair sharing in terms of costs, risks, and returns in projects handled by the public and private sectors on the basis of contracts (Yescombe, 2007; Mouraviev, 2016; Arata et al., 2016; Ghazali et al., 2017).

Privatization also becomes common in airport projects. Two main reasons arise behind airport privatization. First, airports are high-cost infrastructures. According to CAPA, 245 billion dollars of capital is needed for newly built airports and 845 billion dollars for the repair and expansion of existing airports around the world (CAPA, 2019). The International Air Transport Association (IATA) reports that the cost of global airport infrastructure could reach 1.2-1.5 trillion dollars by 2030 (Graham and Morrel, 2017). The second reason involves non-aviation revenue. Non-aviation income was around 30% until the 1990s and increased to 46.5% in 2011 (Halpern and Graham, 2013). When we investigated European airports, their expenditure reached a total of 32.2 billion euros, while their aviation income was only 21.9 billion euros in 2014. This indicates a loss of approximately 10 billion euros (ACI, 2015). Commercial revenue filled this gap and allowed the airport to profit. "It is widely known that the private sector will be more helpful in achieving the commercial of airports. As for airport privatization, only PPP models are implemented. Therefore, both airport commercial revenue potential and high-cost infrastructure needs make PPP the best solution for airport management.

Turkey has the largest public-private partnership (PPP) market in terms of investment value (22.76 billion euros) in Europe between 2014 and 2018 (KÖİ, 2019). From 1986 until the end of 2018, Turkey has had a total of 242 PPP projects, composed of 210 in operation and 32 in financial closing or under construction, which result in a total investment of 63.8 billion us dollars (KÖİ, 2019). According to data from the Turkish Ministry of Transportation, 18 PPP projects worth 67.5 billion dollars were implemented in Turkey airports. The world's largest airport PPP application is the Istanbul Airport project, which was worth 35.6 billion dollars. Currently, 89% of airline transportation in the country is carried out from airports operated by PPP (DHMI, 2019). Turkey's figures indicate the need for this study.

As PPP project success is an abstract term, determining its realization necessitates a highly subjective and complex analysis (Zayyanu and Johar, 2017). The IATA report discloses that the best way to successfully implement PPP projects is to first determine critical success factors (IATA, 2018). Project success factors are defined as the set of conditions, events, or matters that increase the probability of success (Kerzner, 1987). In the literature, critical success factors (CSF) are widely used instead of success factors.

Turkey airport PPP CSF are determined using previous studies, interviews with industry stakeholders, and researchers' experiences. The survey was conducted among the stakeholders of the PPP airport in Turkey, while the results were analyzed with the 5S Likert scale. The aim of this study is to first identify the critical success factors of airport

PPP in Turkey. Second, it is expected that the study will shed light on stakeholders' common and conflict points. Results and suggestions will contribute to the airport PPP success.

This paper is organized as follows: In Section 1, we present previous studies about airport PPP and PPP CSF. Section 2 describes the literature review, while Section 3 explains material and methods. Section 4 presents the Results and Discussion. Section 5 concludes the study.

2. LITERATURE REVIEW

The PPP model has been accepted as a solution model for projects that the government does not want to give up control of and makes use of the private sector's commercial ability (Graham, 2014). In addition to the sale of existing facilities, new infrastructure investments are also within the scope of the PPP model. Besides other advantages, governments generally prefer PPP to overcome budget constraints (In et al., 2017). For their part, the private sector does not want to overtake all investment risks as well. For big infrastructure investments, PPP seems to be the best model for private financing for both governments and the private sector.

Parties to PPPs are becoming more aware of critical success factors (CSFs) for PPP projects (Osei-Kyei and Chan, 2015). CSFs can be defined as subjective factors that directly affect the success of projects, and may vary for each project (Özcan, 2014). Owen investigated CSFs on behalf of stakeholders and found that CSFs can lead to and/or actively contribute to a profitable outcome for one or more of the stakeholders (Owen, 1997). Benefits of CSFs are listed below (Filizözü, 2010):

They help managers to focus on important points.

They support free thinking and creativity since there are no direct mandatory rules.

They substantiate key performance indicators (KPIs) that measure performance.

CSF were first defined by Rockart and MIT the Sloan School of Management for management to obtain satisfactory results in certain areas and to achieve project objectives at information service (Rockart, 1982). CSF was later used in financial services (Boynton and Zmud, 1984) and in manufacturing industries (Mohr & Spekman, 1994; Lie et al., 2005: 460).

In the Tiong CSF PPP study, six KBFs were determined for a private company to be successful in a BOT project. Some of these KBFs include the technical suitability of the project, the stability of the macroeconomic environment, and the appropriate legal framework (Tiong, 1992). A subsequent study determined eight KBFs for BOT projects in China. Namely, these are appropriate project description, stable political and economic situation, attractive packaging, acceptable tariffs, reasonable risk allocation, appropriate subcontractor selection, management control, and technology transfer. (Qiao et al., 2001). In a study in which 47 KBFs were determined for infrastructure work in developing and developed countries, five were considered the most important: vitality of the economy, fair risk sharing, strong financial package, technically competent consortium, and attractive investment environment (Zhang, 2005).

Table 1: PPP CSF Timeline

CSFs	Author
Predictable inflation, exchange rate and interest rates, well-defined legal and economic framework	Tiong 1990
Technical and financial feasibility, innovation, Project profitability	Tiong et al., 1992
Well organized public institution	Boyfield 1992;
Appropriate risk sharing, Beneficial for all stakeholders	Grant 1996
Public and private responsibilities/commitments, Government guarantee and support, Responsibility sharing between the public and private sectors	Stonehouse et al.1996;
Macroeconomic stability	Tiong 1996
Well-prepared environmental impact report	Tiong and Alum (1997);
Competitive, transparent tender process	Kopp 1997;
Good governance, public support	Frilet 1997
Financial capacity / capabilities of the parties	Salzmann and Mohamed 1999
Comprehensive and realistic cost/benefit assessment	Hambros 1999
Technical innovation and technology transfer, General information about PPP, Well-structured legal dispute resolution mechanism	Qiao et al., 2001;
Project brief and clear statement of client requirements	Jamali 2004;
PPP monitoring and evaluation system, Sustainable economic policy	Li et al., 2005
A stable and reliable partnership between the public, private sector and a third party	Zhang 2005
Completion of the project on time, professional relationship between stakeholders	Mladenovic and Vajdic 2013
Public personnel training and know-how transfer	Maseko 2014
Transparency and constant communication	Osei-Kyei and Chan 2015
Trustness between the parties	Muhammed and Johar 2019
Transparency and constant communication	Osei-Kyei and Chan 2015
Trustness between the parties	Muhammed 2019

As (Table 1) shows, new PPP experiences and studies bring new CSFs to the literature.

CSFs are also sector-specific and should be tailored to the industry, project stages, company, and country in which they are found (Korbijn, 2014; Demir, 2006: 27; Almarri and Hijleh, 2017: 21). CSFs of Malaysian irrigation systems (Ameyaw & Chan, 2016) and Chinese Build Operate Transfer (BOT) projects for thermal and wind power plants were examined (Zhao et al., 2010). Studies in Tanzania (Kavishe, 2018) and Malaysia (Babatunde et al., 2012) for mass housing projects were also executed. In Bali, Indonesia, there has been work with CSFs on tourism PPP projects (Adnyana et al., 2015). Similar

projects are stadium construction in Australia (Jefferies et al., 2002), a Social Services System (Grant 1996) and a PPP hospital project (Stonehouse et al., 1996).

In the literature, CSFs are widely used to determine which area must be focused on. The ranking of importance among CSFs changes per country. For example, transparency or having a “transparent PPP project” ranked 1st in Ghana but only 25th in Hong Kong. On the other hand, “proper risk sharing” ranked 1st in Hong Kong but only 10th in Ghana (Osei-Kyei ve Chan, 2017). A study on CSFs of PPP housing projects shows that "risk sharing" ranked 1st in Nigeria but only 5th in Malaysia, while "action against project faults" ranked 1st in Malaysia but only 18th in Nigeria (Muhammed & Johar, 2019). In a CSF survey conducted in Poland by Li et al. (2015), "strong private sector partnership" ranked 1st, but only ranked 10th in another study conducted by Węgrzyn (2016).

The order of importance of PPP CSFs can be different for the public, private and academic sectors. For example, in a UK-wide CSF study, the "competitive tendering process", which was ranked 1st by the public sector, was ranked 16th by the private sector, and "public and private sector responsibilities/commitments" was ranked 10th by the public sector but was ranked 3rd by the private sector (Li et al., 2005: 464). According to Uganda CSF research, the “technical suitability of the project” was ranked 1st by the private sector, but 3rd by the public sector, while “well-structured public institution” was ranked 6th by the private sector, but 1st by the public sector (Alinaitwe 2013).

According to a Nigerian study, "technical suitability of the project" and "multiple benefit target" CSFs are perceived as more prominent by the private sector, while the timely completion of the project and its social benefits are more important for the public sector (Babatunde et al., 2012: 222). In Zhang’s international survey on CSF ranking, academics considered “good relations with the government, political stability, sound financial analysis and long-term demand” to be crucial for project success, while public and private sector project managers considered “concession agreement, ability to cope with volatility, government support and strong project team” as the most important CSFs (Zhang 2005).

Turna did her master's thesis titled "Critical Success Factors for Public-Private Partnership (PPP) Projects in the Turkish Construction Sector" for PPP construction projects in Turkey. In this research, 23 CSFs were identified and grouped into four areas: project finance, project management, operational factors, purchasing and organizational factors (Turna, 2014). In this study, the 10 most important factors were determined among a total of 54 CSFs. The first line is the CSF technical feasibility study (Budayan, 2018).

Recently, academic studies on PPP and CSF have been carried out regarding airports in Turkey. Kashef (2011) rendered studies like “Effectiveness and efficiency analysis of public-private cooperation projects in the context of new public management: Example of the General Directorate of State Airports Operations” (Su, 2017) and Critical Success Factors for “Build Operate Transfer” (BOT) Projects: Lessons Learned from Airport Projects” A master's thesis was made.

The data collection study carried out within the scope of this research included 37 expert participants from 4 different stakeholder groups in Turkey. When other PPP CSF studies are examined, the following rates of participation are found Wang and Zhang (2017), 62 persons; Dada and Oladokun (2012), 59 persons; Zhang (2005), 46 persons; Osei-Kyei and Chan (2017a), 42 persons; Babatunde et al. (2012), 49 persons; Wibowo and Alfen (2014), 30 persons; Li et al. (2005), 61 persons; and Kahwajian (2014), 34 persons. Considering the number of participants in these international and general PPP studies, it can be observed that the 37-participant population of the study on an airport PPP in Turkey is sufficient. One common method for examining the relationship between groups in the analysis of critical success factors is the t-test application. Those who have used the t-test to examine

the differences between groups in CSF PPP studies include Rohman (2021), Babatunde et al. (2012), Ng et al. (2012), and Ismail and Ajija (2012).

3. MATERIAL AND METHOD

In this study, the reports of institutions such as the Airport Council International (ACI), the International Air Transport Association (IATA), the World Bank (WB), and academic studies and interviews with PPP stakeholders were used together with the triangulation method. Triangulation is the comparison of the results of two or more data sources (Başkale, 2016). In the preparation of the survey, the views of PPP stakeholders, expert opinion on the subject, and the researcher's extensive work experience in the sector were taken into account. The survey was conducted, and data were collected by Web. Participants include the staff of public-private airports and academicians in Turkey. The data obtained were analysed with the SPSS package program, and the findings were organized into tables and figures and interpreted.

Within the scope of this research, 37 people from four different groups participated. They were selected from among PPP stakeholders with different levels of expertise. From Turkish State Airports Authority (SAA), 8 personnel participated in the public survey group. Two people were invited from the Airport Management and Aeronautical Industries (HEAŞ) group, but no one participated. As a result, only the employees of the General Directorate of State Airports Authority (DHMI) participated from the public group. A total of 15 people participated from private airport operator companies, namely TAV Airports, YDA Airport, New Istanbul Airport, and Sabiha Gokcen Airport. Seventeen (17) scholars who have studied Turkey PPP were invited, but only eight (8) participated. Other important stakeholders of PPP like creditors, airlines, duty free shops, and consulting companies were also invited. From this group, six (6) people participated in the study. Among the 37 participants, 21 people have PPP experience for 10 years or more.

Subject to research, 20 CSFs were taken from 5 groups, which were formed by detailed literature reviews and semi-structured interviews with public and private PPP experts. These CSFs were determined after a pilot survey with four people. The 20-item questionnaire was given out through an online survey.

A five-point Likert scale was used for the questions of the study (1: Not Important, 5: Very Important). Participants were asked to give a score of 1 to 5 (1 = lowest, 5 = highest) for each item's importance in a PPP Airport project. Then, the scores given by the participants were averaged for each item and ranked from highest to lowest.

Reliability analysis, normality analysis, and independent sample test were rendered for each group in analysing data. First, the reliability analysis measures the internal consistency of the responses to questionnaire. The main task in reliability analysis is finding the Cronbach's Alpha (α) value. The Cronbach's alpha (α) coefficient is formulated as follows:

$$\alpha = \frac{K}{K-1} \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^K \sigma_{Y_i}^2}{\sigma_X^2} \right),$$

where K is the number of items, σ_X^2 is the variance of the total test score, and $\sigma_{Y_i}^2$ shows the variance of the i (nth) item in the total sample.

Alpha (α) value

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ Reliability poor

If $0.40 \leq \alpha < 0.60$ Reliability not good

If $0.60 \leq \alpha < 0.80$ Reliability good

If $0.80 \leq \alpha < 1.00$ Reliability very good (Kalaycı, 2008).

Second, for the results of normality tests, the number of samples was taken into consideration. If the sample is less than 50, we look at the significance value of the Shapiro Wilk test. Otherwise, we look at significance value of the Kolmogorov-Smirnov test (Mayers, 2013).

Third, independent sample T test was used in order to determine whether there is a significant difference between two groups with normal distribution. Levene's Test for Equality of Variances was used, wherein the expected value of the square of the deviation of a distribution from its mean is taken. Variance is average of the squared differences from the Mean.

If the significance value (Sig.) is greater than 0.05 in the Table of Levene's Test for Equality of Variances, then the variances are equal. In this case, first Sig. (2-tailed) Test take into consideration to interpret. If the variances are not equal (Sig. < 0.05) then the two-tailed (2. Sig.) is taken into consideration in interpreting the results. If (2. Sig.) < 0.05, then there is a significant difference between the means of the groups. If (2. Sig.) > 0.05, then there is no significant difference.

4. RESULTS AND DISCUSSION

The Cronbach's alpha (α) coefficient for the 20 items is $\alpha = 0.855$. The reliability coefficient of $\alpha = 0.855$ shows that there is a high level of internal consistency between the items. The Shapiro-Wilk test result is significant ($p = 0.054 > 0.05$). This shows that the test was distributed normally. As a result of the normality analysis made for each participant group, the Shapiro-Wilk values are found to be significant (Public $p = 0.715 > 0.05$; Private Airport Operator $p = 0.986 > 0.05$; Scholars $p = 0.716 > 0.05$; Other $p = 0.132 > 0.05$).

Independent sample test is applied between groups

The significance value of the public and other participant groups is higher than 0.05 in the equality of variances test of the "non-aviation income increase" factor ($p = 0.340 > 0.05$). This shows that the variances are equally distributed. Since the variances are equally distributed, the first significance value was examined. Since the significance value is less than 0.05 ($p = 0.015 < 0.05$). It can be said that the Public and Other groups scored differently in the "non-aviation revenue increase" items, which impact a PPP project's success significantly.

The Scholars and Private airport operator's groups were tested using the independent sample T test. "Reasonable profit of the private sector" items were significant ($p = 0.256 > 0.05$), showing that the variances are equally distributed. Since the variances are equally distributed, the first significance value was examined. Since significance value is less than 0.05 ($p = 0.005 < 0.05$), it can be said that Private airport operator and Scholars think differently about whether the "Reasonable profit of the private sector" item impacts a PPP project's success significantly.

It was determined that the variances were equally distributed since the significance value was higher than 0.05 in the equality of variance test of the "non-aviation income increase" item according to the independent sample T test of the participant groups Public and Scholars ($p = 0.140 > 0.05$). Public and Scholars "non-aviation income increase" items scores were tested using the independent sample T test. Since the significance value was higher than 0.05, variances were equally distributed. Since the variances were equally distributed, the first significance value was examined. As Public and Scholars scored

differently, the significance value is less than 0.05 ($p = 0.021 < 0.05$), and the effect of the "non-aviation income increase" item on the PPP project's success differed significantly.

Independent sample T test was likewise conducted between Public and Private Airport Operator groups. As to the "Adequate legal regulation" item, the significance value is less than 0.05 ($p = 0.027 < 0.05$), which means that the variances are not equally distributed. Since the variances are not equally distributed, the second significance value was examined. Since the significance value is less than 0.05 ($p = 0.042 < 0.05$), Public and Private airport operators scored differently to the effect that the "Adequate legal regulation" item on the PPP project's success differed significantly. There was no significant difference between the Scholar, Others, and Other-private groups.

Table 2: Ranking of CSF According to Averages

CSFs	Mean
Technical and financial feasibility	4.68
Efficiently and productivity management	4.54
Airport operations safety	4.49
Completing the construction within expected time and cost	4.41
Strong private consortium	4.38
Transparent competitive tender	4.35
Strong and resilient contract	4.32
PPP experiment	4.32
Favourable macroeconomic conditions	4.32
Monitoring airport management with performance indicators	4.30
Environmentally respect airport operation	4.30
Passenger, revenue and cost truly estimation	4.27
Non-aviation revenue increase	4.24
Knowledge production and know how transfer	4.16
Reasonable profit of the private sector	4.05
Adequate legal regulation	4.05
Harmonious execution of the partnership through the boards	3.97
Stable social and political environment	3.89
Value for money service to passenger, aviation companies	3.84
Appropriate risk sharing	3.65

Based on the results of this study, the three most important CSFs for the success of an airport PPP project are (1) Technical and financial feasibility; (2) Efficiently and productivity management; and (3) Airport operations safety. Airports acquire high-cost investments, which is why stakeholders give importance to technical and financial feasibility. Moreover, the fact that efficient and productivity management item is the second most important CSF in the study shows that the participants view airports as a commercial enterprise rather than a public infrastructure facility. Finally, that airport operations safety is the third most important CSF means that it is also prioritized by the participants (Table 2).

Based on the scores given by the participants in this study, the least important CSF is "Appropriate risk sharing," and the second least important one is "Value for money service to passenger, aviation companies." The "Appropriate risk sharing" factor is explained as

sharing financial risks of airport operations in the rate of profit. It is interesting that this factor came last in this study. Aviation is exposed to many crises such as war, volcanic eruptions, earthquakes, economic crisis, and epidemics on an international scale. The Directorate General of Civil Aviation (SHGM) and the European Union Aviation Safety Agency (EASA) may request new additional security measures from airports. It can be said that this is a risk for the success of PPP, which the participants do not pay attention in sharing financial cost and profits. In order for PPP projects to survive and be sustainable, there must be appropriate risk- and profit-sharing (Table 2).

Meanwhile, the emergence of the item “Value for money service to passenger, aviation companies” as the second last important factor indicates that the interests of the users are less in PPP airport projects. In the past, Zurich Airlines and Atlasjet went bankrupt due to high cost to users in large airport projects. In addition, high transportation costs reduce the competitiveness of the country (Table 2).

Results by Participant Groups

Table 3: CSF Averages According to Participant Groups

CSF	Participant Groups			
	Public	Private Airport Operator	Scholars	Others
Efficiently and productivity management	4,63	4,60	4,75	4,00
Airport operations safety	4,13	4,60	4,50	4,67
Environmentally respect airport operation	3,88	4,40	4,50	4,33
Value for money service to passenger, aviation companies	3,88	4,07	3,50	3,67
Non-aviation revenue increase	4,75	4,33	3,88	3,83
Completing the construction within expected time and cost	4,25	4,47	4,50	4,33
Reasonable profit of the private sector	4,25	4,40	3,25	4,00
Appropriate risk sharing	3,50	3,33	4,00	4,17
Harmonious execution of the partnership through the boards	4,00	3,73	4,25	4,17
Strong private consortium	4,13	4,53	4,25	4,50
PPP experiment	4,25	4,20	4,50	4,50
Knowledge production and know how transfer	4,00	4,20	4,25	4,17
Adequate legal regulation	4,50	3,80	4,00	4,17
Favourable macroeconomic conditions	4,38	4,33	4,38	4,17
Stable social and political environment	3,38	4,00	4,00	4,17
Transparent competitive tender	4,75	4,27	4,13	4,33
Technical and financial feasibility	4,88	4,73	4,38	4,67
Monitoring airport management with performance indicators	4,13	4,33	4,50	4,17
Strong and resilient contract	4,63	4,13	4,25	4,50
Passenger, revenue and cost estimation	4,75	4,27	3,63	4,50

According to Public group, the most important factor in a PPP project's success is technical and financial feasibility.

The Public group considered the following factors as the most effective in a PPP project's success: "Technical and financial feasibility," "Transparent competitive tender," and "Passenger, revenue and cost truly estimation". On the other hand, "Stable social and political environment" is the least influential factor. Other factors in order of importance are: "Non-aviation revenue increase", "Transparent competitive tender" and "Passenger, revenue and cost truly estimation". The Public group gave more importance to tender process and revenue (Table 3).

The Private airport operator group considered the following factors as the most effective in a PPP project's success: "Technical and financial feasibility," "Efficiently and productivity management," and "Airport operations safety." On the other hand, the least influential factor is "Appropriate risk sharing" (Table 2). Private airport operators see that the second least important factor is the "Harmonious execution of the partnership through the boards". This indicates that private operators do not want to work closely with the public.

The Scholars group viewed that most important PPP CSF is "efficiently and productivity management". On the other hand, the least important factor is "reasonable profit of the private sector" (Table 3).

The Others group viewed that the most important factors are "Airport operations safety" and "Technical and financial feasibility." On the other hand, the least important factor is "Value for money service to passenger, aviation companies" (Table 2). Majority of this group consists of finance and law experts. Hence, in ranking the factors, they pay less attention to the interests of the citizen in PPP projects.

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Turkey is one of the leading countries in the world in terms of the number and quantity of PPP projects. In airport management, where PPP is used the most, Turkey has realized the world's largest PPP project in Istanbul, costing 36.5 billion dollars. To bring Turkey's PPP experience to PPP projects in the rest of the world, an academic study with the participation of all stakeholders is required to document these achievements in the literature. This study will also provide a basis for performance measurement methodology such as Key Performance Indicators for scholars. Success is measured by the satisfaction of the stakeholders and achievement of the project's goal. This study is expected to contribute to the successful implementation of airport PPPs in Turkey and even worldwide.

Within the scope of the research, CSFs were compared according to the viewpoints of four groups: Public, Private, Scholars, and Others. "Technical and financial feasibility" ranked first among the most important CSFs. (Li et al., 2005; Maseko, 2014) while "Appropriate risk sharing" came last. Contrary to this study, the latter was seen as one of the most important items in other PPP CSF studies. (Węgrzyn, 2016; Li et al., 2005; Almarri & Boussabaine 2017; Chan et al., 2010). In other studies, this item ranked high. (Ullah et al. 2016; Ong & Lenard 2002; Al-Saadi 2016; Babatunde 2012; Ismail & Ajija 2012; Chan et al., 2012; Meng et al., 2011; Hwang et al., 2013; Dahiru & Muhammad 2015; Almarri & Hijleh 2017). It is very interesting that these results come at the end of this study. They show us that PPP executors in Turkey are careless about risk sharing and potential profits.

According to the survey results in the analysis of airport PPP CSFs, the item "Stable social and political environment" took the third place from the last. On the other hand, contrary to this study, the "political and public support" item, which was evaluated in a similar context

in studies conducted by different researchers, was among the most important CSFs (Ameyaw & Chan 2016; Ullah et al., 2016; Chan et al., 2010; Dulaimi et al., 2010; Abdul-Aziz & Kassim 2011; Özdoğan ve Birgönül 2000; Jacobson & Choi 2008; Sawalhi 2014).

For a deeper analysis, the PPP projects should divide into three different groups according to their main prominent feature.

a- Capital-oriented PPP projects (roads, bridges, dams, etc.)

b- Commercial management-oriented PPP projects (Airports, Shopping Mall etc.)

c- Human-oriented PPP projects (Hospital, prison, etc.)

While determining the airport charges, it should be taken into account that air transportation is one of the wheels of the economy. For example, in a tourism-intensive airport, the increase in airport fees will result in tourist loss in the ratio of tourism price flexibility. This will reflect on the economy as employment and income loss.

The role of the public in the PPP project is shown in protecting passenger, firms and employee rights, controlling service quality and transfer data and knowhow from the private sector. Public should control operations and service quality not part of operations. The role of the private sector in the PPP project: Carrying out airport operations, increase efficiency and commercial success.

Risk, profit, maintenance and new investments cost sharing principally should be in PPP project contract. For example, if the airport terminal and parking area privatized, all new investments in this area should belong to the terminal operator. While defining force majeure, there must be separation according to the source within the country or globally. This separation will protect the public from heavy payment obligations due to passenger guarantee. If force majeure emerges in country such as earthquake, epidemic or war then should support the terminal operator.

Turkey airport PPP models are BOT projects and Concession. The researcher suggests Master Concession privatization as the third model. According to this model, large income items such as food and beverage, parking, duty-free sales, advertisement, VIP and CIP lounges should be rented collectively. For example, all food and beverage units should be tendered as a package, and all advertising areas should be rented with a single tender. Security, health, cleaning, technical affairs services may be purchase separately.

Intensely PPP projects implementation caused economic crises as in Spain in the past.

A central PPP unit should be established, and this unit should follow all PPP projects throughout the country. In Turkey and globally there is criticism about public servant inadequate. As a result of the research, the same items take the lowest point; as fair risk sharing, appropriate legal environment, value for money. It was understood that the full philosophy of the PPP was not adopted by the stakeholders, conversely was perceived as a normal privatization.

REFERENCES

1. ABDUL-AZIZ, A.R.-KASSIM, P.S.J. (2011), Objectives, Success, and Failure Factors of Housing Public Private Partnerships in Malaysia, Habitat International, Vol.35 No.1, pp. 150-157.
2. ACI, (2015), Europa Economic Report 2015, Brussels.

3. ADNYANA, I. B. P., N. Anwar, R. Soemitro, C. Utomo (2015), Published by Canadian Center of Science and Education Critical Success Factors of Public-Private-Community Partnership in Bali Tourism Infrastructure Development, *Journal of Sustainable Development*; Vol. 8, No. 6.
4. ALINAITWE, H.- Ayesiga, R., (2013), Success Factors for the Implementation of Public-Private Partnerships in the Construction Industry in Uganda, *Journal of Construction in Developing Countries*, 18(2), pp. 1–14.
5. ALMARRI, K.-Abu-Hijleh B., (2017), Critical Success Factors for Public Private Partnerships in the UAE Construction Industry- A Comparative Analysis between the UAE and the UK, *Journal of Engineering, Project, and Production Management* 2017, 7(1), pp. 21-32.
6. ALMARRI, K.-Boussabaine, H. (2017), Interdependency of Value for Money and Ex-Post Performance Indicators of Public Private Partnership Projects, *Journal of Engineering, Project, and Production Management* 2017, 7(2), pp. 90-98.
7. AL-SAAD, R. –ABDOU A., (2016), Factors Critical for The Success of Public-Private Partnerships In UAE Infrastructure Projects: experts' perception, *International Journal of Construction Management*, 16:3, ss. 234-248.
8. AMEYAW, E. E.-CHAN, A. P.C. (2016), Critical Success Factors for Public-Private Partnership in Water Supply Projects, *Facilities*, Vol. 34 Issue: 3/4, pp.124-160.
9. ARATA M.-PETRANGELI, M.-LONGO, F., (2016), Innovative Approaches To Implement Road Infrastructure Concession Through Public-Private Partnership (PPP) Initiatives: A Case Study, *Transportation Research Procedia* 14 (2016) pp.343 – 352.
10. BABATUNDE, S. O.-OPAWOLE, A.-AKINSIKU, O. E., (2012), Critical Success Factors in Public-Private Partnership (PPP) On Infrastructure Delivery in Nigeria, *Journal of Facilities Management*, Vol. 10 Issue: 3, pp.212-225.
11. BAŞKALE, H., (2016), Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlilik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi, *DEUHFED* 2016, 9(1), ss. 23-28.
12. BOYFIELD, K., (1992), Private sector funding of public sector infrastructure. *Public Money and Management*, 12(2), 41–6.
13. BOYNTON, A.C.-ZMUD, R.W., (1984), An assessment of critical success factors. *Sloan Management Review*, Summer, 17–27.
14. BUDAYAN, C., (2018), Analysis of Critical Success Factors in Public Private Partnership Projects by Triangulation Method: Turkey Perspective, *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University* 33:3 pp.1029-1044.
15. CAPA, (2019), <https://centreforaviation.com/analysis/reports/usd1-trillion-for-airport-construction-globally---but-its-not-enough-capa-database-356495>, (29.02.2020).
16. CHAN, P. T. I. LAM, D. W. M. CHAN, E. CHEUNG, Y. Ke (2010), Critical Success Factors for PPPs in Infrastructure Developments: Chinese Perspective, *Journal of Construction Engineering and Management*.
17. CHEUNG, E., et al., (2012), A Comparative Study of Critical Success Factors for Public Private Partnerships (PPP) Between Mainland China and The Hong Kong Special Administrative Region, *Facilities*, Vol.
18. DADA, M.O.-OLADOKUN, M.G., (2012), Analysis of Critical Success Sub-Factors for Public-Private-Partnerships in Nigeria, *Alam Cipta* Vol 5 (2).

C.27, S.3 Analysis Of Critical Success Factors Of The Public-Private Partnership Model At Turkey

19. DAHIRU A., - MUHAMMAD R. S. (2015), Critical Success Factors of Public-Private-Partnership Projects in Nigeria, *ATBU Journal of Environmental Technology* 8, 2, Dec., 2015.
20. DEMİR, T., (2006), İnşaat Projelerinde Kritik Başarı Faktörleri Ve Proje Başarısının Ölçülmesi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
21. DHMİ (2019), DHMİ 2018 faaliyet raporu, https://www.dhmi.gov.tr/Lists/DosyaYonetimiList/Attachments/717/Faaliyet_Raporu_2018.pdf, Ankara.
22. DULAIMI M.F., (2010), The execution of the public-private-partnership projects in the BAE, *Construction Management and Economics*, 28, 393-402.
23. EMEK, U-KÜÇÜKKOCAOĞLU, G., (2019), Teoriden uygulamaya Türkiye’de Kamu Özel İşbirlikleri, Siyasal Kitapevi, Ankara.
24. FILİZÖZÜ B.,(2010), Stratejik Planlamada Kritik Başarı Faktörleri: THY Örneği, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Ankara 2010.
25. FRILET, M., (1997), Some Universal Issues in BOT Projects for Public İnfrastructure, *International Construction Law Review*, 14(4), 499–512.
26. GHAZALI, F. E. M.- ABD RASHID S.- SADULLAH, A.F M., (2017), The Critical Success Factors for Public-Private Partnership Highway Construction Project in Malaysia, *Journal of Engineering and Technology* b ISSN: 2180-3811 Vol.8 No. 1 January – June 2017.
27. GRAHAM, A.-MORRELL, P. (2017), *Airport Finance and Investment in the Global Economy*, Routledge.
28. GRAHAM, A., (2014), *Managing Airports: An International Perspective*, 4th Edition, Routledge.
29. GRANT, T., (1996), *Keys to Successful Public Private Partnerships*, *Canadian Business Review*, Vol. 23, No. 3, pp. 8-27.
30. HALPERN, N-GRAHAM, A., (2013), *Airport Marketing*, Routledge.
31. HAMBROS SG, (1999), *Public–Private Partnerships for highways: experience, structure, financing, applicability and comparative assessment*, Hambros SG, Canada.
32. IATA, (2018), *Airport Ownership and Regulation*, IATA Guidance Booklet, <https://www.iata.org/contentassets/4eae6e82b7b948b58370eb6413bd8d88/airport-ownership-regulation-booklet.pdf>, Montreal.
33. In, S. Y.-CASEMIRO, L.A.S.-KIM, J., (2017), A Decision Framework for Successful Private Participation İn The Airport Sector, *Journal of Air Transport Management* 62 (2017), pp. 217-225.
34. ISMAIL, S.-AJIJA, S.R., (2012), Critical Success Factors of Public Private Partnership (PPP) Implementation in Malaysia. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, Vol.5 No. 1, pp. 6-19.
35. JACOBSON, C.-CHOI, S.O., (2008), Success factors: public works and public-private partnerships, *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 21 Issue: 6, pp.637-657.

36. JAMALI, D., (2004), Success and Failure Mechanisms of Public Private Partnerships (Ppps) in Developing Countries: Insights from The Lebanese Context, *Int. J. Public Sector Management*, 17-5 pp.414–430.
37. JEFFERIES, M.C.-Gameson, R.-Rowlinson, S., (2002), Critical Success Factors of The BOOT Procurement System: Reflections from The Stadium Australia Case Study, *Engineering, Construction and Architectural Management*, Vol. 9 No. 4, pp. 352-61.
38. KAHWAJIAN, A. et al., (2014), Identification of Critical Success Factors (Csfs) For Public Private Partnership (PPP) Construction Projects in Syria, *Jordan Journal of Civil Engineering*, Volume 8, No. 4.
39. KALAYCI, Ş., (2008), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (3. Baskı), Asil Yayınevi, Ankara.
40. KASHEF, M., (2011), Critical Success Factors for Build Operate Transfer (Bot) Projects: Lessons Learned from Airport Projects, METU, Civil Engineering, Master Thesis, Ankara.
41. KAVISHE, N.-CHILESHE, N., (2018), Critical success factors in public-private partnerships (PPPs) on affordable housing schemes delivery in Tanzania: A qualitative study, *Journal of Facilities Management*.
42. KERZNER, H., (1987), In Search of Excellence in Project Management. *Journal of Systems Management*, pp.30-40.
43. KOPP, J.C., (1997), Private capital for public works: designing the next-generation franchise for Public–Private Partnerships in transportation infrastructure, Department of Civil Engineering, Northwestern University, (Unpublished Master’s thesis), USA.
44. KORBIJN G., (2014), Success Criteria and Critical Success Factors for Contractors of Urgent and Unexpected Projects, Erasmus University, Rotterdam School of Management, Master Thesis, Rotterdam.
45. KÖİ (2019), Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu 2018, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05/Kamu-Ozel_Isbirligi_Raporu-2018.pdf, Ankara.
46. BING LI, A. AKINTOYE, P. J. EDWARDS, C. HARDCASTLE, (2005), Critical Success Factors For PPP/PFI Projects in The UK Construction Industry, *Construction Management and Economics* (June 2005) 23, pp.459–471.
47. MASEKO, M., (2014), Analysis of critical success factors for public-private partnerships in infrastructure development in South Africa. The 6th International Platinum Conference, Platinum–Metal for the Future’, The Southern African Institute of Mining and Metallurgy.
48. MAYERS, A., (2013), Introduction to Statistics and SPSS in Psychology, Prentice Hall.
49. MENG, X.-ZHAO, Q.-SHEN, Q., (2011), Critical Success Factors for Transfer-Operate-Transfer Urban Water Supply Projects in China, *Journal of Management in Engineering*, Vol. 27 No. 4.
50. MLADENOVIC G.-VAJDIC, N., (2013), Use of Key Performance Indicators for PPP Transport Projects to Meet Stakeholders’ Performance Objectives, *Built Environment Project and Asset Management* Vol. 3 No. 2, pp. 228-249.

51. MOHR, J.-SPEKMAN, R., (1994), Characteristics of Partnership Success: Partnership Attributes, Communication Behaviour, and Conflict Resolution Technique. *Strategic Management Journal*. Chichester, New York. 15. pp.135-152.
52. MOURAVIEV, N.- KAKABADSE, N. K. (2016), Conceptualising Public Private Partnerships: A Critical Appraisal of Approaches to Meanings and Forms, *Society and Business Review*, 11 (2). pp. 155-173.
53. MUHAMMAD, Z.-JOHAR F., (2019), Critical Success Factors of Public–Private Partnership Projects: A Comparative Analysis of The Housing Sector Between Malaysia and Nigeria, *International Journal of Construction Management*, 19:3, pp. 257-269.
54. S. T. NG, YOKI M. W. WONG, J. WONG, (2012), Factors influencing the success of PPP at feasibility stage e A tripartite comparison study in Hong Kong, *Habitat International* 36.
55. ONG, H.C.-LENARD, D., (2002), Can Private Finance be Applied in the Provision of Housing? paper presented at the FIG XXII International Congress, Washington, DC, 19-26 April.
56. OSEI-KYEI, R.-CHAN, A.P.C., (2015), Review of studies on the Critical Success Factors for Public–Private Partnership (PPP) projects from 1990 to 2013, *International Journal of Project Management*, Volume 33, Issue 6, August 2015, pp. 1335-1346.
57. OSEI-KYEI, R., ALBERT P. C. CHAN, ARSHAD A. J., AMEYAW E. E., (2017), Critical Success Criteria for Public-Private Partnership Projects: International Experts' Opinion, *International Journal of Strategic Property Management* ISSN 1648-715X / eISSN 1648-9179 2017 Volume 21(1) pp. 87–100.
58. OWEN, G.-A. MERNA, (1997), The Private Finance Initiative, *Engineering Construction and Architectural Management*, Vol. 4, No. 3, pp. 77-163.
59. OZDOGANM, I.D., BIRGONUL, M.T., (2000), A decision support framework for project sponsors in the planning stage of build–operate–transfer (BOT) projects, *Constr. Manag. Econ.* 18 (3), pp: 343-353.
60. ÖZCAN A., (2014), Yapım Kritik Başarı Faktörlerinin ve Optimizasyon Yöntemiyle Elde Edilen Zaman-Maliyet Göstergelerinin Balanced Scorecard'a Uygulanması, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
61. QIAO, L., WANG, S.Q., TIONG, R.L.K. and CHAN, T.S. (2001) Framework for critical success factors of BOT projects in China. *Journal of Project Finance*, 7(1), 53–61.
62. ROCKART, J.F, (1982), The Changing Role of The Information Systems Executive: A Critical Success Factors Perspective, *Sloan Management Review*, 24 (1), pp.3-13.
63. ROHMAN, M.A., (2021), Assessment of the government's role performance in public-private partnership (PPP) toll road projects in Indonesia, *Journal of Financial Management of Property and Construction* 1366-4387.
64. SALZMANN, A.-MOHAMED, S., (1999), Risk Identification Frameworks For International BOOT Projects in Ogunlana, S. (Ed.), *Profitable Partnering in Construction Procurement*, CIBW92 Publication 224, pp. 475-85.
65. SU, B., (2017), Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Kamu Özel İşbirliği Projelerinin Etkinlik Ve Verimlilik Analizi: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü

- Örneği, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
66. SAWALHI N. I.-MANSOUR M. A., (2014), Preparation Critical Success Factors for Public Private Partnership (PPP) Projects in Palestine, *Journal of Engineering Research and Technology*, Volume 1, Issue 2, June 2014.
 67. STONEHOUSE, J.H.-HUDSON, A.R.-O'KEEFE, M.J., (1996), Private–Public Partnerships: The Toronto Hospital Experience. *Canadian Business Review*, 23(2), pp.17–20.
 68. TURNA E., (2014), Critical Success Factors for Public Private Partnership Projects in The Turkish Construction Industry, Istanbul Technical University, Civil Engineering, Master Thesis, İstanbul.
 69. TIONG, R.L.K.-YEO, K.T.-MCCARTHY, S.C., (1992), Critical Success Factors in Winning BOOT Contracts, *Journal of Construction Engineering and Management*, Vol. 118 No. 2, pp. 217-28.
 70. TIONG, R.L.K., (1996), CSF in Competitive Tendering and Negotiation Model of BOT Projects, *Journal of Construction Engineering and Management*, Vol. 122 No. 3, pp. 205-211.
 71. TIONG, R.L.K.-ALUM, J., (1997), Distance Winning Elements in BOOT Tender, *Engineering, Construction and Architectural Management*, Vol. 4 No. 2, pp. 83-94.
 72. ULLAH, F., AYUB B., SIDDIQUI S. Q., THAHEEM J. M., (2016) A Review of Public-Private Partnership: Critical Factors of Concession Period, *Journal of Financial Management of Property and Construction*, Vol.21 Issue:3, pp.269-300.
 73. WANG L.- ZHANG X., (2017), Critical Risk Factors in PPP Waste-to-Energy Incineration Projects, *International Journal of Architecture, Engineering and Construction* Vol 6, No 2, June 2017, pp.55-69.
 74. WB, (2017), PPP Reference Guide, Version 3, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29052>, Washington, DC: The World Bank.
 75. WĘGRZYN, J., (2016), The Perception of Critical Success Factors for PPP Projects In Different Stakeholder Groups, *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 4(2), pp.81-92.
 76. YESCOMBE, E. R., (2007), *Public–Private Partnerships Principles of Policy and Finance*, Elsevier.
 77. ZAYYANU, M.-JOHAR F., (2017), Measuring the Success of Public-Private Partnership Projects: A Conceptual Framework, *Journal of Built Environment, Technology and Engineering*, Vol. 2.
 78. ZHANG, X., (2005), Criteria for Selecting the Private-Sector Partner in Public–Private Partnerships, *M. ASCE, Journal of Construction Engineering and Management*, v.131, n.6, pp.631-644.
 79. ZHAO, Z., ZUO J., ZILLANTE G., WEIWANG X., (2010), Critical Success Factors for BOT Electric Power Projects in China: Thermal Power Versus Wind Power, *Renewable Energy*, Vol. 35 No. 6, pp.1283-1291.

İÇ KONTROL SİSTEMİNİN COSO STANDARTLARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ: PERAKENDE SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA¹

EVALUATION OF INTERNAL CONTROL SYSTEM ACCORDING TO COSO STANDARDS: A RESEARCH IN THE RETAIL INDUSTRY

Ayşenur ERDOĞAN*, Hakan ÖZÇELİK**

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansal Yönetim ABD, aysenurerdgn2@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2288-8939

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hakanozcelik@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0494-0561

ÖZ

Yaşanan finansal skandallar, organizasyonların büyüyen ekonomik yapı ve iş hacimleri, üst yönetimin organizasyona daha hakim olma isteği gibi birçok nedenle ortaya çıkmış olan COSO standartları, diğer sektörler açısından olduğu gibi, perakende sektörü için de etkin bir iç kontrol sistemi kurabilmek adına en önemli rehberlerden biri olmuştur. COSO standartları; kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ile izleme bileşenlerinden oluşmaktadır.

Araştırmanın amacı, perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin iç kontrol sistemlerinin COSO standartlarına uyumlarının değerlendirilmesi ve COSO standartlarına uyum düzeyinin şirket türü ve iç denetim biriminin varlığı yönünde farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmasıdır. Amaç kapsamında Antalya ve Isparta illerindeki perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin COSO standartlarına uyum dereceleri değerlendirilmiştir. Sektördeki işletmelerin iç kontrol sistemlerinin COSO standartlarına uyum açısından, şirket türü ve iç denetim biriminin varlığına göre anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığının tespit edilmesi için hipotezler geliştirilmiş ve test edilmiştir.

Araştırma sonucunda, perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin iç kontrol sistemlerinin kontrol ortamı ve kontrol faaliyetleri bileşenleri açısından çok yüksek düzeyde, risk değerlendirme, bilgi ve iletişim ile izleme bileşenleri açısından yüksek düzeyde COSO standartları ile uyumlu oldukları gözlemlenmiştir. Perakende sektörü işletmeleri iç kontrol sistemlerinin COSO standartlarına uyum derecelerinde şirket türüne göre farklılık olmadığı, iç denetim birimi açısından ise; risk düzeyine uyum derecesinde iç denetim biriminin varlığının etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol, COSO Standartları, Perakende Sektörü

Jel Kodları: M40, M42, M49.

ABSTRACT

COSO standards, which have emerged for many reasons such as financial scandals, growing economic structure and business volumes of organizations, and the desire of top management to have more control over the organization, have been one of the most important guides for establishing an effective internal control system for the retail industry, as it is for other sectors. . COSO

¹ Bu çalışma 26 Ağustos 2021 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulan ve kabul edilen aynı isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Ayrıca Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi SYL-2018-6933 nolu proje tarafından desteklenmektedir.

standards; control environment consists of risk assessment, control activities, information and communication, and monitoring components.

The study aims to evaluate the compliance of the internal control systems of the enterprises operating in the retail sector with the COSO standards and to investigate whether the level of compliance with the COSO standards differs in terms of company type and the presence of the internal audit unit. Within the scope of the purpose, the degree of compliance with the COSO standards of the businesses operating in the retail sector in Antalya and Isparta provinces was evaluated. Hypotheses have been developed and tested to determine whether there is a significant difference according to the type of company and the presence of the internal audit unit in terms of compliance of the internal control systems of the enterprises in the sector with the COSO standards.

As a result of the study, it has been observed that the internal control systems of the enterprises operating in the retail sector comply with the COSO standards at a very high level in terms of control environment and control activities components, and a high level in terms of risk assessment, information and communication, and monitoring components. In terms of the internal audit unit, there is no difference in the degree of compliance of the internal control systems of the retail sector enterprises with the COSO standards according to the company type; It has been determined that the existence of the internal audit unit is effective in the degree of compliance with the risk level.

Keywords: Internal Control, COSO Standards, Audit, Retail Sector.

Jel Codes: M40, M42, M49.

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında ekonominin temel taşlarını oluşturan, ulusal ve uluslararası ölçekte sayıları her geçen gün daha da artan işletmelerin, ekonomik değerleri büyümüş ve stratejik önemleri artmıştır. Ekonomik değerlerin büyümesi ile birlikte işletmelerin organizasyon yapıları genişlemiş ve iş hacimleri çoğalmıştır. Gelişmelerin paralelinde, işletme faaliyetlerinin ve tüm süreçlerinin denetlenmesi gereği ortaya çıkmış olup iç denetim ve iç kontrol kavramları da önem kazanmıştır.

Kaliteli finansal bilgi işletmeler için hayati önem taşımaktadır. Çünkü finansal bilgi kullanıcıları (işletme yöneticileri, potansiyel yatırımcılar, bankalar vb.) finansal tablolarda yer alan bilgiler ışığında çok ciddi kararlar alabilmektedirler. Finansal bilgilerin kalitesi alınan kararların kalitesini de arttırmaktadır. Özellikle Amerika’da yaşanan Enron ve Worldcom gibi skandallar nedeniyle finansal bilginin doğruluğu ve bağımsız denetim faaliyetlerine olan güven sarsılmıştır. Hileli finansal raporlamalar sonucunda işletmeler için yanlış kararlar alınabilir ve işletmenin sürdürülebilirliği konusunda da olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle işletmelerde kurumsal yönetim anlayışı ile etkin bir iç kontrol sistemi kurularak bu tür olumsuzlukların önüne geçilebilir.

İç kontrol kavramı özellikle iç denetim kavramı ile çok sık karıştırılmaktadır. Bu nedenle söz konusu kavramların farklarının anlaşılabilmesi adına tanımları yapılmıştır:

İç denetim, işletmenin faaliyetlerini incelemek için organizasyon yapısı içerisinde kurulan ve önceden belirlenmiş olan politikalar ile ne kadar uyumlu hareket edebildiğinin araştırıldığı bir değerlendirme fonksiyonudur (Turan, 2017:2). İç kontrol ise, işletme hedeflerini gerçekleştirmek, her türlü hata, hile ve kayıplardan koruyabilmek için oluşturulan yöntemlerdir (Yıldırım, 2014: 9). Daha kapsamlı bir tanımlama ile iç kontrol; şirketlerin yönetim kurulu, idarecileri ve çalışanlarınca yönlendirilen, faaliyetlerin etkinliğini ve rantabilitesini artıran, finansal tabloların güvenilirliği ile yasa ve düzenlemelere uygunluğunu güvence altına alan bir süreçtir (Özhan, 2014: 10).

İç kontrol kavramının önemi dünya genelinde tüm işletmecilik faaliyet alanlarında giderek artmaktadır. İç kontrol kavramının öneminin giderek artmasının sebebi; artan faaliyet hacimleri ve farklı coğrafi bölgelere yayılan şubelerin etkin yönetimi için gerekli olan geliştirilmiş kurumsal yönetim yapısı ve bilgi iletişim teknolojilerinin paralelinde gelişen risklerdir (Türedi ve Koban, 2016:175).

Kurumsallaşma ile birlikte gelen şeffaflaşma ve hesap verme ihtiyacı iç kontrol süreçlerinin iyileştirilmesi için, alanda düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla uluslararası geçerliliği olan birçok iç kontrol modeli geliştirilmiştir. Bu modeller arasında COSO tarafından geliştirilmiş olan iç kontrol modeli en çok kabul gören modeller arasındadır. Bu model beş bileşenden oluşmaktadır. Ayrıca bu bileşenlerin birbirinden bağımsız olmayıp, tamamlayıcı nitelikte oldukları COSO tarafından belirtilmiştir. İç kontrol yapısı birbiri ile bağlantılı olan beş bileşenden oluşmaktadır. Bunlar (COSO, 2013: 4,5):

- Kontrol ortamı,
- Risk değerlendirme,
- Kontrol faaliyetleri,
- Bilgi ve iletişim,
- İzleme.

Kontrol ortamı; Etkin bir kontrol ortamında; dürüstlük ve etik değerler, önemsenen uzmanlaşma, gözetim sorumluluğu, yetki ve sorumlukların tanımlandığı örgütsel yapı, güçlendirilmiş hesap verebilirlik faktörleri yer almaktadır (COSO, 2013: 6). Kontrol ortamı bileşeninin amacı, disipline dayalı yapı oluşturarak şirket çalışanlarının kontrol bilincini etkileyen bir çalışma ortamı sağlamaktadır. Kontrol ortamı birçok iç ve dış unsurdan etkilenmektedir. Bu unsurlar; bir şirketin geçmişi, benimsediği mesleki ahlak değerleri, organizasyon yapısı, faaliyet gösterdiği piyasa, rekabet koşulları, personel politikaları ve yasal düzenlemeler olabilir (Türedi vd., 2014: 144). Güçlü kontrol ortamı, faaliyetlerin etkinliği ve verimliliği artırarak yönetimin başarıya ulaşılmasına yardımcı olur. Ayrıca kontrol ortamının güçlü olması ile hata ve hile riskleri için gerekli önlemler alınmış olunarak kurumsal bilgilerin doğruluğuna ve kurumsal şeffaflığa katkı sağlanmaktadır (Güner, 2009: 188).

Risk Değerlendirme; İşletmelerin hedeflerine ulaşabilmelerini olumsuz etkileyebilecek potansiyel risklerin tanımlanması ve bu risklerin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması veya zayıflatılabilmesi için gerekli tedbirlerin tanımlanması ve alınması sürecidir (COSO, 2013: 6).

Kontrol faaliyetleri; işletmelerin hedeflerine kolay ulaşımı engelleyen veya geciktiren risklerin ortadan kaldırılması veya etkilerinin azaltılması için geliştirilen politikalardır. Kontrol faaliyetlerine yönelik ilkeleri; kontrol faaliyetlerinin seçimi ve uygulaması, kontrol faaliyetlerinde teknoloji kullanımı ile kontrol faaliyetlerinde politika ve süreçlerin desteğinden oluşmaktadır. COSO raporuna göre, kontrol faaliyetleri ile risk değerlendirme arasında yakın ilişki söz konusudur. Tanımlanmış riskleri yok edici veya olumsuz etkilerini azaltıcı kontrol faaliyetleri geliştirilmelidir (COSO, 2013: 7).

Bilgi ve İletişim; İç kontrol yapısının devamlılığı ve faaliyetlerin etkin kontrolü açısından önemlidir. İç kontrol yapısının oluşturulma süreçlerinde, organizasyon kademelerinde hedeflere uygun bilgi ve iletişime ihtiyaç duyulur. Bilgi ve iletişim sistemleri ile hedeflerin, hedeflere yönelik risklerin ve kontrol faaliyetlerinin kontrol ortamı içerisinde yer alan tüm görevlilere uygun bir şekilde aktarılmasına imkan sağlar (Karakaya, 2016: 163).

İzleme: İzleme faaliyetleri, iç kontrol sisteminin amacı doğrultusunda çalışıp çalışmadığının belirlenmesi ve gerektiğinde iç kontrol programlarının güncellenmesi amacıyla yönetim tarafından sürekli izlenir, gözden geçirilir ve değerlendirilir (Bozkurt, 2010:135).

İzleme bileşeninin ilkeleri (COSO, 2013);

- İşletme, iç kontrol bileşenlerinin mevcut ve işler durumda olup olmadığını belirlemek amacıyla, sürekli değerlendirmeleri ve/veya ayrı değerlendirmeleri seçer, geliştirir ve uygular.
- İşletme, tespit ettiği iç kontrol yetersizliklerini değerlendirir ve duruma göre, üst yönetim ve yönetim kurulu da dahil olmak üzere, gerekli düzeltici önlemleri almaktan sorumlu olan taraflara zamanında bildirir.

Bu araştırmanın amacı, perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin iç kontrol sistemlerinin COSO modeli çerçevesinde değerlendirilmesidir. Amaç kapsamında örneklem olarak seçilen Antalya ve Isparta illerinde faaliyet gösteren perakende işletmelerinin COSO standartları açısından hangi noktada olduklarını ortaya koymaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın konusu kapsamında yerli ve yabancı kaynaklar kullanılarak literatür taraması yapılmış olup Tablo 1 ile özetlenmiştir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar	Araştırmanın Konusu	Araştırma Yöntemi	Sonuç
Altay (2011)	Turizm sektöründe iç kontrol sisteminin etkinliği	Ampirik	Otellerin genel olarak etkin iç kontrol sistemlerinin bulunmasına rağmen bazı noktalarda eksiklikler olduğu tespit edilmiş ve bu eksikliklerin giderilmesi yönünde öneriler sunulmuştur.
Güneş (2012)	İç kontrol sisteminin hileleri önlemedeki etkisi	Ampirik	Çalışanların etkin bir iç kontrol sisteminin varlığının bilincinde olmaları sağlandığı takdirde, çalışanın hile eyleminde bulunma olasılığının oldukça düştüğü anlaşılmıştır.
Badara (2013)	Yerel yönetim düzeyinde etkin iç kontrol sistemi ile iç denetim etkinliği arasındaki ilişki	Kuramsal	Literatür incelemesi yapılmış olup, etkili iç kontrol sisteminin yerel düzeyde iç denetçilerin etkinliğini etkileyebileceği sonucuna varılmıştır.
Gülal (2013)	Turizm sektöründe COSO modeli temel olarak iç kontrol sisteminin ve iş süreç akışlarının incelenmesi	Ampirik	İç kontrol sisteminin çok verimli bir şekilde işlediği, hile ve hatalardan kaynaklanan vakaların büyük kısmının önlendiği görülmüştür. Ayrıca çok nadir yaşanan vakaların ise iç kontrol sisteminin güncellenmesi ile aşıldığı ve tekrar yaşanma durumunun nadir olduğu anlaşılmıştır.
Aytaç (2014)	Özel sektörde iç kontrol standartlarının uygulanma düzeyi ve iç kontrol sisteminin verimliliğini etkileyen faktörler	Ampirik	İşletmenin kalite belgelendirme faaliyetlerinde bulunması iç kontrole yönelik birçok eksikliği kapatsa da iç kontrol sisteminde önemli eksikliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu eksikliklerin giderilmesi durumunda hedeflere ulaşmanın hızı ve dolayısıyla büyüme hızının da artış göstereceği belirtilmiştir.

C.27, S.3 İç Kontrol Sisteminin COSO Standartlarına Göre Değerlendirilmesi: Perakende Sektöründe

Yazar	Araştırmanın Konusu	Araştırma Yöntemi	Sonuç
Özhan (2014)	KOBİ'lerin iç kontrol sistemine olan yaklaşımları	Ampirik	İç kontrol sistemine sahip olan işletmelerin yanı sıra sahip olmayan işletmeler dahi iç kontrol sisteminin işletmeye sağlamış olduğu yararların farkında oldukları anlaşılmıştır.
Büyükçoban (2015)	KOBİ'lerde iç kontrol sistemlerinin hileyi önlemedeki etkisi	Ampirik	İç kontrol sisteminin yeterliliği arttıkça hilenin azaldığı görüşüne varılmıştır.
Dal (2016)	Tekstil sektöründe iç kontrol sistemi	Ampirik	Firma iç kontrol sistemine sahip olsa da henüz gelişme aşamasında olduğu ve çalışanların sistemi yetersiz gördüğü anlaşılmıştır.
Hamdani ve Albar (2016)	Endonezya'da bir bankada iç kontrol sisteminin dolandırıcılık faaliyetlerini önleme konusunda etkisi	Ampirik	Zayıf iç kontrol sistemlerinin dolandırıcılık için fırsatlar yarattığı kanısına varılmıştır. Yönetim personellerinin çoğaltılarak iç kontrol faaliyetlerinin güçlenebileceği önerisi sunulmuştur.
Kewo ve Afiah (2017)	İç kontrolün uygulanmasının, iç denetim fonksiyonunun ve finansal raporların kalitesinin iyileştirilmesine etkisi	Ampirik	İç kontrol ve iç denetim sistemlerinin uygulanmasının finansal tabloların kalitesini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.
Yetiş (2017)	Turizm sektöründe iç kontrol sisteminin etkinliği	Ampirik	İç kontrol sistemi unsurlarından kontrol faaliyetleri ve izleme unsurunun işletme performansı üzerinde etkisi olduğu; iç kontrol sisteminin etkinliğinin ve işletme performansının, otel işletmelerinin sınıflarına ve statülerine göre değişiklik göstermediği anlaşılmıştır.
Çelen (2017)	Perakende sektöründe iç kontrol sisteminin yönetime sağladığı katkılar	Ampirik	İşletmelerin çoğunluğunda iç denetim biriminin bulunmadığı, firma faaliyetlerinde iç denetim ve iç kontrol süreçleri uygulanmadığı anlaşılmıştır.
Çiçekay, ve Demir, (2021)	İşletme iç kontrol sistemlerinin COSO bileşenlerine uyumlarının değerlendirilmesi	Ampirik	Van, Bitlis ve Muş illerinde 10 üstünde personel çalıştıran işletmeler üzerine yapılan araştırma sonucunda, işletmelerin iç kontrol sistemlerinin COSO bileşenlerine uyumlu olduğu gözlemlenmiştir.
Koçyiğit vd. (2021)	Sağlık sektöründe özel bir hastanenin COSO iç kontrol bileşenlerine çerçevesinde incelenmesi	Ampirik	Özel bir hastane çalışanlarına uygulanan anket sonucunda, hastane iç kontrol sisteminin COSO bileşenlerine uygun derecesinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Finansal sektör krizleri, ülke ekonomisi için büyük sıkıntılar doğurmaktadır. İşletmelerde gerçekleştirilen denetim faaliyetleri krize sebep olan faktörleri ortaya koyabilmektedir. Ancak denetim faaliyetleri işletmelerin kriz nedeniyle yaşadıkları zararları ortadan kaldırmamaktadır. Oysaki krizleri çıkmadan önleyebilmek en doğru ve faydalı olanıdır. Bu nedenle iç kontrol faaliyetleri giderek önem kazanmaktadır (Tüm ve Reyhanoğlu, 2015: 401).

Araştırmanın amacı; perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin iç kontrol sistemlerinin COSO standartlarına uyumlarının değerlendirilmesi ve COSO standartlarına uyum düzeyinin şirket türü ve iç denetim biriminin varlığı yönünde farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmasıdır.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada, perakende gıda zincirlerinin COSO bileşenlerine uyum derecesinin incelenmesinde şirket türü, personel sayısı ve ciro değişkenler olarak ele alınmıştır. Ancak personel sayısı ve ciro için verilen çekimsel cevaplar nedeniyle tam olarak istenilen sayıda veriye ulaşılamamıştır. Bu nedenle şirket türü (A.Ş. ve Limited şirket) ve iç denetim birimi (işletmede var olup olmaması durumu) değişkenlerinin COSO bileşenlerine uyumu açısından anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığını test etmek üzere hipotezler hazırlanmıştır.

H1: Kontrol ortamı bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.

H2: Risk değerlendirme bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.

H3: Kontrol faaliyetleri bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.

H4: Bilgi ve iletişim bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.

H5: İzleme bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.

H6: Kontrol ortamı bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.

H7: Risk değerlendirme bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.

H8: Kontrol faaliyetleri bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.

H9: Bilgi ve iletişim bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.

H10: İzleme bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.

3.3. Araştırmanın Metodolojisi

Verilerin tarafsız şekilde ve analize uygun olarak toplanabilmesi açısından veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi seçilmiştir. Literatür taramasının ardından daha önce yapılan benzer araştırmalar ve bu araştırmalarda kullanılan anket formları incelenmiştir. Araştırma için gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra anket 5'li Likert Ölçeği formunda hazırlanmıştır.

Anket sorularının hazırlanmasında aşağıda belirtilen kaynaklardan yararlanılmıştır:

- Can (2014) tarafından yazılmış olan “Hastane İşletmeciliğinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliği” adlı doktora çalışmasında,
- Özçetin (2017)’in yazmış olduğu “Süt Üretim İşletmelerinde Risk Yönetimi ve İç Kontrol: Bir Araştırma” adlı doktora çalışmasında,
- Kaya (2018) tarafından yazılan “Üretim İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Belirlenmesi: Kocaeli İli Örneği” adlı yüksek lisans tezinde ve
- Hermanson vd. (2012) tarafından yayınlanmış olan “How Effective are Organizations’ Internal Control? Inside Into Specific Internal Control Elements” adlı makalesinde yer alan anket formlarından yararlanılmıştır.

Araştırmanın evreni Türkiye’de faaliyette bulunan perakende gıda zincirleri olup, örneklem olarak ise Antalya ve Isparta illeri seçilmiştir. Tespit edilen 17 perakende zincir marketine yüz yüze görüşme, mail ortamı ya da telefon ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak 2 market yöneticisinden geri dönüş alınmadığı için araştırmanın örneklemini 15 market oluşturmuştur. Örnekleme oluşturan 15 marketin; 7 tanesi ulusal zincir market iken, 8 tanesi

bölgesel zincir markettir. Araştırma kapsamında anket çalışması yapılan ulusal ve bölgesel zincir marketlere ait yaklaşık 1.500 şube bulunmaktadır. Ulusal ve bölgesel zincir marketlerin tüm şubelerinde aynı yönetim işleyişi olması sebebiyle sadece bölge merkez yönetimleri ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

Shapiro-Wilk Testi sonucunda verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmış olsa da bu durum parametrik testleri uygulamak için tek başına yeterli değildir. Eğer araştırmada kullanılacak olan veriler;

- Normal dağılım özelliği gösteriyorsa,
- Homojense,
- Örneklem büyüklüğü 20'nin üzerindeyse,
- İncelenen bağımlı değişken aralık (interval) ya da oran (ratio) ölçeğine uygunsuz parametrik testler uygulanabilir. Ancak bu özelliklerden biri bile karşılanamıyorsa parametrik olmayan (nonparametric) testler kullanılmalıdır (Baş, 2013: 192).

Araştırmada kullanılacak olan verilerin örneklem büyüklüğü 15 olması nedeniyle verilerin analizinde parametrik olmayan testlerin kullanılması uygun görülmüştür.

Bulguların değerlendirilmesi kısmında veri tiplerine göre frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma istatistikleri kullanılmıştır. Gruplar arası karşılaştırmalar için ise Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır.

3.4. Güvenirlilik Testi

Alpha katsayısı likert tipi ölçeklerde sıkça kullanılan ve ölçeğin ne derece güvenilir olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilen bir değer olmakla birlikte aşağıda belirtilen aralıklara göre sınıflandırılmıştır (Kalaycı, 2006, s. 405):

- $0,00 \leq \alpha < 0,40$ arasında bir değer ölçeğin güvenilir olmadığını,
- $0,40 \leq \alpha < 0,60$ arasında bir değer ölçeğin düşük güvenilirlikte olduğunu,
- $0,60 \leq \alpha < 0,80$ arasında bir değer ölçeğin yeterince güvenilir olduğunu,
- $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında bir değer ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmada güvenilirlik düzeyinin tespiti için SPSS istatistik programı aracılığıyla güvenilirlik katsayısı olan Cronbach Alpha değeri hesaplanmıştır. İlk olarak ölçeğin tamamı için bir hesaplama yapılmış ve Tablo 2'de gösterilmektedir. Cronbach Alpha değerine göre; araştırma kapsamında kullanılan ölçek yüksek güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Güvenirlilik Testi

Güvenirlilik Testi	
Cronbach's Alpha Değeri	Madde Sayısı
0,940	40

3.5. Bulguların Değerlendirilmesi

3.5.1. Market Genel Bilgilerinin Değerlendirilmesi

Görüşmeler sonucu geri dönüş alınan şirket sayısı 15 olup söz konusu şirketlerin %57'si Limited, %43'ü Anonim şirkettir. Ankete katılanların; %53,3'ü market yöneticisi, %26,7'si genel müdür, %6,7'si bölge yöneticisi, %6,7'si iç denetim müdürü ve son olarak %6,7'si satış

pazarlama grup direktöründen oluşmaktadır. Katılımcı şirketlerin %53'ü bölgesel zincir market iken %47'si ulusal zincir markettir.

Nakit, stok ve demirbaş kontrol sıklıklarına ilişkin yöneltilen sorulara verilen cevaplar Tablo 3'te özetlenmiştir. Katılım sağlayan işletmelerin tamamı nakit kontrolünü her gün yaptığını ifade etmiş olup stok kontrolünün 6 aylık periyotlarda, demirbaş kontrolünün ise yıllık olarak yapıldığı görülmektedir.

Tablo 3: Kontrol Sıklığı Dağılımı

	Günlük	Haftalık	Aylık	3 Aylık	6 Aylık	Yıllık
Nakit Kontrol Sıklığı	%100	-	-	-	-	-
Stok Kontrol Sıklığı	-	%8	%13	%6	%42	%31
Demirbaş Kontrol Sıklığı	-	-	%4	%9	%19	%68

Katılımcı işletme yetkililerine iç denetim birimlerinin olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Ankete katılan şirketlerin %87'sinde iç denetim birimi bulunmakta, %13'ünde ise iç denetim birimi bulunmadığı tespit edilmiştir.

3.5.2. Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Bu aşamada COSO bileşenlerinin tek tek betimsel istatistik (Frekans, standart sapma, ortalama ve sıklık) verilerinden yararlanılarak değerlendirme yapılacaktır.

Katılımcıların, işletmelerindeki iç kontrol sistemlerini COSO bileşenlerine uyum derecelerinin değerlendirildiği ifadelerle katılım oranlarının değerlendirilmesinde, aşağıdaki ortalama değer aralık tanımlamaları kullanılmıştır (Özgan ve Akıncı, 2011:1146).

Ortalama	Yorum
- 1,00-1,79	Çok düşük
- 1,80-2,59	Düşük
- 2,60-3,39	Orta
- 3,40-4,19	Yüksek
- 4,20-5,00	Çok yüksek

Tablo 4'te kontrol ortamı düzeyinin belirlenmesine yönelik bulgular sunulmuştur.

Tablo 4: Kontrol Ortamının Tespitine Yönelik Bulgular

Kontrol Ortamına Yönelik İfadeler	N	Ort.	Std. Sp.
1. Yönetim iç kontrol sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını destekleyip, bu yaklaşımın şirket çalışanları tarafından da benimsenmesini sağlamaktadır.	15	4,13	1,060
2. İç kontrol sistemi işletme politika ve amaçları uyum içindedir.	15	4,40	,632
3. İç kontrol amaçlarını gerçekleştirebilmek amacıyla birimler arasında etkin bir koordinasyon mevcuttur.	15	4,20	,561
4. Denetim komitesi iç kontrol sistemini etkileyebilecek iş risklerini sürekli gözlemlemek amacı ile yeterli kaynak ve zaman ayırmaktadır.	14	4,07	,917
5. İşletmenin üçüncü taraflarla ilişkilerinde etik ilkeler ön planda tutulmaktadır.	15	4,47	,640

Kontrol Ortamına Yönelik İfadeler	N	Ort.	Std. Sp.
6. Çalışanların görev, yetki ve sorumlulukları açık ve net olarak belirlenip, sürekli olarak güncellenmektedir.	15	4,40	,737
7. Kurum politikalarından sapmalar araştırılır ve belgelenir.	15	4,47	,516
8. Yönetim Kurulu, üst yönetimin kontrol ortamına ilişkin uygun yaklaşım anlayışını sağlamak için gerekli adımları atar.	15	4,07	1,100
9. Yönetim kontrolleri dikkate almadığı durumlar, uygun bir şekilde belgelenir ve açıklanır.	15	4,20	1,014

Ölçek: 1 – Kesinlikle Katılmıyorum, 5 – Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 4’te sunulan veriler incelendiğinde, katılımcıların cevaplarının ortalaması 4 ve üzerinde olduğu görülmektedir. Sonuçlara göre araştırma kapsamındaki market işletmelerinin, COSO kontrol ortamı bileşeniyle uyumlu kontrol ortamına sahip oldukları ifade edilebilir. Kontrol ortamına yönelik ifadelerle katılım oranları incelendiğinde; en yüksek katılım oranlarının, “İşletmenin üçüncü taraflarla ilişkilerinde etik ilkeler ön planda tutulmaktadır” ve “Kurum politikalarından sapmalar araştırılır ve belgelenir” ifadeleri olduğu görülmektedir. En düşük katılım oranının olduğu ifade ise; “Denetim komitesi iç kontrol sistemini etkileyebilecek iş risklerini sürekli gözlemlemek amacı ile yeterli kaynak ve zaman ayırmaktadır” ve “Yönetim Kurulu, üst yönetimin kontrol ortamına ilişkin uygun yaklaşım anlayışını sağlamak için gerekli adımları atar” ifadeleri olduğu gözlemlenmiştir.

Kontrol ortamına uyumun ölçülebilmesi için geliştirilen tüm ifadelerle katılım oran ortalaması $\bar{X}=4,27$ olarak hesaplanmıştır. Ortalama değer, ankete katılan yetkililere göre işletmelerinin iç kontrol sistemleri kontrol ortamı bileşeni açısından çok yüksek düzeyde COSO standartlarına uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Risk değerlendirme düzeyinin belirlenmesine yönelik bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Risk Değerleme Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bulgular

Risk Değerleme Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik İfadeler	N	Ort.	Std. Sp.
1. Şirket içerisinde departmanlar bazında risk değerlendirmesi yapılmaktadır.	15	4,07	,961
2. Süreç ve kontroller değişen risklere uygun olarak sürekli güncellenmektedir.	15	4,33	,816
3. Yönetim, bilgi sistemleri ile ilgili riskleri yeterince değerlendirilir.	15	3,80	1,082
4. İşletmede çalışan hile vakaları ile karşılaşmıştır.	15	4,33	1,047
5. İşletme hile risklerine yönelik olarak, hile yapma fırsatı yanında teşvikler, baskılar, tutumlar, haklı gösterme vb. unsurlarda değerlendirilir.	15	3,93	,884
6. İşletme risk değerlendirmelerinde, çalışanların hileye başvurmaları ve finansal raporlamadaki hile ihtimalini etkileyen hile riski faktörleri dikkate alınmaktadır.	15	4,20	,676

Ölçek: 1 – Kesinlikle Katılmıyorum, 5 – Kesinlikle Katılıyorum

Risk değerlendirme bileşeni ile ilgili ifadelerle en yüksek katılımın “Süreç ve kontroller değişen risklere uygun olarak sürekli güncellenmektedir” ve “İşletmede çalışan hile vakaları ile karşılaşmıştır” ifadeleri olduğu Tablo 5’ten görülmektedir. İşletmelerde $\bar{X}=4,33$ gibi çok yüksek oranda hile vakaları ile karşılaştığı gerçeği, iç kontrol sistemlerinin daha da

güçlendirilmesi gereceğini ortaya koymaktadır. En düşük katılım ise; “Yönetim, bilgi sistemleri ile ilgili riskleri yeterince değerlendirilir” ifadesidir.

Risk değerlendirme bileşeni ile ilgili ifadelerle katılım oran ortalaması $\bar{X}=4,00$ olarak gerçekleşmiş olup bu değere göre, katılımcıların işletmelerinin iç kontrol sistemlerini risk değerlendirme bileşeni açısından COSO standartlarına yüksek seviyede uyumlu gördükleri ifade edilebilir.

Tablo 6’da kontrol faaliyetleri düzeyinin belirlenmesine yönelik ifadelerle ilgili istatistik veriler sunulmuştur.

Tablo 6: Kontrol Faaliyetleri Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bulgular

Kontrol Faaliyetleri Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik İfadeler	N	Ort.	Std. Sp.
1. Kayıtların ve varlıkların korunmasına yönelik kontrol faaliyetleri mevcuttur ve bunlar personele duyurulmuştur.	15	4,53	,516
2. İşletmede yapılan işlemlerle ilgili çapraz kontrolü içeren temel kontrol faaliyetleri vardır.	15	4,07	,961
3. Malların sisteme giriş-çıkışı barkodla yapılır.	15	4,87	,352
4. İşletme binasına giriş-çıkışlar kontrol altındadır.	15	4,33	1,113
5. Binalar mesai saatleri dışında da alarm, kamera vb. araçlarla kontrol edilmektedir.	15	4,60	1,056
6. İşletmede satış ve satın alma vb. faaliyetleri yapanlar ile muhasebe kaydını yapan kişiler farklıdır.	15	3,80	1,265
7. Kaynaklar ve bunlara ilişkin kayıtlar düzenli olarak karşılaştırılır ve tutarsızlıkların nedenleri incelenir.	15	4,27	1,033
8. Stokların bulunduğu depolarda stok giriş-çıkışları ani sayımlarla karşılaştırılır ve tutarsızlıkların nedenleri incelenir.	15	4,13	1,125
9. Nakit akışı ve harcamalar düzensiz ve ani sayımlarla karşılaştırılır ve tutarsızlıkların nedenleri incelenir.	15	4,53	,640
10. Tüm belge ve kayıtlar her an denetime hazır şekilde güvenli bir ortamda dosyalanır ve düzenli aralıklarla güncellenir.	15	4,47	,640
11. Fiyatlandırma, fiyat indirimi, sipariş kabulü gibi güvenlik seviyesi yüksek yetkilendirmeler yapılır ve sadece bu kişilerin sisteme erişimlerine izin verilir.	15	4,67	,488
12. İş süreçlerinin analizine dayalı her süreç ve birim için yazılı standartlar mevcuttur.	15	4,00	,845
13. Yapılan işlemlerin kaydı yapılıp, işlemi gerçekleştiren ve kontrol eden tarafından ayrı ayrı onayı yapılmaktadır.	15	4,47	,516
14. Yasal düzenlemelerdeki değişiklikler yönetim tarafından iç kontrol sistemine zamanında ve tam olarak aktarılmaktadır.	15	4,33	,816

Ölçek: 1 – Kesinlikle Katılmıyorum, 5 – Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 6’da sunulan kontrol faaliyetleri ile ilgili ifadelerle katılım oranları incelendiğinde en yüksek katılımın; “Malların sisteme giriş-çıkışı barkodla yapılır”, “Fiyatlandırma, fiyat indirimi, sipariş kabulü gibi güvenlik seviyesi yüksek yetkilendirmeler yapılır ve sadece bu kişilerin sisteme erişimlerine izin verilir” ve “Binalar mesai saatleri dışında da alarm, kamera vb. araçlarla kontrol edilmektedir” ifadeleri olduğu gözlemlenmiştir. Stok kontrollerinde barkod sisteminin kullanımı ve işletmeye ait market ve depoların 7/24 kameralarla izleniyor olması, iç kontrol faaliyetlerinde fiziki takiplerin bilgi iletişim teknoloji kullanımlarının yoğun olduğunu göstermektedir. İfadelerle katılım oranları incelendiğinde “İşletmede satış ve

satın alma vb. faaliyetleri yapanlar ile muhasebe kaydını yapan kişiler farklıdır” ifadesine katılımın 4’ün altında olduğu görülmektedir. İlgili ifadeye katılım oranının diğerlerine göre düşük olmasının, market çalışanlarından ön muhasebe faaliyetleri kapsamında kayıt işlemleri yapanların varlığı ilgili ifade edilebilir.

Kontrol faaliyetleri düzeyinin değerlendirilmesi ile ilgili geliştirilen ifadelere katılım oran ortalaması $\bar{X}= 4,36$ olarak gerçekleşmiştir. Oran ortalama değeri baz alındığında, katılımcılara göre işletmelerinin iç kontrol sistemlerinin COSO standartlarına uyum derecesinin çok yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Tablo 7’de bilgi ve iletişim düzeyi ile ilgili geliştirilen ifadelerin istatistiksel değerleri verilmiştir.

Tablo 7: Bilgi ve İletişim Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bulgular

Bilgi ve İletişim Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik İfadeler	N	Ort.	Std. Sp.
1. Tüm çalışanlar tarafından anlaşılan ve desteklenen bir iç kontrol ortak dil yapısı mevcuttur.	15	4,33	,900
2. Finansal raporlamaya temel oluşturan bilginin doğruluğunu garanti edecek prosedürler oluşturulmuştur.	15	4,53	,516
3. Organizasyon departmanlarında çalışma ortamındaki değişiklikleri haberdar edecek şekilde bir süreç izlenmektedir.	15	4,27	1,033
4. Kullanmakta olduğumuz ticari paket programı işletmemizin organizasyon yapısına uygun olarak geliştirilmiştir.	15	3,00	1,254
5. Ticari paket programı, iç kontrol uygulamalarında da kullanılmaktadır.	15	4,00	,756
6. Bilgi teknolojileri alt yapısında oluşabilecek aksaklıklar için bir acil durum planı mevcuttur.	15	4,13	,990

Tablo 7 incelendiğinde bütün ifadeler verilen cevapların ortalaması yine 4 ve 4’ün üzerinde olduğu görülmektedir. Sadece “Kullanmakta olduğumuz ticari paket programı işletmemizin organizasyon yapısına uygun olarak geliştirilmiştir” ifadesi için kararsız olduklarını ifade edilmiştir. Bilgi ve iletişim düzeyi ile ilgili geliştirilen ifadeler katılım oran ortalaması $\bar{X}=4,04$ olarak yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Katılımcılara göre, işletmelerinin iç kontrol sistemleri bilgi ve iletişim bileşeni açısından değerlendirildiğinde, COSO standartları ile yüksek düzeyde uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Tablo 8’de, izleme düzeyinin belirlenmesine yönelik değerlendirmeler sunulmuştur.

Tablo 8: İzleme Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bulgular

İzleme Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik İfadeler	N	Ort.	Std. Sp.
1. İç kontrol sisteminin etkinliği yönetim tarafından sürekli olarak değerlendirilip gözlemlenmektedir.	15	4,27	,884
2. İç kontroldeki eksiklikler doğrudan faaliyetten sorumlu personele raporlanır.	15	3,87	1,187
3. Belirlenen iç kontrol eksikliklerini raporlayan bir mekanizma bulunmaktadır.	15	3,80	1,265
4. İç kontrol sisteminin denetimini yapan birimin gözlemci rolü ile çatışacak operasyonel sorumlulukları alması yasaklanmıştır.	15	3,60	1,056

Ölçek: 1 – Kesinlikle Katılmıyorum, 5 – Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 8’de gösterilen izleme düzeyi bileşeni ile ilgili ifadeler en yüksek katılım oranı “İç kontrol sisteminin etkinliği yönetim tarafından sürekli olarak değerlendirilmektedir”

ifadesine olurken, en düşük katılım oranı ise; “İç kontrol sisteminin denetimini yapan birimin gözlemci rolü ile çatışacak operasyonel sorumlulukları alması yasaklanmıştır” ifadesidir. İzleme düzeyine yönelik ifadelerin genel ortalaması ise; $\bar{X}=3,89$ olup, sonuca göre katılımcıların işletmelerinin iç kontrol sistemlerinin izleme düzeyi bileşenine göre COSO standartlarına yüksek derecede uyumlu gördükleri gözlemlenmiştir.

3.5.2. Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırmanın bu aşamasında katılım gösteren işletmelerin COSO iç kontrol standartları çerçevesinde etkinliğinin değerlendirilmesi ve söz konusu standartlara uyum düzeyinin şirket türü ve iç denetim birimine göre bir farklılaşmanın olup olmadığı test edilecektir. Bu kapsamda COSO bileşenleri ile değişkenlere (şirket türü, iç denetim birimi) göre hipotezler oluşturulmuştur.

Şirket türüne göre oluşturulan hipotezlerin test sonuçları (H1, H2, H3, H4, H5) Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Şirket Türü İtibariyle COSO Bileşenleri İle İlgili Değerlendirmelerin Farklılaşım Farklılaşmadığını Ölçen Mann-Whitney U Analizi Sonuçları

Hipotez	Anlamlılık Değeri (p)	Açıklama
H1: Kontrol ortamı bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,344	RED
H2: Risk değerlendirme bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,812	RED
H3: Kontrol faaliyetleri bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,345	RED
H4: Bilgi ve iletişim bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,677	RED
H5: İzleme bileşeni kapsamında, şirket türüne göre anlamlı farklılıklar vardır.	1	RED

Mann-Whitney U testi sonucuna göre $p>\alpha=0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilerek, **H1,H2,H3,H4,H5** hipotezleri **RED** edilmiştir. Bu durumda COSO bileşenleri kapsamında, şirket türüne göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmıştır.

İç denetim biriminin durumuna göre oluşturulan Hipotezlerin test sonuçları Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10: İç Denetim Birimi Varlığına Göre COSO Bileşenleri ile İlgili Değerlendirmelerin Farklılaşp Farklılaşmadığını Ölçen Mann-Whitney U Analizi Sonuçları

Hipotez	Anlamlılık Değeri (p)	Açıklama
H6: Kontrol ortamı bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,125	RED
H7: Risk değerlendirme bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,04	KABUL
H8: Kontrol faaliyetleri bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,074	RED
H9: Bilgi ve iletişim bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,123	RED
H10: İzleme bileşeni kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre anlamlı farklılıklar vardır.	0,121	RED

Mann-Whitney U testi sonucuna göre $p > \alpha = 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilerek, **H6,H8,H9,H10** hipotezleri **RED** edilmiştir. Bu durumda COSO bileşenleri kapsamında, iç denetim biriminin var olup olmamasına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmıştır. $p < \alpha = 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi red edilerek **H7** hipotezi **KABUL** edilmiştir. Bu durum bize risk yönetimi açısından işletmelerde iç denetim birimi var olup olmamasına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir.

Tablo 11’de işletmelerde iç denetim biriminin var olup olmamasına göre risk yönetiminin farklı olup olmadığı ile ilgili sıra değerleri verilmiştir.

Tablo 11: Risk Değerleme İle İlgili İfadelere Katılımın İç Denetim Biriminin Varlığına Göre Sıra Değerleri

İç Denetim Birimi	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı
Risk Yönetimi	Evet	13	8,92
	Hayır	2	2
	Toplam	15	

Sıra ortalama ve toplam değerleri incelendiğinde iç denetim birimi olanlar ile olmayanlar arasında ciddi bir farklılık olduğu, iç denetim birimi olanların risk yönetimi faaliyetleri kapsamında risk değerlendirme açısından COSO standartlarını sağladığı görülmüştür.

4. SONUÇ

İç kontrol sistemi; organizasyonların hedeflerine ulaşmaları, finansal ve finansal olmayan bilginin kalitesi, hata ve hile gibi işletmeye zarar verebilecek faaliyetlerin önlenmesi, tüm faaliyetlerin belli prosedürler çerçevesinde aksamadan verimli şekilde yürütülmesi gibi birçok konuda işletme yöneticilerine yardımcı olmaktadır. Söz konusu yardımın en önemlisi ise, işletme hedeflerine ulaşmada karşılaşılabilecek olan risklerin belirlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasıdır. İç kontrol sisteminin standardını sağlayabilmek adına oluşturulan en

önemli model, ilk olarak 1992 yılında COSO raporu ile yayınlanmıştır. 2013 yılında revize edilen model, iç kontrol sisteminin oluşturulmasında işletmelere rehber görevi görmüştür.

Perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin türü ve büyüklüğüne göre organizasyon yapılarında farklıdır. Araştırmanın örneklemini oluşturan perakende sektörü işletmelerinde, faaliyet süreçlerinin karmaşıklığı, nakit ve stok hareketlerinin yoğunluğu, personel sayıları ve müşterilerin market içindeki yoğun hareketlilikleri vb. nedenlerden dolayı etkin iç kontrol sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Ankete katılan işletmelerin tamamında nakit kontrolü her gün yapılmaktadır. Bu işletmelerde stok kontrollerinin çoğunlukla 6 aylık periyotlarda yapıldığı, demirbaş kontrollerinin ise ağırlıklı olarak yılsonlarında yapıldığı tespit edilmiştir.

Ankete katılan işletmelerin iç kontrol sistemleri COSO standartlarına göre değerlendirilmiştir. İşletmelerin iç kontrol sistemlerinin kontrol ortamı risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ile izleme bileşenleri açısından COSO standartlarına uyumlu oldukları gözlemlenmiştir. Uyum dereceleri incelendiğinde; Kontrol ortamı ve kontrol faaliyetleri bileşenleri uyum derecelerinin çok yüksek düzeyde olduğu, risk değerlendirme, bilgi iletişim ve izleme bileşenlerine uyum derecelerinin ise yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Araştırma kapsamında katılımcı işletmelerin COSO standartlarına uyumlarının şirket türüne göre farklı olup olmadığı ile ilgili geliştirilen hipotezlerin tamamı reddedilmiş H0 hipotezi kabul edilmiştir. Hipotez test sonuçlarına göre; araştırmaya katılan perakende işletmeleri iç kontrol sistemlerinin COSO bileşenlerine uyum açısından şirket türüne göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Araştırma kapsamında katılımcı işletmelerin COSO standartlarına uyumlarının iç denetim biriminin var olup olmamasına göre hipotezler geliştirilmiş ve test edilmiştir. Hipotez test sonuçlarına göre; kontrol ortamı, izleme, kontrol faaliyetleri ile bilgi ve iletişim düzeyleri ile ilgili hipotezler reddedilmiş, iç denetim varlığı ile ilgili bileşenlere uyum açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. İç denetim biriminin olup olmamasına göre COSO bileşenlerinden risk değerlendirme düzeyi ile ilgili geliştirilen hipotez ise kabul edilmiş ve iç denetim biriminin varlığına göre risk değerlendirme bileşenine uyum açısından işletmelerde iç denetim biriminin olup olmamasına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç; iç denetim biriminin varlığı ile risk değerlendirme standartlarının sağlandığını göstermiştir.

Etkin ve verimli bir şekilde işleyen iç kontrol sistemi, işletmelerin sürdürülebilir büyüme için büyük önem arz etmektedir. Özellikle araştırmanın örneklemini oluşturan perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin etkin iç kontrol sistemlerinin gerekliliği ile ilgili farkındalıklar artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. ALTAY, S. Ö. (2011). Turizm İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin İncelenmesi ve Bir Uygulama. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
2. AYTAÇ, A. (2014). İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
3. BADARA, M. S. (2013). Impact of the Effective Internal Control System on the Internal Audit Effectiveness at Local Government Level. *Journal of Social and Development Sciences*, 4(1), 16-23.
4. BAŞ, T. (2013). Anket (7. Baskı b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
5. BÜYÜKÇOBAN, A. (2015). Kobilerde İç Kontrol Sisteminin Hileyi Önlemedeki Rolü. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
6. BOZKURT, M. (2010) İyi Mali Yönetimin Gerçekleştirilmesinde İç Kontrol ve Denetim. *Dış Denetim*, Temmuz- Ağustos- Eylül, 131-138.
7. CAN, E. N. (2014). Hastane İşletmeciliğinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliği. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
8. ÇELEN, E. (2017). Perakende Gıda Zincirlerinde İç Kontrol Sistemi, Etkinliği ve Bir Uygulama. İstanbul: Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
9. ÇİÇEKAY, H. ve DEMİR, M. (2021). İşletmelerde COSO İç Kontrol Modeli ve Muhasebe Bilgi Sistemine Yönelik Uygulamaların Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3801-3820.
10. COSO. (2013). COSO Internal Control - Integrated Framework <https://www.coso.org/Documents/990025P-Executive-Summary-final-may20.pdf>. Erişim Tarihi: 03.01.2019.
11. DAL, B. (2016). İç Kontrol Sisteminin Değerlendirilmesi ve İyileştirilmesine Yönelik Öneriler. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
12. GÜLAL, Ö. S. (2013). İç Kontrol Sistemi ve Bir Otel İşletmesinde Uygulanması: Dedeman Kapodokya Oteli'nde Uygulama. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
13. GÜNER, M. (2009). Kamu İdarelerinin Etkin Yönetiminde İç Kontrol Uygulamalarının Rolü. *Maliye Dergisi*(157), 183-195.
14. HAMDANI, R., & ALBAR, A. R. (2016). Internal controls in fraud prevention effort: A case study. *Jurnal Akuntansi dan Auditing Indonesia*, 20(2), 127.
15. HERMANSON, D. R., SMITH, J. L., & STEPHENS, N. M. (2012). How Effective are Organizations' Internal Controls? Insights into Specific Internal Control Elements. *American Accounting Association- Current Issues Auditing*, 6(1), A31-A50.
16. KARAKAYA, G. (2016). Çalışan Hileleri ve İç Kontrol İlişkisi. *Vergi Sorunları Dergisi* (330), 159-172.
17. KAYA, E. (2018). Üretim İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Belirlenmesi Kocaeli ili Örneği. Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

18. KEWO, C. L., & AFİAH, N. N. (2017). Does the Quality of the Financial Statement Affected by Internal Control System and Internal Audit? *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), 568-573.
19. ÇİL KOÇYİĞİT, S., KARACAN, G. ve ATALAY, B. (2021). Sağlık Sektöründe Özel Bir Hastanenin COSO İç Kontrol Modeli Bileşenleri Çerçevesinde İncelenmesi, *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 6 (5), 236-250.
20. ÖZÇETİN, N. (2017). Süt Üretim İşletmelerinde Risk Yönetimi ve İç Kontrol: Bir Araştırma. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
21. ÖZGAN, H. ve AKINCI, E. (2011), Okul Süreç Danışmanlığı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8 (1), 1131-1149.
22. ÖZHAN, A. (2014). KOBİ'lerde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Kayseri'deki İmalat Sanayi İşletmelerinde Bir Araştırma. İstanbul: Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
23. TURAN, Ş. (2017). İşletmelerde İç Denetim Fonksiyonu ve Örnek bir Uygulama. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
24. TÜM, K., & REYHANOĞLU, M. (2015). İç Kontrol Sisteminin Örgüt Kültürünü Belirlemedeki Rolü. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 395-422.
25. TÜREDİ, H., GÜRBÜZ, F., & Alıcı, Ü. (2014). COSO Modeli: İç Kontrol Yapısı. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(42), 141-155.
26. TÜREDİ, H. & KOBAN, A.O. (2016). COSO İç Kontrol Modelinde Risk Değerlendirme Faaliyetleri. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (46), 155-177.
27. YETİŞ, Z. (2017). İç Kontrol Sisteminin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmeleri Örneği. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
28. YILDIRIM, S. (2014). İç Kontrol İle İç Denetimin Etkinliğinin Dış Denetim Süresine Etkisi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

YAPAY ZEKÂ KAYGISININ KARIYER KARARLILIĞINA ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ

A RESEARCH ON THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ANXIETY ON CAREER DECIDEDNESS: A CASE OF ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY STUDENTS

Zümral GÜLTEKİN*, Suzan URGAN**, Murat AK***

* Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alaçam Meslek Yüksekokulu, zumral.gultekin@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4032-4651

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Bafra İşletme Fakültesi, suzan.urgan@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9280-4174

*** Dr. Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, muratak1578@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2292-1444

ÖZ

Bu çalışmada yapay zeka kaygısı değişkeninin alt boyutlarının kariyer kararlılığına etkisi incelenmektedir. Çalışmaya konu olan değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik veriler çevrimiçi anket yöntemi ve kolayda örneklem yöntemiyle toplanmıştır. Toplam 281 anket dağıtılmış ve 174 anket geri dönmüştür. Verilerin analizinde SPSS ve LISREL programları kullanılmıştır. Yapay zekâ kaygısının kariyer kararlılığına etkisinde anlamlı düzeyde negatif ilişki bulgulanmıştır. Yapay zekâ kaygısının alt boyutları olan öğrenme, iş değiştirme ve sosyoteknik körlük ile kariyer kararlılığının etkisinin araştırıldığı analiz sonucunda aynı şekilde anlamlı düzeyde negatif ilişki bulgulanmıştır. Yapay zekâ alt boyutlarından yapay zeka yapılandırılması ile kariyer kararlılığı arasında ise bir ilişki bulgulanmamıştır. Bu bulgulara istinaden araştırmanın sonuç bölümünde çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Yapay Zeka, Yapay Zeka Kaygısı, Kariyer, Kariyer Kararlılığı*

JEL Kodları: *M10, M16, L86, D83*

ABSTRACT

In this study, the effect of the sub-dimensions of the artificial intelligence anxiety variable on career stability is examined. The data to examine the relationship between the variables that are the subject of the study were collected by the online survey method and the convenience sampling method. A total of 281 questionnaires were distributed and 174 questionnaires were returned. SPSS and LISREL programs were used in the analysis of the data. A significant negative correlation was found in the effect of artificial intelligence anxiety on career determination. As a result of the analysis in which the effects of learning, job changing and sociotechnical blindness, which are the sub-dimensions of artificial intelligence anxiety, and career determination were investigated, a significant negative relationship was found as well. No relationship was found between artificial intelligence structuring and career determination, which is one of the sub-dimensions of artificial intelligence. Based on these findings, various recommendations were made in the conclusion part of the study.

Key words: *Artificial Intelligence, Artificial Intelligence Anxiety, Career, Career Decidedness*

JEL Codes: *M10, M16, L86, D83*

1. GİRİŞ

Ucuz işgücünün yerini almaya başlayan robotların sayısı gittikçe artmaktadır. Sadece Japonya fabrikalarında değişik üretim görevlerinde 400.000 kadar robot görev yapmaktadır. 2025 yılına kadar işgücünün %15'inin yerini robotların alması için ciddi yatırımlar yapılmaktadır. 2050 yılına gelene kadar günümüzde kullanılan bilgisayarların sayısından daha fazla robot kullanılacağı öngörülmektedir (Passig, 2011: 103-104). İşlerini robotlara kaptıran kişilerin yeni bir işe sahip olabilmeleri giderek güçleşecektir (Harari, 2018: 144). Aynı şekilde yapay zekâ teknolojileri ve otomasyon artışıyla beraber 2050'lere gelindiğinde hiçbir işe sahip olmayan, üretim süreçlerinin gerektirdiği eğitime sahip olmayan ayrıca dönem koşullarının gerektirdiği zihinsel dayanma gücü yetersizliğine bağlı "işlevsiz" bir sınıf ortaya çıkacağı öngörülmektedir (Harari, 2018:46).

İnsan işlerinin yerini alabileceği öngörülen yapay zekâ, akıllı makineler yaratma bilimi ve mühendisliği veya insanın elde etmek için ihtiyaç duyduğu her şeyi bilgisayarların yapmasını sağlama çalışması olarak tanımlanmaktadır. İnsanın yapabileceği görevleri yerine getirebilen bilgisayar sistemleri teorisine karşılık gelmektedir (Gherheş, 2019:6). Yapay zekâ kullanımı tüm faydalarıyla beraber çeşitli endişeleri de barındırmaktadır. Uyum problemleri, kontrolden çıkabileceği, insanları ve toplumu radikal bir şekilde etkileyebileceği ile ilgili kaygılar vardır (Akkaya, Özkan ve Özkan, 2021:1127). Tüm çalışanlar yapay zekâ teknolojilerine bağlı olan gelişmeler çerçevesinde, giderek daha güçlü makinelerle uyum sağlamak için gerekli donanıma sahip olmak zorunda kalacaktır. Kariyer hedefleri bu gelişmelerle şekillenecektir (Wang ve Wang, 2022:629). Bireyin almış olduğu eğitim ve becerileri ile şekillenen kariyer hedeflerine karşılık gelen kariyer kararlılığının (Merdan, 2021:268) yapay zekâ teknolojileri ile oluşan kaygıdan etkileneceği öngörülmektedir. Neredeyse tüm sosyal alanlarda insanın yerini robotlara bıraktıracak yapay zekâ, giderek daha fazla işin otomatikleşmesi ve kitlesel işsizliği beraberinde getirirken (Gherheş, 2019:7) bireylerin kariyer kararları bu radikal değişimlerden etkilenecektir.

Yapay zekâ kaygısı ve kariyer kararlılığına dair literatür incelendiğinde yapılan kısıtlı sayıda çalışma dikkati çekmektedir. Yapay zekâ teknolojisi ile birlikte öncelikle etkilenecek alan bireylerin kariyer kararlarının olacağı öngörülmektedir. Yapay zekâ kaygısının kariyer kararlılığı çerçevesinden ele alınması literatürdeki bu boşluğu doldurması açısından önem arz edeceği düşünülmektedir. Konunun, özellikle iş hayatına atılmadan önceki son basamakta yer alan üniversite 3. ve son sınıf öğrencileri bağlamında ele alınması, teknolojiye nispeten daha yatkın olan bu işgören adaylarının durumunu güncel bir şekilde ortaya koyacaktır. Buradan hareketle bu çalışmada amaç, yapay zekâ kaygısı ile kariyer kararlılığı etkileşimini üniversite öğrencileri örneklemleri ile ortaya çıkarabilmektir. Bu çerçevede yapay zekâ kaygısı ve kariyer kararlılığı kavramlarının literatür taraması çalışmanın ilk bölümünde yer almaktadır. İkinci bölümde değişkenlerin birbirleri ile olan etkileşimlerinin ele alındığı yöntem bölümü vardır. Çalışmanın son bölümünü sonuç ve tartışma kısımları oluşturmaktadır.

2. YAPAY ZEKÂ KAYGISI

Bostrom (1998)'a göre yapay zekâ insan beyninin biyolojik taklidi olarak ortaya çıkan bir yaklaşıma karşılık gelmektedir. Bu yaklaşım, gerçek bir beynin dilimlerini tarayarak detaylı, üç boyutlu haritasını ortaya çıkarmayı ve bunları bilgisayar yazılımı kullanarak bir imaj üretmeyi içermektedir (Urgan, 2019:332). Yapay zekâ teknolojileri her geçen gün daha fazla insan hayatını etkilemektedir. Teknolojik ilerlemelerle beraber insanların bu değişimleri algılayarak uyum sağlamları her zaman kolay bir süreç içinde gerçekleşmemektedir. Bu teknoloji çerçevesinde yapay zekâ insan hayatını radikal bir

şekilde etkilemekte ve insanı her zaman mutlu ve güvende tutmayı sağlayamamaktadır (Brundage, 2015:34).

Güvende olamamadan hareketle kaygı, Freud'a göre dış dünyadaki gerçek nesnelere kaynaklanan bir duygu durumu olup korku ile aynı anlama gelmektedir (Ünal Karagüvan, 1999:203; Çetinay Aydın, 2017:229; Şahin, 2019:120). Dış dünyadaki gerçek nesne unsurlarından biri de teknolojidir. Lovecraft (1927)'a göre insanoğlunun en eski ve en güçlü korkusu bilinmeyene karşı olan belirsizlik korkusudur (Carleton, Gosselin ve Asmundson, 2010:396). Teknolojiye karşı duyulan kaygı ve korku birey kadar işletmeler için de bir tehdit unsuruna dönüşmektedir (Ha, Page ve Thorsteinsson, 2011:18). Sürekli gelişen teknoloji, belirsizliği beraberinde getirirken soyut akıl yürütme becerileri her türlü maddi ya da sosyal başarı için bir ön koşul haline gelmektedir. "Süper akıllı" ve ortalama bireyler arasındaki uçurum derinleşmektedir. Zekâya dayalı bu gelişmeler bireyleri huzursuzluğa sevk etmektedir. Yapay zekâ gibi süper akıllar, tıpkı bazı erdemlerin Aristoteles'in belirttiği gibi uç noktalara götürüldüğünde kötü huyla muğlak bir çizgide yer alması gibi çok ileri zekânın kendine özgü handikapları olan kaygı ve depresyona yol açabilmektedir (Csikszentmihalyi, 2007:111). Teknolojiye erişim ne kadar kolay olursa olsun kazanım anlayışının sürekli değişmesi belirsizlikle yaşanan stresi arttırmaktadır (Saporsky, 2007:125).

Yapay zekâ ve kaygı ilişkisi ile ortaya çıkan yapay zekâ korkusu çeşitli yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu yaklaşımların konusu yapay zekâ ile uyum (Coppin, 2004: 365), yapay zekânın işlerin ve istihdamın yerini alabileceğine dair oluşan korku (Civelek, 2009: 105), bireylerin mahremiyetini tehdit edebileceğine dair oluşan korku ve kötü amaçlar için kullanılması (Rilho, 2019:10) gibi konuları içermektedir. Teknoloji ile insani değerler arasındaki bağın insanlıktan çıkma tehdidi altında olması başka bir unsur oluşturmaktadır. Buradaki problem, metafiziksel algılanan modern akıl aracılığıyla bir karmaşa oluşturan ve insanların dünyayı algılama şekillerinin bireyi psikolojik ve sosyal birçok tehlikeye karşı savunmasız bırakmasıdır (Choi, 2017:46). Bundan başka yapay zekâ veri odaklı bir teknolojidir. Veriler ve algoritmalar bireylerden toplanan saf olmayan verilerden elde edilmektedir. Bu saf olmayan verilerin gerçek veri gibi değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Eğer veri hazırlığında bir hata varsa ciddi olumsuz etkiler ortaya çıkabilecektir (Küsbeci, 2021:87).

McKinsey Global Enstitüsü'nün 2017 yılı raporuna göre 2030 yılına kadar yaratılacak ve kaybedilecek işler otomasyon çerçevesinden ele alınmıştır. Bu rapora göre 75 milyon ile 375 milyon kişi arasında olmak üzere, meslek kategorilerinin değişimi ve yeni becerilerin öğrenilmesi zorunlu hale gelecektir. Aynı şekilde 400 ila 800 milyon kişinin otomasyon nedeniyle yeni işler bulmalarının gerekli olacağı öngörülmektedir (Manyika vd., 2017). Tüm bu öngörüler nedeniyle bireylerin istihdam ihtiyaçlarının karşılanmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda değişen istihdam şekillerine uyum sağlanabilmesi için yeni beceriler öğrenme gerekliliği kariyer hedeflerinin yeniden ele alınmasını zorunlu hale getirmektedir (Wang ve Wang, 2022:619). Global ölçekte şirket sahiplerinin öngörülerine göre başka bir risk de yapay zekânın kontrolden çıkması halinde birey ve toplum için oldukça zararlı sonuçlar ortaya çıkabileceğidir (Terzi, 2020: 1501).

İş yaşamında bireyin kariyerini etkileyebilecek unsurların yapay zekâ bağlamında ele alınması ile ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde; yapay zekâ kaygısı (Gherheş, 2018; Wang ve Wang, 2022; Rilho, 2019; Terzi, 2020; Akkaya vd., 2021), teknofobi ve teknoloji kullanım kaygısı (Ha vd., 2011; Yalçınalp ve Cabı, 2015; Dönmez Turan ve Kır, 2019; Gümrükçü Bilgici ve Ünver, 2021), teknoloji uyum kaygısı (Amiruddin ve Sriningsih, 2021), bilgisayar kaygısı (Çavuş ve Günbatır, 2008; Şendur, 2021; Shah, Hassana ve Embia, 2012; Chua vd.,1999; Bingöl, 2017; Tekinarslan ve Bıçak, 2007; Saadé ve Kira,

2009; Katsarou, 2021; Sivakumaran ve Lux, 2011) ve bilgisayar yeterliliği (Azizi, Rezai, Namaziandost ve Tilwani, 2022) çalışmaları sayılabilir.

3. KARIYER KARARLILIĞI

Parsons (1909)'a göre kariyer, bireyin kendi yeteneklerini, ilgi alanlarını, hırslarını net bir şekilde görmesi, gereksinimleri hakkında bilgi sahibi olması, başarı, avantaj ve dezavantajlarını bilmesi ve bunlarla ilgili akıl yürüterek rasyonel seçimler yapmasına karşılık gelmektedir (Mulhall, 2014:210). Bireyin içsel değerlerinin kılavuzluğuyla kendi kendini yönetme, performans ve öğrenme açısından uyum sağlama yeteneğine sahip olmak için gerekli isteği olarak da değerlendirilmektedir (Sullivan ve Baruch, 2009:1549). Türkiye’de kariyer kavramı ile ilgili çalışmaların 1980’li yıllarla beraber ortaya çıktığı görülmektedir (Eren Gümüştekin ve Gültekin, 2009:148).

İnsanlar rasyonel kararlar vererek karşılımlarına çıkacak durumları kontrol altına almaya çalışmaktadır. İyi kararlar vermek, sonuçları öngörmek ve değerlendirebilmek bilgi, zekâ ve beceri gerektirmektedir (Klover, 1993:8). Bu gereksinimler çerçevesinde ele alınan kariyer ile ilişkili kariyer kararlılığı kavramı Miller (2011)’e göre, bir bireyin kariyer seçimi ile ilgili bağlılık ve memnuniyetine karşılık gelmektedir (Akçakanat ve Uzunbacak, 2019:160). Kariyer seçimine hazır olma durumudur. Bireyin almış olduğu eğitim ve sahip olduğu yetenekleri dikkate alarak, kariyeri ile ilgili kararlarını kesinleştirmesi olarak da ifade edilebilmektedir (Merdan, 2021:268).

Kariyer kararlılığı ile ilgili çeşitli teoriler öne sürülmektedir. Birinci grupta yer alanlar, üç temel teori çerçevesinde ele alınan teorilerdir. Bu teoriler karakter teorisi, gelişim modeli ve sosyal bilişsel teoridir. Karakter teorisi, kişilik, beceri, ilgi ve özellikleri belirleyerek, bireyi, belirli işlere yerleştirmek için, ilgili özelliklerin kendisinde ne ölçüde var olduğunu saptamaya dayanmaktadır (Hodkinson ve Sparkes, 1997:31). Gelişim modeline göre meslek seçimi dört modelden etkilenmektedir. Bunlar gerçeklik faktörü, eğitim sürecinin etkisi, duygusal faktörler ve bireysel değerlerdir. Gelişim teorisinin temelini oluşturan bu unsurlar kariyer seçimine yol açan bir gelişim süreci içinde gerçekleşmektedir. Bu süreç ergenlikte başlayıp yetişkinlikte son bulan bir zamanı kapsamaktadır (Savickas ve Lent, 1994). Sosyal bilişsel modelde birey, sosyal ve kültürel etkileşim bağlamında karar vermektedir. (Bandura, 1989:3). Bu modele göre bireyler karar alırken kendi benlikleri, yaşam süreçleri ve tecrübeleriyle birlikte şekillenen bir çerçeve içinde hareket etmektedir. Ayrıca bu kararlar üzerinde dış faktörlerin etkisi daha fazla olmaktadır (Hodkinson ve Sparkes, 1997:32).

Kariyer kararlılığı ile ilgili diğer bir grup teori de yukarıda ele alınmış olan gelişim modeli ve sosyal bilişsel modele ek olarak ifade edilmekte olan Super (1954)’in mesleki seçim teorisi ve Holland (1959)’ın kariyer tipolojisi teorisidir (Savickas ve Lent, 1994). Mesleki seçim teorisine göre bireyler keşif süreci ile öğrendiklerini ilgi ve yetenekleriyle birleştirerek mesleklerine uygulamaktadır. Bu uygulama benlik algısı ve yaşam rolleri çerçevesinde gerçekleşmektedir (Kosine ve Lewis, 2008:229). Donald Super’in kariyer gelişimine yapmış olduğu en büyük katkı benlik kavramına yapmış olduğu vurgudur. İnsanların tüm yaşamı boyunca benlik kavramı ile ilgili değişimler geçirdiğini, bu değişimin iş yaşamına ve kariyer seçimlerine yansıdığını ifade etmektedir. Buna göre kariyer gelişimi bir ömür boyu sürmektedir (Super, 2012). Bir meslek seçimi teorisi olan Holland (1959)’ın kariyer tipolojisinde meslek seçimleri, bireyin mesleki çevresi ve yetiştiği çevresinin etkileşimiyle oluşmaktadır (Nauta, 2010: 11).

Gordon (1998) kariyer kararlılığı ile yapılan çalışmalar sonucunda kariyer kararlarını yedi kategoride ele almıştır. Bunlar “kesin kararlı”, “biraz kararlı”, “dengesiz kararlı”, “geçici

kararsız”, “gelişebilir kararsız”, “ciddi kararsız” ve “kronik kararsız” sınıflamalarıdır. *Kesin kararlı* olan bireylerin yaşamları üzerinde kontrolleri vardır ve iyi kararlar alabileceklerine güvenleri tamdır. *Biraz kararlılar* kendi kararlarından şüphe duymaktadır. *Dengesiz kararlılar* kariyerleri ile ilgili gecikmeler yaşayan ve karar verme sürecinde işlev bozukluğu olan kimselerdir. *Geçici kararsızların* mesleki seçim konusunda motivasyon eksiklikleri söz konusudur. *Gelişebilir kararsızlar* yüksek düzeyde kararsızlık sergilerler ancak olgun davranan bir gruba karşılık gelmektedir. *Ciddi kararsızlarda* seçim yapma zorluğu toplumsal ve eğitimsel nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Son olarak *kronik kararsızlarda* yaygın bir amaç eksikliği vardır. Kariyer seçiminde sıkıntı ve belirsizlik yaşayan bu grup kararsızlar, başkalarının yardımına ve onayına ihtiyaç duymaktadır (Gordon, 1998).

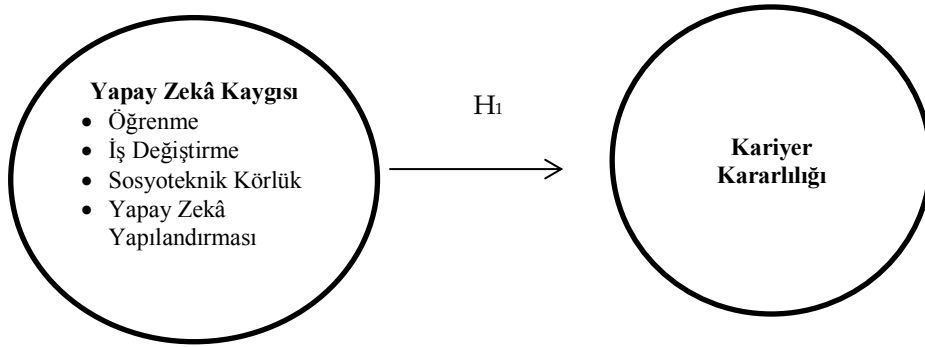
Yaşanan diğer gelişmelerle beraber teknolojik gelişmeler kariyer yaklaşımlarını da etkilemektedir. Teknolojiye paralel olarak bireysel ve örgütsel beklentiler şekillenmektedir (Atalay, 2021:385). Yaş kategorisinin sınırları gelişmektedir (Çelik, 2016:138). Teknolojinin gerektirdiği donanımlara sahip işgücü çalışma hayatında giderek daha fazla yer almaktadır. Talep edilen işgücü yüksek beceri isteyen işlere uygun çalışanlardır (Urgan, 2019:333). Bu da yapay zekâ donanımlı makineler için gerekli işgücüne karşılık gelmektedir. Özellikle yapay zekâli teknolojiler her geçen gün çalışma hayatında giderek daha fazla yer almaktadır. Bireylerin bu teknolojileri benimseyip yaptıkları işlere aktarabilmeleri bir zorunluluğa dönüşmektedir. Bu zorunluluk bireylerin kariyerleri için bir takım güçlükleri de beraberinde getirmektedir.

4. YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında, araştırma modeli, örnekleme, veri kaynakları ve veri toplama araçları ve veri analizine yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Modeli ve Araştırma Hipotezleri

Yazın taraması ışığında oluşturulan araştırmanın modeli Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmanın ana hipotezi ve alt hipotezleri:

H₁: Yapay zekâ kaygısı, kariyer kararlılığını negatif yönde etkilemektedir.

H_{1a}: Yapay zekâ kaygısının alt boyutu öğrenme, kariyer kararlılığını negatif yönde etkilemektedir.

H_{1b}: Yapay zekâ kaygısının alt boyutu iş değiştirme, kariyer kararlılığını negatif yönde etkilemektedir.

H_{1c}:Yapay zekâ kaygısının alt boyutu sosyoteknik körlük, kariyer kararlılığını negatif yönde etkilemektedir.

H_{1d}:Yapay zekâ kaygısının alt boyutu yapay zekâ yapılandırması, kariyer kararlılığını negatif yönde etkilemektedir.

4.2. Örneklem ve Veri Toplama

Araştırma Ondokuz Mayıs Üniversite'sine bağlı Bafra İşletme Fakültesi ve Alaçam Meslek Yüksekokulunda okuyan son sınıf öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Son sınıf öğrencileri mezun olma aşamasında olmaları ve kariyerleri konusunda daha hızlı karar vermeleri gerektiği için tercih edilmiştir. Veriler çevrimiçi anket yöntemi ve kolayda örneklem yöntemiyle toplanmıştır. Toplam 281 anket dağıtılmış ve 174 anket geri dönmüştür. Araştırma kapsamındaki ana kütleyi %95 güven aralığında temsil yeteneğine sahip örneklem büyüklüğü 162 olarak hesaplanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2015:128). Dolayısıyla araştırmaya katılan örneklem büyüklüğü ana kütleyi temsil etme yeteneğine sahiptir.

4.3. Veri Toplama Araçları

Veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine dair sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde yapay zekâ kaygısı soruları üçüncü bölümde kariyer kararlılığı soruları yer almaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklere ait bilgiler aşağıda verilmiştir.

Yapay Zekâ Kaygısı Ölçeği: Araştırmada yapay zeka kaygısını ölçmek için Wang ve Wang (2019) tarafından geliştirilmiş Terzi (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmış 21 ifade 4 boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçekte öğrenme boyutu 8 ifade (1-8), iş değiştirme boyutu 6 ifade (9-14), sosyoteknik körlük boyutu 4 ifade (15-18) ve yapay zekâ yapılandırması boyutu 3 ifadeden (19-21) oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipinde hazırlanmış bir ölçektir.

Kariyer Kararlılığı Ölçeği: Araştırmada kariyer kararlılığını ölçmek için Lounsbury vd. (1999) tarafından geliştirilmiş Akçakanat ve Uzunbacak (2019) tarafından Türkçeye uyarlanmış 6 ifade tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçekte 2., 5. ve 6. İfadeler ters kodlanmıştır. Ölçek 5'li Likert tipinde hazırlanmış bir ölçektir.

4.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS ve LISREL programları kullanılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA), güvenilirliğini test etmek için Cronbach alfa kat sayısına bakılmıştır. Ölçeklerin normallik dağılımı, ortalama ve standart sapmaları incelenmiştir. Değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerini tespit etmek için korelasyon analizi ve hipotezleri test etmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

4.5. Ölçeklerin Geçerliliği

Çalışmada kullanılan ölçekler daha önce kullanılan ve faktör yapıları belli olan ölçekler olması nedeniyle ölçeklerin sadece yapı geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır (Meydan ve Şeşen, 2015). Bu araştırmada yapı geçerliliğinde bakılan uyum iyiliği indeksleri olarak ki-kare/serbestlik derecesi, RMSEA, CFI, RMR değerler incelenmiştir. Bu değerler Kline (2019:269) ile Schumacker ve Lomax (2010:85) tarafından önerilen değerlerdir. Tablo 1'de referans alınan uyum iyiliği değerleri yer almaktadır.

Tablo 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

Değişkenler	X ² /df	CFI	RMR	RMSEA
Kabul edilebilir değerler*	≤ 4-5	0.90≤x≤0.94	0.06≤x≤0.08	0.05≤x≤ 0.10
İyi uyum değerleri*	≤ 3	0.95≤x≤ 1	≤ 0.05	0 <x < 0.05

*Meydan ve Şeşen, 2015: 37; Çelik ve Yılmaz, 2013: 173; MacCallum vd., 1996

Çok boyutlu bir yapı olan yapay zeka kaygısı ölçeği birinci düzey DFA ile, tek boyutlu kariyer kararlılığı ölçeği ise ilişkisiz düzey DFA yapılmıştır. Ölçeklere ait DFA uyum iyiliği değerleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

Değişkenler	X ² /df	CFI	RMR	RMSEA
Yapay Zeka Kaygısı	2,57	0,96	0,079	0,095
Kariyer kararlılığı	6,90	0,87	0,093	0,185
Kabul edilebilir değerler*	≤ 4-5	0.90≤x≤0.94	0.06≤x≤0.08	0.05≤x≤ 0.10
İyi uyum değerleri*	≤ 3	0.95≤x≤ 1	≤ 0.05	0 <x < 0.05

Yapılan analizde öncelikli olarak t değerleri incelenmiştir. t değerleri örtük değişken ile gözlenen değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ifade etmektedir. Bu değerlerin 0,05 anlamlılık düzeyinde kritik değer olan 1,96’dan, 0,01 anlamlılık düzeyinde ise 2,576’den büyük olması gereklidir (Çelik ve Yılmaz, 2013:150). Her iki ölçeğe ait t değerleriyle ilgili bir sorun olmadığı görülmüştür. Daha sonra ölçeğe ait hata terimleri kontrol edilmiştir. Çok yüksek bir hata teriminin olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde yapay zekâ kaygısı ölçeğine ait uyum iyiliği değerlerinin X²/df ve CFI değerlerinin iyi uyum değeri aralığında, RMR ve RMSEA değerlerinin ise kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri arasında olduğu görülmektedir. Bu durumda ölçekten herhangi bir ifade atılmadan ve modifikasyona gerek kalmadan 21 ifadeden ve 4 boyuttan oluşan ölçek olduğu gibi doğrulanmıştır.

Kariyer kararlılığı ölçeği uyum iyiliği değerlerine bakıldığında ise değerlerin referans değerlerin dışında olduğu görülmektedir. Bu durumda modifikasyon indekslerinde iyileştirme yoluna gidilmiştir. İyileştirme yapılırken programının önerdiği modifikasyon değerleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda hata terimleri arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryanslar oluşturulmuştur (Akyüz, 2018). Programın önerdiği 2 modifikasyon yapıldığında ölçeğe ait uyum iyiliği değerlerin iyileştiği görülmüştür. Hiçbir ifade ölçekten çıkarılmamıştır. Yapılan DFA sonucunda her iki ölçeğinde doğrulandığı tespit edilmiştir. Modifikasyonlardan sonra ölçeklere ait uyum iyiliği değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Modifikasyon Sonrası Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

Değişkenler	X ² /df	CFI	RMR	RMSEA
Yapay Zeka Kaygısı	2,57	0,96	0,079	0,095
Kariyer kararlılığı	1,69	0,99	0,034	0,063
Kabul edilebilir değerler*	≤ 4-5	0.90≤x≤0.94	0.06≤x≤0.08	0.05≤x≤ 0.10
İyi uyum değerleri*	≤ 3	0.95≤x≤ 1	≤ 0.05	0 <x < 0.05

4.6. Ölçeklerin Güvenirliği

Çalışmada DFA yapıldıktan sonra ölçeklerin güvenirliliğini test edebilmek için Cronbach alfa katsayılarının hesaplanmıştır. Güvenirlik analizi analizi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Güvenirlik Katsayısı

Ölçekler	İfade Sayısı	Güvenirlik Katsayısı
Yapay Zekâ Kaygısı	21	.78
Öğrenme	8	.92
İş değiştirme	6	.89
Sosyal Körlük	4	.82
Yapay Zekâ Yapılandırması	3	.88
Kariyer Kararlılığı	6	.93

Ölçeklere ait iç tutarlılığı gösteren Cronbach alfa değerinin sosyal bilimlerde 0.70 üzeri olması beklenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015:318). Tablo incelendiğinde tüm değerlerin 0.70 üzerinde olduğu görülmektedir.

5. BULGULAR

5.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın örnekleminin önlisans ve lisans 3. ve son sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örnekleme ait demografik bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Cinsiyet	Sıklık	Yüzde	Kayıtlı Olduğu Birim	Sıklık	Yüzde
Kadın	69	39,7	Alaçam MYO	165	94,8
Erkek	105	60,3	Bafra İşletme Fakültesi	9	5,2
Toplam	174	100,0	Toplam	174	100,0
Okuduğu Bölüm/Program	Sıklık	Yüzde	Mezun Olduğu Lise	Sıklık	Yüzde
Posta Hizmetleri	53	30,5	Fen Lisesi	77	44,3
Lojistik	44	25,3	Anadolu Lisesi	53	30,5
Deniz ve Liman İşl.	37	21,3	Normal Lise	21	12,1
Çağrı Merkezi Hizmetleri	31	17,8	Diğer	23	13,2
Sigorta ve Aktüerya Bilimleri	9	5,2	Toplam	174	100,0
Toplam	174	100,0			

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların %39,7'si kadın, %94,8'i Alaçam MYO'da, %30,5'i posta hizmetleri önlisans programında okuduğu ve %44,3'ü fen lisesinden mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

5.2. Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

Çalışmanın hipotezlerini test etmeden önce bazı betimleyici istatistiklere bakılmıştır. Çalışmada betimleyici istatistik olarak ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık

değerlerine bakılmıştır. İlişkileri test etmek için Pearson korelasyon kat sayılarına bakılmıştır. Tablo 6’ da betimleyici istatistikler ve korelasyon kat sayıları yer almaktadır.

Tablo 6: Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

	\bar{X}	S.S	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3	4	5	6
Kariyer Kararlılığı (1)	3,18	,48396	,208	-,368	1					
Yapay Zeka Kaygısı (2)	2,90	,68787	-,018	-,052	-,294**	1				
Öğrenme (3)	2,43	,74972	,692	,608	-,312**	,748**	1			
İş değiştirme (4)	3,29	,91847	-,260	-,436	-,240**	,875**	,440**	1		
Sosyoteknik Körlük (5)	3,27	,81702	-,257	-,254	-,198**	,819**	,362**	,762**	1	
Yapay Zeka yapılandırması (6)	2,90	,68787	,141	-,909	-,128	,771**	,376**	,624**	,687**	1

Tablo incelediğinde yapay zekâ kaygısının toplamının ortalaması ($\bar{X}=2,90$) hem alt boyutlarının ortalamasından hem de kariyer kararlılığının ortalamasından daha düşüktür. *Bu ortalama* katılımcıların yapay zekâ kaygılarının düşük olduğunun göstergesidir. Yapay zekâ kaygısı alt boyutlarında ise iş değiştirme boyutunun ortalaması ($\bar{X}=3,29$) en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu boyuta ait “*Yapay zekâ tekniklerinin / ürünlerinin birilerinin mesleğini elinden almasından endişe ediyorum*” ifade incelendiğinde katılımcıların yapay zekâ nedeni ile iş bulamama ya da işe girseler bile işlerini kaybedecekleri kaygısını taşıdıkları görülmektedir. Ortalamalar ve standartlarla birlikte ölçeklerin normal dağılıp dağılmadığına çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 sınırları içinde olması verilerin normal dağıldığının göstergesidir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ölçeklere ait normallik değerleri incelendiğinde olması gereken değer aralığında olduğu görülmektedir. İki ölçekte normal dağılım göstermektedir.

Korelasyon katsayıları incelendiğinde ise değişkenler arasında pozitif ve negatif yönlü ilişkiler olduğu görülmektedir. Tablo 6 incelendiğinde, yapay zekâ kaygısı toplamı ile kariyer kararlılığı arasında negatif yönde ($r = -,294^{**}$, $p < ,001$), yapay zekâ kaygısı alt boyutu öğrenme ile kariyer kararlılığı arasında negatif yönde ($r = -,312^{**}$, $p < ,001$) yapay zekâ kaygısı alt boyutu iş değiştirme ile kariyer kararlılığı arasında negatif yönde ($r = -,240^{**}$, $p < ,001$) ve yapay zekâ kaygısı alt boyutu sosyoteknik körlük ile kariyer kararlılığı arasında negatif yönde anlamlı ($r = -,198^{**}$, $p < ,001$) bir ilişki tespit edilmiştir. Sadece yapay zekâ kaygısı alt boyutu yapay zekâ yapılandırması ve kariyer kararlılığı arasında anlamlı bir ilişki **tespit edilememiştir**. Ayrıca yapay zekâ kaygısı toplamı ve alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir.

5.3. Hipotez Testleri

Araştırmada kurulan hipotezleri test etmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analizde öncelikle yapay zekâ kaygısının toplamının kariyer kararlılığı üzerinde etkisini belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır. Daha sonra alt boyutlar ile bağımlı değişken

kariyer kararlılığı etkileşimi test edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Model İstatistikleri

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	R ²	F	p	Sonuç
Yapay Zekâ Kaygısı Toplamı	Kariyer Kararlılığı	-,294	,081	16,327	,000	Desteklendi
Öğrenme	Kariyer Kararlılığı	-,312	,097	18,555	,000	Desteklendi
İş Değiştirme	Kariyer Kararlılığı	-,240	,058	10,540	,001	Desteklendi
Sosyoteknik körlük	Kariyer Kararlılığı	-,198	,039	7,050	,009	Desteklendi
Yapay Zekâ Yapılandırması	Kariyer Kararlılığı	-,128	,016	2,870	,092	Desteklenmedi

Hipotezleri test etmek amaçlı bağımsız değişken **yapay zekâ kaygısının toplamının** bağımlı değişken kariyer kararlılığına etkisine bakılmıştır. Tablo 7 incelendiğinde yapay zekâ kaygısının toplamının kariyer kararlılığına negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir ($\beta=-,294$, $p=,000$). R² değeri incelendiğinde kariyer kararlılığının %8’lik varyansının yapay zekâ kaygısı kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre **H₁ hipotezi desteklenmiştir.**

Yapay zekâ ölçeğinin toplamı ile yapılan analizden sonra sırayla alt boyutları ile bağımlı değişken arasındaki etki tespit etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 7 incelendiğinde yapay zekâ kaygısının alt boyutu **öğrenmenin** kariyer kararlılığına negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir ($\beta=-,312$, $p=,000$). R² değeri incelendiğinde kariyer kararlılığının %10’luk varyansının yapay zekâ kaygısının alt boyutu olan öğrenme kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre **H_{1a} hipotezi desteklenmiştir.** Daha sonra yapay zekâ kaygısının alt boyutu **iş değiştirmenin** kariyer kararlılığına negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir ($\beta=-,240$, $p=0,001$). R² değeri incelendiğinde kariyer kararlılığının %5’lik varyansının yapay zekâ kaygısının alt boyutu olan iş değiştirmeye bağlı olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre **H_{1b} hipotezi desteklenmiştir.** Yapay zekâ kaygısının alt boyutu **sosyoteknik körlük** ile kariyer kararlılığı arasındaki etkileşim incelendiğinde iki değişken arasında negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir ($\beta=-,198$, $p=0,009$). R² değeri incelendiğinde kariyer kararlılığının %3’lük varyansının yapay zekâ kaygısının alt boyutu olan sosyoteknik körlük kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre **H_{1c} hipotezi desteklenmiştir.** **Son olarak** yapay zekâ kaygısının alt boyutu **yapay zekâ yapılandırması** ile kariyer kararlılığını arasında anlamlı bir etki tespit edilememiştir. Bu sonuca göre **H_{1d} hipotezi desteklenmemiştir.**

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma ile yapay zekâ kaygısının kariyer kararlılığına etkisi bir ana hipotez ve 4 alt hipotez ile belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için kariyerinin henüz başında olan son sınıf 174 üniversite öğrencisinden veriler toplanmıştır.

Yapay zekâ kaygısının kariyer kararlılığına etkisinde anlamlı düzeyde negatif ilişki bulunmuştur. Yapay zekâ kaygısının alt boyutları olan öğrenme, iş değiştirme ve sosyoteknik körlük ile kariyer kararlılığının etkisinin araştırıldığı analiz sonucunda aynı şekilde anlamlı düzeyde negatif ilişki bulunmuştur. Yapay zekâ yapılandırılması ile

kariyer kararlılığı arasında bir ilişki bulgulanmamıştır. Bu sonuçlarla ana hipotez H_1 ve alt hipotezler H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} hipotezleri desteklenmiş ve H_{1d} desteklenmemiştir.

Literatür incelendiğinde yapay zekâ ile kariyer kararlılığı arasında yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırma sonuçları yapay zekâ kaygısı ile yakın kavramlarla yordanmıştır. Yapay zekâ kaygısı ile yakın kavramlar olan ve bireyin iş yaşamını doğrudan etkileyecek olan kavramlar örnek olarak verildiğinde; teknofobi, teknoloji uyum ve teknoloji kullanım kaygısı (Ha vd., 2011; Yalçınalp ve Cabı, 2015; Dönmez Turan ve Kır, 2019; Gümrükçü Bilgici ve Ünver, 2021; Amiruddin ve Sriningsih, 2021) bilgisayar kaygısı ve bilgisayar yeterliliği (Azizi vd., 2022) kavramlarıyla yapılan çalışmalar dikkati çekmektedir. Bu çalışmaların ortak noktası teknoloji kullanımının bir kaygı oluşturduğudur. Bu kaygının yapay zekâ kaygısı ile özdeşleşmesi sonucunda teknoloji ile birlikte şekillenen örgütsel ve bireysel beklentiler (Atalay, 2021) kariyer kararlılığını etkileyecektir (Hodkinson ve Sparkes, 1997) şeklinde yorumlanabilmektedir.

Araştırmada dikkati çeken ana unsur öğrencilerin yapay zekâ nedeniyle iş bulamayacakları ya da işlerini kaybedebilecekleri korkusudur. Bu korku yukarıda ifade edilen çalışmalarda ortaya çıkan kaygı ile aynı anlamdadır. Lovercraft (1927)'a göre insanlığın en eski ve en güçlü duygusu bilinmeyen korkudur (Carleton, 2012: 939). Günümüzdeki gelişmelere bakıldığında teknolojik ilerlemelerle her an için bilinmeyenle karşı karşıya kalınacaktır.

Tüm gelişmeler göstermektedir ki teknoloji ve yapay zekâ teknolojilerinin hızla yayılması birçok işi etkileyecektir. Eğitim sisteminin bu doğrultuda yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. İster lisans seviyesinde ister önlisans seviyesinde olsun tüm yüksek öğretim düzeyinde özellikle bilgisayar teknolojilerine hakim bireylerin yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda sosyal, fen, matematik, mühendislik ya da tıp hangi öğrenim türünde eğitim yapılıyorsa yapılsın yazılım ve donanım gibi temel eğitimlerin kazandırılması uygun olacaktır. Burada amaç teknolojinin temel argümanları ile donanımlı bireylerin iş hayatına atılmalarını kolaylaştırmaktır. Kullanılan teknolojinin temel unsurları bilindiğinde değişimden korku da azalacaktır.

Yapay zeka kaygısı literatürde yeni çalışılmaya başlamış bir konudur. Bu çalışmada yapay zeka kaygısının lisans ve önlisans öğrencilerinde kariyer kararlılığına etkisi araştırılmıştır. Ancak yapay zeka kaygısı sadece öğrencileri değil iş hayatına yeni girecek ve iş hayatının içinde bulunan çalışanları da etkileyen bir unsurdur. Bu nedenle yapay zeka kaygısı farklı meslek gruplarında çalışan bireylerdeki kariyer kararlılığına etkisi araştırılabilir. Araştırma küçük bir örnekleme ve hizmet sektöründe istihdam edilmek üzere yetiştirilen bölüm ve program öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. İleride yapılacak çalışmalarda özellikle teknoloji ile içi içe olan bölüm ve program öğrencileri üzerinde yapılması çalışmanın sonuçlarını farklılaştırabilir.

KAYNAKÇA

1. AKÇAKANAT, T. ve UZUNBACAK, H. H. (2019). Kariyer kararlılığı ölçeği: Türkçe'ye uyarılma, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(9),159-170.
2. AKKAYA, B., ÖZKAN, A. ve ÖZKAN, H. (2021). “Yapay Zekâ Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye Uyarılma, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 1125-1146.
3. AKYÜZ, H. E. (2018). Yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi: Uygulamalı bir çalışma. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 186-198.
4. AMIRUDDIN, Ponto G. T. ve SRİNİNGSİH, E. (2021). Determinants of Attitudes of Computer Users: an Approach to the Technology Acceptance Model and Social Cognitive Theory. *Webology, Special Issue on Management and Social Media*, 18, 92-111.
5. ATALAY, E. (2021). Kariyer yönetimi ve güncel kariyer sorunları. (Ed. Ş. Karabulut), *Yönetim – Strateji – Organizasyon: Teoride ve Uygulamada içinde*, Ankara: Gazi.
6. AZIZI, Z., REZAI, A., NAMAZIANDOST, E. ve TILWANI, S. A. (2022). The Role of Computer Self-Efficacy in High School Students' E-Learning Anxiety: A Mixed-Methods Study. *Contemporary Educational Technology*, 14(2), ep356, <https://doi.org/10.30935/cedtech/11570>.
7. BANDURA, A. (1989). Social cognitive theory. In R. Vasta (Ed.), *Annals of child development*. Vol. 6. Sixt heories of child development(pp. 1-60). Greenwich, CT: JAIPress.488
8. BİNGÖL, A. (2017). Üniversite Öğrencilerinde Bilgisayar Kaygısı (Gence Devlet Üniversitesi örneği). *Gence Devlet Üniversitesi İlimi Eserler Dergisi*, II, 364-372.
9. BRUNDAGE, M. (2015). Takings uper intelligence seriously Super intelligence: Paths, dangers, strategies by Nick Bostrom. *Futures*, 72, 32–35. doi:10.1016/j.futures.2015.07.009
10. CARLETON, R. N., GOSELİN, P. ve ASMUNDSON, G. J. (2010). Theintolerance of uncertaintyindex: replicationandextensionwith an English sample. *PsycholAssess.*, 22(2), 396-406.
11. CARLETON, R. N. (2012). The intolerance of uncertainty construct in the context of anxiety disorders: Theoretical and practical perspectives *Expert Rev. Neurother.* 12(8), 937–947.
12. CHOI, W. W. (2017). Teknoloji ve Hayatın Varlık Boyutunda Bütünleşmesi. In *Teknoloji ve Değerler İçinde* (pp. 45-55). İstanbul: İmak.
13. CHUA, S. L., CHEN, D-T., WONG, A. F. L. (1999). Computer anxiety and its correlates: a meta-analysis. *Computers in Human Behavior*, 15, 609-623.
14. CİVELEK, M. E. (2009). *İnternet Çağı Dinamikleri*. İstanbul: Beta.
15. COPPIN, B. (2004). *Artificial Intelligence Illuminated*. Jones and Bartlett Publishers.
16. CSIKSZENTMIHALYI, M. (2007). Mutluluğun Geleceği. In *Gelecek 50 Yıl* (pp.107-117). İstanbul: NTV.
17. ÇAVUŞ, H. ve GÜNBATAR, M. S. (2008). Bilgisayar Kaygı Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarılma Çalışması. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 147-163.

18. ÇELİK, A. (2016). Kariyer kavramı, kapsamı ve temel boyutları (Ed., M. Ş. Şimşek, A. Çelik ve A. Akatay), İnsan Kaynakları Yönetimi ve Kariyer Uygulamaları (s.125-152), Konya: Eğitim.
19. ÇELİK, H. E. ve YILMAZ, V. (2013). LISREL 9.1 ile Yapısal Eşitlik Modellemesi. Ankara: Ana Yayıncılık.
20. ÇETİNAY Aydın, P. (2017). Kaygı ve endişe. Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics, 10(4):228-36.
21. DÖNMEZ Turan, A. ve KIR, M. (2019). User anxiety as an external variable of technology acceptance model: A meta-analytic study. *Procedia Computer Science*, 158, 715–724
22. EREN GÜMÜŞTEKİN, G. ve GÜLTEKİN, F. (2009). Stres Kaynaklarının Kariyer Yönetimine Etkileri. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23, 147-158.
23. GHERHEŞ, V. (2018). Why are we afraid of artificial intelligence (AI)?. *European Review of Applied Sociology*, 11(17), 6-15.
24. GORDON, V. N. (1998). Career Decidedness Types: A Literature Review. *The career development quarterly*, 46, 386-403.
25. GÜMRÜKÇÜ BİLGİCİ, B. ve ÜNVER, N. (2021). Okul öncesi öğretmen adaylarının eğitimde teknoloji kullanımına yönelik kaygılarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(2), 580-593.
26. GÜRBÜZ, S. ve ŞAHİN, F. (2015). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (2.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
27. HA, J. G., PAGE, T. ve THORSTEINSSON, G. (2011). A study on technophobia and mobile device design. *International Journal of Contents*, 7(2),17-25.
28. HARARI, Y. N. (2018). 21. Yüzyıl için 21 ders. İstanbul: Kolektif.
29. HODKINSON, P. ve SPARKES, A. C. (1997) Careership: a sociological theory of career decisionmaking. *British Journal of Sociology of Education*, 18(1), 29-44, DOI: 10.1080/0142569970180102.
30. KATSAROU, E. (2021). The Effect of Computer Anxiety and Self-Efficacy on L2 Learners' Self-Perceived Digital Competence and Satisfaction in Higher Education. *Journal of Education and eLearning Research*, 8(2), 158-172.
31. KLINE, R. B. (2019). Yapısal eşitlik modellemesinin ilkeleri ve uygulaması (S. Şen, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
32. KLOVER, D. M. (1983). The Career Decision. *Dissertations and Theses*. Paper 3299. <https://doi.org/10.15760/etd.3290>.
33. KOSINE, N. R. ve LEWIS, M. V. (2008). Growth and Exploration: Career Development Theory and Programs of Study. *Career and Technical Education Research*, 33(3), 227-243.
34. KÜSBECİ, P. (2021). İşletmelerde yapay zekâ. Ankara: Gazi.
35. MACCALLUM, R. C., BROWNE, M. W., & SUGAWARA, H., M. (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. *Psychological Methods*, 1(2), 130-49.

36. MANYIKA, J., LUND, S., CHUI, M., BUGHIN, J., WOETZEL, J., BATRA, P., ... SANGHVI, S. (2017). *Jobslost, jobsgained: Workforcetransitions in a time of automation*. San Francisco, CA: McKinsey Global Institute.
<https://www.mckinsey.com/~media/BAB489A30B724BECB5DEDC41E9BB9FAC.a shx>. (E. T.: 2.05.2022)
37. MERDAN, E. (2021). Eysenck'in Kişiliğin ve Sosyal Zekânın Kariyer Kararlılığı Üzerindeki Rolünün İncelenmesi. 3. International CEO Communication, Economy, Organization & Social Sciences Congress, 24-25 December 2021 - Ukraine, 266-276.
38. MEYDAN, H. & ŞEŞEN, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
39. MULHALL, S. (2014) 'Careers and Career Development', in Harney, B. and Monks, K. (eds.) *Strategic HRM: Research and Practice in Ireland*, pp. 211-229, Dublin, Orpen Press.
40. NAUTA, M. M. (2010). The Development, Evolution and Status of Holland's Theory of Vocational Personalities: Reflections and Future Directions for Counseling Psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 57(1), 11-22.
41. PASSIG, D. (2011). 2050 İki bin elli. İstanbul: Koton.
42. RILHO, A. M. V. (2019). Nothingtohide, nothingtofeared: Themoderatingeffect of fear on AI empoweredtechnologyintention of use. Dissertationsubmitted as partial requirement forthe conferral of the Mastersdegree in Socialand Organizational Psychology, ISCTE – University Institute ofLisbon, IUL School of Social Sciences.
43. SAADÉ, R. G. ve KIRA, D. (2009). Computer Anxiety in E-Learning: The Effect of Computer Self-Efficacy. *Journal of Information Technology Education*, 8, 177-191.
44. SAPORSKY, R. M. (2007). Elli Yıl Sonra Hâlâ Hüzünlü Olacak mıyız?. John Brockman (Ed.), *Gelecek 50 Yıl içinde* (s.119-128), İstanbul: NTV.
45. SAVICKAS, M. ve LENT, R. (1994). *Convergence in Career Development Theories*. Palo Alto, California: Consulting Psychologists Press, Inc. And Stitt-Gohdes, W. (1997) *Career Development*. Columbus, Ohio: ERIC Clearing house on Adult, Career and Vocational Education.
46. SCHUMACKER, R. & LOMAX, R. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling*. NJ: Taylor & Francis Group
47. SHAH, M. M., HASSANA, R. ve EMBİA, R. (2012). Computer anxiety: Data analysis. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 67, 275–286.
48. SIVAKUMARAN, T. ve LUX, A. C. (2011). Overcoming Computer Anxiety: A Three-Step Process for Adult Learners. *US-China Education Review*, 1, 155-161.
49. SULLIVAN, S. E. ve BARUCH, Y. (2009). Advances in Career Theory and Research: A Critical Review and Agenda for Future Exploration. *Journal of Management*, 35(6) 1542–1571.
50. SUPER, D. (2012). Donald Super Developmental self-concept. <https://www.careers.govt.nz/assets/pages/docs/career-theory-model-super.pdf> (Erişim Tarihi: 2.05.2022).
51. ŞAHİN, M. (2019). Korku, kaygı ve kaygı (anksiyete) bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(10), 117-135.

52. ŞENDUR, Ş. T. (2021). Lise öğrencilerinin bilgisayara yönelik tutumları ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
53. TABACHNICK, B. G. ve FIDELL, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth edition). United States: Pearson Education.
54. TEKİNARSLAN, E. ve BIÇAK, B. (2007). Türkçe'ye uyarlanan bir bilgisayar kaygısı ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(15), 139-156.
55. TERZİ, R. (2020). An adaptation of artificial intelligence anxiety scale into Turkish: Reliability and validity study. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 7(4), 1501-1515.
56. URGAN, S. (2019). Transhumanism and Positive Psychological Capital in Organizational Behavior. In S. Sisman-Ugur, & G. Kurubacak (Eds.), *Handbook of Research on Learning in the Age of Transhumanism* (pp. 328-345). Hershey, PA: IGI Global, doi:10.4018/978-1-5225-8431-5.ch020.
57. ÜNAL KARAGÜVAN, H. (1999). Açık kaygı ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği ile ilgili bir çalışma. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 11, 203-218.
58. WANG, Yu-Yin ve WANG, Yi-Shun (2022). Development and validation of an artificial intelligence anxiety scale: an initial application in predicting motivated learning behavior, *Interactive Learning Environments*, 30(4), 619-634.
59. YALÇINALP, S. ve CABI, E. (2015). Eğitim Teknolojileri Kullanımı Kaygı Ölçeği (ETKKÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İlköğretim Online*, 14(3), 1005-1016. DOI: 10.17051/io.2015.50515.

TARİHSEL MİRASTAN YENİDEN YAPILANDIRMAYA: ALMAN DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASININ İNŞACI TEORİ ÜZERİNDEN BİR ANALİZİ

FROM HISTORICAL LEGACY TO RECONSTRUCTION: AN ANALYSIS OF THE GERMAN FOREIGN AND SECURITY POLICY THROUGH CONSTRUCTIVIST THEORY

Murat GÜL*

* Doç. Dr. Murat GÜL, Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, murat_gul@email.com, ORCID: 0000-0003-2949-2873

ÖZ

Karl Marx, Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i adlı eserinde "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar" tespitinde bulunur. Bu saptamaya atıfla İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın dış ve güvenlik politikasının ve genel anlamda da Almanya'nın ulusal kimliğinin tanımlanmasında iki dünya savaşının müsebbibi olmanın tarihsel mirasının belirleyici bir etken olduğu gerçektir. Bunun yanında bu tarihi deneyim Almanya tarafından yeni bir dış ve güvenlik politika yaklaşımı inşa edilmesini de olanaklı kalmıştır. Bu yeni yaklaşım militer bir toplumsal yapı, güç kullanımı ve tek taraflı politikalardan uzak durmayı, ancak aynı zamanda da liberal demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü değerleri ekseninde yumuşak güç ve çok taraflılığı önceleyen bir çizgi takip etmiştir. Bu makale, inşacı teorinin yaklaşımı ve temel kavramları üzerinden Batı Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında tesis ettiği dış ve güvenlik politikasını analiz etmeyi ve bu politikanın yeniden birleşmeden sonraki dönemde ve 21. yüzyılda devamlılığını niteliksel olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bir Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararı olmadan Kosova Savaşı'na katılmış olsa da bu makalede genel çizgisi itibarı ile Almanya'nın dış ve güvenlik politikasının İkinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen değer ve parametrelerden sapmadığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alman Dış ve Güvenlik Politikası, İnşacı Teori, Sivil güç, Çok taraflılık

Jel Kodları: D74, D81, F02

ABSTRACT

In his book *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon* Karl Marx states that "Men make their own history, but they do not make it as they please; they do not make it under self-selected circumstances, but under circumstances existing already, given and transmitted from the past." Referring to this phrase, it is a fact that the historical legacy of being the victim of two world wars has been a determinant factor in the identification of German foreign and security policy, and German national identity in general, following the World War II. Besides this, this historical practice has enabled the reconstruction of a new foreign and security approach by Germany. This new approach has followed a line to refrain from a militarist social structure, use of power and unilateral policies, and meanwhile, on the basis of liberal democracy, human rights, the rule of law has prioritized soft power and multilateralism. This article aims to qualitatively analyze the foreign and security policy of the West Germany constructed following the World War II and the continuity of this policy during the post-reunification period and in the 21. century. Even Germany participated the Kosovo War without a United Nations Security Council (UNSC) mandate, it has been argued in this article that German

foreign and security policy has not deviated from values and parameters constructed during post-World War II period, in general framework.

Keywords: *German Foreign and Security Policy, Constructivist Theory, Civilian power, Multilateralism*

Jel Codes. *D74, D81, F02*

GİRİŞ

Bilimsel gelişmenin tarihine bakıldığında, insanlığın günümüze kadar ortaya koyduğu birikim bilimin temel başlıklar altında tasnifini de beraberinde getirmiştir. Genel itibarı ile de Fen Bilimleri başlığı altında gözlemlenebilir ve deneysellenebilir (ki pozitivist bilim dalları olarak tanımlanan) alanlar ile Sosyal Bilimler olarak tanımlanan ve tarihselcilik ile konjonktürel koşulları birlikte değerlendirilerek beşeri hayata dair siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel meselelerde çalışmalar ortaya koyan iki temel kategori ortaya çıkar. Fen Bilimleri’nde gerek verilerin somutluğu gerek tez ve bulguların test edilebilir olması gerek sonuçların tekrarlanabilirliği ortaya konulan sorunsalın anlaşılması ve çözümüne dair daha belirgin ve üzerinde uzlaşma sağlanabilen kuram/kavram/metodların ortaya çıkmasını olanaklı kılar. Oysa Sosyal Bilimler’de durum daha karmaşık ve zordur. Kuramlar arasındaki farklılıklar, kavramlar ve karşılıkları arasındaki öznellik, metodlar üzerine bir uzlaşma sağlanamaması ve analiz yapan kişinin algısı ve öncelikleri bu alanda yapılan çalışmaları birbirinden oldukça farklılaştırmaktadır. Bu noktadan hareketle, Uluslararası İlişkiler alanında durum farklılık arz etmez. Nitekim alanın ortaya çıkışı ile başlayan ve süregelen liberalizm - realizm; neo-liberalizm - neo-realizm; rasyonalist – eleştirel yaklaşımlar arasındaki tartışmalar, bu tartışma sistematğine inşacı yaklaşımın dâhil olması ile yeni bir boyut kazanmış ve de inşacı yaklaşım ile rasyonalist ve eleştirel kuramlar arasında iki yeni tartışma daha çerçeveye dâhil olmuştur.

İnşacılığın Uluslararası İlişkiler alanındaki yaklaşımlara dâhil olması ile kuramsal ve kavramsal tartışmalar daha karmaşık hale gelmiş olsa da, inşacı yaklaşımın kendine özgü bakış açısı ve geliştirdiği kavramlar (devlet merkezli) dış politika analizinde önemli katkıları da beraberinde getirmiştir. Zaten dış politika kavramının bizatihi kendisi de içeriğinin doldurulması bağlamında ciddi sorunlarla karşı karşıyadır ve tartışmalıdır. Dış politika, Uluslararası İlişkiler disiplininin alt inceleme dallarından biri olup, en kaba tanımlama ile bir devletin diğer devletler ya da devlet gruplarına, uluslararası aktörlere, bir bölgeye veya genel olarak uluslararası sisteme yönelik eğilimleriyle ilişkilendirilebilir. Ancak bu genel kabul gören tanımlama da dış politika kavramını tek başına açıklamaktan oldukça uzaktır. Nitekim, dış politika devlet nezdinde ortaya konulan bir pratiğe tekabül etse de gerek yapılışı itibarı ile devlet dışı aktörlerin de politika yapımına dahil olduğu/katkıda bulunduğu bir süreçtir gerekse de uygulanışı itibarı ile devletlerin egemenlik alanı dışında bir çerçevede uygulanır. Dolayısıyla, bir tarafta uluslararası sistemdeki diğer devlet veya uluslararası aktörlere yönelik geliştirilen stratejiler, planlı davranış kalıpları ve hedefleri içermesiyle; diğer tarafta da iç politika ve dış politika süreçlerini eş zamanlı olarak kapsayarak iç egemenlik alanı ile uluslararası sistem arasında bir köprü kurması vesilesiyle dış politika çok kapsamlı bir çalışma alanı olarak kabul edilmelidir. İşte inşacı yaklaşım da dış politikanın anlaşılabilirliği ve açıklanabilirliği açısından tam da bu noktada özgün ve faydalı bir yaklaşım ortaya koyar.

İnşacılık, rasyonalist teorilerin (yani realizm/neo-realizm ve liberalizm/neo-liberalizm) Uluslararası İlişkilere yönelik safi pozitivist yaklaşımına karşı çıkarken, eleştirel teorilerin de safi metateorik bakış açısını eleştirmektedir. Materyal ve sosyal etkenlerin arasına keskin bir çizgi çekilemeyeceği noktasından hareketle, bu etkenlerin ayrı ayrı var olduğunu

fakat birbirinden bağımsız olmadığını dile getirir. Yani, göreceli olarak birinin daha önemli olduğunu vurgulamak ötekinin yok sayılmasını gerektirmez. Konjonktürel olarak materyal veya sosyal etkenler ön plana çıksa da bu etkenler arasında daimi bir etkileşim söz konusudur. Bu noktadan hareketle, inşacılık eleştirel teorisinin çıkış noktasından hareket ediyor olsa da somut bir takım olgu ve verileri de yaklaşımının çerçevesine dâhil eder. Böylelikle de rasyonalist ve eleştirel teori arasında üçüncü bir yol oluşturur. Ayrıca, inşacılık kimlik-kültür-çıkarcı kavramlarını ilişkilendirmek suretiyle devletlerin/ulusların tarihi deneyimlerinin ve konjonktürel algılamalarının bütüncül olarak anlaşılmasından devletlerin uluslararası politikadaki davranışlarının anlaşılabilirliğini ifade eder. Böylelikle de tarihi deneyimler-iç siyasal yapı ve dinamikler-uluslararası sistemin dinamikleri arasında bir köprü kurmuş olur.

İnşacı teorisinin ortaya koyduğu bu yaklaşım, bu makalenin odak noktası olan Alman dış politikasının anlaşılması ve açıklanması bağlamında önemli bir çerçeve çizmekte ve kayda değer katkılar sunmaktadır. İki dünya savaşının en önemli müsebbibi olan Almanya'nın 9 Kasım 1989 tarihinde Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 3 Ekim 1990 tarihinde Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesinden ardından takip ettiği/edebileceği dış politikanın analiz edilmesi genel anlamda dünya özelde de Avrupa siyaseti açısından en önemli sorunsallardan biridir. Timothy Garton Ash'in "Almanya Sorunu" olarak dile getirdiği mesele; komşularının Almanya gibi dinamik, nüfusu kalabalık, Avrupa'da coğrafi olarak merkezi konuma sahip ve de ekonomik yetenekleri çok güçlü olan bir devleti kontrol altında tutma ve kıtadaki siyasi istikrarı tekrar bozmayacak şekilde dizginlemeye dair korku ve endişelerine tekabül eder (Ash, 1993: 14). Bu noktadan hareketle, Almanya'nın 1990 yılında yeniden birleşmesini takiben uluslararası toplum ve Uluslararası İlişkiler akademisyenleri açısından Alman dış politikasının seyrine ilişkin yeni bir takım sorular yeniden gündeme gelmiştir. Önemli sorular temelde şu şekilde ifade edilebilir: Almanya dış politikasını icra ederken ve güvenlik politikasını ortaya koyarken "sivil güç" unsurlarına mı bağlı kalacak yoksa "askeri güç" olarak mı hareket edecek? Avrupa entegrasyonu ve Avrupa değerlerinin yayılması politikasına bu mekanizmada devam mı edecek yoksa bu çok taraflı oryantasyondan vazgeçip tek başına mı (*go it alone policy*) hareket edecek? Güvenlik açısından Avrupa ve özellikle Atlantik ittifakı ve yükümlülüklerine dayalı bir politika mı takip edecek yoksa kendisi nükleer bir güç haline gelerek kendi güvenlik ajandasını mı oluşturacak? Bu çerçevede temel soru da Avrupa ve daha geniş anlamda uluslararası toplum yeni bir "Almanya Sorunu" ile karşılaşacak mı yoksa bu sorun barışçıl ve demokratik bir şekilde zaten çözüldü mü?

Ortaya çıkan bu sorular bağlamında bu çalışma, Batı Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın siyasi-iktisadi-ideolojik-askeri olarak iki kutba bölündüğü bir uluslararası yapıda, Batı Bloku içinde yer alarak Batı dünyasının kurumsal ağında bir kültür ile geliştiği; ulusal güvenlik/dış politika/toplumsal yapısını liberal demokrasi, barış, diplomasi, sivil güç ve çok taraflılık üzerinden tanımladığı; ve gerek ulusal çıkarlarını tanımlarken gerek de bu çıkarları elde ederken takip ettiği politikalar ve kullandığı enstrümanlar bağlamında bu oryantasyonuna devam edip etmediği konusunu irdeleyecektir. İnşacılığın ortaya koyduğu kuramsal ve kavramsal çerçevede, Almanya'nın ulusal güvenlik ve dış politika kültürünün esasları ve konjonktürel olarak karşı karşıya kaldığı sorunlar ve uluslararası yapıdaki değişiklikler bağlamında değişime adapte atma yolunda attığı adımların dış politikanın temel oryantasyonundan bir sapma olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Almanya'nın dış ve güvenlik politikasını ortaya koyduğu yol haritasında kurumsal ağlar içerisinde attığı adımlar ve kurumlara sağladığı katkılar ve bölgesel ve küresel krizler/sorunlar karşısında hareket ediş biçimi analizin altyapısını oluşturacaktır.

1. İNŞACILIK VE KİMLİK

Küreselleşmenin dinamikleriyle beraber ortaya çıkan yeni aktörler, ilişki biçimleri ve sorunlar uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde teorik bir yaklaşımı ve özellikle de bir devletin dış politikasının analiz edilmesi noktasında kimlik kavramına referansta bulunmayı zorunlu kılmaktadır. Kuramsal ve kavramsal çerçeveye yapılan bu atıf analize bir zenginlik ve derinlik kazandırmaktan ziyade bazen hamasetten öteye gitmeyen bazen de konuyu daha da içinden çıkılmaz bir hale sürükleyen sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun asli nedeni ise; bir devletin bir kimliğe sahip olduğu kabullenimiyle hareket edilip dış politikanın içsel ve dışsal koşullarında meydana gelen değişikliklerin açıklanamamasıyla bir kimlik bunalımı ortaya çıktığı veya bu kimliğin artık var olmadığına yönelik çıkarımlar yapılmasıdır (Çalış, 2001: 3). Bu çerçevede kimlik bunalımı, kimliğe yönelik geçmişte inşa edilen kalıpların yeni şartların meydana getirdiği yeni bir uluslararası yapıda dış politikanın bu yapıya uyumlu hale getirilmesi noktasında var olan/gözlemlenen bir farklılaşmaya tekabül eder. Bu da dış politikanın yapılış ve icra edilmişindeki materyal ve sosyal etkenlerin etkileşimiyle açıklanabilir.

Kimilerince pozitivist kimilerince rasyonalist kimilerince geleneksel diye tanımlanan Uluslararası İlişkiler teorileri, uluslararası sistemin birincil aktörü olarak kabul ettikleri devleti; rasyonel, çıkarlarını maksimize etmeye çalışan ve egoist atom parçacığına benzetilen aktörler olarak görürler. Bu noktadan hareketle de uluslararası sistem, ulusal çıkarların belirleyici olduğu ve devletler arasındaki bu ilişki sistematiğini kontrol edecek/yönetecek bir üst otoritenin olmadığı yani anarşik bir yapıdadır. Dolayısıyla devlet, çıkar ve anarşik yapı bu teorilerin değişmez verilerdir. İnşacı teori ise materyal ve sosyal etkenlerin arasına keskin bir çizgi çekilemeyeceği varsayımıyla, bu etkenlerin ayrı ayrı var olduğunu fakat birbirinden bağımsız olmadığını, göreceli olarak birinin daha önemli olduğu vurgulanırken ötekini yok sayılmayacağını söyler. Böylelikle inşacılık, eleştirel teorinin çıkış noktasından hareket ediyor olsa da somut bir takım olgu ve verileri de yaklaşımının çerçevesine koyar. Yani rasyonalist ve eleştirel teori arasında üçüncü bir yol (*via media*) oluşturmaya çalışır. Bütün bunlardan hareketle inşacı teorinin öne sürdüğü en temel varsayım iki maddede toparlanabilir ve şu şekilde ifade edilebilir: Öncelikle, uluslararası sistemin/siyasetin en temel yapıları katı bir şekilde materyal olmaktan ziyade sosyaldir. İkinci olarak da, bu sosyal yapılar aktörlerin hem kimlik ve çıkarlarını hem de davranışlarını belirler (Reus-Smit, 2001: 216-217).

Temel varsayımlardan hareketle, inşacılık devletleri sosyal aktörler olarak tanımlar ki bu özellikleriyle devletler, kurallar ve uygunluk arayışı içerisinde olan ve kimlik oluşturmaya ve onu ifade etmeye ihtiyaç duyan yapılardır. Kimlik ise gerek aktörlerin kendilerini nasıl tanımladıklarına gerek bu tanımlamaların uluslararası sistemdeki diğer aktörler nezdinde ne ölçüde kabul gördüğüne bağlı olarak şekillenir. Söz konusu bu kimlik devletin hikmet-i hükümet (*raison d'etat*) olarak adlandırılan ve anayasa gibi yazılı metinler ve kabul edilen kalıplar/içtihatlar üzerinde kendisini ifade etmesi ve davranmasıyla şekillenir. Liberal-sosyalist, demokratik-otoriter, barışçıl-çatışmacı, militarist, gelişmiş-gelişmekte olan-az gelişmiş, süper güç-büyük güç-bölgesel güç gibi farklı eksenlerde tanımlamalara tabi tutulur (Rumelili, 2014: 260) İnşacı teori, ulusal çıkar ve ulusal kimlik etkileşiminde kendine has bir yaklaşım geliştirir. Hayatta kalma, ekonomik kalkınma gibi verili ve sabit çıkarlara ek olarak, ulusal kimlikten fazlasıyla etkilenen değişken veriler bağlamında şekillenen çıkarlara da yer verir. Örneğin; ekonomik olarak kalkınmak ve güçlenmek sabit bir çıkar tanımlamasıdır ancak bunun serbest piyasa sisteminde ve rekabetçi bir yapıda gerçekleşmesi ve dünya ölçeğinde de gelir dağılımının gözetilmesi de çıkarın bir parçası olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, bir devlet hem çıkarını tanımlarken hem de bu çıkarlarını gerçekleştirirken sabit bir kalıba uymak ve buna göre hareket etmek zorunda değildir. Yani, ulusal kimlikteki değişimler ulusal çıkarlara etki edebilmekte ve çıkarı

tanımlama/uygulama bağlamında değiştirebilmektedir. Böylelikle de, bir devletlerin dış politikasını anlayabilmek ve açıklayabilmek için yalnızca ulusal çıkarlara odaklanan bir analiz yeterli olmayacaktır. Devletlerin hem iç dinamikler hem de uluslararası sistemdeki sosyalleşme dinamikleri bağlamında geliştirdiği kimliğe dair kodlar, çıkarların tanımlanması/gerçekleştirilmesi ve de dış politikanın anlaşılmasında oldukça önemlidir (Wendt, 1999: 71-72).

İnşacı teorinin ortaya koyduğu yaklaşımdan hareketle, Alman dış politika kimliğinin yapılandırılmasında liberal, demokratik, barışçı, sivil, çok taraflılık ve sivil güç kavramlarının, esas teşkil ettiği söylenebilir. Tabii bu kabullenimde yalnızca Almanya'nın ulusal kimliğini ve dış politika çerçevesini bu kavramlar üzerinden tanımlaması yeterli değildir. Nihayetinde, öznelarası etkileşim göz önüne bulundurulduğunda kimliğe ve güce dair ilişki sistematüğinde aktörler arasında bağlama göre değişen, gerçek olabileceği gibi algılamaya dayalı da bir ilişki türü söz konusudur (Özdemir, 2008: 119). Bir aktörün davranışlarının anlaşılmasına ve açıklanmasına yönelik tutum tarihin çeşitli dönemlerinde farklılık arz edebileceği gibi, aynı zaman diliminde fakat farklı aktörler nezdinde de değişiklik gösterebilir. Zaman baz alındığında aynı aktörün farklı zamanlarda ortaya koyduğu/algılanan kimlik kodları söz konusudur. Bu noktadan hareketle de Almanya'nın 1871'de siyasi birliğini kurmasından (özellikle de II. Wilhelm'in tahta çıkışından sonra) İkinci Dünya Savaşı sonuna kadarki dönemin genel karakteristiğünde otoriter, militer, çatışmacı, yayılmacı, tek taraflı ve sert güce yapılan atıflar ön plana çıkmaktadır. Yukarıda zikredilen liberal, demokratik, barışçı, çok taraflılık ve sivil güç kavramlarının hâkim olduğu dönemse Batı Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası geliştirdiği kimliğin baskın unsurlarıdır. Aktörlerin aynı zaman diliminde değişen algıları bağlamında da Almanya'ya coğrafi yakınlık-uzaklık, aynı kurumsal mekanizmaların içinde olma-olmama veya Almanya ile iktisadi ilişkilerin ağırlığı gibi etkenler ön plana çıkabilir. Tarihi arka planı da işin içine katıldığında Almanya'nın güçlenmesinden komşusu Fransa'nın algısı ve duyabileceği kaygı ile Türkiye'nin algısı aynı olmayabilir.

İki Almanya'nın birleşmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesini müteakip Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası geliştirdiği kimliği terk edip etmeyeceği ve yeni dönemdeki dış politika ekseninde güç politikalarına ve tek taraflılığa kayıp kaymayacağı sorunsalı yeniden gündeme gelmiştir. Farklı bakış açılarından ve (yukarıda belirtilen) hassasiyetlerden hareketle Almanya'nın Körfez Savaşı'ndan Yugoslavya'nın dağılma sürecinde takip ettiği politikalara yönelik sorular sorulmuş, kaygılar dile getirilmiştir. Ancak, bu çalışmada ilgili kısımlarda da pratikle ilişkilendirilecek tespitlerle dile getirileceği üzere, Almanya'nın yeni dönemdeki dış politikası İkinci Dünya Savaşı sonrası inşa edilen kimlikten (ve bu kimlik çerçevesinde tanımlanan çıkarlardan) sapmamıştır. Yeni dönemde yeni bir uluslararası yapıya, yeni güç dengelerine, yeni tehdit ve fırsatlara adapte olunmuş ancak dış politikanın ana ekseninde bir kayma olmamıştır. Dolayısıyla, Soğuk Savaş sonrası dönem, devamlılıkla değişimin bir arada olduğu dönemdir. Zaten bir tanıma göre "bir aktörü aktör yapan en önemli özelliklerden biri yaratıcı fikirleri geleneksel söylemlerle bağdaştırabilme yeteneğidir" (Blum, 2007: 195). Bu noktadan hareketle, uluslararası sistemin ve münferiden de Avrupa tarihinin önemli aktörlerinden biri olan Almanya, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra, yeni döneme adapte olurken bir taraftan küçük ayarlamalar yapmış diğer taraftan da geleneksel söylemine bağlı kalmıştır. Yani bir "akıllı güç" olarak hareket etmiştir.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI KİMLİK İNŞASI DÖNEMİ

8 Mayıs 1945, yani Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda teslim olduğu tarih, tıpkı 18 Ocak 1871'de Almanya'nın siyasal birliğini sağladıktan sonra Avrupa ve dünyadaki güç dengeleri bağlamında bir sorunsal haline gelmesi ve yine 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Almanya'nın Versay düzeni ile kontrol edilmesi çabasında olduğu gibi uluslararası politikanın en önemli konularından biriydi. Batılı ve Doğulu ordular tarafından işgal edilen Almanya hem takip edilen yanlış politikaların ortaya çıkardığı yıkıcı sonuçları hem de yarım yüzyıla yakın devam edecek Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemde ve coğrafi olarak Avrupa'daki bölünmüşlüğü sembolize ediyordu. Üstelik İkinci Dünya Savaşı ortaya çıkan yeni yapı ve güç dengeleri Batılı devletler açısından da yeni bir okuma yapılması ve pozisyon belirlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarıyordu. ABD, İngiltere ve Fransa artık "Almanya'ya yönelik nasıl bir strateji takip edilmesi gerektiği"ne yönelik hayati bir soru ile karşı karşıyaydı. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in Başbakan Clement Attlee'ye 1946 yılında ifade ettiği üzere "Ruslar artık militan komünizm ve Rus şovenizmine dayalı saldırgan bir politika takip ediyordu" ve bu zamana kadar "Almanya Sorunu" ile Alman savaş makinesinin yeniden yükselmesinin engellenmesi bağlamında bir yaklaşıma sahip İngiltere, artık meseleye "Almanya'nın Sovyetlerin kontrolüne geçmesinin engellenmesi" kabullenimiyle yaklaşıyordu (Steininger, 1998: 9). Takip eden süreçte ABD ve Fransa'nın da bu yaklaşımı benimsemesi ve Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un (Benelux) da sürece dâhil edilmesiyle artık Batı Almanya'da savaş dönemi ittifakını geride bırakarak Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasına karşılık kendi stratejisi uygulanmaya başlandı. 1948 yılında gerçekleşen Berlin Ablukası, Almanya'nın siyasi birlikten sonraki takip ettiği yayılcı politikaların Almanya'yı sürüklediği uçurumun dip noktası olarak görülebilir. Nitekim Batılı devletler Batı Berlin'i havadan destekleyerek şehri ayakta tutmuş ve liberalizm-komünizm mücadelesinde Berlin önemli bir oyun sahası haline gelmiştir. Bu noktada iki boyutu öne çıkan bir tercih sistematiği ortaya çıkmıştır: Batılı devletler Batı Almanya'yı cezalandırma seçeneğinden vazgeçerek bu coğrafyayı Batı çerçevesine entegre etmeye yönelik bir tutum benimsemiştir. Bu Batı Almanlar açısından da Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan hesaplaşma mantığının terk edildiği ve Batılı ülkelerin Almanlara uzattığı elin sıkılmasına yönelik bir iradeyi ortaya çıkarmıştır.

Almanya'nın gerçekleştirdiği yeniden yapılanmanın mimarı, 1949 Ağustos'unda Batı Almanya'da yapılan seçimler sonucunda başbakan olan Konrad Adenauer'dir. Nitekim Adenauer, Batı Almanya'nın Nazilerin mirasından kurtulmaları gerektiğine ve Batı Almanya'nın ancak Batı dünyasına entegre olmasıyla bir geleceği olabileceğine inanan bir devlet adamıydı. Dolayısıyla, Batı Almanya'yı inşa edenler bir Avrupa ilkeler ve değerler sistemi oluşturulmasını ve Batı Alman devlet ve toplumunun bu sisteme dâhil olmasını bir olmazsa olmaz olarak telakki etmekteydiler. Dolayısıyla, gerek Sovyet tehdidine karşı koyabilmek için gerek Almanya'nın yeniden güvenlik, barış, istikrar ve refah havzasında yerini alabilmesi için gerek de uluslararası toplumun eşit ve saygı duyulan bir mensubu olarak kabul edilmesi için "birleşik bir Avrupa" kurulması ve Batı Almanya'nın da bunun bir parçası olması dış politikanın temel hedefi haline gelmiştir. Elbette ki Almanya'nın bölünmüşlüğü'nün sona ermesi ve Almanların yeniden tek çatı altında birleşmesi hayati öneme haiz olan konulardan birisidir. Ancak, Adenauer bu meselenin çözümü için Batı Almanya'nın güçlü ve refah içinde bir toplum inşa etmesi ve ortaya koyduğu yumuşak güç (çekim gücü) ile birleşmenin daha uygun zamanda ve şartlarda gerçekleşmesi fikrini benimsemiştir.

Batı Almanya'nın ve Başbakan (Şansölye) Adenauer'in "Alman ulusal kimliğinin yeniden inşasında belirleyici unsurun ne olacağına dair temel sorunsal" yanıtlanması gereken temel bir mesele olarak ortada duruyordu: Yani Batı Almanya açısından Avrupa entegrasyonu mu, yoksa Almanya'nın yeniden birleşmesi mi odak noktasında olacak ve hatta yaşamsal

çıkarak belirlenecekti? İster pragmatik olarak nitelensin ister de içselleştirilmiş bir değer olarak, Batı Alman liderleri Avrupa'nın bölünmüşlüğüyle Almanya'nın bölünmüşlüğüne bir bütün olarak ele alma yönünde bir irade ortaya koydular. Dolayısıyla, her iki bölünmüşlük de Batı Avrupa'nın ve Batı Almanya'nın güçlü olmasıyla çözülecekti ki Sovyetler Birliği ancak güçlü bir Batı Almanya'yı karşısında gördüğünde Almanya'nın bütünlüğünün kendi çıkarına da olduğuna ikna olabilirdi. Yani, Almanya'nın bütünlüğü adım adım, Batı ve Batı Almanya'nın güçlenmesiyle temin edilebilecekti ki bu dengede de Doğu Bloğu'nun buna onay vermesi için zayıflaması gerekiyordu. Bu noktadan hareketle, Başbakan Adenauer Batı'nın bütünleşmesi ile Almanya'nın yeniden birleşmesi arasında doğrudan bir bağ kurmuştur. Batı'nın siyasi, iktisadi ve askeri olarak güçlenmesi, Orta ve Doğu Avrupa'daki Sovyet hâkimiyetinin sona ermesine neden olacaktı. Dolayısıyla da, Batı'nın yumuşak gücünün meydana getireceği “mıknatıs etkisi”nin (Pfetsch, 1988: 184) de hem Almanya'nın birleşmesini hem de komşu bölgelerde güvenlik, istikrar ve refahın tesis edilmesini olanaklı kılacağı şeklinde bir öngöründe bulunmuştur.

Başbakan Adenauer'in Batı Almanya'nın siyasi, iktisadi ve toplumsal sistemini ve bağlı olarak da dış politikasını oturttuğu temel aks *Westpolitik* olarak tanımlanmaktadır. Bu politikanın temel hedefleri ise: Batı ile ittifak ve Batı Almanya'yı Batı'da inşa edilen/edilecek kurumsal yapılara dâhil etmek; Batı Almanya'yı Batı için güvenilir bir ortak haline getirerek uluslararası toplum nezdinde ülkenin itibarını yeniden sağlamak; özellikle Fransa ile tarihi düşmanlığı ortadan kaldırarak Avrupa entegrasyonunun sağlanması ve böylelikle de Batı Almanya'nın dış, güvenlik ve ekonomi alanlarındaki hedeflerinin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bütün bunlardan hareketle, Batı Almanya'nın dış politikasının Batılılaştırılması (yani Batı'nın ilke, değer ve normlarına uyumlu hale getirilmesi) ve ulusüstü (*supranational*) bir niteliğe kavuşturulması *Westpolitik*'in en önemli nitelikleridir. Batılılaşma ile Batı'nın ortaya koyduğu/temsil ettiği felsefi, ideolojik, siyasi ve iktisadi değerlerin içselleştirilmesi kast edilmektedir ki demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisi, uluslararası hukuka uygun hareket etme, sorunların diplomatik yollarla çözülmesi gibi hususlar öne çıkanlardır. Ulusüstü nitelikten kasıt ise ulusal yönelimlerden hareketle dış politikayı ulusal çıkar ekseninde ve tek taraflı olarak icra etmekten uzaklaşmak, Avrupa entegrasyon sürecine dahil olmak ve bu kurumsal çerçevede çıkarların tayin edilmesi ve gerçekleştirilmesi için mekanizmaların geliştirilmesinde yer almaktır.

Batı Almanya'da 1969 yılında Şansölye koltuğuna oturan Willy Brandt Batı Alman dış politikasının çok boyutlu hale gelmesi, manevra alanını genişletmesi ve iki Almanya'nın yeniden birleşmesine dönük bir pencere açılabilmesi bağlamında önemli bir siyasi figürdür. Brandt'ın ortaya koyduğu ve *Ostpolitik* (Doğu Politikası) olarak adlandırılan stratejik vizyon Adenauer ve sonraki Başbakanlar Ludwig Erhard ile Kurt Georg Kiesinger döneminde takip edilen *Westpolitik*'e bir alternatif değil, tam aksine Almanya'nın Doğu ile ilişkilerini geliştirmesine yönelik başlatılmış bir açılımdır. 1953'teki Doğu Alman Ayaklanması'nın (ki “artık daha fazla köle olmak istemiyoruz, özgür olmak istiyoruz” sloganının hâkim olduğu bir sosyal patlamaydı) Sovyetler tarafından sert bir şekilde bastırılması ve sonra benzeri süreçlerin 1956 yılında Macaristan'da, 1968 yılında da Çekoslovakya'da yaşanması, Brandt'ın “kan ve çelik” ile bir yere varılamayacağı ve bir barış ve işbirliği vizyonu ile Doğu ile ilişkileri tesis etme yaklaşımı ortaya koymasına neden olmuştu (Brandt, 1969: 3). Brandt, Hristiyanlığı ve barışa yönelik çabaları, hümanizm ve Kant'ın felsefesini ve de dünyanın her yerinde sosyal adaletin sağlanmasını ahlaki ve sosyal değerleri şekillendiren üç ana unsur olarak kabul etmiştir (Brandt, 1971). Bu kabullenimden hareketle Avrupa'da bir arada yaşama siyasetinin ortaya koyulması; artık büyük güç olmayan ve olamayacak dediği ülkesinin bir ekonomik ve bilimsel güç olduğu ve bu alanlarda Batı Almanya'nın işbirliğine hazır olduğu; siyasi ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliği; Avrupa entegrasyonunun ileri safhalara taşınarak dünya

meselelerinde söz sahibi olması ve sorunların çözümüne katkıda bulunması (Brandt, 1971) gibi unsurları dile getirmiştir.

Brandt'ın dile getirdiği bu tespitler ve takip ettiği dış politika yukarıda da ifade edildiği üzere Adenauer'in ortaya koyduğu dış politika stratejisinin genişletilmesi ve çok boyutlu hale getirilmesi olarak okunmalıdır. Gerek Almanya'nın yeniden birleşebilmesi için bir imkân yaratılması; gerek Almanya'nın doğusunda istikrarsızlık ve savaş olasılığının devam ettiği risk unsurlarının ortadan kaldırılması; gerek (Soğuk Savaş sonrası uluslararası yapıda 21. yüzyılda da devam ettiği gibi) dünyadaki diğer güç merkezlerinin (Moskova, Pekin, Tokyo, Yeni Delhi) dikkate alınmamasının gerçekçi bir yaklaşım olmaması gibi nedenlerle Batı Alman dış politikasının böyle bir stratejik açılım ortaya koyması hem akılcı hem de Batı Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası inşa ettiği kimliğe uygundur. Nitekim, Batı Almanya ekonomi ve teknolojisi ile sivil güç tanımına uyan bir yaklaşım ve hareket tarzı ortaya koymuş aynı zamanda da AET, NATO ve BM çerçevesindeki çok taraflı dış politika kimliğine dünyanın diğer bölgelerindeki yapılanmalara dâhil olmak suretiyle bir derinlik kazandırmıştır.

Küba Krizi sonrası NATO Bakanlar Konseyi'nin 1967 Aralık ayında Harmel Raporu olarak bilinen ve resmi adı "Konseyin İttifakın Gelecekteki Görevlerine İlişkin Rapor" olan belgede Doğu Bloğu ile siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel ilişkilerin geliştirilmesini teşvik eden bir karar alması dünya ve Avrupa siyaseti açısından olduğu kadar Almanya'nın geleceği açısından da önemli bir eşik olmuş ve Başbakan Brandt'ın attığı adımları olanaklı hale getirmiştir. Belçika Dışişleri Eski Bakanı Pierre Harmel tarafından hazırlanan bu rapor temelde iki sorun üzerine odaklanmıştır: İlk soru, İttifakın *detente* (yumuşama) açısından oynadığı/oyunabileceği siyasi rol üzerinedir. İkincisi, İttifakın siyasi istişare mekanizmasını geliştirip geliştirmemesi gerekliliği ve gerekliyse bunu nasıl yapacağı üzerinedir (Locher ve Nuenlist, 2004: 4) Rapor NATO'nun caydırıcılık-savunma ve *detente* stratejisini eş zamanlı takip etmesi gerekliliğinin yanı sıra Almanya'nın ve Avrupa'nın bölünmüşlüğüne vurgu yaparak bu bölünmüşlüğe neden olan etkenlerin ortadan kaldırılması üzerine bir perspektif geliştirilmesi gerekliliğine işaret etmiştir (NATO, 2017). Harmel Raporu genel anlamda blok siyasetine getirdiği yeni ve tansiyonu düşürmeye yönelik yaklaşımla özeldir de Almanya'nın ve Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün sona ermesine yönelik vizyonla Batı Almanya açısından hayati öneme sahiptir. Bu nedenledir ki Batı Almanlar Harmel Raporu'na atfen "Doğu-Batı İlişkilerinin İncili" nitelemesinde bulunmuşlardır. Batı Almanya'nın, Almanya'nın bölünmüşlüğü ile Avrupa'nın bölünmüşlüğü arasında kurduğu lineer bağlantı Batı Almanya Eski Cumhurbaşkanı Walter Scheel tarafından oldukça net ve anlaşılabilir bir şekilde dile getirilmiştir: "*Ostpolitik* bizim çıkarlarımız ve kimliğimizin Avrupa ile özdeşleştirilmesidir" (Ash, 1993: 19) Soğuk Savaş döneminde başlayan bu özdeşleşme savaş sonrasında Avrupa Birliği bağlamında da devam etmiş, Almanya'nın çıkarları ile Avrupa Birliği'nin çıkarları birbiriyle örtüştürülmüş ve Almanlar "AB'nin çıkarlarını Almanya'nın çıkarları, Almanya'nın çıkarlarını AB'nin çıkarları" olarak takdim etmiştir.

ABD ile Sovyetler Birliği arasında 26 Mayıs 1972 tarihinde imzalanan SALT I askeri alanda kritik bir eşik teşkil ettiği kadar sonraki süreçte iki blok arasında siyasi, iktisadi ve toplumsal etkileşimi kayda değer bir ölçüde ivmelendirmiş ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)'in ortaya çıktığı Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasını da olanaklı hale getirmiştir. Helsinki Nihai Senedi ise hedefler-sonuçlar bağlamında karmaşık çıktıkları olan bir belgedir. Senet ile Sovyetler Birliği rejiminin ve İkinci Dünya Savaşı sonrası işgal ettiği sınırların meşruiyetini elde ederken, söz konusu belge ile "insan hakları" kavramını kabul etmiş ve bu kabul de aradan çok uzun bir zaman geçmeden Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını tetikleyen başlıca etkenlerden biri olmuştur. Takip eden süreçte 18 Temmuz 1979 tarihinde SALT II'nin imzalanması, 1985 yılında Sovyetler Birliği'nde Mikhail

Gorbachev'in Komünist Partisi Genel Sekreteri olması ve *glasnost* (açıklık/şeffaflık) ve *perestroika* (yeniden yapılandırma) politikalarını uygulamaya koyması sonraki süreçte Doğu Avrupa'daki Kadife Devrimleri olanaklı hale getirmiş, 9 Kasım 1989 tarihinde Berlin Duvarı yıkılmıştır. Duvarın yıkılması Almanya'nın yeniden birleşmesini müjdelese de Sovyetler Birliği ile müzakerelerin tamamlanması sonucunda Almanya 3 Ekim 1990 tarihinde yeniden birleşmiştir.

3. BATI ALMANYA'NIN DIŞ POLİTİKASINI İNŞA SÜRECİNDE İKİ TEMEL BİLEŞEN: SİVİL GÜÇ VE ÇOK TARAFLILIK, SOĞUK SAVAŞ SONRASI SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Batı Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi, iktisadi ve toplumsal kimliğinin liberal demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi değerlerin öncelendiği bir yapı üzerine inşa edilmesine paralel olarak dış politika kimliğini konumlandırma ve tanımlamada da iki temel kavram ön plana çıkmıştır: Bunlardan ilki *sivil güç* kavramıdır. Bu kavram 1970'li yılların başında Francois Duchene tarafından Avrupa Topluluğu'nu (AT) tanımlamada kullanılmıştır. Soğuk Savaş döneminin koşullarında iki süper güçten farklı olan ve nev'i şahsına münhasır bir uluslararası aktöre dönüşme yolunda ilerleyen AT'nin yeni bir siyasi medeniyet örneklemini olduğunu vurgulamaktadır. Duchene sivil gücü "bir aktörün uluslararası sistemdeki diğer aktörler üzerinde askeri olmayan, ticaret ve diplomasi gibi, araçlarla etki kurabilme özelliği" üzerinden kavramsallaştırmıştır. Bu bağlamda da ekonomik güç askeri gücün önüne geçmektedir (Duchene, 1973: 19-20) Barış, istikrar ve uzlaşmayı Avrupa'da inşa etme ve bunun ötesinde dünyanın diğer bölgelerinde de bu olguların hayata geçirilmesi açısından AT bir model olarak tasavvur edilmektedir. Bu kavramsallaştırmanın 1970'li yıllarda ön plana çıkmış olması da tesadüfi değildir. Nitekim 1960'lı yıllara kadar Avrupa entegrasyonu kıta ekonomik bütünleşmesi ile özdeşleştirilirken gerek 1962 Küba krizinden sonra uluslararası sistemdeki *detente* süreci ile bloklar arasındaki monolitik ilişki sistematığının aşınması, gümrük birliğinin tamamlanmasıyla entegrasyonda önemli bir aşmanın kat edilmiş olması, ABD'nin hegemonik gücünün zayıflaması, Stalin sonrası Sovyetler Birliği'nin daha esnek bir dünya stratejisi ortaya koyması AT'nin uluslararası siyasette nasıl bir rol oynayacağı sorusunu gündeme getirmiştir. AT'nin de temel parametrelerini Duchene'in belirttiği olgular çerçevesinde konumlandırarak hareket etmesi sivil güç atfını beraberinde getirmiştir. Bu kavramsallaştırma ve tarihi arka plan aynıyle Batı Almanya örneğinde de tecelli etmiştir. Yani dış politikasında askeri gücü gündeminden çıkarmış ve ekonomik gücü ön planda olan; ticaret, diplomasi, barış, istikrar, refah kavramlarını içselleştiren; bu değerleri Avrupa kıtasının tamamına ve hatta dünyanın diğer coğrafyalarına yaymaya çalışan; uluslararası sistemdeki rolünü de bu değerler üzerinden tanımlayan bir Batı Almanya ortaya çıkmıştır.

Batı Almanya'nın dış politika kimliğini konumlandırma ve tanımlamada belirgin ikinci kavram da *çok taraflılıktır*. Bu kavram da Almanya'nın yukarıda atıf yapılan değerler bağlamında tanımladığı dış politika hedeflerini uluslararası ve ulusüstü yapılara entegre olarak ve bu yapıların geliştirdiği mekanizmalar ile gerçekleştirme amacına tekabül etmektedir. Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Birliği, AGİT'in ortaya koyduğu kurumsal ağlara entegre olarak uluslararası toplumun eşit üyesi olmak ve aynı zamanda bu yapıların ilkeleri ve normları çerçevesinde tanımladığı dış politika hedeflerini yine bu yapıların sunduğu olanaklar çerçevesinde gerçekleştirmek Almanya açısından hayati öneme sahiptir. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere, yeniden birleşme sonrasında uluslararası toplumun gündeminde olan "Almanya Sorunu" yeniden uluslararası barış ve istikrarı tehdit eden bir mesele olarak ortaya çıkacak mı sorusuna kaynak teşkil eden birbiriyle bağlantılı iki soru şunlardı: Yeniden birleşen Almanya Avrupa entegrasyonu ve Avrupa değerlerinin yayılması politikasına bu mekanizmada devam mı edecek yoksa bu çok taraflı

oryantasyondan vazgeçip tek başına mı (*go it alone policy*) hareket edecek? Güvenlik açısından Avrupa ve özellikle Atlantik ittifakı ve yükümlülüklerine dayalı bir politika mı takip edecek yoksa kendisi nükleer bir güç haline gelerek kendi güvenlik ajandasını mı oluşturacak? Dolayısıyla, Almanya'nın bu kurumsal mekanizmalar içinde kalması Almanya'nın dış politikasının öngörülebilirliği ve gizli bir ajanda taşımaması ve böylelikle de barış ve istikrarı bozacak bir yol izlememesi açısından kritik öneme haiz olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ön plana çıkan ve Batı Almanya'nın dış ve güvenlik politikaları kimliğinin temel parametreleri haline gelen sivil güç ve çok taraflılık kavramları pratiğe de yansımıştır. Batı Almanya dünyanın doğu/batı ekseninde ikiye bölündüğü bir yapıda bir taraftan blok politikasına bağlı kalırken diğer taraftan iki blok arasındaki ilişkilerin yumuşama seyrine girdiği dönemde başta Doğu Bloku olmak üzere dünyanın farklı coğrafyasındaki ülke grupları ve ülkelerle ilişkilerini diplomatik ve ekonomik ağırlar tesis ederek ve hâlihazırda var olanları da geliştirme konusunda adımlar atmıştır. Ayrıca, başta Birleşmiş Milletler, transatlantik ittifakı, Avrupa entegrasyon süreci ve sonrasında kurulan AGİK mekanizmasına sıkı bir şekilde bağlı kalarak çok taraflılık sac ayağını da yerine getirmiştir. Soğuk Savaş Batı Almanya'nın dış politika ilkelerinin uygulanması doğrultusunda göreceli olarak daha öngörülebilir ve istikrarlı bir çerçevede sunarken, beklentilerin aksine Soğuk Savaş sonrası dönem yeniden birleşen Almanya'nın dış politikasının sonraki süreçte nasıl bir yol haritası takip edeceğine yönelik bir takım kaygı ve soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş'ın Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona ermesi, Batı Bloku'nun ve ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası Wilson ilkeleri bağlamında ön adımlarını attığı ve daha geniş ölçekte İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte daha derinleştirdiği ve genişlettiği serbest piyasa ekonomisi, liberal demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, barış ve istikrara dayalı bir uluslararası sistem ve küreselleşme ile dünyanın adeta bir "küresel köy" haline geldiği bir tasavvuru öngörmekteydi (Friedman, 2010). Ancak bütün bu beklentilerin aksine Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası meydana gelen Birinci Körfez Savaşı; Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle başlayan ve sonrasında Bosna Hersek Savaşı ve Kosova Savaşı ile kanlı hale gelen Yugoslavya'nın dağılma süreci; ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve Afganistan ve Irak işgalleri; 2008 yılında meydana gelen Güney Osetya Savaşı; 2010 yılı sonunda başlayan ve bölgedeki yansımaları hala devam eden Arap Baharı; 2014 yılında başlayan, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ile farklı bir boyuta tırmanan ve hâlihazırda yer yer gerilimin tırmandığı Rusya-Ukrayna savaşı; Suriye'nin bir vekâlet savaşları ve hibrit savaş sahasına dönüşmesiyle ortaya çıkan istikrarsızlık ve göç dalgası; Afganistan'da Taliban'ın iktidarı yeniden ele geçirmesiyle karşı karşıya kalınan süreç; Kuzey Kore'nin belirli aralıklarla gerçekleştirdiği nükleer denemeler; Filistin meselesinin içinden çıkılması zor görünen sorun hüviyetini sürdürmesi; Doğu Akdeniz'deki stratejik güç mücadelesi; ekonomik krizler; iklim değişikliği kaynaklı küresel ısınma ve ekolojik yansımaları; Sudan, Yemen, Etiyopya gibi ülkelerdeki iç savaşlar; enerji güvenliği; insan, silah, uyuşturucu kaçakçılığı; Covid-19 salgını gibi yeni kriz ve tehditler ortaya çıkmıştır. Bütün bunlardan hareketle, Soğuk Savaş sonrasında dünyanın daha istikrarlı ve barışçıl bir düzene kavuşacağı beklentilerinin aksine belirsizlik, istikrarsızlık, kriz ve asimetrik tehdit gibi kavramların belirgin bir biçimde ön planda olduğu bir gündem ortaya çıkmıştır. Almanya'nın belirsizlik ve istikrarsızlığın hâkim olduğu ve var olan kurumsal ağların ortaya çıkan tehdit ve sorunlarla mücadele etmekte yetersiz kaldığı/kalabileceğinin yaygın bir şekilde dile getirildiği bu yapıda yumuşak güç ve çok taraflılık aidiyetlerine bağlı kalıp kalmayacağı da soruların perde arkasını teşkil etmektedir.

Nitekim ortaya çıkan yeni tehditlere ve meselelere yönelik güçlü bir atf Almanya'nın 2016 yılında yayınladığı Beyaz Kitap'ta dile getirilmektedir. Beyaz Kitap'ın ön sözünde daha ilk cümlelerde eski Başbakan Angela Merkel dünyanın bir düzensizlik durumunda olduğunu, münferiden Almanya'nın genelde de Avrupa'nın bütününün özgürlüklere yönelik

tehditlerin, kriz ve çatışmaların etkilerini derinden hissettiğini ve bu noktadan hareketle de Almanya'nın güvenlik çıkarlarını, önceliklerini ve bunlarla mücadeledeki enstrümanları yeniden tamamlaması gerekliliğini ifade etmiştir. Bu noktada altı çizilmesi gereken önemli bir diğer husus da bunun “sorumluluk” çerçevesinde yapılması gerekliliğidir (German Whipe Paper, 2016). Almanya, yeniden birleşmeden sonra yayınlanan Beyaz Kitaplar'da, Dış İşleri Bakanlığı belgelerinde ve yetkililerin resmi beyanatlarında da gerek bu sorunlarla mücadelede ön alma gerek ortaya konulacak yol haritası ve enstrümanlar konusunda yumuşak güç ve çok taraflılık aidiyetlerine bağlı kalıp kalmayacağı sorularına da cevap verecek nitelikte bir çerçeve çizmiştir. Öncelikle “sorumluluk” kavramı üzerinden Soğuk Savaş döneminde Batı Almanya sonrasında da yeniden birleşen Almanya, tarihteki hataların ve Almanya'nın siyasi ve iktisadi ağırlığının Avrupa ve uluslararası sistemin barış, istikrar, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve iktisadi kalkınma değerleri üzerine inşa edilmesinde Almanya'nın ön alıcı ülkelerden biri olması gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu stratejik hedefleri tatbik ederken de hem yumuşak güç unsurlarının ön planda tutulması hem de Avrupa ve transatlantik ortakları/müttefikleri ile ortak hareket edilmesi yani çok taraflılık ilkesi doğrultusunda benimsenen yaklaşımın sürdürülmesi gerekliliği defaatle ve hassasiyetle vurgulanmıştır. Almanya'nın eski Savunma Bakanı ve 1 Aralık 2019 tarihi itibarı ile AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen de “Almanya'nın kriz ve meydan okumalarla mücadele ederken diplomasi, kalkınma politikası ve askeri operasyonlara katılım noktasındaki opsiyonları doğru kullanması” ve de “uluslararası ittifaklar ve örgütlerle ayrıca da müttefik ve ortaklarıyla eşgüdüm içerisinde olması gerekliliğinin” altını çizmiştir (German Whipe Paper, 2016). Opsiyonların kullanılması noktasında dile getirdiği unsurlar göz önünde bulundurulduğunda diplomasi ve kalkınma politikasının öncüllendirildiği, askeri opsiyonların ise son çare olarak vurgulandığı görülebilir.

Almanya açısından “askeri güç” kullanma hususundaki hassasiyet gerek tarihi deneyimlerden gerek uluslararası toplumun duyarlılığından gerekse de hukuki mevzuattan kaynaklıdır. Batı Almanya'nın 1949 tarihli anayasasının (Temel Yasa – Basic Law olarak isimlendirilir) 24.2 maddesi ilkesel olarak Batı Almanya'nın kolektif güvenlik yapılanmalarına ve çok taraflı barışı koruma operasyonlarına katılabilmesi konusunda açık bir kapı bıraksa da hem teorik olarak oldukça kısıtlayıcı bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir hem de pratik olarak Soğuk Savaş süresi boyunca böyle bir tercihin kullanılmasının mümkün olmadığı ifade edilebilir. Yeniden birleşme sonrasında ise gerek Birinci Körfez Savaşı'nın ortaya koyduğu risk ve tehditler gerek Yugoslavya'nın kanlı dağılma sürecinin Avrupa ve Almanya açısından ortaya çıkardığı istikrarsızlık ve tehdit dalgası Almanya açısından yeniden bir gözden geçirmeyi zaruri kılmıştır. Almanya'nın NATO ve Batı Avrupa Birliği (BAB) çerçevesinde savunma kabiliyetlerinin geliştirilmesi daha sonrasında BM çerçevesinde NATO misyonlarının yerine getirilmesi çerçevesinde NATO'nun alan-dışı operasyonlarına ve uluslararası misyonlara katılma sorunsalıyla karşılaşılması (Somali, Adriyatik ve Yugoslavya üzerinde NATO'nun AWACS uçuşları) bir açmazı beraberinde getirmiştir. İki Alman siyasi partisi (SPD ve FDP) Alman Federal Yüksek Mahkemesi'ne başvurmuş ve ilgili Mahkeme 12 Temmuz 1994 tarihinde yayınlanan kararında konuyu karara bağlamıştır. Mahkeme kararında “BMGK kararlarının yerine getirilmesinde NATO ve BAB'ın çok taraflı yapısı içerisinde, Alman Parlamentosu'nun onayına bağlı olarak ve insani değerleri korumak hedefiyle” Almanya'nın zikredilen operasyonlara katılabilmesinin önünü açmıştır (Boerner, 1994: 2). Almanya'nın Soğuk Savaş sonrasında bu alanda attığı adımlara bakıldığında 1999 yılındaki Kosova Savaşı/Müdahalesi'ne katılım haricinde Federal Yüksek Mahkeme'nin vermiş olduğu karar ve çizdiği çerçevede kalındığı söylenebilir.

Kosova Savaşı'na katılmaya ilişkin sorunun temelinde de BMGK'nın bu hususta alınmış bir kararı bulunmaması başlıca etkendir. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2/4

maddesinde üye devletlerin birbirlerine karşı kuvvet kullanmaları yasaktır. Antlaşma'nın 51. maddesi ise meşru müdafaa hakkı kapsamında bu duruma bir istisna getirmiştir. Ayrıca, BMGK'nın görev ve yetkilerinin ifade edildiği bölümde de bir ülke tarafından ortaya koyulan eylemin uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği, bozduğu ve bunun bir saldırı eylemi olduğu saptanırsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması veya yeniden tesis edilmesi için BMGK'nın 41 ve 42. maddelerde yetkilendirildiği görülebilir. Kosova ile ilgili hususta ise BMGK 31 Mart 1998 tarihinde aldığı 1160 sayılı karar ile Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunması, çözüme yönelik diplomatik ve siyasi diyalog sürecinin başlaması, Yugoslavya'ya silah satılmaması ve terörist faaliyetlere son verilmesine yönelik bir çerçeve çizmiştir (UNSC RES. 1160). BMGK 23 Eylül 1998 tarihinde aldığı 1199 sayılı kararlar 1160 sayılı karardaki hususları teyit ederek karardaki hususların yerine getirilmesinin altını çizmiş, bunun da ötesine geçerek Kosova'da ortaya çıkan durumun bölgedeki barış ve istikrarı tehdit ettiğini ifade etmiştir. Ancak, bu saptamalara rağmen kuvvet kullanımına ve zorlayıcı önlemlere ilişkin bir yaptırım kararı alınmamıştır (UNSC RES. 1199). 1998 yılı Ekim ayında bir ateşkes sağlanması mümkün olmuş, NATO ve AGİT çerçevesinde durumun gözlenmesi ve kontrol altına alınması noktasında bir uzlaşmaya varılmış ve bu da BMGK'nın 24 Ekim 1998 tarihli 1203 sayılı kararını beraberinde getirmiştir. Bu kararda da daha önceki kararlara atfen barış ve istikrarın sağlanması konusunda gerekli adımların atılması vurgulanırken diğer taraftan da bütün devletlerin Yugoslavya'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermelerinin altı çizilmiştir (UNSC RES. 1203). Bütün bu çabalara rağmen sorun çözülememiş, bunun neticesinde de NATO'nun Müttefik Güç Harekâtı 24 Mart 1999 tarihinde başlamıştır. Almanya da bu operasyona 14 ECR-Tornado uçağı ile katılmış, ki bu uçakların büyük çoğunluğu bilgi toplayıcı ve karşı tarafın hava savunmasını bozmaya yönelik teknolojik uçaklardır, (Friedrich, 2000: 11) ve ayrıca savaştan kaçan insanların mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında kampların kurulması ve tedarikin sağlanması konularında önemli çabalar sarf etmiştir.

Uluslararası toplum açısından Birleşmiş Milletler ve özellikle de BMGK'nın yapısına, sorumluluklarına, faaliyetlerine ilişkin tartışmalar ve eleştirilere paralel reform talepleri günümüzde de devam etmektedir. Beş daimi üyenin elinde bulundurduğu veto hakkı ve bu hakkı kullanırken kendi çıkarları üzerinden bir okuma yapmaları, dolayısıyla da BMGK'yı işlevsiz hale getir(ebil)meleri üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Almanya açısından ise bu konu daha hayati bir önem arz etmektedir. Yugoslavya, Gürcistan, Suriye, Ukrayna örneklerinde görüldüğü üzere gerek uluslararası gerek bölgesel gerek Almanya'nın güvenlik ve istikrarını bozacak veya derinden etkileyebilecek bir durumda BMGK işlevini yerine getiremezse nasıl bir yol izleneceği kritik öneme sahiptir. Federal Yüksek Mahkeme'nin kararında belirtildiği üzere piramidin en üst basamağında BMGK bulunmaktadır ancak söz konusu aktör işlevsiz kalırsa insani kriz, tehdit, istikrarsızlık ve çatışma nasıl ortadan kaldırılacak sorusu tarihi ve konjonktürel boyutlarıyla Almanya açısından içinden çıkılması zor bir denklemi ortaya koymaktadır. Bu nedendir ki Almanya özellikle AB mekanizmasında, ağırlıklı olarak da kalkınma politikalarına verdiği destekle, çevre bölgeleri liberal demokratik değerlerin hâkim olduğu, sorunların diyalogla çözümlenebildiği, savaş ve çatışmanın önlenemediği havzalar haline getirmeye ilişkin proaktif ve ritmik bir diplomasi izleme yeteneğini oldukça etkin kullanmaktadır. NATO'nun Kosova'da gerçekleştirdiği Müttefik Güç Harekâtı'na katılım Batı Almanya ve yeniden birleşme sonrasında Almanya'nın muharip olarak bir savaşta yer alma bağlamında Alman ordusu (Bundeswehr) için ilk ve tek istisnadır. Harekât, BMGK kararı olmadan icra edildiği için uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmektedir fakat Yugoslavya ve özellikle de Kosova'daki insani krizin boyut ve ağırlığı harekâta etik anlamda bir meşruiyet sağlamıştır. Bu meşruiyet dahi Almanya'nın "Almanya yeniden güç politikalarına geri mi dönüyor? Bundan sonraki süreçte tek taraflı mı hareket edecek? Sivil güç ve çok taraflılık ilkesinden

vaz mı geçecek?” sorularıyla karşı karşıya kalmasının önüne geçememiştir. Gerek Kosova öncesinde gerek kriz süresince gerek sonrasında Almanya'nın kalkınma ve sivil güç politikaları ekseninde hareket ettiği, BM, NATO, AB, AGİT gibi yapılara bağlı kaldığı ve dolayısıyla çok taraflılık çizgisini koruduğu şeklinde bir değerlendirme yanlış olmayacaktır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan savaş ve çatışmalar, belirsizlik ve istikrarsızlıklar, asimetrik tehditler bütün devletleri olduğu gibi Almanya'yı da derinden etkilemektedir. Almanya ise bütün bu risk ve tehditlerle başa çıkma ve hatta risk ve tehditler daha ortaya çıkmadan bunların siyasi, iktisadi, toplumsal nedenlerini bertaraf etme konusunda dış ve güvenlik politikasındaki temel eksen ve değerlerden sapmayan bir çizgi takip etmeye çalışmaktadır.

SONUÇ

Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* adlı eserinde şöyle bir saptamada bulunur: “İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar. Tüm göçüp gitmiş kuşakların oluşturduğu gelenek, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker. Kendilerini ve bir şeyleri altüst etmekle, şimdiye dek hiç olmamış var etmekle uğraşılıyor göründükleri esnada, tam da böylesi devrimci kriz dönemlerinde, endişe içinde geçmişten ruhları yardıma çağırır, onların adlarına, sloganlarına, kıyafetlerine sarılır, dünya tarihinin yeni sahnesinde bu eskilerde hürmet edilen kılıklara bürünür ve bu ödünç dille oynamaya çalışırlar.” (Marx, 2016: 30) Marx'ın saptamasından hareketle, Almanya açısından iki temel husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Alman toplumunun ve devletinin tarihinin Almanya'nın hâlihazırdaki dış ve güvenlik politikası üzerindeki belirleyici ve sınırlarıncı etkisidir. 18 Ocak 1871 tarihinde siyasi birliğini sağlamış, dünyadaki emperyal pastadan pay alabilmek adına rekabete girmiş, bunun neticesinde de Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasındaki temel aktörlerden biri haline gelmiştir. Savaşı kaybetmesi neticesinde imzalanan ve oldukça ağır koşullar içeren Versay Antlaşması ile bağımsızlığı sınırlanmış, egemenlik hakları neredeyse elinden alınmış ve oldukça kırılabilir bir siyasi, iktisadi ve toplumsal zeminin ortaya çıktığı Almanya, NSDAP ve lideri Adolf Hitler'in iktidara gelişiyle yeniden emperyal ve militarist politikalar takip etmeye başlamıştır. Uluslararası sistemdeki güç dengesini lehine değiştirmeye çalışan Almanya bir kez daha takip ettiği revizyonist politikalarla hem ülkeyi hem de dünyayı yeni bir felakete sürükleyecek İkinci Dünya Savaşı'nın en önde gelen aktörlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla, iki dünya savaşının ortaya çıkmasının en önemli aktörlerinden biri olan Almanya, bu bağlamda tarihin yükü altındadır.

İkinci husus ise Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra benimsediği ve takip ettiği çizgiye ilişkindir. Bu noktada da Marx'ın tespitinden farklı olarak Almanya, “Almanya sorunu” tanımlamasına neden olan siyasi, iktisadi ve toplumsal yapıdan farklı; dış ve güvenlik politikasını liberal demokrasi, barış ve istikrar üzerine inşa eden; bunu yaparken de sivil güç ve çok taraflılık oryantasyonunu benimseyen bir anlayış ortaya koymuştur. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla bir taraftan Avrupa entegrasyonu ortaya çıkmış ki Batı Almanya bunun en temel aktörlerinden biri haline gelmiştir. Daha sonrasında Avrupa'nın savunulmasında ABD'nin öncülüğünde kurulan NATO'ya katılmış, BM'ye üye olmuş ve AGİT'in inşa edilmesinde de etkili aktörlerden biri olarak kabul edilmiştir. Almanya ulusal çıkarlarını tanımlarken ve uygularken de bu çok taraflılık bağlamında hareket etmiştir/etmektedir. BM Genel Kurulu'nun 2018 yılı Aralık ayında kabul ettiği 2019-2021 bütçe rakamlarına göre Almanya BM bütçesine sunduğu %6.090 katkıyla BM bütçesine en fazla katkı yapan dördüncü ülke konumundadır (UN Committee on Contributions). Uluslararası barış ve istikrarın temini ve sürdürülmesi için kurulan çatı örgüt BM'ye

sunduğu katkı Almanya'nın uluslararası örgütlere duyduğu aidiyet açısından önemli bir veridir. Güvenlik çıkarları açısından ve Soğuk Savaş döneminden itibaren Batı dünyasının ortaya koyduğu değerlerin korunması bağlamında NATO'ya atfedilen önem de 2021-2024 bütçe rakamlarında ortaya çıkmaktadır. 2021-2024 arası dönem NATO bütçesinde %16 üzerinde katkıyla Almanya (ABD ile birlikte) en fazla katkı sağlayan iki ülkeden biridir (<https://www.bbc.com>). Yine yayınlanan 2020 bütçe verilerine göre Almanya 28 milyar Euro'nun üzerindeki katkıyla AB bütçesine en fazla katkı sağlayan ülkedir (<https://www.statista.com>). Gerek Avrupa'da 1950'li yıllardan itibaren başlayan entegrasyonun derinleşmesi ve sağlıklı işleyişinin devam ettirilmesi gerek pan-Avrupa ve inter-entegrasyon kavramları çerçevesinde Avrupa kıtasının tamamı ve çevre bölgelerin güvenlik, istikrar, refah ve liberal demokratik değerler havzasına dönüştürülmesinde Almanya'nın katkısı oldukça kayda değerdir.

Almanya'nın dış ve güvenlik politikasını üzerine inşa ettiği diğer sac ayağı olan yumuşak güç kavramı da oldukça kritik öneme sahiptir. Daha önce Francois Duchene'in Avrupa Topluluğu'na yönelik ortaya koyduğu "bir aktörün uluslararası sistemdeki diğer aktörler üzerinde askeri olmayan, ticaret ve diplomasi gibi, araçlarla etki kurabilme özelliği" tanımlamasına atfen Almanya'nın da dış ve güvenlik yaklaşımını bu çerçevede tanımladığı ve somut adımlarını da bu doğrultuda attığı söylenebilir. Almanya'nın uluslararası kurumların işleyişine verdiği katkı (ekonomik ve diplomatik bağlamda), ticari ilişkiler, doğrudan ve dolaylı ekonomik yatırımlar, kalkınma fonları ve ayrıca diplomatik ilişkileri sayesinde askeri gücü arka planda tutan ve buna rağmen etki gücü oldukça yüksek bir aktör hüviyetindedir. Almanya'nın ilk kez siyasi birliğini sağlamanın arifesinde Şansölye Otto von Bismarck tarafından dile getirilen "kan ve demir" ile özdeşleşen; Birinci Dünya Savaşı sonrasında Versay düzeni, yıkım ve boyundurukla anılan; Nazilerin iktidara gelişiyle militer politika ve *Auschwitz* ile anılan Almanya'nın uluslararası toplum nezdinde çağrıştırdığı kavramlar da değişmeye yüz tutmuştur. Batı Almanya ve Almanya denildiğinde günümüzde demokrasi, insan hakları, refah, teknoloji, sanayi gibi yumuşak güç tanımında kullanılan kavramlar akla gelmektedir. Askeri güç kullanımına ilişkin tek istisna Kosova Savaşı'na katılım olmuştur ancak bu katılımın da NATO çerçevesinde ve insani trajediye son vermek amacıyla gerçekleştirildiği unutulmamalıdır.

Almanya elbette ulusal çıkar veya güvenlik arayışı gibi kavramlardan bağımsız bir ülke değildir. Alman toplumunun güvenliği, refahı, Almanya'nın egemenliği ve toprak bütünlüğünün idame ettirilmesi, ülkeye yönelebilecek her boyut ve türde tehdidin bertaraf edilmesi doğal ve varoluşsal olgulardır. Ancak, geçmişten farklı olarak Almanya bu çıkarları takip ederken tek taraflı, militarist ve maksimalist bir anlayıştan ziyade çok taraflı, sivil güce dayalı ve "kazan-kazan" dinamiğinin işlediği bir yaklaşım ve hareket tarzı ile ilerlemektedir. "Alman bir Avrupa değil, Avrupalı bir Almanya" mottosu ile hareket eden, dolayısıyla, Almanya'nın çıkarları ve gücüyle Avrupa'nın gücü ve çıkarlarını özdeşleştiren ülke, refah, güvenlik ve istikrarın uluslararası sistemde de yayılma etkisi göstermesine yönelik göz ardı edilemeyecek bir çaba içerisinde. Bunu yerine getirirken de Almanya Dışişleri Eski Bakanı Guido Westerwelle'nin uyardığı üzere söz konusu bu gelişmişliğin "bir Cermen kendini beğenmişliğine yol açmaması" ve Maliye Eski Bakanı Wolfgang Schäuble'nin dile getirdiği üzere "Alman ekonomisi gurur kaynağı olmalı, kendini beğenmişlik kaynağı değil" (Hewitt, 2013) hassasiyetiyle hareket etmektedir.

KAYNAKÇA

1. ASH, Timothy G. (1993). In Europe's Name Germany and the Divided Continent, Random House, New York.
2. <https://www.bbc.com/news/world-44717074>, 07.04.2022.
3. BLUM, Douglas W. (2007). National Identity and Globalization Youth, State, and Society in post-Soviet Eurasia, Cambridge University Press, New York.
4. Boerner, Karl-Heinz (1994). Germany's Constitutional Court and Future German Combat Operations Outside of Europe, January 01,1994, <https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Chronicles/borner.pdf>, 09.03.2022.
5. BRANDT, W. (1969). A Peace Policy for Europe, (Çev.) CARMICHAEL, J., Weidenfeld and Nicolson, London.
6. BRANDT, W. (1971). Peace Policy in Our Time, Nobel Lecture, December 11, 1971, <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1971/brandt/lecture/>, 17.06.2019.
7. ÇALIŞ, Şaban H. (2001). "Uluş, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", (Ed.) ÇALIŞ, Şaban H., DAĞI, İhsan D., GÖZEN, R., Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte Yayınları, Ankara.
8. DUCHENE, F. (1973). "The European Community and the Uncertainties of Interdependence", (Ed.) KOHNSTAMM, M. and HAGER, W., A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems before the European Community, Macmillan, London.
9. FRIEDMAN, T. (2010). Dünya Düzdür – Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi, Boyner Yayınları, İstanbul.
10. FRIEDRICH, W. (2000). "Kosovo and the Evolution of German Foreign Policy in the Balkans", (Ed.) FRIEDRICH, W., The Legacy of Kosovo: German Politics and Policies in the Balkans, German Issues 22, American Institute for Contemporary German Studies
11. German White Paper (2016). <https://issat.dcaf.ch/download/111704/2027268/2016%20White%20Paper.pdf>, 24.02.2022.
12. HEWITT, G. (26 Haziran 2013). "Almanya: Avrupa'nın Vazgeçilmez Gücü", BBC News Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2013/06/130626_almanya_euro, 07.04.2022.
13. LOCHER, A. and NUENLIST, C. (2004). The Future Tasks of the Alliance: NATO's Harmel Report, 1966/67, PARALLEL HISTORY PROJECT ON NATO AND THE WARSAW PACT (PHP), https://www.files.ethz.ch/isn/108636/08_harmel.pdf, 21.10.2021.
14. MARX, K. (2016). Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire'i, 4. Baskı (Çev.) Tanıl B., İletişim Yayınları, İstanbul.
15. PFETSCH, Frank P. (1988). West Germany: Internal Structures and External Relations, Praeger Publishers, New York.
16. REUS-SMIT, C. (2001). "Constructivism", (Ed.) BURCHILL, Scott, DAVETAK, Richard, LINKLATER, Andrew, PATERSON, Matthew, REUS-SMIT, Christian, TRUE and Jacqui, Theories of International Relations, Palgrave, New York.

17. RUMELİLİ, B. (2014). “Kimlik”, (Ed.) KARDAŞ, Ş. ve BALCI, A., Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular, Küre Yayınları, İstanbul.
18. <https://www.statista.com/statistics/316691/eu-budget-contributions-by-country/>, 07.04.2022.
19. STEININGER, R. (1998). “The German Question, 1945-95”, (Ed.) LARRES, K., Germany Since Unification: The Domestic and External Consequences, Macmillan Press, London.
20. ÖZDEMİR, H. (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 63 (3): 113-144.
21. WENDT, A. (1999). Social Theory of International Politics, Cambridge University Press, Cambridge.
22. The Harmel Report, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67927.htm, 21.10.2021.
23. UN General Assembly, Committee on Contributions, <https://www.un.org/en/ga/contributions/scale.shtml>, 07.04.2022.
24. UNSC RESOLUTION 1160, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/090/23/PDF/N9809023.pdf?OpenElement>, 09.03.2022.
25. UNSC RESOLUTION 1199, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/279/96/PDF/N9827996.pdf?OpenElement>, 09.03.2022.
26. UNSC RESOLUTION 1203, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/321/21/PDF/N9832121.pdf?OpenElement>, 09.03.2022.

EKONOMİK BÜYÜME VE KARBON EMİSYONU İLİŞKİSİ: ALMANYA ÖRNEĞİ

RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND CARBON EMISSIONS: THE EXAMPLE OF GERMANY

Zekai ÖZDEMİR*, Ayça DOĞANER**, Güldenur ÇETİN***

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, zekoz@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5096-4711

** Dr., İstanbul Ticaret Odası, Meslek Komiteleri Müdürlüğü, ayca.doganer@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4277-9326

*** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, gadiguzel@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3341-7016

ÖZ

Ülkelerin temel ekonomik hedeflerinin başında istikrarlı bir ekonomik büyüme trendine sahip olmak yer almaktadır. Söz konusu istikrarlı büyüme trendini elde edebilme hususunda ise üretim sistemleri ve bu alandaki yenilikleri ortaya koyan ya da en hızlı yeniliklere adapte olabilen ülke olmak son derece önemlidir. Bu çalışmada hem Avrupa Birliği'nin en büyük ekonomisine sahip ülke olması hem de üretim alanındaki mevcut yapısı sebebiyle Almanya incelenmektedir. Almanya, Dünyada üçüncü en büyük gayri safi yurtiçi hasılaya sahip olan ülkedir ve çevre bilincinin en yüksek olduğu ülkelerden birisidir. Almanya'da yaşayan bireyler düşük emisyon tüketimi bilinciyle hareket ederek, geri dönüşümü azaltmaya ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına önem vermektedir. Bu nedenle Almaya, ekonomik büyüme ve karbon emisyonu ilişkisinin incelenmesi açısından son derece önemli bir örnektir. Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin en büyük ekonomisi olan Almanya'da karbon emisyonlarının ekonomik büyüme üzerindeki nedensellik ilişkileri analiz edilmiştir. Bu amaçla 1990-2018 yılları arasındaki karbon emisyonu yoğunluğu endeksi, kişi başına elektrik tüketimi ve kişi başına GSYH verileri ele alınarak, değişkenler arasındaki ilişkiler vektör otoregresif modeller, granger ve toda-yamamoto analizleri kullanılarak araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Karbon Emisyonları, Vektör Otoregresif Model, Granger Nedensellik, Toda-Yamamoto Analizi.

Jel Kodları: F43, Q40, Q43

ABSTRACT

At the beginning of the basic economic conditions of the countries is the place where there is an economic growth trend. In order to achieve the development trend in question, it is very nice to be the country that can adapt to innovations, systems that are the last important, and to be the country that puts forward the innovations in this field or can adapt to the most innovations. In this study, both the fact that it has the largest country in the European Union and it is present. Germany is a world-class knowledgeable people who have a pretty big world in the world. It is important from a backward point of view and point of view with regard to the consciousness of life of people living in Germany. This progress is an example of which is extremely important to advance in economic growth and carbon consumption. Economic analyzes will be conducted that will have causality on large-scale economic growth in Germany, the most economical of the European Union. For this purpose, it consists of the goals of 1990-2018, the relationship between the choices of the electors, the results from the autoregressive models, granger and toda-yamamoto analyzes, the electrical choices of the person and the people per person.

Keywords: Economic Growth, Carbon Emissions, Vector Autoregressive Model, Granger Causality, Toda-Yamamoto Analysis.

Jel Kodları: F43, Q40, Q43

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme hızı ve ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri küresel arenada ülkeler açısından lider konumda olma ve küresel ekonomiye yön verebilme hususunda son derece önemlidir. Büyüme hızı açısından ise, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için üretimi ekonomik büyümenin lokomotifi olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Üretim demek enerji kullanımı demektir. Bu noktada çok sayıda gelişmiş olan ve gelişmekte olan ülkeler açısından da enerji kullanımında karbon salınımı konusu dikkati çekmektedir.

Sadece üretim noktasında değil, yaşamın her alanında enerji kullanımı mevcuttur. Hane halkları devamlı olarak enerji tüketimi ve karbon salınımında pay sahibidir. Bu bağlamda ülkelerin enerji kaynaklarına ve bu enerji kaynaklarının kullanım şekillerine ilişkin tutumları, ekonomik ve siyasi yaklaşımlarının yanı sıra kabul ettikleri ve uyguladıkları çevre politikaları ile de ilişkilidir. Konu hakkında literatür incelendiğinde, karbon salınımı, enerji türlerinin kullanımı ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çok sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmaları yolunda karbon salınımı oranının etkinliği ya da ekonomik büyüme oranı artışı ile karbon salınımına yol açılıp, açılmadığına dair nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. Ülkelerin kullandıkları enerji türlerine bağlı ya da bağımsız olarak ele alınan çalışmalarda enerjiye kolay ve ucuz ulaşabilme konularına da değinilmektedir. Bu çalışmada örnek olarak incelenen Almanya hem çevre politikaları bakımından, hem dünya ve Avrupa'nın en büyük ekonomileri arasında yer alması, hem de büyüme oranı ile dikkat çekmeye devam etmesi sebebiyle karbon salınımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi gelişmiş ülke kategorisi açısından değerlendirmek üzere seçilmiştir.

Özellikle elektrik enerjisi tüketimi karbon salınımı açısından son derece önemlidir. Üretim sistemlerinde yoğun olarak kullanımı tercih edilen bu enerji türü, aynı zamanda hane halkları tarafından da süreklilik arz edecek biçimde kullanılmaktadır. Bu sebeple günümüz yaşamının ayrılmaz bir parçası olan bu enerji türünün elde edilişi, günlük yaşamda kullanımı, üretim sistemleri içerisindeki payı ile karbon emisyonu salınımı ve büyümenin temel faktörü olan üretimi birlikte değerlendirmek hem ilişkinin açıklanması hem de etkinliğin çözümlenmesi açısından çok daha doğru olacaktır.

Konu ekonomik büyüme bağlamında ele alındığında çok sayıda değişkenin etkili olduğu ve çıktı artışı ile milli gelir artışının sağlanması ilişkisi noktasında kullanılan enerji türünün de hem ekonomik büyümede sürdürülebilirlik, hem de enerji kaynaklarında sürdürülebilirlik açısından karbon emisyonu ile ilişkisi önem taşımaktadır. Çalışmada ekonomik büyüklüğü ve çevre politikalarıyla dikkat çeken Almanya açısından konu, 1990-2018 yılları arasındaki karbon emisyonu yoğunluğu endeksi, kişi başına elektrik tüketimi ve kişi başına GSYH verileri ile analiz edilmiştir. Söz konusu analiz öncesi çalışmada konuyla ilgili literatür çalışmalarına da yer verilerek, karbon emisyonu, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi çok boyutlu olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR

Ekonomik büyüme ve Karbon emisyonu ilişkisi literatürde hem teorik, hem de ampirik çalışmalarla sınırlanmaktadır. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında ilişki yönü ve düzeyi açısından farklı sonuçlara ulaşıldığı da görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde karbon emisyonu-ekonomik büyüme ilişkisine dair literatürde yer alan çalışmalar incelenerek, uygulanan analizler ve sonuçlarına yer verilmektedir.

Arı ve Zeren 2011 yılında yaptıkları çalışmalarında Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezini test etmişlerdir. Söz konusu analizde Akdeniz ülkeleri 2000–2005 dönemi için

panel veri yöntemiyle incelenmiştir ve sonuç olarak CO2 emisyonunun, yüksek ekonomik büyüme düzeylerinde dahi artabildiği tespit edilmiştir.

Abid (2015), Tunus için 1980-2009 dönemi verileri ile ekonomik büyümenin karbon emisyonları üzerindeki etkisini VECM ve granger nedensellik testleriyle incelemiştir ve ktisadi büyüme ve karbon salınımı arasında artan bir ilişki tespit etmiştir.

Xu ve Lin (2015), 1990-2011 için Çin açısından ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin karbon emisyonu üzerindeki etkilerini incelemiştir. Analiz sonuçları ekonomik büyümenin en önemli iki unsuru olan sanayileşme ve kentleşmenin karbon emisyonlarını etkilediğini ortaya koymaktadır.

Bayramoğlu ve Yurtkur (2016), çalışmalarında doğrusal ve doğrusal olmayan eşbütünleşme ile Türkiye açısından karbon salınımı-iktisadi büyüme ilişkisini incelemiştir. 1960-2010 dönemi için gerçekleştirilen analizde, Türkiye için karbon salınımı ile iktisadi büyüme için doğrusal bir ilişki tespit edilmemiştir. Ancak iktisadi büyüme ve karbon salınımı arasında Türkiye açısından doğrusal olmayan anlamlı ve uzun dönemli pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Güllü ve Yakışık çalışmalarında (2017), MIST ülkeleri açısından karbon salınımı - enerji kullanımı - iktisadi büyüme için Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi ile 1971-2010 verileri kullanılarak, ilişki sınımlanmıştır. Sonuç olarak analize konu olan ülkelerde iktisadi büyümeden karbon salınımı ve enerji kullanımına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Külünk çalışmasında (2018), 1960-2013 verileri ile Türkiye açısından ekonomik büyüme ve karbon salınımı ilişkisini Engle-Granger eşbütünleşme testi ile sınımlanmıştır ve uzun dönemde ekonomik büyüme ve karbon salınımı arasında ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Mikayilov ve diğerleri (2018), Azerbaycan açısından iktisadi büyüme ile karbon salınımı arasındaki ilişkiyi ARDL, DOLS ve FMOLS yöntemleri ile incelemiştir ve ekonomik büyümenin emisyonlar üzerinde uzun dönemde pozitif ve anlamlı etkisi bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Akdoğan (2019) çalışmasında, 2007-2017 dönemi için iktisadi büyüme-yenilenebilir enerji tüketimi ve karbon emisyon miktarlarının ilişkisini seçilen G20 ülkeleri için panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. İktisadi büyüme - yenilenebilir enerji kullanımı – karbon salınımı arasında uzun dönem için pozitif ve tek yönlü nedensellik bulmuştur.

Özdemir ve Koç çalışmalarında (2020), Türkiye açısından Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin geçerliliğini sınımlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda uzun dönem denge ilişkisi varlığı ARDL ile tespit edilirken, kişi başına CO2 emisyonları ile kişi başına gelir arasında N-sekinde kübik polinomial ilişki bulunduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca kişi başına CO2 emisyonu üzerinde enerji tüketiminin pozitif, yenilenebilir enerjinin negatif etkileri tespit edilirken, ticari dışa açıklığın pozitif etkisi bulunduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Atgür 2021 yılındaki çalışmasında, 1971-2014 dönemi için Çin'de sürdürülebilir büyüme çerçevesinde iktisadi büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonu ilişkisini Sıradan En Küçük Kareler tahmin yöntemi, Hata Düzeltme Modeli, Granger nedensellik testi ve Johansen Eşbütünleşme ile incelemiştir. Johansen Eşbütünleşme testi ve Sıradan En Küçük Kareler yöntemi tahmin sonuçları istatistiksel açıdan anlamlıdır, Hata Düzeltme Modeli Granger nedensellik testi sonuçları anlamlı değildir. Sonuç olarak Çin'de iktisadi büyüme ve enerji tüketimi karbon emisyonları üzerinde etkilidir.

Bağrıyanık çalışmasında (2021), ihracat çeşitliliği, iktisadi büyüme ve CO2 emisyonu ilişkisini 2002- 2014 dönemi için BRICS ülkeleri açısından panel veri analizi ile incelemiştir ve analiz sonucunda ihracat çeşitliliğinin, iktisadi büyüme ve CO2 emisyonunu pozitif yönde etkilediğini sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız (2021), çalışmasında G7 ülkeleri ve bunların ticaret hacmi en yüksek olan gelişmekte olan ticaret ortağı ülkeler için, Stokastik yakınsama metodolojisi, yakınsama veya sapmayı test etmek için Artırılmış Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Enders-Lee Fourier birim kök testleri ile gerçekleştirdiği analizler sonucunda, ticaretin kişi başına CO2 emisyonları üzerinde genel veya ortak bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Batmaz ve Yürük çalışmalarında (2022), 2000-2018 dönemi için Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye açısından karbondioksit emisyonu, kişi başına düşen milli gelir ve elektrik enerjisi tüketimi ilişkisini tesadüfi etkiler, sabit etkiler ve genelleştirilmiş momentler analizleriyle sınamışlardır. Analizlerin sonucunda elektrik enerjisi tüketimindeki artışın karbondioksit emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

Bir zaman serisinin veri üretme sürecinde kendisinin geçmişteki şokları ve/veya rassal şokların etkisinin olduğunu ifade eden modeller gerçek verilerle çalışıldığında eksik kalmaktadır. Çünkü zaman serileri verileri kendisinin geçmiş ve/veya rassal şokların yanı sıra diğer serilerin değişimlerinden de etkilenmektedir. Dolayısıyla tek değişkenli analizler yerine çok değişkenli analizlerin yapılması gerekmektedir. Birden çok zaman serisinin olduğu modellerde bir denklem yerine denklem sistemi ile modeller kurulmalıdır. Bu amaçla otoregresif AR(p) modelleri yerine onun genelleştirilmiş modeli olan vektör otoregresif VAR(p) modelleri kullanılmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017, 495).

3.1. Vektör Otoregresif Modeller

Vektör otoregresif modeller (VAR) dinamik modelleri kullanan, değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri tespit etmeye çalışan bir denklem sistemidir. VAR modelinde sistem dahilinde içsel olarak belirlenen her bir değişkenin hem kendi gecikmeli değerleri hem de diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerini dikkate alan tahminlemeler yapılmaktadır. Her bir eşitliğin ayrı ayrı veya bir bütün olarak tahmin edilmesi ve her bir değişkene gelen şoklara değişkenlerin verecekleri tepkilerin ölçülmesi sonucunda etki tepki analizi yapılmaktadır. Varyans ayrıştırması yapılarak her bir değişkene ilişkin öngörü hata varyansının diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı hesaplanabilmektedir. VAR modeller kullanılarak nedensellik analizi de yapılabilmekte, bunun sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin yönü de bulunabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, 5).

Nedensellik analizlerinde kısa dönem ilişkileri belirlenmektedir. Değişkenler arasında koentegre ilişki bulunması durumunda uzun dönemli yorumlamalar yapılabilmektedir. Değişkenlerin tamamının durağan olması ya da durağanlaştırılmış değişken olması gerekmektedir. Eşanlı denkleme alternatif denklemlerdir. Eşanlı denklemde değişkenlerin içsel dışsal değişken ayrımı, bu sistemlerin tahmininde sorunlar çıkardığı için VAR modelinde değişkenlerin tamamı içsel kabul edilerek analiz gerçekleştirilir. Temelinde değişkenlerin geçmiş dönem değerlerinin yer aldığı görülür.

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12i} X_{t-i} + u_{1t}$$

$$H_0: \alpha_{12i} = 0 \quad H_1: \alpha_{12i} \neq 0$$

$$\begin{bmatrix} Y_t \\ X_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \alpha_{10} \\ \alpha_{20} \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^p \begin{bmatrix} \alpha_{11i} & \alpha_{12i} \\ \alpha_{21i} & \alpha_{22i} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} Y_{t-1} \\ X_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \end{bmatrix}$$

İktisadi olarak VAR modellerini çoğunlukla yorumlamak zordur. Bu nedenle VAR analizleri yapıldığında, model parametreleri değil, etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması uygulanmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017, 510).

Etki tepki fonksiyonu VAR modelindeki içsel değişkenlerin hata teriminde olan rassal şoklara karşı verdiği tepkisini belirlemektedir. Etki tepki fonksiyonlarında hata terimine verilen bir birim rassal şokun karşılığında içsel değişkenin verdiği tepki ölçülmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017, 510).

Varyans ayrıştırma analizi ise bir değişkenin kendi şokları nedeniyle gerçekleşen hareketleri ile diğer değişkenlerin şokları nedeniyle oluşan değişimlerin birbirine oranını belirlemektedir. Eğer birinci değişkenin hata varyansı, tüm dönemlerde diğer ikinci değişkenin hata varyansına oranı sıfır ise, ikinci değişkenin dışsal değişken olduğu sonucu elde edilir. Tam tersi durumda ise hata varyanslarının oranı sıfırdan farklı ise, ikinci değişkenin içsel değişken olduğu tespit edilmiş olur (Sevüktekin ve Çınar, 2017, 515).

Tahmin edilen VAR modelinde;

- Kalıntıların (VAR modele ait) normal dağılması,
- VAR model kaçınıcı mertebede tahmin edildiyse o mertebede otokorelasyon olmaması,
- VAR modelde değişen varyans sorunu olmaması,
- Tahmin edilen ters R kökleri birim çember içinde yer alması, gerekmektedir. VAR modelinin kullanılması için bu varsayımların sağlanması gereklidir.

3.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla çeşitli testler yapılmaktadır. Bu testlerde serilerin durağan olup olmadıkları modellerde ön koşul olabilmektedir. Toda-Yamamoto modelinde serilerin durağanlık düzeyinde analizler gerçekleştirilirken, kaçınıcı mertebeden durağan olursa olsun serilerin kendisiyle analiz gerçekleştirilir. Bu nedenle seriler eşbütünleşik olsa da olmasa da kullanılabilir. Her bir değişken bağımlı değişken olarak kabul edilerek değişken sayısı kadar model tahmin edilir.

$$y_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{1i} y_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+dmax} \beta_{1j} x_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

$$H_0: \beta_{1j} = 0 \quad H_1: \beta_{1j} \neq 0$$

$$x_t = \delta_2 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{2i} x_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+dmax} \beta_{2j} y_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

$$H_0: \beta_{2j} = 0 \quad H_1: \beta_{2j} \neq 0$$

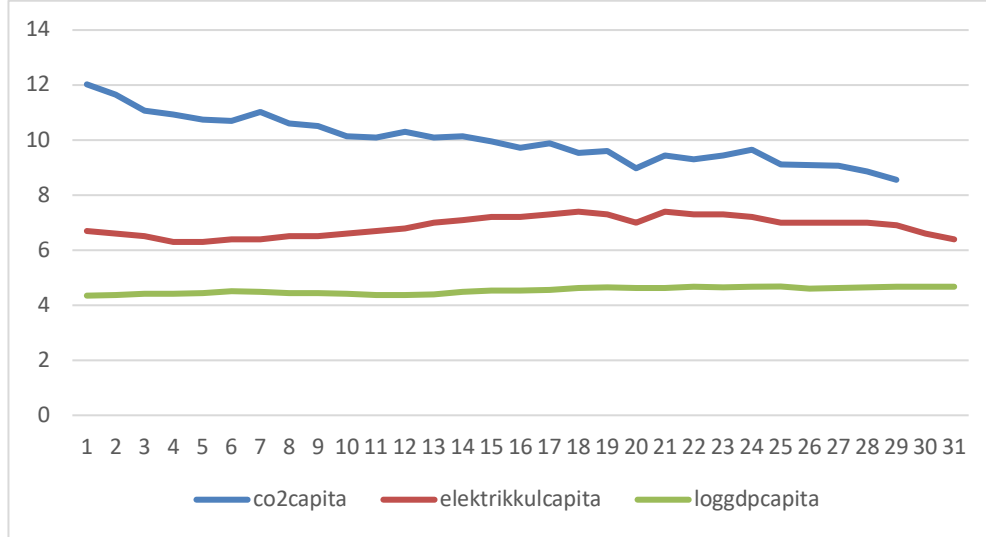
3.3. Bulgular

Bu çalışmada Almanya için 1990-2018 yılları verileri kullanılarak, karbon emisyonu yoğunluğu endeksi, kişi başına elektrik tüketimi ve kişi başına GSYH verilerinin nedensellik ilişkilerinin sınaması yapılmaktadır. Veriler Uluslararası Enerji Ajansı ve Dünya Bankası internet sitesinden temin edilmiştir. Ulaşılabilen en geç dönem 2018 yıllık verisidir.

Analizde bağımlı değişken karbon emisyonlarıdır. Bağımsız değişkenler ise kişi başına GSYH ve elektrik tüketimi değişkenleridir.

Ekonometrik modele dahil edilen değişkenlerin düzey değerlerindeki zaman serileri grafikte gösterilmektedir.

Şekil 1: Değişkenler

Çalışmada kullanılan ekonometrik analizde karbon emisyonları, kişi başına GSYH ile elektrik kullanımı değişkenleri arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla zaman serileri analizi kullanılmıştır. Zaman serisi analizlerinde değişkenler arasında anlamlı bir sonuç tespit edebilmek için serilerin birim kök içermediği bulunmalıdır. Yani serilerin durağan olması gerekmektedir. Zaman serisi verilerinin otokorelasyon sürecini çözmek ve durağan olup olmadıklarını incelemek amacıyla birim kök testlerinden Augmented Dickey Fuller birim kök testi (ADF), Philips Perron (PP) ile Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri gerçekleştirilmiştir.

H_0 = Birim kök vardır

H_1 = Birim kök yoktur. Seri durağandır.

Tablo 1: Birim Kök Testlerinin Sonuçları

CO2 Kişi Başına	ADF		PP		KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
Test İstatistiği	-1.702601	-4.477360	-1.900967	-4.748741	0.707334	0.158753
1%	-3.699871	-4.323979	-3.689194	-4.323979	0.739000	0.216000
5%	-2.976263	-3.580623	-2.971853	-3.580623	0.463000	0.146000
10%	-2.627420	-3.225334	-2.625121	-3.225334	0.347000	0.119000
GDP kişi başına	ADF		PP		KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
Test İstatistiği	-0.815353	-3.473679	-0.835110	-2.107378	0.616341	0.084965
1%	-3.689194	-4.416345	-3.689194	-4.323979	0.739000	0.216000
5%	-2.971853	-3.622033	-2.971853	-3.580623	0.463000	0.146000
10%	-2.625121	-3.248592	-2.625121	-3.225334	0.347000	0.119000
Elektrik Kullanımı Kişi Başına	ADF		PP		KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
Test İstatistiği	-1.081103	-1.119085	-1.119053	-1.369522	0.453589	0.132504
1%	-3.689194	-4.323979	-3.689194	-4.323979	0.739000	0.216000
5%	-2.971853	3.580623	-2.971853	-3.580623	0.463000	0.146000
10%	-2.625121	-3.225334	-2.625121	-3.225334	0.347000	0.119000

Serilerin durağanlığının tespitinde Akaïke bilgi kriteri kullanılarak test edilmiş, karbon emisyonu değişkeninin düzeyde durağan I(0), diğer değişkenlerin 1. Mertebe I(1) durağan oldukları belirlenmiştir. Düzeyde durağan olmayan değişkenlerin farkı alınarak modelin tahminine geçilmiştir.

İlk olarak uygun gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Sonrasında VAR modelin mertebesi belirlenmiş olmaktadır. VAR model bu gecikmeyle tahmin edilmektedir.

Tablo 2: VAR Modelinin Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	16.19626	NA	7.27e-05	-1.015097	-0.869932	-0.973295
1	49.16119	55.78680*	1.16e-05*	-2.858553	-2.277893*	-2.691344*
2	56.93446	11.36093	1.32e-05	-2.764189	-1.748034	-2.471573

Tablo 2’de görüldüğü üzere, VAR modelin mertebesi Akaïke bilgi kriteri kullanılarak (1) olarak belirlenmiştir. Belirlenmiş olan 1. mertebeden vektör otoregresif modelin kalıntıları kontrol edilir.

Tablo 3: Modelin Kalıntıları

Component	Jarque-Bera	df	Olasılık Değerleri
1	0.80456	2	0.9606
2	0.755332	2	0.6855
3	1.478246	2	0.4775
Joint	2.314034	6	0.8887

H_0 = Kalıntılar normal dağılmaktadır.

H_1 = Kalıntılar normal dağılmamaktadır.

0.8887>0,05 olduğu için sıfır hipotezi kabul edilir, modelde kalıntılar normal dağılmaktadır. Modelin normal dağılması F istatistikleri ve güven aralıkları oluşturulması için önemlidir.

Model kaçınıcı mertebeden belirlendiyse o mertebede otokorelasyonun olmaması beklenmektedir. Bu noktada LM testleri sonuçlarına bakılmaktadır.

H_0 = Otokorelasyon yoktur.

H_1 = Otokorelasyon vardır.

Tablo 4: LM Testi

Lag	LRE*stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Olasılık Değeri
1	9.081175	9	0.4298	1.030011	(9,44.0)	0.4320
2	7.410537	9	0.5945	0.825438	(9,44.0)	0.5963

Tablo 4’te görüldüğü üzere, 1. mertebede olasılık değeri 0.4320>0.05 olduğu için sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Modelde otokorelasyon yoktur.

VAR modelin kurulması için modelde değişen varyans sorunu olmamalıdır.

H_0 = Sabit varyans vardır.

H_1 = Değişen varyans vardır.

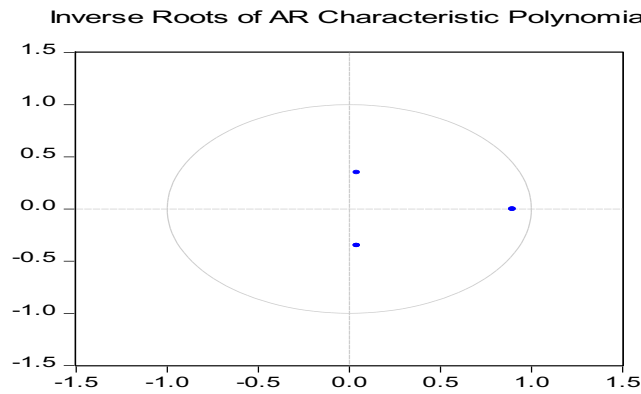
Tablo 5: Joint Testi

Chi-sq	df	Olasılık Değeri
34.65089	36	0.5327

Olasılık değeri $0.5327 > 0.05$ olduğu için H_0 kabul edilmiştir. Modelde sabit varyans bulunmaktadır.

VAR modelin durağanlık ve kararlılık koşulunun sağlanması için, modelin birim çember içinde yer alması ve tüm AR köklerinin terslerinin 1'den küçük olması gereklidir.

Tablo 6: VAR Modelin Karakteristik Köklerinin Birim Daire Görünümü

Tablo 7: VAR Modelin Kararlılığı

Root	Modulus
0.896524	0.896524
0.043759-0.350667i	0.353387
0.043759+0.350667i	0.353387

Şekilde ve tabloda görüldüğü üzere, model birim çember içinde yer almaktadır ve tüm AR köklerinin tersleri 1'den küçüktür.

VAR modeli tüm koşulları sağlamaktadır. Bu nedenle söz konusu modelin kullanılabilirliğine karar verilmiştir. Varyans ayrıştırması yaparak serilerin sıraları belirlenir. Serilerin sıraları en içselden daha az içselle olarak belirlenir.

Tablo 8: Varyans Ayrıştırması

CO2capita				
Dönem	S.E.	Co2capita	Gdp capita	Elektrik kullanımı capita
1	0.273757	100.0000	0.000000	0.0000
Elektrik kullanımı capita				
1	0.140278	23.98346	1.930284	74.08625
GDP capita				
1	0.085918	0.028042	99.97196	0.0000

Tabloda görüldüğü üzere, varyans ayrıştırma sonuçlarında karbon emisyonlarında meydana gelen değişimin %100'ü kendisinden kaynaklanmaktadır. Elektrik kullanımı değişkeninin varyans ayrıştırması sonuçlarında %74.08'lik oranda kendisinden kaynaklandığı, %23.98 oranında karbon emisyonları değişkeninden kaynaklandığı, %1.93'lük oranda da GDP

değişkeninden kaynaklandığı görülmektedir. GDP değişkeninin de %99.97 oranında kendisinden kaynaklandığı, %0.02 oranında karbon emisyonları değişkeninden kaynaklandığı görülmektedir.

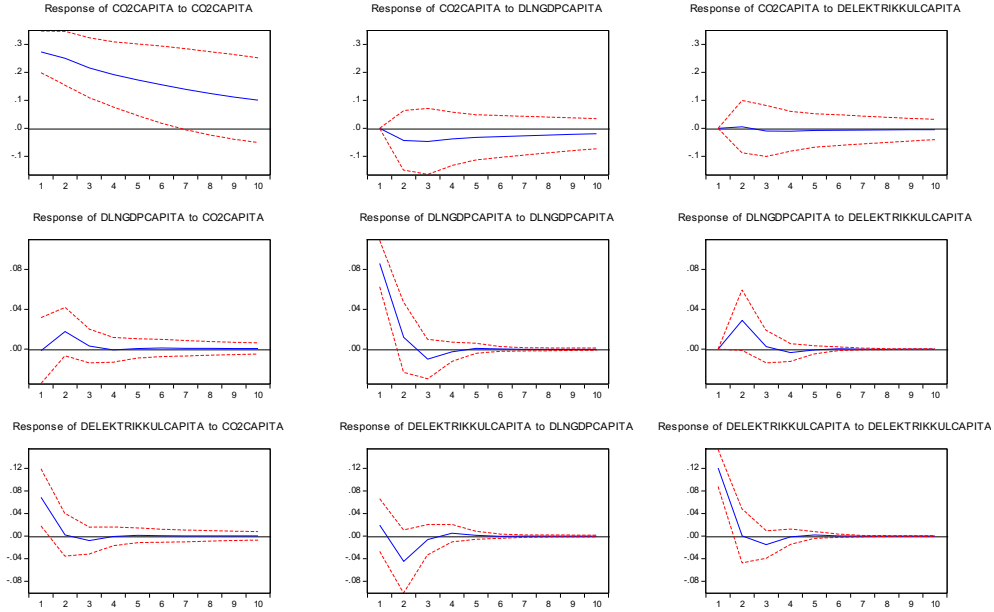
Değişkenler büyükten küçüğe sıralandığında VAR modelin sıralaması ortaya çıkmaktadır. Bunun için değişkenlerin kendi değerleri dikkate alınır.

Co2 capita → GDP capita → Elektrik kullanımı capita

Herhangi bir değişkene gelecek olan şoka diğer değişkenlerin tepkisinin ne olacağı ve bu tepkinin ne kadar süreceğinin belirlenmesi amacıyla etki-tepki fonksiyonlarına bakılır.

Tablo 99: Etki-Tepki Fonksiyonları

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.

Tablo 9’da yer alan grafiklerde mavi çizgi şokun etkisini, kırmızı noktalar güven aralığını göstermektedir. Tablonun sol üstteki ilk panelinde karbon emisyonu değişkeninin karbon emisyonuna verdiği tepki gösterilmektedir. Üst orta panelde karbon emisyonunun GDP değişkenine, sağ üst panel karbon emisyonunun elektrik kullanımı değişkenine, sol orta panel GDP’nin karbon emisyonu değişkenine, orta panel GDP’nin GDP’ye, sağ orta panel GDP’nin elektrik kullanımını değişkenine, sol alt panel elektrik kullanımının karbon emisyonu değişkenine, alt orta panel elektrik kullanımının GDP değişkenine ve sağ alt panel ise elektrik kullanımının elektrik kullanımına verdiği tepkiler gösterilmektedir. İlk değişkenin hata terimine bir birimlik rassal şok verildiğinde bu şoktan değişkenin kendisinin nasıl etkilendiği, diğer değişkenin nasıl etkilendiği paneldeki grafiklerde görülmektedir.

3.4. Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün bulunabilmesi için nedensellik analizleri yapılmaktadır. Nedensellik analizleri sonuçları Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 10: Granger nedensellik analizi

Co2capita	Chi-sq	df	Olasılık Değeri
Gdp capita	0.683614	1	0.4083
Elektrik kullanımı capita	0.017175	1	0.8957
All	0.687671	2	0.7090
GDP capitadan	Chi-sq	df	Olasılık Değeri
CO2 capita	0.038739	1	0.8440
Elektrik kullanımı capita	3.903209	1	0.0482
All	3.971754	2	0.1373
Elektrik kullanımı capitadan	Chi-sq	df	Olasılık Değeri
CO2 capita	0.013271	1	0.9083
Gdp capita	2.727012	1	0.0987
All	2.730199	2	0.2554

Tablo 10 incelendiğinde, olasılık değeri 0,05'te büyük olanların anlamlı ilişkiye sahip olmadığı, küçük olanların ise anlamlı ilişkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda yapılan incelemede;

Kişi başına karbon emisyonu yoğunluğu endeksi değişkeni ile diğer değişkenler arasında anlamlı ilişki olmadığı, kişi başına GSYH değişkeni ile kişi başına elektrik kullanımı değişkeni ile anlamlı ilişki olduğu, kişi başına elektrik kullanımı değişkeni ile kişi başına GSYH değişkeninin %10'luk güven düzeyinde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

3.5. Toda-Yamamoto Testi

Öncelikle uygun gecikme sayısı belirlenir. Analizin gecikme uzunluğu olan (k) ile değişkenler içinde yer alan en yüksek merteye durağanlık sayısı (dmax) değeri hesaplanmalıdır. Gecikme uzunluğu (k) ile en yüksek durağanlık seviyesi (dmax) değeri olan bir modelin (k + dmax) tahmini yapılmaktadır(Toda ve Yamamoto, 1995:230).

H_0 = Nedensel ilişki yoktur.

H_1 = Nedensel ilişki vardır.

Toda-Yamamoto Testinde, serilere yapılan birim kök testlerinde çıkan en yüksek merteye durağanlık sayısı dikkate alınarak analize başlanır. Yapılan birim kök testlerinde bağımsız değişkenlerin tamamının I(1) düzeyinde durağan olduğu belirlenmiştir. Serilerin birinci farkı alındıktan sonra durağanlaştığı, yani sıfır hipotezinin reddedildiği görülmüştür.

Model için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla VAR modeli oluşturulmuştur. VAR modeli için hesaplanan uygun gecikme uzunluğu VAR (1) olarak hesaplanmıştır.

Model tahmini için, gecikme uzunluğu (k) değerinin, değişkenler içinde yer alan en yüksek merteye durağanlık seviyesi (dmax) eklenmesi gerekmektedir.

$$\text{VAR}(k+d_{\max}) = k + d_{\max} = 2$$

Toda-Yamamoto analizinde hipotezler;

H_0 = Nedensellik ilişkisi yoktur

H_1 = Nedensellik ilişkisi vardır

Tablo 10: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotez	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık Değeri	İlişki ve Yön
GDPcapita → Co2	2.149341	0.1426	H0 kabul, nedensellik yok
Elektrikkl → Co2	1.065230	0.3020	H0 kabul, nedensellik yok
Co2 → GDPcapita	0.098205	0.7540	H0 kabul, nedensellik yok
Elektrikkl → GDPcapita	7.023853	0.0080	H1 red, nedensellik var
Co2 → Elektrikkl	15.61351	0.0001	H1 red, nedensellik var
GDPcapita → Elektrikkl	11.95275	0.0005	H1 red, nedensellik var

Tablo değeri 5.991465, olasılık değeri ise 0.001361 olarak belirlenmiştir. Ki-kare test istatistiği ve olasılık değerleri göz önünde bulundurularak, GSYH'dan kamu tasarrufları, özel tasarruflar ve özel yatırımlara doğru nedensellik ilişkisi bulunmadığı, kamu tasarruflarına doğru nedensellik ilişkisi bulunduğu, kamu tasarruflarından da GSYH'ya doğru nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin temel hedefleri arasındadır. Sürdürülebilirlik konusunda ise kullanılan enerji ve enerji kullanımı ile açığa çıkan karbon emisyonu düzeyi son derece önemlidir. Özellikle ekonomik büyüme hızı ve karbon salınımının ilişkisi akademik çalışmalarda da sıklıkla yer verilen konular içerisindedir. Bu hususta yenilenebilir enerji kaynakları olarak adlandırılan enerji türlerinin kullanımı ve özellikle de sadece üretim sistemlerinde değil hane halklarınca da kullanılması ile elektrik enerjisi son derece büyük öneme sahiptir. Gelişmiş ülkeler fosil yakıt türevlerinden ziyade elektrik enerjisi üretimi için farklı sistemleri tercih ederek sürdürülebilir bir büyüme ivmesi yakalanması noktasında bir anlamda örnek teşkil etmektedirler. Ancak tüm ülkeler için aynı koşullar ve imkanlar geçerli değildir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde fosil yakıt tüketimi ve karbon emisyonu miktarları son derece yüksek seyretmektedir.

Bu sebeple büyümenin karbon emisyonu salınımı ve elektrik enerjisi tüketimi ile ilişkisi büyümede sürdürülebilirlik olgusunu anlamlandırmak açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada da ekonomik büyüme, karbon emisyonu ve elektrik enerjisi ilişkisi Avrupa ve dünya standartları değerlendirildiğinde büyüme ve gelişmişlik düzeyleri açısından dikkat çeken Almanya incelenmiştir. Almanya değerlendirilirken amprik yöntemlerden yararlanılmıştır. Analizler için 1990-2018 dönemine ait karbon emisyonu yoğunluğu endeksi, kişi başına elektrik tüketimi ve kişi başına GSYH verileri için değişkenler arasındaki ilişkiler vektör otoregresif modeller, granger ve toda-yamamoto ile analiz edilmiştir.

Analiz çalışmaları ile karbon emisyonlarındaki değişimin tamamının, elektrik kullanımı değişkeninin %74.08'inin kendilerinden kaynaklandığı tespit edilirken, elektrik kullanımı değişkeninin %23.98 oranında karbon emisyonları değişkeninden ve %1.93'lük oranda da GDP değişkeninden kaynaklandığı tespit edilmiştir. GDP değişkeni ise %99.97 oranında kendisinden kaynaklanırken, %0.02 oranında karbon emisyonları değişkeninden kaynaklanmaktadır. VAR modeli sıralaması için büyükten küçüğe Co2 capita → GDP capita → Elektrik kullanımı capita sıralaması tespit edilmiştir ve değişkenlerin kendi değerleri dikkate alınmıştır.

Nihai olarak yapılan analizlerde tüm değişkenler için gelecek olan şoka tek tek tepkilerinin ne olacağı ve bu tepkilerin ne süreyle devam edeceğini ölçmek için etki-tepki fonksiyonlarına bakılarak, ilişki yönü tespiti için nedensellik analizi yapılmıştır. İlişki açısından yapılan

incelemelerde kişi başına karbon emisyonu yoğunluğu endeksi değişkeninin diğer değişkenler ile arasında anlamlı ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kişi başına GSYH değişkeni ve kişi başına elektrik kullanımı değişkeni arasında ise anlamlı ilişki olduğu tespit edilirken, kişi başına elektrik kullanımı değişkeni ve kişi başına GSYH değişkeni için ise %10'luk güven düzeyinde ilişki anlamlı olarak saptanmıştır. GSYH'dan kamu tasarrufları, özel tasarruflar ve özel yatırımlara doğru nedensellik ilişkisi bulunmadığı ve kamu tasarruflarına doğru nedensellik ilişkisi bulunduğu, ancak kamu tasarruflarından da GSYH'ya doğru nedensellik ilişkisi bulunduğu ise Toda-Yamamoto nedensellik analizleri sonucunda tespit edilen durumlardır.

KAYNAKÇA

1. ARI, A. ve ZEREN, F. (2011). CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi . Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 18 (2) , 37-47.
2. ABID M. (2015). The close relationship between informal economic growth and Carbon emissions in Tunisia since 1980: The (Ir)relevance of structural breaks, Sustainable Cities Soc., 15 (July) , 11-21.
3. XU B. and LIN B. (2015). How industrialization and urbanization process impacts on co2 emissions in China: Evidence from nonparametric additive regression models Energy Econ., 48 (March), 188-202.
4. ATGÜR, M. (2021). Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonları İlişkisi: Çin Örneği . Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 23 (1) , 172-186 .
5. AKDOĞAN, T. (2019). Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Co2 Emisyonu Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Seçilmiş G20 Ülkeleri. Hasan Kalyoncu Üniversitesi. 1-75
6. BATMAZ, T. ve YÜRÜK, B. (2021). Avrasya Ekonomik Birliğine Üye Ülkeler ve Türkiye'de CO2 Emisyonu Belirleyicilerinin İncelenmesi: 2000-2018 . Sosyoekonomi , 30 (52) , 491-504 .
7. BAĞRIYANIK, B. (2021). İhracat Çeşitliliği ve Ekonomik Büyümenin Karbon Emisyonu Üzerindeki Etkileri: BRICS Ülkeleri Üzerine Bir Çalışma . Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi , 23 (1) , 30-52 .
8. GÜLLÜ, M. ve YAKIŞIK, H. (2017). The Impact Of Carbon Emission and Energy Consumption On Economic Growth: A Comparison of the MIST Countries . Sosyoekonomi , 25 (32) , 239-253 .
9. KÜLÜNK, İ. (2018). Türkiye'de Ekonomik Büyüme Ve Karbon Salınımı İlişkisi: Engle-Granger Eşbütünlük Analizi (1960 - 2013) . Journal of Management and Economics Research , 16 (1) , 193-205.
10. MIKAYILOV J. I., GALEOTTI M., HASANOV F. J. (2018). The impact of economic growth on CO2 emissions in Azerbaijan J. Cleaner Prod., 197 (October), pp. 1558-1572.
11. SEVÜKTEKİN, M. ve ÇINAR, M. (2017). Ekonometrik Zaman Serileri E-views Uygulamalı. Dora basım yayın. 5. Baskı, Bursa.
12. ÖDEMİR, B. K. ve KOÇ, K. (2020). Türkiye'de Karbon Emisyonları, Yenilenebilir Enerji Ve Ekonomik Büyüme. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 11 (1) , 66-86.

13. TAY BAYRAMOĞLU, A. ve KOÇ YURTKUR, A. (2016). Türkiye’de Karbon Emisyonu Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (4) , 31-46.
14. TODA, H.Y., T. YAMAMOTO (1995), “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, Journal of Econometrics, 66, 225-250.
15. YERDELEN TATOĞLU, FERDA. (2020). Panel Zaman Serileri Analizi. Beta yayınları. 3. Baskı, İstanbul.
16. YILDIZ, F. (2021). Globalization, International Trade, And CO2 Convergence: Evidence From G7 Countries. In Handbook of Research on the Empirical Aspects of Strategic Trade Negotiations and Management. IGI Global.